Oya Dağlar Macar - Elçin Macar

Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de



LİBRA

Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de

LİBRA KİTAP: 20

TARİH DİZİSİ: 17

© Libra Kitapçılık ve Yayıncılık

Sayfa Düzeni
Vira Reklam

Kapak
Utku Lomlu

Kapak Fotoğrafı
Dimitris Antoniadis'e ait çizim. Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği, 2002 tarihli 'O Teleftaios Ellinismos tis Mikras Asias' sergisi kataloğundan alınmıştır

Dizin
Oya Dağlar Macar – Elçin Macar

1.Baskı
500 adet, 2010

ISBN 978-605-4326-12-9

Baskı ve Cilt
Sena Ofset Ambalaj Matbaacılık San. ve Tic.Ltd.Şti.
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi 4 NE 20
Topkapı - İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46
Sertifika No.: 12064

Libra Kitapçılık ve Yayıncılık Ticaret Ltd. Şti.
Ebekızı Sok. Günaydın Apt. No. 9/2,
Osmanbey, İstanbul
Sertifika No. 15705
Tel: 212-232 99 04/05
Fax: 212-231 11 29
E-posta: info@librakitap.com.tr
www.librakitap.com.tr

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik ya da elektronik veya başka herhangi bir yöntemle, hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez; yeniden satış amacıyla fotokopi de dâhil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de



Oya Dağlar Macar
Elçin Macar

Oya Dağlar Macar

İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. *War, Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire (1912-1918)* ve *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri* isimli kitapları mevcuttur. Savaş ve sağlık, 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tarihi ile ilgili konular üzerinde yoğunlaşan Oya Dağlar Macar'ın, bu konularda yurt içi ve dışında yayınlanan çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

Elçin Macar

Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesidir. *Fener Patrikhanesi* (Yorgo Benlisoy ile birlikte), *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati: Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar, Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi, Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler,* (Mehmet Ali Gökaçtı ile birlikte) ve *İşte Geliyor Kurtuluş-Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'a Yardımları (1940-1942)* başlıklı çalışmaları mevcuttur.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 9

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 13

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA'DA İÇ SAVAŞ 17
1-İÇ SAVAŞ 19
a) Beyaz Ordu'nun Kuruluşu 19
b) Büyükada (Prinkipo) Planı 21
c) Denikin Dönemi 23
d) Vrangel Dönemi 28
e) İç Savaş'ta İngiltere ve Fransa'nın Politikaları 33
2-TAHLİYELER 37
a) Denikin Tahliyesi ve İstanbul'a Geliş 37
b) Vrangel Tahliyesi 42

İKİNCİ BÖLÜM

İŞGAL İSTANBULU VE MÜLTECİLERİN GELİŞİ 51
1- İŞGAL YÖNETİMİ 53
2- DİĞER GÖÇMENLER 55
3- VRANGEL MÜLTECİLERİNİN İSTANBUL'A GELİŞİ 59
4- RUS MÜLTECİLERİN YERLEŞTİRİLMESİ 68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'DA MÜLTECİLERİN SOSYAL YAŞAMI 79
1- GÜNLÜK YAŞAM 81
a) Eğlence Hayatı 82
b) İstihdam 84
c) Tombala 89
d) Fuhuş 92

2- YARDIM KURULUŞLARI 94
a) Rus Yardım Kuruluşları 94
i) Zemstvos ve Zemgor 95
ii) Rus Kızıl Haçı 97
b) Amerikan Yardım Kuruluşları 99
i) Amerikan Kızıl Haçı 100
ii) YMCA-YWCA 103
iii) The Mennonite Relief 106
c) Yahudi Yardım Kuruluşları 107
d) Fransız Yardım Kuruluşları 108
e) İngiliz Yardım Kuruluşları 110
3- İAŞE 110
4- SAĞLIK 120
a) Hastaneler 121
b) Hastalıklar 129
5- EĞİTİM 136
6- DİĞER SOSYAL FAALİYETLER 142

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ KAMPLAR 149
1-GELİBOLU 151
a) Gelibolu'ya Geliş ve Yerleşme 151
b) Beslenme 155
c) Askerî Disiplinin Sağlanması 157
d) Vrangel'in Ziyaretleri 163
e) Eğitim ve Sosyal Yaşam 164
f) İstanbul Planı 166
g) Sağlık 167
h) Anıt 171
ı) Gelibolu'dan Ayrılış 173
2- ÇATALCA 175
a) Çatalca'ya Geliş ve Yerleşme 175
b) Askerlerin Limni'ye Gönderilmesi 180
3- LİMNİ 183
a) Limni'ye Geliş ve Yerleşme 183
b) Limni'den Ayrılış 185
4- BİZERTE 187

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜLTECİLER ÜZERİNDEN SİYASET 191
1-VRANGEL'İN DESTEK ARAYIŞI 193
2- PARİS'TEKİ RUSLAR 197
3- İNGİLİZ POLİTİKASI 199
4- FRANSIZ POLİTİKASI 202
5- VRANGEL'İN YENİ ARAYIŞLARI 207
a) Vrangel'in Yatı 211
b)Vrangel'in İstanbul'dan Ayrılışı 213
6- SÜRGÜNDEKİ RUS KİLİSESİ 214
a) Mültecilere Dinî Hizmet 215
b) Örgütlenme 217
7- BEYAZ ORDU ÜZERİNE PLANLAR 219
a) Beyaz Ordu'nun Kemalistlere Karşı Kullanılmak İstenmesi 219
b) Kemalistlerle Beyaz Ordu'nun İşbirliği İddiaları 223
c) Uzakdoğu Planı 228
8- MİLLETLER CEMİYETİ VE NANSEN 230
a) Nansen'in Mülteciler Yüksek Komiseri Oluşu 230
b) Mülteciler Yüksek Komiserliği İstanbul Şubesi 233
c) "Yurda Dönüş" 239
d) "Nansen Pasaportu" 243

ALTINCI BÖLÜM

YENİ VATANLAR 247
1- SIRP-HIRVAT-SLOVEN KRALLIĞI 249
2- BULGARİSTAN 253
3- YUNANİSTAN 256
4- TÜRKİYE'DE KALANLAR 259
5- SONRASI 267

SONUÇ 271

EKLER 275

ALBÜM 279

KAYNAKÇA 291

DİZİN 303

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
ARA:	American Relief Administration
ATASE:	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO:	Bâb-ı Âli Evrak Odası
bkz.:	Bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
byy:	Basım yeri yok
çev.:	Çeviren
DH. EUM AYŞ:	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi
DH. İUM:	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH. UMVM:	Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalle-yi Vilâyât Müdüriyeti
DUİT:	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
ed.:	Editör
HR. İM:	Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
LoN-OJ:	The League of Nations-*Official Journal*

MC:	Milletler Cemiyeti
MC-MYK:	Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği
Prof.:	Profesör
ty:	Tarih yok
YMCA:	Young Men's Christian Association
yn:	Yazarların notu
YWCA:	Young Women's Christian Association
yy:	Yayınevi yok

Önsöz



Bu eser üç yıllık yoğun bir araştırmanın ürünüdür. Basılı kaynakların çoğunu Türkiye'de bulabilmek mümkün olmadığı için ağırlıklı olarak yurtdışı kütüphanelerinden yararlandık. Rusça kaynakların çoğuna www.archive.org adresinden ulaştık.

Çalışmamız süresince gerek Rusça ve Fransızca kaynakların çevirisinde gerekse kaynak temininde birçok kişinin yardımını gördük: Prof. Dr. Zafer Toprak, Rusya Federasyonu Başkonsolosu Alexey Erkhov, İrina Kasımova, Alexis Grigorieff, Doç. Dr. Fuat Aksu, Doç. Dr. Ozan Erözden, Doç. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu, Yrd. Doç. Dr. Neriman Hacısalihoğlu, Venera Gatina, Reyhan Enünlü'ye teşekkür ediyoruz.

Ayrıca çalışmanın birçok kaynağına ulaşmamızı sağlayan Kansas Fort Hays State University-Forsyth Kütüphanesi, University of Toronto-Robarts Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk Kızılay Derneği Arşivi çalışanlarından hep yardım ve anlayış gördük.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan enstitünün arşivinden belgelere ulaşmamızı sağladı. Gelibolu'daki Rus Anıtı'nın yeniden inşasına öncülük eden eski Gelibolu Belediye Başkanı Cihat Bingöl de süreçle ilgili bilgileri bizimle paylaştı. Nezaketlerinden ötürü teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Nadir Devlet, Doç. Dr. Ahmet Kuyaş ve Rıfat Bali ise metnimizi okudular, bilimsel uyarı ve eleştirilerde bulunarak, kitabın son şeklini almasında büyük katkı sağladılar; değerli katkılarından dolayı müteşekkiriz.

Son olarak, bu çalışmayı bir kitaba dönüştüren Libra Yayınevi çalışanlarının titizliğinden duyduğumuz memnuniyeti de belirtmek isteriz.

Çalışmamızın eksikleri ve hataları olacaktır. Bunlar elbette sadece bize aittir.

Oya Dağlar Macar

Elçin Macar

Giriş



Bu çalışma 1917 Rus Devrimi sonrasında gerek ortaya çıkan kargaşa ortamı nedeniyle göç eden ve gerekse Bolşevikler ile karşıtlarından oluşan Beyaz Ordu'nun çatışması sonrasında Rusya'dan kaçıp İstanbul ve çevresine sığınan mültecileri ve ağırlıklı olarak da gelen orduyu ele almaktadır.

Bu mülteciler yoğun olarak Kasım 1920'de İstanbul'a gelmiş, 1923'te şehrin işgali sona ererken büyük oranda ülkeden ayrılmışlardı. Kaldıkları süre boyunca Fransa'nın sorumluluğu altında iaşe ve tahsisat desteği gören Rus Ordusu, Gelibolu, Çatalca ve Limni'deki kamplarda kaldı. Bilhassa Gelibolu'da yerleştirilen I. Ordu ülkeden ayrılana kadar düzenli ordu birliği olarak kalma konusundaki ısrarını ve disiplinini devam ettirdi. Daha sonra Fransa ve İngiltere'nin baskısı ve Beyaz Ordu'nun Başkomutanı General Vrangel'in organizasyonuyla esas olarak Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Bulgaristan'a gönderildi.

Beyaz Ruslar meselesi, Türkiye tarihi açısından gerek Kurtuluş Savaşı gerek Mütareke İstanbulu konularıyla yakından ilgilidir. Türkiye'de bulundukları süre zarfında Rus mülteciler ve Beyaz Ordu dönemin siyasi ve sosyal yaşamının önemli bir unsurunu oluşturmuştur. Ancak Türkiye tarihi ile bu kadar doğrudan ilgili olmasına rağmen, Türkiye'de Beyaz Ruslar meselesi birkaç makale dışında pek rağbet görmemiş, bu konularla ilgili kaynaklar, Beyaz Ruslara genellikle ya şöyle bir değinmiş, ya da ilgilenmemiştir. Konuya Türk akademik hayatının ilgisi ise, birkaç yüksek lisans tezinden öteye geçmemiştir.

Konuyu gündeme getiren ilk çalışma Jak Deleon'un kitabıdır.[1] Deleon'un dipnot kullanmadan yazdığı *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar* adlı kitaba yönelik haklı bir eleştiri, Behzat Üsdiken'den gelmiştir. Üsdiken, yararlanılan tek kitabın *Spassibo* olduğunu, kitabın adeta bunun bir çevirisi haline dönüştüğünü, ayrıca yazarın Beyoğlu tarihi hakkında yanlış bilgiler verdiğini yazmıştır.[2] Deleon ise verdiği yanıtta, tek kaynağının bu olmadığını, *Les Russes sur Le Bosphore* adlı kitaptan, Beyaz Rusların İstanbul'daki cemiyetinin arşivinden ve büyük yengesi Natasha'nın anılarından da yararlandığını belirtmiştir.[3]

Üsdiken'in sözünü ettiği *Spassibo* (Rusça teşekkür), ilk içerdiği yazının başlığı böyle olduğu için, yanlış olarak bu adla tanınmıştır.[4] Gerçek adı *The "Farewell" Almanac* olan kitap, İngilizce, Fransızca ve Rusça olmak üzere üç dillidir. Her dilde sayfa numaraları Roma rakamı olarak yeniden başlamaktadır. Deleon'un sözünü ettiği diğer kitap *Les Russes sur Le Bosphore* ise, Rusça ve Fransızca olarak yayımlanmıştır.[5] Bu kitabın basım tarihi kataloglarda ve üzerinde her ne kadar 1927 olarak geçiyorsa da, içindeki Rusça kapakta 1928 yazdığından dolayı, basım tarihinin en erken bu tarih olabileceği kabul edilmelidir. Her iki kitap da format itibariyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Ancak *The "Farewell" Almanac* daha çok Rusların İstanbul'a gelişini ve onlara yardım sürecini ele alırken, ikinci kitap İstanbul'da yaşayan çeşitli Beyaz Rus şahsiyetleri etrafında biraz daha eğlence ve sanat yaşamı ağırlıklı yazılardan oluşur. Her iki kitabın da bir yazarı yoktur,

1 Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, genişletilmiş 2. basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996. (İlk baskısı; Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar (1920-1990)*, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, 1990).

2 Behzat Üsdiken, "Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar Üzerine", *Tarih ve Toplum*, cilt: 15, no.86, Şubat 1991, s. 59-61.

3 Jak Deleon, "Beyaz Ruslar ve Behzat Üsdiken", *Tarih ve Toplum*, cilt: 15, no. 88, Nisan 1991, s. 2

4 *The "Farewell" Almanac*, Constantinople: Imprimerie L. Babok & Fils, [1924].

5 *Les Russes sur Le Bosphore*, Constantinople: Imprimerie L. Babok & Fils, 1928

Beyaz Ruslar ve olayların tanığı çeşitli yazarlar ve entelektüeller tarafından kaleme alınmıştır.

The "Farewell" Almanac, Türkiyeli araştırmacılarca nispeten kullanılmakla birlikte, *Les Russes sur Le Bosphore* hemen hiç kullanılmamıştır. Yabancı araştırmacıların ise, İstanbul'da yayımlanmış her iki kaynaktan da habersiz oldukları görülmektedir.

Beyaz Rus ileri gelenleri ve askerler, özellikle Gelibolululular Cemiyeti vasıtasıyla konuyla ilgili çeşitli yayınlar yapmışlardır. Batı dünyasında ise, konu sadece Türkiye ile ilgili olarak değil 'Avrupa'daki Beyaz Ruslar' çerçevesinde ele alınmıştır.

Bumgardner'ın *Undaunted Exiles*, Gousseff'in *L'Exile Russe-La Fabrique du Réfugié Apatride (1920-1939)*, Hutchins'in yüksek lisans tezi *The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel's Defeated White Russian Forces, Both Military and Civilian, in Exile*, Jevakoff'un *Les Russes Blancs*, Raeff'in *Russia Abroad-A Cultural History of the Russian Emigration 1919-1939*, Robinson'un *The White Russian Army in Exile 1920-1941*, Şahiner'in yüksek lisans tezi *Wrangel Ordusunun İstanbul'a Gelişi*, Timuçin'in yüksek lisans tezi *White Russians in İstanbul: The Plight of the Russian Emigrees During the Years 1919-1924*, dikkat çeken başlıca çalışmalardır.

Bu araştırma, kendisine Beyaz Rusların Türkiye'de geçirdikleri dönemi konu edinmektedir. Yararlanılan arşivler; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk Kızılay Derneği Arşivi ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'dir. Bunların dışında, ağırlıklı olarak dönemin İngilizce ve Osmanlıca gazeteleri ve ikincil kaynaklar da kullanılmıştır

Bu çalışma, konunun yabancı dillerdeki kaynaklarında görülen Türk arşiv malzemesi eksikliğini doldurmaya çalışmayı; Türkçe literatürün zayıf kaldığı ve sadece Beyoğlu-Rus kadınlar-eğlence hayatı çerçevesinde ele aldığı meseleyi Türkiye'ye gelmiş askerlere de dikkat çekerek, Beyaz Ordu çerçevesinde yeniden değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Birinci Bölüm



Rusya'da İç Savaş

I. Dünya Savaşı yıllarında Rusya'da Çar'a muhalefet yükselişe geçmiş, Çar giderek gücünü yitirmeye başlamıştı. Ekim 1917 devrimiyle Bolşevikler yönetimi ele geçirdiler. Devrimden sonra Prens L'vov önderliğinde bir geçici hükümet kuruldu. Fakat bu hükümet beklenen istikrarı sağlayamadı, L'vov birkaç ay sonra istifa etti ve yerine Temmuz'da Kerensky önderliğindeki ikinci geçici hükümet geldi. 1917 Ekim Devrimi ile iktidara gelen Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler tarafından bu hükümet de kısa sürede devrildi. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi, Rus tarihinin en büyük siyasî ayrılığını yaratacak bir dönemin başlamasına ve bir iç savaşa yol açacaktır.

1-İÇ SAVAŞ

a) Beyaz Ordu'nun Kuruluşu

Devrim yönetimi, hem içte Çarlık taraftarları hem de dışarıda komünizm aleyhtarı ülkeler tarafından uzun süre devrilmeye çalışıldı. Bu çerçevede İngiltere, Fransa ve Japonya yeni rejimin karşısında bir tavır aldılar. Büyük devletlerin desteği, içeride komünizmin karşısında olan Çarlığa bağlı asker, sivil, bürokrat, politikacı, küçük toprak sahipleri, Kozaklar[6] ve Tatarlardan oluşan muhaliflerin güvenini arttırdı ve ayaklanmalarına sebep oldu. Bu gruplar esas olarak bağımsızlık peşindeydiler. Kafkasya'da zaten Azeri, Ermeni ve Gürcüler kısa sürede bağımsızlık ilan edeceklerdir. Simgeleri kızıl bayrak olan Bolşeviklere karşı savaşan gruplara "Beyaz Ruslar", orduya da "Beyaz Ordu" adı verildi.

Bu muhalif hareket esas olarak Don Nehri'nin geniş vadisinde ortaya çıkmıştı. Burası Güney Rusya'nın zengin tarım bölgesiydi ve bu bölgedeki Kozakların büyük kısmını Don Kozakları

6 Ayrıntılı bilgi için bkz: Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi -1917-1919)*, İstanbul : Ötüken Yayınları 1998, s. 142-143.

oluşturuyordu. Bölgedeki halklar, Çar'dan elde ettikleri bir tür siyasî özerklik içinde yaşıyorlardı. 13 bölgeye ayrılmışlardı ve her birinin başında bir "ataman" vardı. En büyük özellikleri her zaman at ve silahlarıyla savaşa hazır olmaları ve özerkliklerine olan düşkünlükleriydi. Devrimden hemen sonra Bolşevik yönetimini tanımadıklarını açıkladılar, böylece 165 bin kilometrekarelik Don bölgesi muhalefetin güvenli bir bölgesi haline geldi.

Bu yeni durum karşısında Rus ordusunun komutanlarından General Aleksiev ve General Kornilov Aralık 1917'de söz konusu bölgede bir "Gönüllü Ordu" oluşturma çağrısı yaptılar. Aleksiev idari, Kornilov askerî sorumluluğu üstüne almıştı.[7] Direnişi General Denikin'i de yanlarına alarak başlatan bu isimlerin, Aralık 1917'deki ilk harekâtlarına I. Kuban harekâtı, Haziran 1918'dekine de II. Kuban harekâtı adı verilecektir.[8]

Gönüllü Ordu'nun süvarileri daha çok Kozaklardan oluşturulmuştu. Güneyde Don, Kuban, Terek ve Astrahan; doğuda Orenburg, Ural ve Sibirya Kozakları, Beyaz Ordu'nun temel dayanaklarıydılar. Kozakların başlıca hedefi, geleneklerini ve ayrıcalıklarını korumaktı. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren başlayan Ruslaştırma politikası, Kozakları "aykırı tip" haline getirmişti. Ortalama bir Kozak, kültürünü korumak açısından muhafazakâr ve Ortodoksluğuyla gurur duyan bir kişiydi. Bolşevikleri hayat tarzlarının muhalifleri olarak kabul ediyorlardı. Beyazlara göre Lenin, Rusya'ya Almanlar tarafından gönderilmişti ve Kızıl Ordu'nun içine eski Alman, Avusturya ve Macaristan savaş esirleri sızmıştı. Beyaz Ordu'da genç asker sayısı oldukça yüksekti. Beyazlar ve Kozaklar, eski asker sınıflarını tekrar silah altına almaktan çekinmişlerdi. Çünkü I. Dünya Savaşı yıllarında çoğu sosyalizmden etkilenmiş, *Frontoviki* (cephedekiler) olarak anılır olmuşlardı.

7 Paul Robinson, *The White Russian Army in Exile 1920-1941*, New York: Clarendon Press, 2003, s. 3.

8 David Bullock, *The Russian Civil War 1918-22*, New York: Osprey Publishing, 2008, s. 37.

Sovyet propagandasına karşın, Beyazların çoğu aslında monarşist değildi. Bu hareket bir orta sınıf hareketiydi ama homojen de değildi. Köylülerden asillere kadar, Rus toplumsal yelpazesini yansıtıyordu. Ortak noktaları din, mülkiyet, serbest girişim ve hatta Rus karşıtı addettikleri Bolşeviklere muhalif olmalarıydı. Beyaz hareket Bolşeviklerle mücadele etmekle birlikte Romanov hanedanının âkibeti ile ilgilenmemiş ve onları kurtarmaya çalışmamıştı. Çarın tekrar tahta oturmasını da talep etmemişti. Aynı şekilde İtilaf güçlerinin de böyle bir girişimi olmadı. Beyaz Ordu'nun asıl amacı, Avrupa tarzı bir parlamenter sistemi oluşturmak amacıyla bir kurucu meclis toplanmasını sağlamaktı.[9] Beyaz Ordu'nun birden çok lideri vardı. Güney cephede önce Denikin sonra Vrangel, Kuzeybatı'da Yudeniç, Kuzey'de Miller, Sibirya'da Kolçak, Beyaz Ordu birliklerine önderlik ettiler. Öte yandan mücadele ettikleri Bolşevikler de aslında tıpkı kendileri gibi homojen değildi. Bolşevik, Menşevik, anarşist, sol sosyalist devrimciler, sağ sosyalist devrimciler, sosyal demokratlar, zaman zaman her iki tarafa da karşı savaşmış silahlı köylülerden oluşan Yeşil Ordu mensupları hep bir aradaydı.

b) Büyükada (Prinkipo) Planı

Bolşevik rejimin ortaya çıkması ve aynı zamanda Rusya'da süren istikrarsızlık, Batılı güçleri çok rahatsız ediyordu. Paris Barış görüşmeleri sırasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Wilson "Avrupa ve dünya, Rusya olmazsa barışa ulaşamaz" tespitinde bulunarak, Rusya'nın dünya siyasetindeki önemini net bir şekilde ortaya koymuştu. Ayrıca 22 Ocak 1919'da İtilaf Güçleri Yüksek Konseyi'ne hitaben, Rus sorunuyla ilgili ana niyetinin Rusya halkına yardım etmek olduğunu, hiçbir şekilde onların işlerine karışma amacında olmadıklarını belirterek, Rusya'daki tarafların temsilcilerinin İstanbul'daki Prens

9 a.g.e., s. 21, 22, 24, 49.

Adaları'nda duruma bir çözüm bulmaları amacıyla toplanmaları çağrısında bulundu. Toplantı için önerilen Büyükada sıradan bir seçim değildi. Muhtemelen Rusya'ya yakınlığı ve gelirken Sovyet delegasyonunun üçüncü bir ülkeden geçmek zorunda kalmaması amacıyla düşünülmüştü. Ayrıca hizipleşmelerin dışında yer alan bir bölge olması ve burada İtilaf güçlerinin karargâhlarının olması, başlıca avantajlarıydı.[10]

15 Şubat 1919'da gerçekleşmesi planlanan bu toplantıya taraflar üç delegeye kadar temsilci gönderecekler, bunlar İstanbul'daki İtilaf temsilcileriyle bir araya geleceklerdi. Tarafların toplantıya yaklaşımları farklı oldu. Örneğin, Fransa ve İtalya gönülsüzce onaylamıştı, çünkü Fransa bunu Bolşeviklerle pazarlık olarak algılıyordu.[11] Bolşevikler ise resmî olarak davet edilmedikleri için bu toplantıya katılıp katılmamakta önce tereddüt etmişler, en sonunda zaman kazanmak amacıyla, 4 Şubat'ta katılacaklarını açıklamışlardı. Öte yandan bu davetin Batı'nın kendilerine verdiği desteği keseceğinden korkan Denikin ve Kolçak ise daveti 16 Şubat'ta geri çevirmişlerdi.[12]

Aslında Beyazları ret cevabı vermeye teşvik edenler, Wilson'un İngiliz Başbakanı Lloyd George ile birlikte bu inisiyatif alıcı politikalarından rahatsız olan Fransız hükümeti ve İngiliz Savaş Bakanı Winston Churchill'di. İngiliz hükümeti bir yandan Bolşeviklerle bir anlaşma yapmayı salık verirken aynı zamanda Beyazlara yardım etmeyi de sürdürüyordu.

Sonuç olarak Büyükada toplantısından bir sonuç çıkmadı. Hem Fransa hem de İngiltere içindeki Churchill'in muhalefeti, Wilson ve Lloyd George'nun fikir babaları olduğu toplantının

10 Richard V. Oulahan, "All Fighting Must Stop", *The New York Times*, 23 Ocak 1919.

11 Nadia Tongour, *Diplomacy in Exile: Russian Emigres in Paris, 1918-1925*, Stanford University, yayımlanmamış doktora tezi, 1979, s. 128-131.

12 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara: TTK, 1989, s. 14

akim kalmasına yol açtı. Ancak Büyükada konferansı teklifinin İngiltere açısından sonucu, Bolşeviklerle siyasi görüşmelerin yapılabileceği inancını güçlendirmesiydi.[13]

c) Denikin Dönemi

İç Savaş'ın ilk döneminde Beyaz Ordu içinde Amiral Kolçak, başarılarıyla sivrilmişti. Avrupa ve ABD onun şahsında "ulusal birliği inşa edecek" müstakbel lideri bulduklarını düşünmüşlerdi. Ancak Bolşeviklerin onu Sibirya içlerine püskürtmesiyle; 15 Şubat 1919'da, Güney Rusya silahlı kuvvetleri başkomutanı olan General Anton Denikin, bu hedefi gerçekleştirebilecek yeni aday olarak ortaya çıktı.

Bolşevikler, I. Dünya Savaşı'nda karşı karşıya oldukları ülkelerle 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nı yaparak almış oldukları toprakları geri verdiler. Bu antlaşma, Baltık ülkelerinin yanı sıra Finlandiya ve Polonya'nın da bağımsızlığını sağladı. Oysa Beyazlar Rusya'dan ayrılan bu ülkelerin bağımsızlığını kabule istekli değildiler, bu nedenle antlaşmayı tanımıyorlardı. Denikin'in kullandığı slogan; "tek ve bölünmez Rusya" idi.

İngiltere 1919 sonbaharında Baltık'a 50,000 asker çıkarıp Yudeniç'in komutasına vermişti. Bu Estonyalıların savaşa katılımını, Finlandiya'nın da Petersburg'a kuzeyden saldırmasını kolaylaştırmıştı. Ukraynalılar, Sırplar, Çekler, Lehler ve Romenler de Beyaz Ordu'nun içinde yer aldı. Uzakdoğu'da da Amerikalılar ve Japonlar Bolşeviklere karşı işbirliği yaptı. Bu dış müdahale ve saldırılar, Bolşeviklerin kendilerini ülkelerinin işgaline karşı çıkan ve ülkelerini savunan insanlar olarak sunmalarını, Beyazların İtilaf devletlerinin ve uluslararası sermayenin kuklası olduğu şeklinde propaganda yapmalarını kolaylaştırdı.[14]

13 Bülent Gökay, *Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye 1918-1923*, çev: Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1997, s. 71, 73, 75.

14 Bullock, a.g.e., s. 22-23, 137.

Güney Rusya'daki birliklerin başında bulunan Denikin ise önce Ukrayna'dan kuzeye kadar başarıyla ilerleyip, Odessa'yı ele geçirdi. Ekim ayından itibaren Moskova üzerine taarruza başladı, ancak Moskova'nın güneyine 100 mil kadar yaklaştığı halde büyük bir yenilgiye uğratılarak, geri püskürtüldü. Denikin'in başarısızlığının arkasında kötü danışmanları, ordunun kötü yönetilmesi ve yönlendirilmesi ile iç savaşta yanlış strateji takip etmesi gösteriliyordu. Düşük ücret ödemesi yüzünden askerleri işgal ettikleri yerleri yağmalıyor, bu da halkın Denikin ordularına karşı güven ya da destek hislerini en başından yok ediyordu. Bolşevizmin düşmanı olan devletlerle ittifak yapacağı yerde, onlarla savaşmayı tercih etmiş, amacını da devletin sınırlarını 1914 öncesine döndürmek şeklinde belirlemişti. Bu durum Denikin'i çok cepheli ve geleceği olmayan bir savaşa sürüklemiş ve sonuç olarak bilançosu ağır bir yenilgiye uğramasına neden olmuştu.[15] Bu nedenle, Kiev'den Odessa'ya toplu bir göç yaşandı. 5-6 Nisan 1919'da Don ve Kuban Kozaklarının bölgelerine veya İstanbul'a doğru bir tahliye gerçekleşti.

Güney Rusya ve Kafkaslarda gücünü bir süre daha koruyan Denikin, Aralık 1919'dan itibaren ikinci kez yenilmeye başladı. 17 Mart 1920'de Yekaterinodar düştü. 28 Nisan'da Bolşevikler Bakü'ye girdiler. Böylece Beyaz Ordu'nun tek umudu olarak Novorossisk'ten Kırım'a gemilerle geçebilmek kaldı. Denikin İtilaf güçlerinden bu amaçla donanma desteği talep etti.[16] Bu ortamda, ikinci bir tahliye yaşandı, binlerce subay ve asker ailesi İstanbul'daki Prens Adaları'na gönderildi. Bu tahliye, Denikin'in başlıca destekçisi İngiliz Hükümeti'nin sorumluluğunda gerçekleşti.[17]

Beyaz Ordu eğer İtilaf güçleri kısa sürede savaş malzemesi, para, giysi göndermekte acele etmezse her şeyin sona ereceğini

15 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 125.

16 Bullock, a.g.e., s. 115-116.

17 Herold Williams, "Denikin Had Hope Even to the End", *The New York Times*, 31 Mart 1920.

ilan etti. Beyaz Ordu İtilaf askeri talep etmiyordu, ancak silah, uçak, tank, giysi ve cephaneye mümkün olan en kısa sürede ihtiyaç duyuyordu. İtilaf güçleri, kıştan önce 10 milyon doların Beyaz Ordu'ya ulaştırılacağını açıkladı.[18]

Fransızların koruması altındaki Gelibolu Akbaş'taki depolarda bulunan silah ve mühimmat İtilaf devletlerince Denikin ordusuna verilmek istenmiş, Rusya'ya nakline teşebbüs edilmiş, bunun için de Gelibolu'ya bir Rus gemisi gelmişti. Kuva-yı Milliye'nin Şimal cephesi komutanı olan Kâzım Paşa [Özalp] arkadaşlarıyla beraber bu depoları basarak, silahları ele geçirmişlerdi.[19]

Denikin ordusu ile bir süre geçirip Paris'e dönen Amerikan Kızıl Haçı'ndan Deniz Yüzbaşı Leslie Harkness, Bolşeviklerin başarısını dört nedene bağlıyordu: Rusların, kimin kazanacağına karşı ilgisizliği, tifüsün yayılması, Kozaklara ele geçirdikleri şehirleri üç gün yağma izni verilmesi ve Kozak birliklerinin kumandasındaki Kozak subayların bu görevlerinden uzaklaştırılmış olmaları. Harkness'a göre, köylülerin ilgisizliği ekonomik durumdan kaynaklanıyordu. Yaşamak için ekin üretebiliyorlardı ancak mamûl ürün bulamıyorlardı. Ekinlerini satıyor, kendilerini zengin hissediyor ancak hiçbir şey satın alamıyorlardı. Ölümlerden, hastalıklardan, askerden firarlardan ve Kozak subayların uzaklaştırılmalarından sonra, Denikin'in 200 binlik ordusu, Ekim'de 7000'e düşmüştü. Sonunda askerler her gün silahlarını fırlatıp kaçar hale gelmişler, bu da disiplin ve morali ortadan kaldırmıştı.[20]

İlginç olan, Kuban Kozaklarının söz konusu kendi toprakları olduğu halde cepheyi terk etmeleriydi. Savaşmak konusunda isteksizlerdi. Don'daki Rostov'un tekrar Bolşeviklerin eline geçmesinden sonra Kuban Kozaklarının toptan kaçışı Denikin'in sağ kanadının

18 Richard Henry Little, "White Russian Army Calls For More Supplies", *The Chicago Daily Tribune*, 6 Ağustos 1919.

19 Kâzım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, cilt I, Ankara: TTK, 1988, s. 91

20 "Saw Utter Collapse of Denikin Army", *The New York Times*, 13 Şubat 1920.

Bolşevik süvarisince çökertilmesine ve Kuban'ın merkezi Yekaterinodar yolundaki Tikhoretsk bağlantı noktasının çok yakınına kadar Bolşeviklerin eline geçmesine neden olmuştu. Toparlanma ancak Bolşeviklerin bir Kozak köyünde yaptıkları katliam nedeniyle gerçekleşebildi ve birlikler cepheye dönmeye başladılar.[21]

Ancak bu başarısızlık, Denikin'i istifa etmeye zorladı. Birliklerinden bir kısmı 1920'den itibaren Kırım'a çekilerek, Bolşeviklerle mücadeleye devam kararı almıştı. Bolşeviklere karşı son direniş hareketi General Vrangel[22] komutasındaki bu birliklerle olacaktı.[23]

Vrangel 1918 Eylülünde Denikin'e katılmış ve I. süvari tümeni komutanı olmuştu. Denikin'in ilk yenilgisinden sonra aralarındaki fikir ayrılığı gün yüzüne çıkmıştı. Vrangel Denikin'i küçük hesaplar yapmakla, yeterince saldırgan ve atak olmamakla itham ediyordu. Hatta bir komplo düzenleyerek onu görevden uzaklaştırmayı bile denedi. Fakat bunu önceden haber alan Denikin Vrangel'in planını bozdu ve onu komutanlıktan azletti. Ayrıca bununla da kalmayarak, İtilaf güçleri aracılığıyla Vrangel'in yakın arkadaşı General Şatilov'a Vrangel'den Rusya'yı terk etmesini istediğini bildirdi. Bunun üzerine Vrangel, Şatilov'la beraber ailesinin bulunduğu İstanbul'a gitti:[24]

21 Herold Williams, "Denikin Had Hope Even to the End", *The New York Times*, 31 Mart 1920.

22 Baron Pyotr Nikolayeviç Vrangel, 1878'de doğmuş, maden mühendisliği eğitimi almıştı. Orduya girip 1902'de teğmen oldu. Rus-Japon savaşında iki kez cesaret madalyası aldı. Daha sonra kurmay okulunu bitirdi, süvari yüzbaşı olarak Birinci Dünya Savaşı'nda yer aldı. Savaş sırasında en önemli madalyaları kazandı ve hızla yükseldi, tümgeneral oldu. Galiçya cephesinde büyük bir hezimeti önledi. Denikin'in komutası altında Güney Orduları'nın sağ kanadını yönetti. Denikin'den sonra, komutanlığı üstlendi.

"Wrangel Ruler of South Russia", *The New York Times*, 22 Ağustos 1920.

23 Sir John Hope Simpson, *The Refugee Problem-Report of a Survey*, Londra: Oxford University Press, 1929, s. 66.

24 General Baron Peter N. Wrangel, *Always With Honor*, New York; Robert Speller and Sons, 1957, s. 129; Alexandre Jevakoff, *Les Russes Blancs*, Paris: Tallandier, 2007, s. 216.

İngilizler ailemi Büyükada'da misafir ediyorlardı. Şatilov'la Rus sefaretine gittik. Beş parasızdım bir bankadan kredi aldım ve Sırbistan'a gitmeye karar verdim. Bu arada İstanbul'a Novorossisk'ten mülteciler gelmeye devam ediyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck beni öğle yemeğine davet etti. Ona giderken General Holman'dan bir telgraf aldım. Denikin komutanlıktan istifa ediyor, onun için askerî konseyi Sivastopol'de yeni başkomutanı seçmek üzere davet ediyordu. Bu telgraf bana tuhaf gelmişti. Hem azledilmiştim hem sürgüne gitmem talep edilmişti, şimdi de artık üyesi olmadığım orduya başkomutan seçmek için çağırılıyordum. Bu arada yemek sonrası Amiral, İşgal Güçleri Komutanı General Milne'i davet etti. Milne, bana 'Denikin'in halefi olarak ilan edileceğinize şüphem yok' dedi ve bana kendisine İngiliz hükümetinden Denikin'e ulaştırılmak üzere gönderilmiş telgrafı okuttu. Telgrafta Denikin'in Sovyet hükümetinden Kırım nüfusu ve özel olarak da Gönüllü Ordu için bir af sağlamasının en iyi çözüm olacağı, kendisinin ve başlıca destekçilerinin mülteci olarak İngiltere'de ağırlanacağı, Denikin bunu reddettiği takdirde İngiliz hükümetinin tüm sorumluluklarından feragat edeceği ve verdiği desteği kesmek zorunda kalacağı yazılıydı.

Şatilov gitme kararımı duyduğunda karşı çıkarak 'bunun imkânsız bir savaş olduğunu biliyorsun' dedi. Ama kararlılığımı görünce o da benimle geleceğini söyledi. Vardığımızın ertesi günü geldiğim *Emperor of India* gemisi Feodossia'dan Denikin'i alıyordu.[25]

Tüm bu olaylar yaşandıktan sonra, Denikin için, kendi yerine Vrangel'in getirilmesi hazmedilmesi oldukça zor bir durumdu. Vrangel hiçbir şekilde Denikin'in devamı değildi. Aralarında ortak pek az şey mevcuttu. Vrangel'e göre, Denikin eski Rus ordusunun en iyi generallerinden biri olmasına rağmen orduyu yeterince avucunda tutmayı bilmiyordu. Vrangel gözü kara bir monarşistken Denikin kendisini Cumhuriyetçilere yakın hissetmekteydi.

25 Wrangel, a.g.e., s.130-133.

Moskova saldırısı esnasında da taktik olarak ters düşmüşlerdi.[26] Vrangel ile birlikte Beyaz Ordu için yeni bir dönem başlıyordu.

d) Vrangel Dönemi

Sivastopol'deki askerî konsey 21 Mart 1920'de Vrangel'i başkomutan olarak seçti. Bunun üzerine Vrangel, bir hükümet kurdu. Kendisine 1911'de Kiev'de suikaste uğrayan reformcu başbakan Stolypin'i örnek alıyordu. Bu nedenle, ilk olarak onun en yakınlarından biri olan Aleksander Krivoşin'i başbakan yaptı. Öncelikli amaçlarından biri kırsal kesimde istikrarlı bir orta sınıf yaratmaktı.

Bir yoruma göre, Vrangel aceleci, sabırsız, sinirli, açıkgöz, güçlü ama aynı zamanda politikada realist ve müthiş esnek biriydi. Denikin zorunlu olarak ve bir geçiş aşaması olarak diktatörleştiği halde Vrangel "doğuştan lider ve bir diktatördü."[27] Gönüllülerden olmadığı için "Gönüllü Ordu" ifadesini kaldırıp, yerine 11 Mayıs'ta "Rus Ordusu"nu koymuş[28] ve "yönetici" ünvanı ile bütün gücü elinde toplamıştı. Hükümet coğrafi olarak 25 bin kilometrekarelik Kırım'ı da içine alan bir bölgeyi, idari olarak da güney Taurida denilen bölgeyi kontrol ediyordu. Vrangel toprağın önemini bildiğinden vakit kaybetmeden yeni bir toprak düzenlemesi gerçekleştirdi. Bu çerçevede köylülerin topraklarına el konulan ama tazminatlarını da garanti altına alan, köylü yararına liberal bir yasayı kabul etti. Toprakla ilgili düzenlemenin ardından, 6 Haziran 1920'de ileri harekâta başladı ve kuzeye doğru pek çok şehri ele

26 Jevakoff, a.g.e., s. 216.

27 Vladimir IU. Cherniaev, "The White Generals", Edward Acton, Vladimir Iu. Charniaev, William G. Rosenberg (eds.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, Bloomington: Indiana University Press, 1997, s. 212.

28 Evan Mawdsley, "The White Armies", Edward Acton, Vladimir Iu. Charniaev, William G. Rosenberg (eds.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, Bloomington: Indiana University Press, 1997, s. 471-472.

geçirdi. Kuzey Taurida'ya doğru ilerlemeye başladı.[29] Bolşevikler bu sırada savaştıkları Lehlerle meşgul olduklarından Vrangel'in Kırım'daki ilerleyişiyle ilgilenemediler.

Kırım Bolşeviklerce ilk kez ele geçirildiğinde yerli halka çok sert davramlmıştı. İkinci kez ele geçirdiklerinde ise oldukça yumuşamışlar, hatta Müslümanları yönetici pozisyonuna getirmişlerdi. Bu bölge tekrar Beyaz Ordu'nun eline geçince, Vrangel de Kırım Müslümanlarına dini ve kültürel özerklik sözü vermişti. Bunun göstergesi olarak da bu dönemde *Kırım Müslümanları Sedası* gibi gazeteler çıkarılmıştı.[30]

Vrangel'in politikası karşılığını buldu ve Rusya'nın güneyindeki çeşitli Kozak kabileler tarafından Vrangel Rus hükümetinin başı olarak tanındı. Fakat bu tanınma belli şartlara bağlanmıştı. Örneğin Kozaklar buna karşılık bölgelerinin içişlerini kontrol etme haklarını ellerinde tutacaklardı. Vrangel de Kozak birlikleri ve bölgeleri hakkında dış güçlerle yapacağı her türlü görüşme için Kozaklara danışmak zorunda olacaktı. Tanıma anlaşmasını imzalayanlar; Don, Terek, Kuban ve Astrahan Kozaklarıydı.[31]

Vrangel Kırım'ı ele geçirince Sivastopol'ü kendine karargâh yaptı. Böylece hem yarım düzine limanı hem de kuzeye giden demiryolunu kontrol edebiliyordu. Yeni ordu esas olarak Kozaklara bağımlıydı. Vrangel, Denikin'in büyük hatasından sakınarak işe başlıyordu: Üzerlerinde hâkimiyet kurmaya çalışmaksızın Bolşeviklerin bütün hasımlarıyla işbirliği arıyordu. Sloganı da şöyleydi: "Rusya için kimle olursa olsun!" Kozakların Paris'teki temsilcisi Karlamov Bolşevik karşıtlıklarını şöyle açıklıyordu: "Kozaklar Sovyet rejimini kabul edemezler. Komünist olmaları mümkün değildir. Ezici çoğunluğu üretken çiftçidir. 'Kozak proleter' diye

29 Bullock, a.g.e., s. 118.

30 Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Stanford: Hoover Institution Press, 1978, s. 129.

31 "Gen. Wrangel Recognize By South Russian Tribes", *The Washington Post*, 20 Ağustos 1920.

bir şey yoktur. Kozak doğası gereği bireyci, kişisel özgürlüğünü önemseyen biridir".[32]

Vrangel'in başbakanı Krivoşin tarım sorunları uzmanıydı. Hem Vrangel'in prestijini arttıracak hem de çiftçiyi tatmin edecek şekilde bir toprak dağıtım planı hazırladı. Vrangel bu sayede iktidarını daha da güçlendirdi. Kontrolü dışındaki topraklarda da aynı politikayı uygulaması yeni bölgeleri ele geçirmesini kolaylaştırdı.[33] 25 Mayıs 1920'de yayınladığı genelgeye göre, 25 yaş üstü bütün köylüler nakden ya da ayni olarak vergi vereceklerdi.[34]

Güney Rusya Hükümeti'nin temel prensipleri, Çar'ın devrilmesinden sonraki ilk hükümetinin dışişleri bakanlığının ekonomi dairesi müdürü olan Prof. Struve'un son Londra ziyaretinde dile getirildi. Kendisi Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin öncülerinden ve Rus ekonomisinin ileri gelen uzmanlarındandı. Programın temelini toprağa köylünün tasarruf etmesi oluşturuyordu. Bu çerçevede bir toprak devrimi yapılacaktı. 18 Haziran'da Vrangel'in yayınladığı karara göre, köylüler aldıkları topraklar karşılığında ödeme yapacaklardı. Yeni sahiplerin yıllık beşte bir aşar ya da karşılığı parayı 25 yıl boyunca ödemesi isteniyordu. Eski toprak sahiplerinin de bu gelirle tazmin edilmesi hedefleniyordu.

Güney Rusya'nın ekonomik ve mali programı da Vrangel Hükümeti'nin Maliye Bakanı Prof. Bernatzky tarafından açıklanmıştı. Buna göre, Güney Rusya'da dış ticaretin düzenlenmesi amacıyla Fransız, İngiliz ve Rus finans ve endüstri temsilcilerince bir yabancı şirket kurulacak, ithalat ve ihracat onun aracılığıyla gerçekleştirilecekti. Yeni para İngiltere'de basıldı ve Bernatzky'e göre eğer kur sabitlenebilirse yeni para Dumsky, Kerensky, Ukrayna ya da Sovyet paralarından daha değerli olacaktı. Beyaz Ordu'nun

32 "Wrangel Ruler of South Russia", *The New York Times*, 22 Ağustos 1920.

33 "How America Has Helped", *The Washington Post*, 28 Ağustos 1920.

34 Cherniaev, a.g.m., s. 212.

ele geçirdiği bölgeler, alan olarak küçük olsa da Rusya'nın verimli kısımlarıydı. Bu bölgelerin asker ve sivillerinin ihtiyaçları Batı Avrupa'dan barter yoluyla karşılanacaktı.[35]

Denikin ile Vrangel arasında toprak meselesi konusunda izledikleri siyasi tutum açısından önemli bir fark vardı. Denikin arazinin Çarlık dönemindeki sahiplerine iade edilmesi esasını savunuyordu. Üstelik iki yıllık arazi vergisinin de köylülerden alınmasını istemişti. Bu durum köylüleri ciddi biçimde rahatsız etmişti. Denikin ayrıca milletlerin bağımsızlıklarını da tanımayarak eski Çarlık Rusyası'nın yeniden ihyasında ısrar etmişti. Bu da bilhassa bağımsızlık taraftarı Kuban Kozaklarının, Kuzey ve Güney Kafkasya halklarının desteğini kaybetmesine neden olmuştu. Vrangel ise bu siyasetin hatalı olduğunu anlayarak, arazilerin halen sahibi bulunan köylülere ait olduğunu ilan etmiş ve milletlerin bağımsızlığını tanımıştı. Ancak köylülerin eski arazi sahiplerine bir miktar para ödemeleri esasını getirmişti. Bu siyaset o dönemde köylünün beklenti ve taleplerine uygun olduğundan Vrangel destek gördü. Aynı dönemde Bolşeviklerin Kuban Kozaklarının mahsullerini zorla almaları da Kozakların Bolşevikler aleyhine dönmesini ve Vrangel'i desteklemelerini hızlandırmıştı.[36]

Kozaklar bölgelerinde genellikle toprak sahibiydiler. Bolşevikler yönetimi ele geçirirse hem topraklarını hem çarlık rejiminde sahip oldukları ayrıcalıkları kaybedecekleri hem de 'stanitsa' denilen köylerindeki yaşam tarzlarının bozulacağı fikrindeydiler. Beyazları destekleyenlerin özerk bir Kozak devleti umudu da vardı, ki Bolşevikler bunu kesinlikle reddediyorlardı. Bolşevikler sadece Kozak bölgesindeki işçilerin ve topraksız fakir Kozakların desteğini sağlayabildiler. Terek ve Astrahan bölgesinde çiftlikler daha azdı. Onlar için toprakların müsaderesi, taksimi ve barış ideal Bolşevik fikirleriydi. Hatta Lenin Kozaklar için şunları söylemişti:

35 "Wrangel Ruler of South Russia", *The New York Times*, 22 Ağustos 1920.

36 General Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları (21/11/1920- 2/6/1922)*, İstanbul: Vatan Neşriyat, 1955, s. 10-11.

Hayat tarzlarına dokunulmayacak, çiftlik ve yapılarını koruyacaklar, Sovyet hükümeti her Kozak ve köylünün toprağı sürmek için yeterli hayvan veya atı olmasını garanti edecektir.

Ekim ayında Polonya'nın ateşkes yapacağına dair Sivastopol'e haberler gelmeye başlamıştı. Kırım'daki Polonya temsilcisi ise hâlâ Vrangel ile bir ittifak arayışında olduklarını söylüyordu. 9 Ekim'de buraya gelen Fransız Amirali de Bon tüm muhtemel yardımı yapmaya devam edeceklerini ve yeni kazanımlar olacağına inancını belirtiyordu. Paris'te bulunan, Vrangel'in Dışişleri Bakanı Struve, Başbakan Millerand tarafından kabul edildiğini, kendisine yeni yardım önerileri sunulduğunu, özellikle borç para konusunda umutlu olduğunu bildiriyordu.[37]

19 Ekim'de Kırım'a Kont de Martel ulaştı. de Martel, Amiral de Bon ve General Brosseau'nun da katıldığı toplantıda Vrangel'e, kendisinin Vrangel hükümeti nezdinde Fransız Yüksek Komiseri olarak görevlendirildiğini ve aralarındaki ittifakı pekiştirmek üzere geldiğini söyledi. Vrangel'i kurduğu "demokratik cumhuriyet" için kutladıktan sonra moral ve malzeme desteği için söz verdi.

Vrangel'in başarılarından endişeye kapılan Bolşevikler, Polonya ile sürdürdükleri savaşı bitirip, bu cephedeki birlikleri süratle Vrangel cephesine sevk ettiler. Oysa işler artık Vrangel açısından hiç de istenildiği gibi gitmiyor, İtilaf güçlerinden gerekli desteği görmüyordu. Fransız Hükümeti'nin verdiği destek çok geç kalmış bir tanımaydı ve üstelik bir taahhütten ileri gitmiyordu.

Bolşeviklerle Beyaz Ordu arasında 26 Ekim'de gerçekleşen savaş, Vrangel birliklerinin ciddi kayıplar vererek, Kırım'a çekilmesine neden oldu. Vrangel Bolşevik orduları ile kendi ordusu arasındaki dengesizliği anlamıştı. Yeniden ileri harekâta başlamak, tüm ordunun dağılmasına sebep olabilirdi. Bu yüzden gazetecile-

37 George A. Brinkley, *The Volunteer Army and Allied Intervention in South Russia, 1917-1921*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1966, s. 270.

re bir beyanat vererek, mücadeleye "şimdilik" devam etmeyeceğini duyurdu. Artık tahliye hazırlıkları yapılıyordu.[38]

Vrangel'in tahliye edilen ordusunun yaklaşık % 25'i subaylardan oluşuyordu. Bunlar Çarlık ordusundan ya da soylulardan gelen bir kitleydiler. Ordudaki köylü sayısı ise 20 binden fazla değildi. Çoğu Kırım ve Kuzey Taurida'da orduya ölüm tehdidi ile mecburen katılmışlardı. Aslında Beyaz Ordu Güney Rusya'da hiçbir zaman köylüler arasında popüler olamadı. Bu "subay ordusu" ve onun eski rejimi ihya fikri hep şüpheyle karşılandı.[39]

e) İç Savaş'ta İngiltere ve Fransa'nın Politikaları

İngiliz hükümeti Aralık 1917'den beri Rusya'da Beyaz Rus ordularını desteklemekteydi. Bunun başta gelen nedeni Rusya'nın İngiltere'ye olan 571 milyon pound borcuydu.[40] İngiltere için bu parayı geri alabilmek önemliydi. 23 Aralık 1917'de İngilizler ve Fransızlar Rusya'da kendi sorumluluk bölgelerini belirlemişlerdi. Fakat savaşın uzayıp gitmesi ve Beyazların Bolşevikler karşısında dişe dokunur başarılar kazanamamaları İngiltere'yi endişelendirmeye başladı. Bölgeden gelen ve çok büyük ölçekli bir savaşa girişmeden Bolşevikleri yenmenin imkânsız olduğu şeklindeki raporlar ve İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları savunmaya yönelik askerî yükümlülükleri, İngilizlerin Beyazlar'a desteğinin azalmasını giderek hızlandırdı. Ayrıca İngilizlerin Türkiye ve Kafkasya topraklarını bir arada kontrol etmenin çok güç olduğunu düşünmeye başlaması ve Türkiye'de ortaya çıkan milliyetçi hareket de İngilizlerin hedefinin yeniden tarifini ve ellerindeki birliklerle İstanbul ve Boğazlar üzerinde yoğunlaşmalarını gerekli kılıyordu.

38 " Wrangel Fighting in Last Defenses", *The New York Times*, 13 Kasım 1920.

39 John A. Jr. Hutchins, *The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel's Defeated White Russian Forces, Both Military and Civilian, in Exile*, University of Louisville, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 1972, s. 9-13.

40 "Soviet Russia Crushes Wrangel", *Current History*, 13:[1]:3, (1920: Aralık), s. 448.

1919'un başından itibaren İngiliz Dışişleri Bakanlığı Rusya'daki çatışmanın sona erdirilmesini savunmaya başladı. Bununla birlikte Sovyet Hükümeti'nin de çağırılacağı bir konferans önerisinde bulundu. Fransızlar bu teklifin Bolşevik rejiminin tanınması anlamına geleceğini söyleyerek derhal reddettiler.[41]

Diğer yandan, İngiltere'nin girişimiyle 1920 Ocak ayında Bolşeviklere uygulanan ekonomik ambargo kaldırıldı. İtilaf Devletleri yüksek konseyi de Rusya ile ticari ilişkileri tekrar başlatma kararı aldı. Böylece Konsey, Rusya'ya giyim, ilaç, tarım aletleri ihracına ve Rusya'dan keten ve hububat ithaline izin veriyordu.[42]

Nisan başında Londra, İstanbul'daki temsilciliğinden Denikin'le Kızılordu ve kendi ordusu arasında varılacak bir silah bırakışmasının görüşülmesindeki yararın ne olacağı sorusunun yanıtını istemişti. İngiliz halkı yorgundu. Hayat pahalıydı ve Rusya iyi fiyata ve bol miktarda tahıl ve hammadde sağlayabilirdi. Tüm bu şartları dikkate alan İngiltere, 1920 ilkbaharında Vrangel'i Sovyetlerle görüşme ve bir af sağlanması için hazır olması konusunda uyardı. Fakat Vrangel bu teklifi reddetti. Bunun üzerine İngiltere Vrangel'le ilişkisini keserek, onun kontrolünde olan bölgedeki nüfus için sorumluluk almayı reddetti.[43]

Artık İngiltere, Lloyd George'un başbakanlığında Beyazlarla ilişkiyi gözden çıkarmış, Bolşeviklerle daha iyi ilişki kurmanın yollarını arıyordu. Fransa ise yardım ve iyi ilişki vaat ettiği halde, ekonomik pazarlıklarla bunun çok azını yerine getirmişti. Fransa hem Bolşevizme hem de Alman emperyalizmine karşı bir *cordon sanitaire*[44] olarak Polonya, Çekoslovakya ve Romanya ile ittifaklar

41 Gökay, a.g.e., s. 66, 68, 76-78.

42 *The Spectator*, 24 Ocak 1920.

43 The League of Nations-*Official Journal* (LoN-OJ), Kasım 1921, s. 1013.

44 İlk olarak Fransa Başbakanı Clemenceau tarafından, Rusya ile sınırdaş olup, yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin komünizme karşı bir ittifak oluşturması ve ideolojik bir çevreleme yapması anlamında kullanılmıştır.

kurdu. Bu durumda Vrangel'i desteklemek bu plan çerçevesinde anlamlıydı.[45]

Vrangel 1920 Haziranında saldırıya geçince, Londra tüm resmî yardımını, Washington da Kırım'a silah göndermeyi kesti ve Vrangel'in yanında sadece bir deniz misyonu bıraktı.[46] İngiltere ve Amerika'nın aksine Fransa 11 Ağustos 1920'de General Vrangel'i "Güney Rusya fiili hükümetinin başı" olarak tanımaya karar verdi. Üstelik bu kararını İngiltere ile müzakere bile etmeye gerek duymadan vermişti. Ardından Sivastopol'e bir yüksek komiser göndererek, Rus İmparatorluğu'nun borçlarına karşı tahammüllü davranacağını ilan etmişti.[47]

Fransa'nın Vrangel'i tanımasının görünürde iki nedeni vardı: 1) Bu hükümet eski Rus hükümetinin bütün mükellefiyetlerini yükümlenmekteydi. 2) Rusya'ya demokratik bir hükümet vaat etmekteydi. Ayrıca Fransa Denikin ve Kolçak'a göre, Vrangel'in Bolşevik rejimi devirme konusunda daha fazla umut ışığı gösterdiğini düşünmekteydi.[48] Bu tanımayı meşrulaştırmak için de Fransa'nın Rus halkının gerçek temsilcisi olarak görünenleri, hükümet sistemleri ne olursa olsun tanımaya hazır olduğunu ilan etti. Zaten Fransız hükümeti ve meclisinin Bolşeviklerle anlaşmaya karşı olduğu bilinmekteydi.[49]

Bolşevik Ordu uzun süredir Alman subayların etki ve hâkimiyetindeydi. Bunlar Versay'ı delmeye çalışıyorlardı, Polonya ordusundaki Fransız subaylar ise korumaya... Ayrıca Vrangel

45 Bullock, a.g.e., s. 117.

46 Jevakoff, a.g.e., s. 513.

47 a.g.e., s. 222; Jaeschke, a.g.e., s. 116.

Vrangel'in Fransa tarafından tanınması ile ilgili resmî açıklamalar için bkz: "Recognition of Wrangel by France", *Current History*, 13: [1]:1 (Ekim 1920), s. 90.

48 "Britian Refuses to Back Gen. Wrangel", *The Washington Post*, 12 Ağustos 1920.

49 "French Decision to Uphold Wrangel", *The Manchester Guardian*, 12 Ağustos 1920; *The Economist*, 14 Ağustos 1920.

Hükümeti eski Rus Hükümetinin bütün mükellefiyetlerini kabul etmiş olması son derece önemliydi. Çünkü bu Fransa'nın Rusya'daki eski imtiyazlarının devamı anlamına geliyordu. Fransa ve İngiltere'nin ABD'ye kredi borcu vardı ve bunun büyük kısmı da Fransa'ya aitti. Borçların ödenmesinde söz konusu imtiyazlar büyük önem taşıyordu.[50]

Fakat Fransa'nın bu politikası İngiltere'de büyük bir hayal kırıklığı yarattı. İngiliz Liberal Parti lideri Macleane eğer Fransa böyle bir tanıma kararı aldıysa, yalnız kalacağını açıklayarak, İngiltere'nin kesin tavrını ortaya koydu.

Öte yandan, 'Union For the Regeneration of Russia' imzasıyla ABD Başkanı Wilson'a gönderilen bir mesaj, İngilizleri Bolşeviklerle bir barış yapma ve böylece III. Enternasyonal'ı da tanıma niyetinde olmakla eleştiriyordu:

> Sayın Başkan,
>
> Lenin'in kanlı diktatörlüğü sadece Rus ulusal güçlerince (bütün uygar insanlık tarafından malzeme, moral ve teknik açıdan desteklenen) ortadan kaldırılabilir. Hiçbir zaman Rus halkının çoğunluğu Sovyet rejimini kabul etmeyecektir. Güney Rusya ordusu komutanı Vrangel Kozak demokratik güçleri ile birlikte ilerliyor. Köylüleri tatmin edecek ölçülü tarımsal reformlar gerçekleştiriyor. İdare organlarını yeniden oluştururken pogromları önlemek için radikal tedbirler alıyor. Hep hukukilik prensibini uyguluyor.
>
> Size yalvarıyoruz. Ancak siz ve asil ülkeniz bugünkü Rus uygarlığının korunmasına yardım edebilirsiniz, Vrangel'i destekleyerek. Londra'da Bolşeviklerle yapılacak bir konferansın Sovyet iktidarını güçlendirme tehlikesi vardır. Gerçekleşse bile Amerikalı temsilcilerin Bolşeviklere karşı Rusya'nın birliğini savunacaklarını umuyoruz.
>
> İmza Union.[51]

50 "Why France Recognize and Aids Wrangel", *The New York Times*, 5 Eylül 1920.

51 "Russians Urge Wilson to Support Wrangel", *The New York Times*, 18 Ağustos 1920.

Lenin, Fransa, Polonya ve Vrangel'in kendilerine karşı mücadelesini şöyle tarif ediyordu: "Henüz ölmemiş ve ölmeyecek ayının postu için kavga ediyorlar."[52] Fransa'nın Vrangel'e yardım nedenlerinden biri de ikinci bir cephe açmak yoluyla Polonya üzerindeki Bolşevik baskısını azaltmaktı.[53] Lehler Vrangel'e ordusuna katmak üzere 80 bin asker vereceklerini bildirmişlerdi ancak Vrangel onlardan nefret etmekteydi ve işbirliğine hiç niyeti yoktu. 12 Ekim 1920'de Bolşevikler Polonya ile barış imzalayınca tüm güçlerini Vrangel'e çevirdiler. Kızıl Ordu'nun güney kanat komutanı Frunze Beyaz Ordu'nun silahlarını teslim etmesi karşılığında silah bırakışması sözü verse de Vrangel bununla ilgilenmedi.[54]

2-TAHLİYELER

a) Denikin Tahliyesi ve İstanbul'a Geliş

Beyaz Ordu'nun Bolşevikler karşısındaki yenilgisinin ardından Güney Rusya'dan göçler başladı. İstanbul'a ilk Beyaz Rus göçü 1919'da gerçekleşti. Bu tahliyede bilhassa ABD'nin yardımı önemliydi. 7 Nisan 1919'da *Nahma* adlı bir Amerikan gemisi mültecileri tahliye etmek üzere Sivastopol limanına ulaştı. Gemide bulunan Amiral Bristol, tahliye işlemlerini bizzat takip etti. Tahliye Sivastopol, Novorossisk ve Batum'dan gerçekleşti.[55]

5-6 Nisan 1919'da Odessa'dan çoğu üst sınıflardan olmak üzere 5 bin kişi tahliye edilerek, İstanbul, Malta, Mısır, Slav ülkeleri, Paris, Roma ve Londra'ya gittiler. 18-19 Nisan 1919'da ise Denikin'in

52 V. I. Lenin, *On the Foreign Policy of the Soviet State*, Moskova: Progress Publishers, ty., s. 279.

53 Mawdsley, a.g.m, s. 472; "Why France Recognize and Aids Wrangel", *The New York Times*, 5 Eylül 1920.

54 Jevakoff, a.g.e., s. 223.

55 Muammer Göçmen, "Mütareke Yıllarında Beyaz Rusların İstanbul'daki Sürgün Hayatları" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl. 2008/1, sayı.20, s. 203.

Sivastopol tahliyesinde üç gemide 3 bin mülteci ki çoğu Pontuslu Rumdu, Yunan hükümetinin güvencesi altında bu ülkeye gitti.[56] İstanbul'a gelen Rus mülteciler önce karantinaya tâbi tutulmuş, ardından da Büyükada'ya ve Selanik'e nakledilmişlerdi.[57]

1919 ilkbaharındaki yenilgi üzerine Fransız kuvvetleri Odessa'dan ve Kırım'dan çekildi. Birkaç bin Rus İngiliz gemileriyle Malta'daki kampa taşındı. Bunların sorumluluğu Fransa ile İngiltere arasında bir krize yol açtı. İngilizlere göre geldikleri yer Fransız bölgesiydi. Bu nedenle sorumluluklarını Fransa üstlenmeliydi. Tartışma Temmuz'da Bolşeviklerin Kırım'ı boşaltması ve mültecilerin geri dönme ihtimalinin belirmesiyle sona erdi. Malta'ya gidenler esas olarak kendilerini geçindirebilecek durumdaydılar ve Londra ya da Paris'e gitmek istiyorlardı.[58]

Rusya'dan bir diğer mülteci akını Şubat 1920'de başladı. Bunun sebebi 7 Şubat 1920'de Denikin'in tekrar yenilmesi ve Odessa'nın Bolşeviklerin eline geçmesiydi. Mart ayında da Denikin kuvvetleri Novorossisk limanını boşaltarak ülkeden ayrıldı. Ağır yenilgi dolayısıyla, Çar taraftarları paniğe sürüklenmiş ve gruplar halinde ülkeyi terk etmeye başlamışlardı. Bunlar ağırlıklı olarak Çar'a yakın aristokratlar ve zengin burjuvalardı. Bu tahliye birkaç hafta sürdü ve on binlerce insan Karadeniz ve Azak limanlarından gemilere binerek kendilerini kabul edecek ülkelere doğru sonu belirsiz bir yolculuğa çıktılar. Bu tahliyeler sırasında Rus mültecilere en büyük yardımı İngilizler yapmışlardı.[59] Kayıtlar altı ge-

56 Elina Multanen, "British Policy Towards Russian Refugees in the Aftermath of the Bolshevik Revolution", *Revolutionary Russia*, Vol.12, No: 1, Haziran 1999, s. 54.

57 Tümay Timuçin, "İstanbul'da Beyaz Ruslar, 1919-1924" *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Ulusal Komitesi, XIV. Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: TTK, 2004, s. 755.

58 Multanen, a.g.e., s. 54.

59 C. Claflin Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," Clarence Richard Johnson (ed.), *İstanbul 1920*, çev: Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 177.

miyle 2272 hasta ve yaralının Selanik'teki İngiliz Hastanesi'ne, 7 gemiyle 4516 kişinin Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na, 434 hasta ve yaralının ise Selanik'ten Mısır'a gönderildiğini gösteriyor.[60] Resmî rakamlara göre, Odessa'dan 20 bin kişi ayrılmıştı.[61]

27 Mart 1920'de General Denikin İngilizlerle beraber Novorossisk'ten ayrıldı. Askerler arasındaki sayısal fark mücadeleye devam etmeyi imkânsız hale getiriyordu. Denikin'in ordusu 300 bin kişi iken Bolşevik ordusu 800 bin kişiden oluşuyordu.

Beyaz Rusların Türkiye'ye yolculukları sırasında resmî kayıtlara 'Şile Vukuatı' olarak geçen bir deniz kazası da gerçekleşmiştir. Odessa'dan aldığı Rus mültecilerini taşıyan *Gregor, Renva* ve *Otchakowsly* isimlerindeki üç gemiden ikisi Şile'de biri de Kavak açıklarında karaya vurmuştu.[62] Bu kaza üzerine, *Gregor* gemisindeki yolcular Kilyos tahliye heyeti tarafından kurtarılmış ve kazazedelerin barınma ve iaşe ihtiyaçları bu bölgedeki köylüler tarafından karşılanmıştı.[63]

Rus mültecilerin İstanbul'da yerleştirilmesi planlanan yerlerin başında Prens Adaları geliyordu. Mütareke döneminde Heybeliada Fransızların, Burgazada İtalyanların, Kınalıada Amerikalıların,[64] Büyükada da İngilizlerin kontrolündeydi. İngilizler gelecek olanları İstanbul ve adalarda yerleştirmek amacıyla mültecilerin ödeme şartlarını göz önünde tutarak, otel ve kalınabilecek yerleri, lüks, orta ve düşük kalite olarak sınıflandırmış, sayımlarını yapmıştı. İngilizler daha çok askerler ve yüksek görevli memurlara ilgi gösteriyorlardı.[65]

60 Simpson, a.g.e., s. 68-69.

61 "Advance Of Reds Now Slowing Up", *The New York Times*, 23 Ocak 1920.

62 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.İ.UM., 19-12 / 1-31, lef 6.

63 BOA. DH.İ.UM., 19-12 / 1-31, lef 4.

64 Tümay Timuçin, *White Russians in İstanbul: The Plight of the Russian Emigrees During the Years 1919-1924*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 56-57.

65 Jevakoff, a.g.e. s. 214.

İngiltere Mart 1920'de 10 bin kadar mülteciyi Kıbrıs, Mısır, Büyükada ve Limni'ye yerleştirdi. Mülteciler önce Prens Adaları'nın en büyüğü olan Büyükada'ya yerleştirildiler. Fakat 8 Şubat 1920'de Büyükada artık dolmuştu. Kalabalık yüzünden 5-6 kişi bir odada kalıyordu. Bunun üzerine yeni gelenler Kınalıada'ya gönderilmeye başlandı. 18 Şubat 1920'ye kadar Kınalıada'ya 900 mülteci gönderildi. Bu arada İngilizler bir süre sonra Büyükada'dakileri himaye etmeme kararı aldılar. Onları geri dönme, Limni'ye gitme ya da yardımsız kalma seçenekleri ile karşı karşıya bıraktılar. Buradaki mülteciler son derece zor bir durumla karşı karşıya kalmışlardı. 1920 yazında Büyükada kampı kapatıldı ve buradaki 2081 mülteci Limni'ye gönderildi. Fakat hava şartları nedeniyle kışın orada kalmaları mümkün olamadığından, bu mülteciler, kendilerini bir süreliğine kişi başı 600 dinara kabul eden Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na aktarıldılar.[66] Mültecilerden 180'i de Burgazada'ya gönderilmiş ama İtalyanlar onların sorumluluğunu üstlenmemişlerdi. 900-1000 kadarı Azerbaycan ve İran'da savaşmış Hazar gönüllü donanmasından Kozak, Basra kampındaydı. 60 Rus Malta'daydı. Ayrıca İstanbul'da da İngiliz ordusuna hizmet eden bir miktar Kalmuk ve Rus mevcuttu. Burgazada'dakiler geçici olarak Tuzla'ya, Malta'dakiler Kıbrıs'a gönderildiler. Basra'dakiler de henüz Sovyetlerin eline geçmediği bir dönemde Vladivostok'a transfer edileceklerdir. Kıbrıs ve Mısır'dakiler de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na gönderileceklerdi. Ancak Vrangel tahliyesinin gerçekleşmesi üzerine bundan vazgeçildi.[67] Denikin tahliyesi sırasında Belgrad 8000 mülteciye kapılarını açtığını bildirirken, Bükreş ise tam tersine sınırı aşmaya çalışanların üstüne ateş açtırmıştı. Bulgarlar 4000-5000 mülteciyi Varna'ya kabul ettiler.

Öte yandan Nisan 1920'de Rusya'dan yeni bir tahliye daha gerçekleşti. Yeni gelenlerden daha zengin olanlar Sapanca Gölü

66 LoN-OJ, Kasım 1921, s. 1012-1013.

67 Simpson, a.g.e., s.72.

çevresinde yerleşme ve gölde bot gezintisi izni için resmî makamlara başvuruda bulundular.[68]

İngilizlerin yardımı kesme kararma rağmen diğer adalarda mültecilere yardımlar devam ediyordu. Örneğin, himayesinde Kınalıada'da bulunan 3 bin Rus mültecisine iş bulmak için Amerikan Kızıl Haçı'nın harcadığı çaba şu haberde görülebiliyor: *The Manchester Guardian*'daki habere göre, adada bolca bulunan köpek kemiklerinden düğme üretilmesine karar verildi. Köpekler daha önce çorak olan adaya terk edilmişlerdi. Türkler bu "yeni endüstri"nin müşterisi olmayı reddettikleri için mamuller küçük bir posta gemisiyle Ege'nin Yunan limanlarının yolunu tutmuştu.[69]

İstanbul'a gelen mültecileri izleyen bir muhabir ise şunları yazıyordu:

> Denikin'in dört bir tarafa dağılmış subayları, eşleri ve çocukları, Rus toprak sahipleri, profesörler, üniversite öğrencileri, dansçılar, şarkıcılar, filosuz amiraller, artık Kızıl Haç'a hizmet eden prensesler, siyasi ajanlar vs. Pera'da bir otelde kalıyorum. Bunların bazılarının inanılmaz paralar harcadıklarına şahit oluyorum. İnanılmaz bir lüks. Rublenin binbir çeşidi var: Romanov rublesi, Don Rublesi, Denikin Rublesi...İkibin ruble 1 Türk lirası alabiliyor. İstanbul'da yaşam çok pahalı. Bir parça çikolata ve küçük bir kek 1 lira. Pera Palas'ta basit bir akşam yemeği 3 lira. Bazı Ruslar ev kiralıyor; arka sokakta bir evin kirası 7 milyon ruble ki, savaştan önce bununla bir saray inşa edebilirlerdi. Kaldığım otelde bir Don Kozak'ı dört arkadaşına ziyafet verdi. Şampanya içtiler vs, hesabı istedi ve biraz göz attıktan sonra karısının kürkünü uzatarak "bununla ödeyeceğim" dedi. 50 kuruş [çeyrek dolar] geri aldı. Dizi dizi inciler Rum dükkânlarında tane tane satılıyor. Ama bunlar az. Büyük kısmı Büyükada ve diğer adalarda. İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan yardımına muhtaç bir şekilde

68 Timuçin, a.g.e., s. 60, 66-68.

69 "Buttons From Dog Bones", *The Manchester Guardian*, 27 Nisan 1920. [Kemiklerin bulunduğu ada Hayırsızada olmalı-yn]

zor şartlarda yaşıyor. Büyükada'da İngilizlerin yardımıyla fakir Ruslara tayın ve baraka sağlanıyor. Rus subayları imparatorluk madalyalarıyla süslü yamalı üniformaları ile hamallık dahil ne iş bulurlarsa yapıyorlar. Pera'da 'Rus Ocağı' (*Foyer Russe*) adlı bir ev var. Ayakta kalabilmiş ileri gelenler tarafından 7 milyon Denikin rublesi karşılığı kiralandı. Fakir göçmenlere ev ve aşevi olması amacıyla organize edildi. Bu eve beni bir eski Rus amirali davet etti. 50 kuruşa bir öğün veriliyor. Eski aristokratların çocukları burada garsonluk yapıyor. Akşama Çarlık operasından ünlü bir şarkıcı sahneye çıkacak. Bolşevizm düşmanları fakirlikte eşitlenmişler.[70]

b) Vrangel Tahliyesi

Vrangel cephede uğradığı ağır yenilginin ardından 1 Kasım 1920 gecesi birlikleriyle beraber, düzenli bir biçimde Sivastopol'e doğru yola koyuldu. Kasım ayından itibaren ordusu Bolşevikler tarafından Kırım'da kuşatma altına alınmıştı. Bunun üzerine Vrangel, Kırım'da sıkıyönetim kararı almış, ordusuna destek vermek istemeyenlerin ya da kuşatmaya dayanamayacak olanların Kırım'ı acil olarak terk etmelerini istemişti. Bununla birlikte "ordunun himayesinden yararlandığı halde ihanette bulunanların asla affedilmeyeceğini" ilan etmişti. Vrangel bir taraftan da Bolşeviklere karşı ordusunun donanımını yeniden gözden geçirip güçlendirerek, kesin darbe planları yapmaktaydı.[71]

Fakat tüm çabalara rağmen Bolşevikler karşısında arka arkaya ağır darbeler almaktan kurtulamadı. Bolşevik başarısının arkasında zehirli gaz kullanımının yattığı söyleniyordu.[72] Vrangel 8 Kasım'da General Kutepov'un Bolşevik ordunun ilerleyişini bildiren uyarısı üzerine Fransa, İngiltere ve ABD'den tahliye için yar-

70 Philip Gibbs, "Russian Nobles Paupers in Turkey," *The New York Times*, 25 Mayıs 1920

71 "Vrangel Ordusu", *Vakit*, 13 Kasım 1920.

72 "Wrangel's Defeat", *The Manchester Guardian*, 16 Kasım 1920.

dım talebinde bulundu. 10 Kasım'da Fransız Amiral Dumesnil'i durumun umutsuz olduğu ve tahliye yardımı gerektiği konusunda bilgilendirdi.

Artık bir an önce Beyaz Ordu'nun son savunma hattı olan Kırım'ı boşaltması gerekiyordu. Bu çerçevede Amiral de Robeck ve General Milne ilk olarak yaralılar, kadınlar ve çocuklardan oluşan 25,000 Rus mülteciyi göndermeyi planladılar fakat bu mültecilerin hangi ülkeye gönderileceği henüz bilinmiyordu. İlk düşünülen yerler arasında Romanya, Gürcistan ve Ermenistan vardı.

Mustafa Kemal ve Bolşeviklerle savaşmak üzere Gürcistan veya Ermenistan'a gidilmesi, Paris Büyükelçisi Maklakov'un fikriydi. Vrangel buna karşı iki başka fikir öne sürüyordu. Batı cephesinde Bolşeviklere karşı savaşan orduya dahil olmak ya da Çanakkale Boğazı'ndaki uluslararası kuvvetlere iltihak etmek.[73]

Tam bu belirsizlik içinde İstanbul'daki Fransız Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral de Bon'dan Vrangel ordusuna yardım edeceği haberi geldi. Fakat Amiral de Bon nakil için önerilen yerleri kabul etmiyordu.[74] Sonunda İtilaf güçlerinin denetimi altındaki İstanbul'a nakil konusunda anlaşmaya varıldı.

Şimdi en önemli şey, tahliyenin düzenli bir biçimde yapılması ve bilhassa askerî birliklerin düzeninin bozulmamasına azami dikkat gösterilmesiydi. Bu çerçevede Aleksiev, Sergiev topçu birlikleri ile Don Ataman birliğinin Sivastopol'den, Konstantinov askerî birliğinin Kefe'den, Kornilov askerî birliğinin de Kerç'ten gemilere binmesi kararlaştırıldı. Sivastopol limanında bekleyen sivillerin de tahliyesinde belli bir düzen takip edilecekti. Gemiye ilk binecek olanlar daha önce kararlaştırıldığı gibi hasta, yaşlı ve çocuklardı.[75]

73 Jevakoff, a.g.e., s. 225.

74 Criss, a.g.e., s. 125.

75 "Vrangel Müşkül Bir Vaziyette", *Peyam-ı Sabah*, 14 Kasım 1920, "Kırım'ı Umumen Tahliye Ediyorlar", *İkdam*, 14 Kasım 1920 .

10 Kasım'da cephe savaşları tamamen sona erdi ve Beyaz Ordu birlikleri ülkeyi terk etmek üzere kendilerine emredilen limanlarda toplanmaya başladılar. Vrangel önce Yalta'ya giderek ordu birliklerinin gemilere binmesine bizzat nezaret etti. 15 Kasım'da I. Ordu'nun tamamı gemilere bindirilerek yola çıkarılmıştı. II. Ordu'nun atlı birlikleri ve yerel garnizon da *Meçta, Poti* ve *Samara* gemilerine bindirilerek ülkeden ayrıldılar. Gemiler kapasitelerinin çok üstünde insan taşıyordu. Uçaklardan bir kısmı ve zırhlı araç gibi taşınması zor araçlar kullanılamaz hale getirilerek Kırım'da bırakılmış, sadece az sayıda uçak, tüfek ve makinalı tüfekler alınabilmişti.[76]

Bu arada büyük bir endişe ile Bolşeviklerin Sivastopol'ü işgal etmeleri beklenmekteydi. İşgal ihtimalini göz önünde tutarak Vrangel de karargâhını *Kornilov* gemisine taşımıştı.[77] Tahliyeye ilişkin olarak yaptığı açıklamada; bugüne kadar Bolşeviklere karşı başarıyla savaştıklarını ve önemli zaferler kazandıklarını hatta Lenin'in Belçika gazetelerine verdiği beyanatta, kendilerinden dolayı ciddi bir endişeye kapıldığını itiraf ettiğini, ancak kuvvetler arasındaki dengesizlik göz önünde bulundurulunca daha fazla direnerek, kayıp vermenin doğru olmayacağını anladıklarını, bu yüzden savaşa devam etmeme kadarı aldıklarını ifade etmişti.[78]

Bununla beraber Vrangel ordusunun arka arkaya aldığı yenilgiler, basında Vrangel ile ilgili bazı asılsız haberlerin dolaşmasına neden olmuştu. Askerî yetkililer bu haberlere son vermek için yeni bir açıklama yapma ihtiyacını hissettiler. Yapılan açıklamada, Vrangel'in yenilerek Avrupa'ya kaçtığı yönündeki iddiaların doğru olmadığı, ordusunun başında Kırım'da çarpışmaya devam ettiği ifade edildi.[79]

76 Aydın Süer, "Gelibolu'da Ruslar", *Belleten*, cilt LI, no: 199, Nisan 1987, s. 316

77 "Wrangel's Defeat", *The Manchester Guardian*, 16 Kasım 1920.

78 "General Vrangel İzahat Veriyor", *İkdam*, 10 Kasım 1920.

79 "Vrangel Hükümeti'nin Reis Nazırı Alelacele Şehrimize Gelmiştir", *Vakit*, 14 Kasım 1920.

Vrangel tahliyenin kaçınılmazlığının yanında belirsizliklerinin de olduğunu iyi biliyor ve bu yüzden halkı uyarmayı bir zorunluluk olarak görüyordu. Ona göre bu her şeyden önce bir lider olarak yerine getirmesi gereken önemli bir sorumluluktu. Bu düşünceyle yayınladığı beyannamede, geleceğin kendileri için belirsiz olduğunu ve Tanrıdan Rus milletinin felaketlerine son vermesi için dua ettiğini belirtiyordu: "... Kırım'dan sonra başka toprağımız yok. Paramız yok. Her zamanki gibi samimiyetle sizi her şeye hazırlıklı olmanız konusunda uyarıyorum..."[80]. Sivastopol'de gemileri uğurlamak üzere yaptığı konuşmada ise "kahramanca savaşan ordumuzu kendileri için savaştığımız tüm dünya devletleri terk etmiş bulunuyor. Sürgüne gidiyoruz doğru ancak dilenci gibi el açarak değil, görevimizi sonuna kadar yapmış olduğumuzun bilinciyle başımız dik olarak gidiyoruz" açıklamasını yaptı. Vrangel, kendisine bağlılıklarını ifade etmeye gelen subaylara hitaben de Avrupa ve Amerika'nın kendilerini yalnız bırakarak, ihanet ettiklerini, her girişimini yanıtsız bıraktıklarını söyleyerek, "ben bile nereye gittiğimizi bilmiyorum" demişti. Kendisine İstanbul'un da kolay olmayacağını söyleyen Amiral Dumesnil'e ise: "o halde gemilerimle denize açıldıktan sonra bütün medeni dünyaya 'batıyorum' diye SOS sinyali gönderirim"[81] cevabını vermişti.

Tahliye öncesinde Güney Rusya Hükümeti adına yapılan açıklamada da, ülkeyi terk edeceklerin şu ana kadar hiçbir devlet tarafından kabul edilmediği vurgulanarak, kişilerin sonu belirsiz bir maceraya atılmaması gerektiği uyarısında bulunulmuştu. Ancak, Kırım'da kalmanın kendileri için çok daha tehlikeli bir durum yaratacağını düşünen kişiler için bu uyarının bir etkisi olmayacaktı.

80 "Tahliye Hakkında Vrangel Ordusunun Rus Halkına Beyannamesi", *İkdam*, 16 Kasım 1920, "Vrangel'in Rus Milletine Beyannamesi," *Vakit*, 16 Kasım 1920; Richard Luckett, *The White Generals-An Account of the White Movement and the Russian Civil War*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1987, s. 382.

81 Jevakoff, a.g.e., s. 224-225.

Ordu ise bu ayrılışı kendi bütünlüğünü koruyabilmek açısından zaten bir zorunluluk olarak görmekteydi.[82] Vrangel anılarında, Bolşeviklerin son dakika manevrasını da anlatıyor:

> Amiral Dumesnil'den 11 Kasım 1920'de aldığım yazıya göre, Fransa tahliyenin 12 gün içinde neticelendirilmesini istediğini ve Fransız hükümetinin tahliye için yardım sağlayacağını bildiriyor, tahliye masrafları, ordunun idamesi ve yerleştirmeler için garanti olarak savaş ve ticaret filolarının derhal Fransız hükümetine devrini talep ediyordu. Tahliye emrini verdim. Ağır malzemeler tahrip edilecekti. Bu arada Sovyetlerden bir telgraf geldi. Ben ve yüksek komuta heyeti dahil silahları indiren kimseye dokunulmayacağını bildiriyorlardı. Emir vererek subayların hizmetinde olan biri hariç tüm telgraf istasyonlarını kapattırdım.[83]

13 Kasım'da Londra tahliyeye en küçük bir destek bile vermeyeceğini bildirir. Aynı gün, Rus varlıklarının Fransa'ya emanet edildiğine dair belgeler değiş tokuş edilir. Vrangel tüm ordu ve donanmasını Fransız himayesine bıraktığını, tüm masrafların Fransa tarafından garanti edildiğini, bunun bugünkü şartlarda zorunlu olduğunu ilan eder. Kont de Martel aynı gün bunu teyit ederken, üç gün içerisinde kitlesel bir tahliye gerçekleşeceğini açıklar.[84]

Vrangel, Başbakan Krivoşin'i 15 Kasım'da İstanbul'a gönderir.[85] Krivoşin, yüksek komiserlerle yerleştirmenin organizasyonu amacıyla bir toplantı yapar. Krivoşin İstanbul'da bulunduğu sırada Rus gazetecilere verdiği mülakatta, Vrangel ordusunun sayıca kendilerinden çok üstün olan Bolşevik orduları karşısında son derece zor durumda olduğunu, arka arkaya yapılan taarruzlarda ciddi kayıplar verdiğini, bu şartlar altında Kırım'ın boşaltılmasından başka çarelerinin kalmadığını, işte bu yüzden kendisinin

82 İlbeyi Özer, *Avrupa Yolunda Batılaşma ya da Batılılaşma. İstanbul'da Sosyal Değişimler,* İstanbul: Truva, 2005, s.316.

83 Wrangel, a.g.e., s.317-319.

84 Brinkley, a.g.e., s.271; Luckett, a.g.e., s. 381.

85 "Sebastopol is Taken" *The Washington Post*, 15 Kasım 1920.

de tahliye ile ilgili görüşmeler yapmak üzere görevlendirildiğini ifade eder. Krivoşin, genel tahliye konusunun gündemde olduğunu ve bu konu ile ilgili görüşmelerin devam ettiğini fakat tahliye işinin nasıl yapılacağına henüz tam karar verilemediğini de açıklar.[86] *İkdam* gazetesinin haberine göre, Krivoşin mültecilerin iskânı konusunda Amerikan hükümetinden destek istemiş, aynı zamanda bu talebinin Amerikan kamuoyuna duyurulması için Amerikalı basın mensuplarına bir beyanat vermişti. Beyanatta tüm Avrupa'nın ve Amerika'nın bu yardımı yapmasının hem insaniyet hem de medeni ulusların siyasi gelecekleri açısından gerekli olduğunu vurgulamıştı. Bu ifadeye göre, Vrangel ve destekçileri Bolşevikliğe karşı verdikleri mücadele ile aslında tüm medeni milletleri büyük bir tehlikeden kurtarmışlardı. Aksi takdirde Bolşevizm istilası tüm dünyaya yayılabilirdi. Şimdi sıra bu önemli misyonu yüklenen Vrangel ordusu ve destekçilerine yardım etmeye gelmişti. Krivoşin bu konuda görüşmeler yapmak üzere yakında Avrupa'ya gideceğini de beyan etmişti.[87] Fransız istihbaratınca kendisiyle yapılan görüşmede ise, Vrangel'i eleştirerek hiçbir siyasi fikrinin olmadığını söylemişti.[88]

Bu sırada Washington'daki büyükelçi Bakhmetev elindeki fonları kullanarak tahliye için gemiler kiralamıştı. İstanbul'da demirli duran Yakın Doğu filosunun komutanı Amiral Dumesnil de, mültecilerin tahliyesine yardımcı oldu. Amiral Dumesnil'in eşi Vera Dumesnil de Rus kökenli olduğu için Amiral, Ruslara özel bir ilgi gösteriyordu. İlk olarak *Toul, Algerian, Senegalis, Waldeck-Rousseau, Coquelicot, Sakalave* ve *Bar-le-Duc* isimli gemiler Rus mültecileri almak üzere Sivastopol'e gönderildi.[89] Sivastopol lima-

86 "Vrangel Müşkül Bir Vaziyette", *Peyam-ı Sabah,* 14 Kasım 1920, "Kırım'ı Umumen Tahliye Ediyorlar, *İkdam*, 14 Kasım 1920.

87 "General Krivoşin'in Yeni Beyanatı", *İkdam*, 16 Kasım 1920.

88 Jevakoff, a.g.e., s. 514.

89 Hıfzı Topuz, *Milli Mücadelede Çamlıca'nın Üç Gülü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s. 181.

nında ayrıca *Rion*, İsveç bandıralı *Modik* hazır bekliyordu. Tahliye işlemleri sona erene kadar Vrangel ve Fransız yetkililer bizzat refakat ettiler.[90]

Ordunun tahliyesi 14-16 Kasım'da gerçekleşti ve üç gün sürdü. Gemilere binerken panik çıkmasın diye, Amiral Dumesnil, Kızılordu birliklerine telsizle mesaj yollayarak, akşamüstü saat dörde kadar limana girmemelerini istedi. Amiral Dumesnil de gemileri korumak için limanı kendi zırhlısı *Waldeck-Rousseau* ile terk etti. Mültecileri taşıyan bir torpido dışında tüm gemiler Fransızların gözetiminde İstanbul'a doğru yola çıktı.[91] 15 bin yaralı, hasta ve malûl geride kaderine terk edilirken, yolda batan Rus gemisi *Jivoi* hariç, bütün gemiler sağ salim İstanbul'a varacaktır.[92]

Sivil Rusların Kırım'dan tahliyesinde Amerikan Deniz Kuvvetleri kritik bir rol oynamıştır. Aslında sivillerin Kırım'dan en yakın limanlara taşınıp, oradan da Batı ülkelerine gönderilmesi için İtilaf devletleri arasında bir plan yapılmıştı. Tahliyeye ABD sadece gemi göndererek katıldı. Sonrasıyla resmî düzeyde ilgilenmeyecektir. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol tahliyeyi sağlamak için gönderdiği gemilere sadece yaralı ve sivillerin alınmasını emretmişti. Askerler ancak silahlarını bırakmışlarsa alınabileceklerdi. *Whipple, Fox, Humprey, Overton, John D. Edwards, Overton, St. Louis, Long, Faraby* ve *Navahoe* isimli askerî gemiler tahliye için kullanıldılar. Bu gemilerin güvenliğini ise Amerikalıların Kırım'daki en kıdemli amirali McCully'nin hazırladığı ve Yakın Doğu'daki Amerikalı yetkililere sunduğu bir plan çerçevesinde sağlandı. Bu plana uygun olarak McCully, 11 Kasım 1920'de sivilleri tahliye etmek üzere limanlarda demirlemiş Amerikan sivil ve ticari gemileri-

90 Kerime Şahiner, *Wrangel Ordusunun İstanbul'a Gelişi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 39.

91 Vera Dumesnil, *İşgal İstanbul'u*, çev: Emre Öktem, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yay, 1993, s. 34-35.

92 Hutchins, a.g.e, s. 1-2.

nin tamamen insani amaçlarla korunması gerektiğini belirterek, Bolşevik yetkililere bu gemilere yapılacak saldırılara en ağır şekilde karşılık verileceğini duyurmuştur.[93] Bu gemilere Rus mültecilerin yanı sıra Amerikalılar, Amerikan konsolosları ve Amerikan Kızıl Haçı, Young Men's Christian Association[94] (YMCA) temsilcileri, yardım çalışanları da biner. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Sivastopol'deki tifüs salgını nedeniyle, mültecilerin belki İstanbul'a değil de Ege'de bir Yunan adasına götürülebileceklerini açıklar.[95] Buna göre, mültecileri getiren gemiler önce İstanbul limanlarına gelecek, içindekilerin nerelere yerleştirileceklerine daha sonra karar verilecekti. Mülteci nakleden gemiler Fransız himayesi altında olduğundan, hepsi Fransız bandırası taşıyordu.[96]

Bolşevikler Sivastopol'e tahliyeden önce ulaşamadılar.[97] Kalan burjuvalar ve Beyaz Ordu artıkları da ya öldürülürler ya da Arhangelsk'teki Solovetsky manastırındaki gibi çalışma kamplarına gönderildiler.[98] Bir Amerikan belgesine göre, Kasım 1920 ile 1921 sonu arasında Kırım'da Bolşevikler tarafından 50-150 bin arasında Rus vatandaşı idam edilmiştir.[99]

Öte yandan Kolçak da Bolşevikler tarafından yakalanmış ve Şubat 1920'de İrkutsk'da idam edilmiştir. Doğu'ya çekilmiş olan

93 Göçmen, a.g.m., s. 203.

94 1844'te İngiltere'de kurulmuş, genç erkeklere yönelik Protestan misyoner gençlik örgütü. Türkiye'deki çalışmaları için bkz: Zafer Toprak, "Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri," *Toplumsal Tarih*, cilt: 1, no: 2, Şubat 1994, s. 8-12

95 " US Warships Aid Crimean Refugees", *The Washington Post*, 16 Kasım 1920.

96 "Kırım Kamilen Tahliye Edildi", *Vakit*, 17 Kasım 1912.

97 "Wrangel Arrives at Constantinople", *The Manchester Guardian*, 17 Kasım 1920.

98 Bullock, a.g.e., s. 122, 130.

99 P.J. Capelotti (ed.), *Our Men in the Crimea-Commander Hugo Koehler and the Russian Civil War*, Colombia: University of South Caroline Press, 1991, s. 168.

birlikler 6 Nisan 1920'de "Uzakdoğu Cumhuriyeti"ni kuracaklardır. Japonların desteklediği bu cumhuriyet de 1922'de yenilecek, bunun üzerine Ekim 1922'de Japonlar Vladivostok'u tahliye edecekler ve Kasım 1922'de de Bolşevikler "Uzakdoğu Cumhuriyeti"ni ilhak edeceklerdir.[100]

100 Bullock, a.g.e., s. 7-8.

İkinci Bölüm

İşgal İstanbulu ve Mültecilerin Gelişi

1- İŞGAL YÖNETİMİ

Beyaz Rusların nakli için İstanbul'un seçilmesinin önemli sebepleri vardı. Bunların başında coğrafi yakınlık geliyordu. İtilaf güçleri Rus mültecileri diğer ülkelere gönderme maliyetinin çok yüksek olduğunu hesap ederek, İstanbul'u tercih etmişlerdi. Diğer yandan Bolşeviklerin Batı Avrupa yollarını işgal etmeleri, Beyaz Rusların Batı'ya gidişlerini imkânsız hale getirmiş ve ulaşılabilecek en yakın yer İstanbul olmuştu. Üstelik Bolşevik devriminden sonra pek çok Avrupa ülkesi Ruslara ciddi kısıtlamalar da getirmişti. Bu da Avrupa'ya göçü zorlaştırıyordu. İstanbul'un tercih edilmesinin bir diğer sebebi, diğer ülkelere kıyasla İstanbul'da yardım kuruluşlarının çok daha iyi örgütlenmiş olmasıydı. Dolayısıyla mültecilerin pek çok kuruluştan yardım alabilme şansı yüksekti. Daha da önemlisi İstanbul 13 Kasım 1918'den itibaren İtilaf kuvvetlerinin *de facto* işgali altında olduğundan, mültecilerin bu devletlerin desteğiyle İstanbul'a nakli daha kolay olacaktı.

İngiliz, Amerikan, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinden oluşan İtilaf güçleri 8 Aralık'ta başkentte askerî bir yönetim kurmuşlardı. Ayrıca şehre birer de yüksek komiser göndermişlerdi. Böylece Saray ve Ayan Meclisi'nin varlığına rağmen, siyasi olarak ülkede ve İstanbul'da hâkim güç durumuna gelmişlerdi. Bu tarihten itibaren şehirdeki tüm liman, tramvay, savunma, jandarma ve polis hizmetleri İtilaf güçlerinin sıkı denetimi altındaydı. Ayrıca denetimi kolaylaştırmak için şehri kendi aralarında bazı bölgelere ayırarak, kendi mıntıkalarında karakollar kurmuşlardı. Her mıntıka, bir İtilaf devleti subayının sorumluluğuna bırakılmıştı.

Buna göre şehir, Pera ve Boğaz'ın Rumeli yakası, İstanbul yakası, Anadolu yakası ve Adalar olmak üzere dört bölgeye ayrıldı. Her bölge kendi içinde bölümlere ayrılıyordu. Örneğin, Pera ve Boğaz'ın Rumeli yakası iki bölüme ayrılarak, bir İngiliz yüzbaşının sorumluluğuna bırakılmıştı. Bu bölge İtilaf güçlerinin en yoğun yaşadıkları yerdi. Bu yüzden bu iki bölgenin her birine polis

ve subaylardan meydana gelen onar kişilik İngiliz, Fransız ve İtalyan heyetleri yerleştirilmişti. İstanbul yakası da iki bölgeye ayrılmış ve bir Fransız yüzbaşının sorumluluğuna verilmişti. Boğaz'ın Anadolu yakası, Üsküdar ve Kadıköy'ün inzibat işleri bir İtalyan subayının denetimindeydi. Adalar ise doğrudan İtilaf Güçleri Yüksek Konseyi'ne bağlanmıştı.

İstanbul'un resmî işgali 16 Mart 1920'de gerçekleşti. Bu yeni durum işgal güçlerinin o güne kadar başkentte uyguladıkları bölgesel idareyi de yeniden gözden geçirmesini zorunlu kıldı. Çünkü İstanbul'un resmen işgal edilmesi bilhassa Boğazların ve şehrin kimin kontrolüne geçeceği sorusunu gündeme getiriyordu. İstanbul İtilaf devletlerinin tümünün çıkarları açısından hayati önem taşıyordu. Bu yüzden işgalin hemen ertesinde İtilaf devletlerinin aralarındaki çıkar çatışmaları daha görünür hale geldi. Örneğin Fransa ve İtalya İngiltere'nin Boğazların yanı sıra Karadeniz limanlarını da kontrol altına aldığını öne sürerek, dengesiz bir paylaşıma sebep olduğunu iddia ediyordu. İşgalden kısa bir süre sonra bölgesel yönetim esasına dayanan uygulamanın sona erdiği ortaya çıktı. Artık sorun İstanbul'un genel sorumluluğunun hangi ülkeye ait olacağı ve üç devletin birliklerinden oluşan kolordunun kime bağlanağı üzerinde odaklanıyordu. Sonunda Fransa'nın karşı çıkmalarına rağmen, yüksek komiserlerin kararına uygun olarak Haziran 1920'de işgal kolordusu İngiliz General Wilson'un emrine verildi. Şehrin genel sorumluluğunun kime verileceği konusunda ise anlaşmaya varılamadı.[101] 7 Kasım 1920'de İtilaf Güçleri Doğu Orduları Başkumandanlığı kaldırılarak yerine yüksek komiserliklerin yanı sıra İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığı kuruldu.[102]

Resmî işgalden kısa bir süre sonra İstanbul'un düzeni ve asayişi İngiliz Albay C.R. Bellar'ın sorumluluğuna verildi. Bu dönemde

101 Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 4, 6.

102 Criss, a.g.e., s. 111.

İstanbul Pera, şehir içi ve Üsküdar olmak üzere üç bölgeye ayrılarak, her bir bölgede İngiliz, Fransız ve İtalyan polis kuvvetleri görevlendirildi. Zaman zaman İtilaf güçlerinin polis güçlerine Türk polisler de yardımcı oluyorlardı. Ayrıca yeni durumda şehrin siyasî, askerî, sosyal, sağlık kısacası her alanda yönetim ve denetimini sağlamak üzere çeşitli komisyonlar kuruldu. Bu sayede vali ve memur atamalarından basına, demiryolları ve limanların denetiminden sağlık işlerine, haberleşmeden pasaport işlemlerine kadar akla gelebilecek her alanda İtilaf devletlerinin denetim ve uygulamaları devreye girdi. Komisyonlar uygun gördükleri konularda keyfi uygulamalara da gidebiliyorlardı.[103]

2- DİĞER GÖÇMENLER

I. Dünya Savaşı sırasında İaşe Umum Müdürlüğü'nün yaptığı bir sayımda İstanbul'un nüfusu, askerler hariç, 842 bin olarak tespit edilmişti. Savaşın sona ermesinin ardından terhis olmuş askerler çeşitli cephelerden İstanbul'a akmaya başladı. 1919 yılının Nisan ayından itibaren ise I. Dünya Savaşı'nda esir düşmüş Osmanlı askerleri şehre gelmeye başladılar. Nisan 1919-Eylül 1920 arası şehre yaklaşık 7500 esir asker getirildi. Fakat hâlâ Mısır, Irak, İtalya ve Rusya'dan yakın zamanda İstanbul'a nakledileceği duyurulan binlerce esir henüz şehre ulaşmamıştı.[104]

Mütareke döneminde İstanbul'da son derece kozmopolit bir yaşam hâkimdi. Şehrin kendi sakinlerinin yanı sıra, işgalle birlikte İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri, Amerikalı denizciler, Senegalli ve Bengalli askerler şehre doldular. Bunların yanı sıra Japon iş adamları, değişik coğrafyalardan gelmiş tüccarlar ve sayıları onbinle ifade edilen göçmenler İstanbul'un bir parçası haline geldiler.

Mütareke döneminin en büyük sorunlarından biri göçmen meselesiydi. Balkan Savaşları ile başlayan göç dalgası I. Dünya Sa-

103 Temel, a.g.e., s. 19, 81

104 a.g.e., s. 81.

vaşı ve Mütareke dönemi boyunca devam etmişti. Mütareke döneminde özellikle Trakya ve Marmara bölgesinden binlerce göçmen İstanbul'a ve Anadolu'ya aktı. Göçmenler arasında Müslüman muhacirler ağırlıktaydı. Öte yandan İtilaf güçlerinin kentin kapılarını mültecilere açması dolayısıyla şehre çok sayıda Ermeni ve Rum mülteci de gelmişti. Ayrıca sayıları daha az olmakla birlikte şehirde Leh, Finlandiyalı, Letonyalı, Litvanyalı, İsveçli, Alman ve İtalyanlar da bulunuyordu.[105]

Mütareke döneminde İstanbul'daki mülteciler konusunda kesin bir rakam vermek mümkün görünmemektedir. Çeşitli kaynaklarda verilen rakamlar birbirinden oldukça farklıdır. Mültecilerle ilgili sistematik araştırmalar yapan kurum ve kuruluşlar da değişik tahminlerde bulunmaktadırlar. Örneğin; Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi'nin yaptığı açıklamalara göre, 29 Kasım 1920'de 40,000, 5 Ağustos 1921'de 60,000, 8 Kasım 1921'de 65,000, 17 Temmuz 1922'de 70,000 Müslüman mülteci İstanbul'a gelmişti.[106] 1921 yılının Aralık ayında Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi Hamdi Bey, Anadolu'da ve İstanbul'da toplam muhacir sayısını 2.070.000 olarak vermiş, İstanbul'da 70.000, Anadolu'da ise 2 milyon kadar muhacirin bulunduğunu ve bunların tamamının Yunan işgalinden kaçan Müslümanlar olduğunu belirtmiştir.[107]

Kurum ve kuruluşların yanı sıra, İstanbul'da çıkan gazeteler de başkentteki mülteci/muhacir sayısına ilişkin birbirinden farklı rakamlar vermektedir. Örneğin, *Peyam-ı Sabah* gazetesi Ocak 1920'den Aralık 1920 sonuna kadar geçen bir yıl içinde, Rumeli ve Anadolu'dan gelen muhacir sayısını 810.000 olarak göstermiştir. *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin 16 Haziran tarihli haberinde mü-

105 Davis, a.g.m., s. 178.

106 Temel, a.g.e., s. 78.

107 Müslim Sarak, *1921-1922 Yılları Arasında Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde Göçmen Meselelerine Ait Yazılmış Olan Haber-İstatistik Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1974, s. 55.

tarekeden beri İstanbul'a 110.000 Müslüman muhacirin geldiği, daha 17.000 civarında muhacir beklendiği, Trakya, İzmir, Kilikya ve Arabistan muhacirlerinden 50.000'inin memleketlerine sevk edildiği ve söz konusu tarihte İstanbul'da sadece 60.000 muhacir bulunduğu yazılmıştı. Gelen bu muhacirler Davutpaşa Kışlası, Selimiye Kışlası, Ağaçlı'daki Frenkler Çiftliği, Gülhane, Eyüp ve Cerrahpaşa başta olmak üzere İstanbul'un çeşitli yerlerine yerleştirilmişlerdi.[108]

Müslüman muhacirlerin iskân, iaşe, sağlık, iş bulma ve her türlü sorunlarıyla Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi ilgileniyordu. İstanbul'daki Müslüman muhacirler İstanbul Vilayeti Muhacirin Müdüriyeti sorumluluğu altındaydılar. Muhacir sayısının her geçen gün artması üzerine, müdüriyet gelenlerin Anadolu'ya sevk edilmesine karar verdi. Bu çerçevede İstanbul'daki muhacirler İzmir, Bursa ve Edirne başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli şehirlerine gönderildiler. Ayrıca 7 Mayıs 1922'de muhacirler için Anadolu'da köyler inşa edilmesine karar verilecek ve gereken tahsisat sağlanacaktır. Fakat bu düzenlemelere rağmen İstanbul'daki göçmen sorunu hâlâ içinden çıkılmaz bir problem olarak devam ediyordu. Anadolu'ya yapılan nakillere rağmen, şehirdeki tüm misafirhaneler, oteller, okullar, camiler hatta park ve bahçeler göçmenlerle doluydu.

Göçmenlerle ilgili tek sorun iskân ile sınırlı değildi. Beslenme ve sağlık sorunları da çözülmesi gereken sorunların başında geliyordu. Muhacirin Müdüriyeti Müslüman muhacirlerin iaşesini sağlamak amacıyla bir 'İaşe Komisyonu', sağlık işleri için de 'sağlık heyetleri' kurmuştu. Bu komisyon ve heyetler eldeki tüm imkânları kullanarak, muhacirlere yardım etmeye çalışıyorlar fakat yeterli olamıyorlardı.

20 Kasım 1920'de Dahiliye Nazırı İzzet Paşa muhacirlerin durumları hakkında tam bir bilgi almak ve ihtiyaçlarını görmek için,

108 a.g.e, s. 8, 13, 15

Sultanahmet ve Gülhane'deki barakaları ve Cerrahpaşa'da iskân ettirilen muhacirleri teftiş etti. Barakalar ve aşevlerinin temiz olduğu fakat muhacirlerin kaldığı yerlerde hasırlardan başka hiçbir eşya olmadığı görüldü. Buradaki muhacirlerin en büyük şikâyeti soğuk ve işsizlikti. Kış gelmeden yatak, yorgan ve elbise istiyorlardı. İzzet Paşa, yazlık giysilerle kışın her türlü şiddetine maruz kalan muhacirlerin çok zayıf ve yardıma muhtaç olduklarını görerek, hükümetin elinden gelen yardımı yapacağına söz verdi. Öte yandan *Vakit* gazetesi 21 Kasım tarihinde bu haberi yayınlayarak, halkı muhacirler için yardıma çağırdı.[109] Bu tarihten itibaren tüm gazetelerde Müslüman muhacirler için bir yardım kampanyası başlatıldı. Örneğin 27 Kasım'da Cerrahpaşa Camii ile bazı camilerde bulunan muhacirlere 900 kilo kömür dağıtılmış, fakat bu yardım diğer muhacirlere verilememişti.

Müslüman muhacirlerin içinde bulundukları duruma rağmen, aynı tarihlerde dışarıdan bir de Rus mültecilerin gelmesi bazı gazetecilerin ve milliyetçi yazarların tepkisine neden olmuştur. Bunlardan biri ünlü yazar Yakup Kadri'dir [Karaosmanoğlu]. 17 Kasım 1920 tarihinde "Rus Hailesi [trajedisi]" başlığıyla *İkdam* gazetesinde çıkan yazısında, Kırım'dan gelmekte olan Rus mültecilere ciddi bir tepki göze çarpar. Yakup Kadri yazısında, İstanbul sokaklarında çok sayıda aç ve çıplak insanın yaşadığını, her yerde öksüz, dul, hasta ve sakatların olduğunu, dolayısıyla şehirde tam anlamıyla bir sefalet yaşandığını belirterek, Rus mülteciler karaya çıkarıldıkları takdirde hem bu sefaletin bir kat daha artacağını hem de halkın geçiminin iki kat daha güçleşeceğini ifade etmektedir. Ona göre, iki seneden beri tam bir göçmen yurduna dönen İstanbul'un artık daha fazla göçmen alması mümkün değildir:

> Bizim kendi muhacirlerimizin cami avlularında, barakalarda, saçak altlarında can çekiştiği ve yeni gelen esirlerimizin sokak di-

109 "Muhacirlerin Barakalarını Teftiş", *Vakit*, 21 Kasım 1920.

lencileri gibi dolaştığı bir sırada, Bolşevik istilâsından kaçan Rus-lara kapılarımızı açmamız merhametten ziyade sersemliktir.[110]

Bu tepkilere rağmen Rus mültecilerin Kırım'dan İstanbul'a göçü gerçekleşmiş, böylece şehrin nüfusu ve göçmen sorunu daha da büyümüştür. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1921 yılında başkentte 50,000 Müslüman, 40,000 Rus, 4,000 Rum ve Ermeni göçmenin olduğunu tahmin etmektedir.[111] Davis'in yaptığı araştırmalardan elde ettiği bilgilere göre ise; 1921 yılında başkentteki her kurumun en iyi bildiği gruplarla ilgili verdiği tahminler bir araya getirildiğinde toplam 101,955 sayısına ulaşılmaktadır. Bunların içinde en büyük mülteci grubunu 65,000 sayısıyla Rus mülteciler oluşturmaktadır. Bu tabloya göre, Müslüman muhacirlerin sayısı ise 27,755 olarak ikinci sırada gelmektedir.[112] 1922 Mayısı'na gelindiğinde ise İstanbul'da 45 bin Ermeni, 30 bin Rus, 5 bin Rum, 65 bin Müslüman ve diğer mülteciler bulunmaktadır.[113]

Verilen rakamların bu kadar farklı olmasında sürekli yer değiştirmeleri veya başlarına bir şey gelmesinden çekindiklerinden dolayı kayıt altına alınmak istememelerinin önemli payı vardır. Bu durum etnik ya da dinî olarak bu grupların tasnifini yapmayı ve sağlıklı sayım yapılmasını imkânsız hale getirmektedir.

3- VRANGEL MÜLTECİLERİNİN İSTANBUL'A GELİŞİ

Rus mültecilerin Kırım'dan tahliyesinin başladığı haberi İstanbul basınında ilk olarak 14 Kasım 1920'de *İkdam* gazetesinde yer alır. Haberde iki gemi dolusu mültecinin İstanbul'a ulaştığı belirtilmektedir.[114] Bu gemilerde ağırlıklı olarak yaralılar, hasta-

110 Yakup Kadri, "Rus Hailesi", *İkdam*, 17 Kasım 1920.

111 Criss, a.g.e., s. 51.

112 Davis, a.g.m., s. 180.

113 "May Shift Refugees From Constantinople", *The New York Times*, 2 Mayıs 1922.

114 "Kırım'ı Umumen Tahliye Ediyorlar", *İkdam*, 14 Kasım 1920 .

bakıcılar, kadın ve çocuklar bulunmaktadır. İlk gelen yaralılar hemen hastanelere nakledilmiş, diğer mülteciler de gemilerde bir süre bekletildikten sonra geçici olarak çeşitli mahallere yerleştirilmişlerdir.[115]

Mültecilerin İstanbul'a yolculuğunun pek çok açıdan zor olduğu bilinmektedir. İzdiham, kötü sıhhi şartlar, erzak yetersizliği ve kış mevsiminden dolayı Karadeniz'in sert dalgaları, yolculuğu tehlikeli ve eziyetli bir hale sokmuştur. Örneğin 15 Kasım'da 5000 Rus mültecisini taşıyan *Rion* adlı gemi yakıt ve erzağı bittiği için Karadeniz'in ortasında büyük bir tehlike atlatmıştır. Telsizle acil yardım isteyen geminin imdadına, Amerika'nın Bolşeviklere karşı Karadeniz'e gönderdiği *Saint Louis* adındaki kruvazör yetişmiş ve gemiyi kurtarmıştır. Gemideki yolculardan çoğu kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. Üstelik yolcular iki gündür açtır ve gemi kapasitesinin dört katı insanla doludur. Gemide 200 de yaralı bulunmaktadır. *Saint Louis* mürettebatı gemideki bu berbat durum karşısında kendi karavanasını dağıtmak zorunda kalmıştır. Yolculuğun sonunda verilen bilgilere göre, iki erkek mülteci intihar etmiş, iki kadın da çıldırmıştı. İstanbul'a ulaşıldığında ise gemidekilerin karaya çıkmalarına izin verilmemiş ve yemek ihtiyaçları Amerikan Kızıl Haçı tarafından karşılanmıştı. [116]

15 Kasım'da iki Fransız torpidosu 240 yaralı daha getirdi. Yaralılar İstanbul'daki Fransız hastanelerine yatırılarak, tedavi altına alındılar.[117] 17 Kasım tarihli *Vakit* gazetesi İstanbul'a gelen mültecilerin toplam sayısını 70 bin olarak veriyordu. Moda koyunda mültecilerle dolu 18 gemi demirlemişti.[118] Gemilerin her

115 "Kırım'dan Gelen Mülteciler", *Vakit*, 15 Kasım 1920.

116 "Vrangel Şehrimize Geldi", *Peyam-ı Sabah*, 20 Kasım 1920; "Crimean Relief Ship in Distress", *The Manchester Guardian*, 19 Kasım 1920; "Ships from Crimea Bring Away 140.000", *The New York Times*, 20 Kasım 1920.

117 "Bugün Kırımdan 240 Mecruh Geldi", *İkdam*, 16 Kasım 1920.

118 "Kırım Kâmilen Tahliye Edildi", *Vakit*, 17 Kasım 1920; "Rus Donanması Limanımıza Geliyor", *İkdam*, 19 Kasım 1920.

biri aşırı kalabalıktı. Örneğin, *Vladimir*'de 11 bin, *Don*'da 7 bin mülteci vardı. *Seraph, Tumult, Torch, Shamrock* da mülteci doluydu. [119]Gemilerdeki izdiham o kadar ciddi boyuttaydı ki, Seyr-i Sefain İdaresi'nin *Reşit Paşa* ve *Kızılırmak* isimli gemileri Moda iskelesine getirilerek, mültecilerin iskânına tahsis edildi. Böylece diğer gemilerdeki mültecilerin bir kısmı bu gemilere aktarıldı.[120]

Mültecilerin en büyük ihtiyacı yiyecekti. Daha sonra bazılarının beş gündür yiyeceksiz olduğu anlaşıldı. Gemilerden "ekmek! Allah aşkına bize ekmek verin!" çığlıkları yükseliyordu. Ayrıca gemilerin direklerine ekmek ve su yardımı yapılmasını isteyen flamalar asılmıştı.[121] Mültecilerin bu durumunu gören İstanbul'daki bir İngiliz komitesi gemilere ekmek, pirinç ve yoğunlaştırılmış süt gönderiyordu. Bu komite ayrıca ünlü silah tüccarı Basil Zacharoff'tan da yardım talep etti. İngiliz birlikleri kendi inisiyatifleriyle Moda'da konaklayarak, gemilere çorba ve et gönderdiler.[122] Amerikan Kızıl Haçı da 26 gemideki 52 bin kişiye yarım tayın sağladı. İtilaf güçleri arasındaki İtalyanlar ise mültecilere yardım etmedi. [123]

Gemilerde bekleyen mültecilerin durumu içler acısıydı. Hepsi Rum ve Türk denizcilere ellerindeki mücevherlerini fırlatıyorlardı: Bir kap su, bir somun ekmek için.[124]

Mültecilerden Peter Henry Gerz günlüğünde yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

> Boğazda demirlemiş gemilere yanaşan Türkler ve Rumlar sandallarındaki ekmek, elma, portakal, incir gibi yiyecekleri

119 "General Vrangel ile Mülakat", *Peyam-ı Sabah*, 1 Kasım 1920.

120 *Vakit*, 19 Kasım 1920.

121 "General Vrangel İle Mülakat", *Peyam-ı Sabah*, 1 Kasım 1920.

122 "The Crimea Tragedy", *The Manchester Guardian*, 22 Kasım 1920.

123 Hutchins, a.g.e, s. 2-4.

124 Eugenia S. Bumgardner, *Undaunted Exiles*, Staunton: The McClure Company, 1925, s. 195. Yazar, Amerikan Kızıl Haçı görevlisi olarak İstanbul'a Aralık 1920'de gelip, Aralık 1921'de ayrılmıştır.

bize satmaya çalışıyorlar, ama biz bir şey alamıyorduk. Çünkü bizim Rus paramızı kabul etmiyorlardı. Mecburen mülteciler altın ve gümüş mücevherlerini vererek bunları satın almaya başladılar. Anlaşma el, kafa ve parmak sallayarak sağlanıyordu. Rus mültecilerin karaya çıkmasına izin verilmiyordu. Almanca konuşan biz 13 kişi Hollandalı olduğumuzu söylemeye karar verdik ama bu da işe yaramadı ve Gelibolu'ya doğru yola çıktık.[125]

Yakup Kadri *İkdam* gazetesindeki bir yazısında gemilerde bekleyen mültecilerin durumunu okuyuculara şöyle aktarıyordu:

> Son günlerde Kırım'dan gelen muhacir yüklü vapurların manzarası hayatta görülebilen en müthiş, en feci, en sefil, en tüyler ürpertici şeylerden biridir...Dünkü muazzam Rusya Çarlığı'nın son enkazı işte bu vapurların taşıdığı isimsiz, şekilsiz, elim ve hazin yığınlar suretinde kalacaklardır. Dört-beş günden beri böyle kaç vapur İstanbul önlerinde, Kızkulesi açıklarında demirledi...Şimdiye kadar gelenler 70 bin kişi imiş. Bunlardan pek azı henüz karaya çıkartılmıştır. Dört günden beri vapurların içine üst üste tıkılmış, direklere, zincirlere, iplere salkım salkım asılmış halde aç, susuz bekliyorlar. Neyi? Bunu kendileri de bilmiyorlar...Düşününüz ki bunlar bizim muhacirlerimizden daha feci bir vaziyettedirler. Buradaki Fransızlar, evvelce gelmiş olan Ruslar, Amerikalılar, bilmem kimlerin Salib-i Ahmerleri dört beş günden beri bu felâketzedelere muavenet için hummalı bir faaliyet sarf etmektedirler. Yiyecek, içecek, giyecek tedarik olunuyor, paralar toplanıyor, hastalar ve yaralılar için ilaçlar satın alınıyor. Filvaki bu Rus muhacirlerini yakından gören buraya nasıl şerait içinde geldiklerini bilen ve kim bilir kaç gündür aç ve susuz olduklarına vâkıf bulunan bir kimse için bunlara muavenet sözünün manası nihayet gülünç olabilir...Bu aç karınlarına dünyanın bütün ambarları, bu çıplak vücutlarına şehrin bütün elbise depoları, bu hastalara bütün eczanelerin ilaçları kâfi gelebilir mi sanırsınız? Yetmiş bin Rus muhaciri

125 Irmgard Epp (ed), *Constantinoplers: Escape From Bolshevism*, Victoria: Trafford Publishing, 2006, s. 139.

> dört günden beri aç ve susuz İstanbul şehrinin önünde, deniz üstünde bekliyor. Zavallı İstanbul bunlara ne yapabilir?... [126]

Elisabeth Le Normand, gelen gemilerde Beyaz Rus ordusunun bir üyesi olan kardeşini aramak üzere, karakol gemisi ile gemilerin yanına yanaştığında mültecilerin içler acısı durumunu yakından görmüştü:

> Dehşet, Rus gemilerine yakından bakmak dehşet veriyor. Hareket etmeyen, edemeyen simsiyah insanlarla dolu simsiyah gemiler. Karakol gemisi yaklaşıyor, yanaşıyor, ne yapmalı? Güverteye çıkmak imkânsız, gemiye girmek imkânsız. Yükselen çığlıkları Elisabeth asla unutamayacak: 'Ekmek, su ...' Kırım'dan yola çıktıklarından beri üç gündür ayakta hepsi. Üç gündür yememiş, içmemişler. Hamile kadınlar var aralarında. Kalabalıkta karınları ezilmiş. Çok sayıda ölü var.
>
> Koca Rus gemilerini, Rum ve Ermeni tüccarların tekneleri çevrelemiş. Tıpkı, hasta aslanın üzerine üşüşen sinekler gibi. Ekmek satmayı öneriyorlar. Elisabeth bir ipin ucuna ya da kemerlerine yüzüklerini, hatta nişan yüzüklerini bağlayıp, teknelere sarkıtan Rusları görüyor. Yüzükler çıkarılıp, iplerin ucuna yiyecekler bağlanıyor. Bir yüzüğe karşı bir ekmek, bir gömleğe karşı bir şişe içecek su.[127]

Bu sırada mültecilerle yüklü gemiler Moda ve Kalamış iskelesinde tutuluyordu. Gemilerdeki mültecilerin şehre çıkarılmasına müsaade edilmemişti. Mültecilerin gemiden çıkarıldıkları takdirde meydana gelecek zarar ve sakıncalar üzerinde durulmuş ve gemilerde bekletilmesine karar verilmişti. Fakat bu önlem sonuçsuz kalmış ve rıhtıma yaklaşan gemilerden biri Rus mültecilerinin bir kısmını şehre çıkarmıştı.[128]

18 Kasım'da *Vakit* gazetesi son gelenlerle birlikte Moda İskelesi'nde 50 kadar geminin beklediğini yazıyordu.[129] *İkdam* gaze-

126 Yakup Kadri, "Rus Hailesi", *İkdam*, 17 Kasım 1920.

127 Dumesnil, a.g.e., s. 21.

128 "Kırım Muhacirleri", *İkdam*, 20 Kasım 1920.

129 "Kırım'dan Gelen Mülteciler Ne Olacak?", *Vakit*, 18 Kasım 1920.

tesi ise 18 Kasım akşamına kadar, savaş gemileri de dahil, İstanbul'a gelen Rus gemilerinin sayısını 45 olarak verdi.[130] *Vakit* gazetesi 19 Kasım'da bu mülteci gemilerinin sayısının 56'ya çıktığını duyurdu.[131] 22 Kasım'da Rus mültecileriyle dolu birkaç gemi daha İstanbul'a gelmişti.[132] 2 Aralık 1920 tarihinde *Vakit* gazetesi Moda ve Kalamış önünde demirlemiş gemilerin sayısının 90'a çıktığını ve gemilerde toplam 110.000 mültecinin bulunduğunu duyurdu.[133]

Kırım'daki sivillerin tahliyesi tamamlanmış olmasına rağmen, mültecilerin nerede iskân edileceği konusundaki belirsizlik hâlâ devam ediyordu. Sevk edilecekleri mahaller belli olmadan hiçbir geminin boşaltılmaması yönünde karar alınmıştı.[134] Ayrıca İtilaf güçlerinin Dersaadet Liman Reisliği, yabancı yolcu gemilerinin Rus mülteci gemilerine yaklaşmasını da sağlık ve emniyet gerekçesiyle yasaklamıştı. Yasağa uymayanlar 10 liradan 50 liraya kadar para cezasıyla cezalandırılacaklar, gemiye binmeye çalışanlar ise tutuklanacaklardı.[135]

Boğazda demirleyen gemilerin arasına General Vrangel'in bulunduğu *Kornilof* adındaki Rus kruvazörü de ulaşmıştı. Vrangel Yalta'daki son süvari kıtasının gemilere bindirilmesine bizzat nezaret ettikten sonra Erkân-ı Harbiye Reisi Şatilof ile birlikte 20 Kasım 1920'de İstanbul'a gelmiş,[136] ancak, kalabalık gemilerdeki zorlukları paylaşabilmek için gemiden inmeyi reddetmişti.[137]

Bu şartlar altında Rus göçmenlerin yerleştirilmesi için görüşmeler başladı. Gemilerde bir an önce karaya çıkarılmayı bekle-

130 "45 Vapur Mülteci Limanda Bekliyor", *İkdam*, 19 Kasım 1920; "Vrangel Şehrimize Geldi", *Peyam-ı Sabah*, 20 Kasım 1920.

131 "Mültecilerin Miktarı Mütemadiyen Artıyor", *Vakit*, 19 Kasım 1920.

132 "150 Bin Mülteci", *İkdam*, 22 Kasım 1920.

133 "Mülteciler Nasıl İskan Ediliyorlar?", *Vakit*, 2 Aralık 1920.

134 "Kırım Kamilen Tahliye Edildi", *Vakit*, 17 Kasım 1920.

135 Temel, a.g.e., s. 122.

136 "Vrangel Şehrimize Geldi", *Peyam-ı Sabah*, 20 Kasım 1912; "General Vrangel'in Mühim Beyanatı", *İkdam*, 21 Kasım 1920.

137 "Wrangel Shares Hardship on Vessel", *The New York Times*, 21 Kasım 1920

yen Ruslar için bu korkunç bir bekleyişti.[138] İstanbul'daki Yüksek Komiserler mültecileri ne yapacaklarını planlarlarken binlercesi rüşvetle karaya çıkıp, gözden kayboldu. Bu arada aristokratların ve yüksek dereceli görevlilerin çıkışına da öncelik verilmişti. Hijyen dışı şartlar yüzünden tifüs, tifo, kolera nedeniyle yüzlercesi hayatını kaybetti. [139]

Bu dönemde Rus mültecilere en duyarlı ülke ABD olmuştur. Bir taraftan ABD Başkanı Wilson Amerikan halkına, Amerikan Kızıl Haçı'na ve diğer yardım kuruluşlarına yardım çağrısı yaparken, diğer yandan İstanbul'daki Amerikan yardım kuruluşları mültecilere önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Bu durumdan büyük memnuniyet duyan Vrangel Londra'daki temsilcisi Aleksis Aladin kanalıyla, ABD'ye tahliye ve yardımlar için teşekkür ederek, yardımların devamını umduğunu ve bu durumun eğitimli üst ve orta sınıfları kaynaştırdığını belirtmiştir.[140]

Kırım'dan gelen gemiler sadece mültecileri taşımıyordu. Bazı gemilerde askerî malzemeler ve mühimmat vardı. Bazıları ise eşya yüklüydü. Örneğin *Rion* isimli gemide giysiler, ayakkabılar, battaniyeler vs. toplam 130 milyon frank değerinde eşya bulunuyordu.[141] Fransa bu gemideki mallara el koydu. Bu yüzden Rus askerler giysi ve ayakkabıdan yoksun kaldılar. Öte yandan İtalyanlar Rostov devlet bankasından çıkarılan gümüşe el koydu. Bu nedenle zaten kötü durumda olan Kozaklar parasız kaldılar.[142]

Kırım'dan gelen mültecilerin sayısı konusunda verilen rakamlar birbirinden farklıdır. Örneğin 1 Aralık 1920 tarihli *İkdam* ga-

138 Davis, a.g.m., s. 182.

139 Hutchins, a.g.e, s. 2-4.

140 "Ships From Crimea Bring Away 140.000", *The New York Times*, 20 Kasım 1920.

141 "The Future of Wrangel's Soldiers", *The Manchester Guardian*, 22 Ağustos 1921.

142 V. H. Davattsı i N. N. Lıvov, *Russkaya Armiya na Çujbina*, Belgrad: yy, 1923, s. 19-21.

zetesinde, İstanbul'a toplam 90 geminin geldiği ve bu gemilerde tahminen 110.000 kişinin bulunduğu yazılmıştı. Ayrıca Kırım yarımadasının Kerç limanından daha 40.000 kişinin gelmesinin beklendiği belirtilmişti.[143] Yüzbaşı Nikolay Rayevski İstanbul'a gelen gemi sayısını 130, gemilerdeki toplam mülteci sayısını ise, yaklaşık 150.000 olarak vermiştir.[144] Amiral Dumesnil de mültecilerin sayısını 150.000 olarak veriyordu.[145] Tüm gemilerin İstanbul'a varışı 23 Kasım'a kadar devam etti. Vrangel anılarında, sadece *Jivoi*'nin fırtınada battığını, gelenlerin 126 gemide 145,693 kişi olduğunu belirtiyor.[146]

Kaynaklardaki bu belirsizliğin nedeni hiç bitmeyen hareketlilikti. 1920 Kasımı'nda başlayan göç, 1921 sonlarında bile hâlâ devam ediyordu. Fakat gelen sığınmacıların hepsi başkentte kalmıyor, bazıları şehrin bir kapısından girip, diğerinden çıkıyordu. Genellikle Gelibolu ve Doğu Trakya gibi İtilaf devletlerinin kontrolündeki İstanbul'dan uzak yerlere yerleştirilmelerine çalışılıyor ama iş veya akrabalarını arayanlar tekrar İstanbul'a geliyorlardı. Bu yüzden kentte oturmalarına izin verilen kişilerin sayısı sürekli değişiyordu. Öte yandan gizli yollardan gelenler de vardı. Bunlar istatistiklerin dışında olduğundan, sayıları daha da karmaşık hale getiriyorlardı.

1921 yılında da Batum ve Kırım'dan İstanbul'a göçler devam etti. 1921 tarihinde Bolşeviklerden kurtulmak için Batum'dan bir grup Ermeni, Nasturi, Süryani ve Musevi İstanbul'a sığınmıştı. Batum'dan ilk gelen kafile Ermenilerden oluşuyordu. Bunlar başkente geldikten sonra birkaç hafta gemilerde kalmış, iaşeleri Near

143 "Rus Mültecileri Nerelere Taksim Ediliyorlar?", *İkdam*, 1 Aralık 1920.

144 Nikolay Rayevski, *Rus Gözüyle Gelibolu -Gelibolu Günlüğü (Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü)*, çev: Aydın İbrahimov-Nesrin Bayraktar, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009, s. 9.

145 Dumesnil, a.g.e., s. 34.

146 Wrangel, a.g.e., s. 326.

East Relief[147] tarafından karşılanmıştı. 18 Mart 1921'de Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi bu mültecileri Anadolu Kavağı'na yerleştirdi. *İkdam* gazetesinin haberine göre, Batum'dan gelen Ermeni mültecilerin sayısı 16,000 kadardı.[148]

Near East Relief 1921 yılında başkentte 15,615 mültecinin olduğunu tahmin etmektedir. Bu rakamın içinde Ermeniler, Türkler, Rusya Ermenileri, Rumlar ve Gürcüler bulunmaktadır. Fakat bu sayı, şehirdeki toplam mülteci sayısı değil, Near East Relief'in belli bir tarihte yardımda bulunduğu mültecilerin sayısıdır.[149] Aynı yıl için, Amerikan Kızıl Haçı'nın verdiği tüm göçmen sayısı ise 65,000 civarındadır.[150] Harrington ise İngiliz Dışişlerine İstanbul'da sadece Türk muhacirlerin sayısının 65,000 olduğunu, bunların yarısının kadın ve çocuklardan oluştuğunu bildirmiştir. Harrington'ın verdiği bilgilere göre, erkeklerin büyük kısmı çalışabilecek durumda değildir. Türk hükümetinin ise bunlara ayıracak fonu bulunmamaktadır. Yerel yardım olanakları da Rus mülteciler nedeniyle tükenmiştir. İngiliz Kızıl Haçı Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne son 5 ayda 7,800 pound göndermiş ama bu para kısa sürede tükenmiştir.[151]

1921 yılının Mart ayında Kozak ve Müslümanlardan oluşan 250'nin üzerinde bir göçmen grubu daha Kırım'dan Türkiye'ye geldi. Kırım tahliyesini haber alan Kastamonu ve Bolu hava-

147 1915'te tehcir uygulamasının sıkıntılarını hafifletmek amacıyla, ABD'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Morgenthau'nun girişimiyle kurulmuş ve ilk olarak Dodge Relief Committee adını almıştır. 1919'da Near East Relief adını alan kuruluş, 1930'da da adını Near East Foundation olarak tekrar değiştirmiştir. Türkiye'deki çalışmaları için bkz: Elçin Macar, "Mübadele Araştırmalarında Yeni Bir Kaynak-Dorothy Harrox Sutton Arşivi," Müfide Pekin (der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar 80. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 83-96

148 Sarak, a.g.e, s. 8,13

149 Davis, a.g.m., s. 180.

150 Criss, a.g.e., s. 51.

151 "Turkish Refugees in Constantinople", *The Times*, 13 Ocak 1922.

lisi Askerî Polis Teşkilâtı Reisliği sahildeki şubeleri uyararak, İstanbul'a taşınan silah ve mühimmatın ele geçirilmesi için ne gibi tedbirler alınması gerektiğinin tespitini istemiştir. Hatta bu grupların önlerinin kesilerek silah ve mühimmatın ele geçirilmesi emredilmiştir. İstanbul'a giderken Vrangel ordusuna mensup bir grup Fransa bandıralı bir gemi ve motorla 22 Mart 1921'de Samsun'a gelmişlerdir. 218 Kuban Kozak'ı ve 48 Müslüman şehirde yerleştirilmiş, silahlarına el konulmuştur. Erkân-ı Harbiye *bunların esir sayılamayacaklarını*, dolayısıyla İstanbul'a gönderilmelerini ancak el konulan silahların iade edilmemesini emretmiştir.[152]

Bununla birlikte 150 kişilik bir Musevi grubu da İstanbul'a geldi. Bu mülteciler, Muhacirin Müdüriyeti tarafından Anadolu Kavağı'ndaki Macar Kışlası'na yerleştirildiler.[153]

4- RUS MÜLTECİLERİN YERLEŞTİRİLMESİ

Vrangel tahliyesinden önce İstanbul ve tüm Ortadoğu'da 50-55 bin Rus mülteci bulunuyordu. Vrangel ile gelenlerle birlikte bir anda toplam sayı 190-200 bini bulmuş oldu.[154]

Fransız İşgal Güçleri Komutanlığı 15 gün süren görüşmelerden sonra, gemilerdeki mültecilerin karaya çıkmalarına izin verdi.[155]

Aslında Rusların şehirde barınabileceği yerler şehrin hem işgal güçleri hem de başka mültecilerle dolu olmasından dolayı son derece sınırlıydı. Bununla birlikte İstanbul'un meşhur yangınları sürekli bina kayıplarına neden oluyordu. Söz konusu koşullar altında bu kalabalık mülteci grubuna yer bulmak neredeyse imkânsızdı.[156]

152 Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1992, s. 165.

153 Sarak, a.g.e., s. 22.

154 Simpson, a.g.e., s. 69-70.

155 Rayevski, a.g.e., s. 9.

156 "Sebastopol is Taken" *The Washington Post*, 15 Kasım 1920.

Tüm olanaksızlıklara ve şehirdeki izdihama karşı Rus mülteciler boş bulunan her yere yerleştirilmeye çalışıldı. Pansiyonlar, hastaneler, tahta barakalar, menzilhaneler, özel konutlar, oteller, parklar ve açık arazilere kurulan çadırlar göçmenlerle doldu.[157] Tahmin edileceği üzere, bu göçmenlerin büyük bir çoğunluğu son derece kötü şartlar altındaydı. Mültecilerden bir kısmı da Büyükdere'ye çıkarılarak Rus Sefarethanesi binasının civarındaki mahallelerde iskân edilmeye başlandı.[158] İtilaf güçleri mülteciler için şehirdeki uygun binalar ve Prens Adaları'ndaki barakalara el koydular. Kıyıya çıkanlardan bir kısmı Dolmabahçe Sarayı'nın ahırlarına, bir kısmı da Galata'da boşaltılan genelevlere yerleştirildiler. Bilhassa Pera sokakları bir anda Ruslarla dolmuştu. Daha şanslı olanlar Pera'daki Rus Sefareti'nin bahçesine kamp kurmuştu. Burada barınanların sayısı bini buluyordu.[159] Criss bu sayının ilerleyen dönemde 7,000'e ulaştığını belirtmektedir.[160] Fakat şehirdeki diğer mültecilerin çoğu sefil ve acınacak haldeydiler, birçoğu parklarda ve sokaklarda yatmak zorunda kalıyordu.

19 Kasım'da Fransız Dışişleri Bakanlığı, mültecilerle dolmuş olan İstanbul'daki bu meseleyi bir an önce çözebilmek için, Rus mültecilerin Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Bulgaristan'a gönderilmesine karar vermişti.[161] Bu arada İngiliz hükümeti sorumluluk almaksızın, mültecilere 20 bin pound ödenek ayırdı, Tuzla'da 3 bin kişilik bir kamp oluşturdu, Limni, Gelibolu ve Selanik'teki eski askerî kamplarını Vrangel ordusuna

157 Davis, a.g.m., s. 182.

158 "Rus Donanması Limanımıza Geliyor", *İkdam*, 19 Kasım 1920.

159 Paul Dumont, "Beyaz Yıllar," Stefanos Yerasimos (haz.), çev: Cüneyt Akalın, *İstanbul 1914-1923 Kaybolup Giden Bir Dünyanın Başkenti ya da Yaşlı İmparatorlukların Can Çekişmesi*, İstanbul: İletişim, 1996, s 180.

160 Criss, a.g.e., s. 52.

161 "Rus Mültecileri İçin Müzakerât", *Peyam-ı Sabah*, 21 Kasım 1920; "Vapurda Bekleyen Mülteciler Hakkında Fransa Hariciye Nezareti'nde Müzakereler", *İkdam*, 21 Kasım 1920.

tahsis etti.[162] 21 Kasım'da *Kornilov*'un güvertesinde Vrangel ile bir görüşme yapan Reuters muhabiri Rusların Gelibolu'ya, Kuban Kozaklarının Limni'ye gideceğini öğrendi. Don Kozaklarının gidiş yeri ise henüz netleşmemişti.[163] Aynı gün *Vakit* gazetesi mültecilerden büyük bir kısmının Limni adasının Mondros limanına sevk edileceğini, diğer bir kısmının Gelibolu'ya, 10.000 kadarının Adriyatik denizi üzerinden Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na gönderileceğini, İstanbul'da sadece ağır yaralıların kalacağını duyurdu.[164]

Kesin karar, *Waldeck-Rousseau* gemisinde yapılan toplantıda alınmış, askerlerin nerelere ve hangi kamplara yerleştirileceği netleştirilmişti. Buna göre, Kutepov'un birlikleri Gelibolu'ya, Fostikov'un birlikleri Limni'ye, Abramov'unkiler Çatalca'ya gideceklerdi.[165] Karara uygun olarak, ordu mensuplarının 25 bini Gelibolu'ya, 15 bini Limni'ye, diğer 15 bini Çatalca'ya, 30 binden fazlası da Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'a gönderildi. Birkaç bini de Karadağ'ın Kotor limanına ulaşmıştı.[166] Rus donanması ise yaklaşık 5000 mürettebatı ile Fransız hâkimiyetindeki Tunus'un Bizerte limanına gönderildi.[167]

Bu dağılıma göre, Çatalca'ya Don Kozakları, Gelibolu'ya Rus ordusunun tüm düzenli birliklerini içine alan I. Ordu, Ege Denizi'nin kuzeyinde yer alan Limni adasına ise Kuban ve Terek Kozakları gönderilecekti.[168] Başka yerlere göç edecek sığınmacılar için ise bir "Göç Konseyi" kurulmuştu.[169]

162 Hutchins, a.g.e., s. 21-24.

163 "Wrangel's Hopes", *The Manchester Guardian*, 22 Kasım 1920.

164 "Rus Muhacirleri Sevk Ediliyor", *Vakit*, 21 Kasım 1920.

165 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 15-16.

166 "Colonies in Africa for Crimean Exiles", *The New York Times*, 28 Kasım 1920.

167 Wrangel, a.g.e., s. 338.

168 Rayevski, a.g.e., s. 9.

169 Criss, a.g.e., s. 126.

Bu arada İstanbul'da kalan siviller için Rus Sefareti 24 Kasım'da gazetelere bir açıklama yaparak, Rus mültecilerin İstanbul'da uzun süre kalmayacaklarını duyurdu. Bunun en başta gelen sebebi işsizlikti. Sefaretin açıklamasında sadece mali durumu ve sosyal şartları yerinde olanların İstanbul'da kalacakları belirtiliyordu.[170]

Aslında en başından itibaren sivillerin büyük kısmının çeşitli Balkan ülkelerine gönderilmesine karar verilmiş, az sayıdaki mülteci gruplarının ise İstanbul'un çeşitli semtlerine yerleştirilmesi planlanmıştı. Bu çerçevede sivillerin İstanbul'da yerleştirileceği bölgeler ağırlıklı olarak, Hadımköy, Pera, Kadıköy, Heybeliada, Büyükada ve Tuzla olarak belirlenmişti.[171] Fakat uygulama farklı oldu. Adı geçen mahaller dışında Rus mültecilerin Müslüman mahallelere de yerleştirilmeleri bazı tartışmaları beraberinde getirdi. Mütarekeden beri gerek savaşın olağanüstü şartları gerekse mülteci akınları ile çok zor durumda kalan İstanbul ve diğer büyük şehirlerde hayat pahalılığının ortaya çıktığı, iaşe, mesken ve nakliyat konularında büyük zorluklar yaşandığı belirtilerek, tüm bu sıkıntıların yaşandığı bir ortamda meskenlerin Ruslara tahsis edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getiriliyordu.[172]

21 Aralık 1920'de geçici mekânlarda bulunan mülteciler Tuzla, Heybeliada ve Selimiye kamplarına nakledilmeye başlandılar.[173] Kısa sürede Heybeliada'ya 1500, Selimiye Kışlası'na 2500, Bakırköy'deki Lann kampına 240 ve Yeşilköy'e 3000 kişi yerleştirildi. Yeşilköy kampında Hazar'ın kuzeybatısından göçebe Budist kabilelerden olan birkaç bin Kalmuk da bulunuyordu[174] Bakırköy'deki Lann kampında ise daha çok entelektüeller, subaylar, asiller ailele-

170 "Moda Pişgâhındaki Vapurlar", *Vakit*, 25 Kasım 1920.

171 "150 Bin Mülteci", *İkdam*, 22 Kasım 1920; "Kırım'dan Gelen Rus Mültecileri", *Vakit*, 24 Kasım 1920.

172 BOA. DH.UMVM., 86/10, Lef 1.

173 "Rus Mültecileri", *Vakit*, 21 Aralık 1920.

174 Kenneth Lewis Roberts, *Why Europe Leaves Home*, New York: Arno Press, 1977, s. 209.

riyle birlikte kalıyordu. İngiliz kontrolü altındaki Kilyos kampında 3000-4000 bin Rus, çok az Kalmuk ve Kozak vardı.[175] Ayrıca şehirdeki Vrangel birlikleri arasında 7216 Müslüman Çerkes de mevcuttu.

29 Kasım 1920'de 3,000 Rus askeri Kalikratya'ya [Mimar Sinan-Büyükçekmece] yerleştirilmişti.[176] Ayrıca bu bölge ile Florya arasında kurulan çadırlara da 25 Rus ailesinin yerleştirilmesine karar verilmişti.[177]

Mülteci sayısının çokluğu göz önünde bulundurularak Selimiye Kışlası'nın bir kısmının ağır yaralılar için hastaneye dönüştürüleceği kesinlik kazandı.[178] Burada Florance Nightingale Hastanesi, Tıbbiye ve İngiliz kampları bulunuyordu. Toplam 200 kadın, 100 çocuk, 300 subay, 600 Kozak ve Kalmuk, Dutov'un birliklerinden 200 asker ve 200 de sivil olmak üzere 1600 mülteci buraya yerleştirildi. Yerleştirme konusunda son derece titiz davranıldığı, kişilerin durumları ve ihtiyaçlarına göre düzenlemeler yapıldığı söylenebilir. Örneğin mümkün olduğunca aynı sosyal statüdeki ailelerin aynı odalarda kalmalarına dikkat ediliyordu. Bir de bekâr kadınlar, bebekleri zayıf anneler ve yetimler için özel odalar hazırlanmıştı. Ortodokslar için bir kilise, Budistler için de bir mabet bile düşünülmüştü. Büyük bir oda tiyatro haline getirilmiş, haftalık temsiller başlamıştı.[179]

Mültecilerin 1500 kadarı da Tuzla İstasyonu'nda daha önceden askeriye tarafından inşa edilmiş olan barakalara yerleştirilmişlerdi. Ayrıca 1920 senesinin Aralık ayı başından itibaren Tuzla Tahaffuzhanesi'ne ait barakalar İngilizler tarafından tamir edile-

175 Hutchins, a.g.e., s.70-71.

176 Saime Yüceer, "Vrangel Ordusunun İstanbul'daki Faaliyetleri," *Atatürk Yolu*, cilt: 6, sayı: 21, 1998, s. 110, 111.

177 "Rus Mültecileri", *Peyam-ı Sabah*, 3 Aralık 1920.

178 "Rus Donanması Limanımıza Geliyor", *İkdam*, 19 Kasım 1920.

179 Bumgardner, a.g.e., s. 184-185.

rek, peyderpey gelecek mülteciler için hazırlandı.[180] İngilizlere ait olan Tuzla Kampı'na toplam 3000 Rus, çok az Kalmuk ve Kozak yerleştirilmiştir.[181] Bununla birlikte Ocak 1921'de, İtalyanlar daha önce onların sorumluluğuna bırakılmış olan Burgazada'daki Denikin mültecilerine artık bakamayacaklarını ilan edince, İngilizler buradaki 180 mülteciyi de Tuzla kampına aktarmışlardı.[182]

Rusların yerleştirilmesi konusunda yerli halk ile İtilaf güçleri arasında bazı sorunlar da yaşanmıştır. Mültecileri yerleştirme gerekçesiyle işgal güçlerinin bazı evlere zorla el koyduğuna ve yerli halkın mağdur olduğuna ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde pekçok belge mevcuttur. Örneğin, Nuruosmaniye'de mütercim Talat'ın evine Fransızların el koyarak Rus mültecileri yerleştirdiği,[183] ya da Fransız askerleri tarafından Rus mültecilerini iskân maksadıyla Üsküdar Ticaret-i Bahriye Mektebi Müdürü Hamid Naci Bey'in Heybeliada'daki evine zorla girildiği, kayda geçmiş örneklerden sadece ikisidir.[184] Benzer şekilde Ahmet Feridun isimli şahıs, Heybeliada'da işlettiği Belle Vue isimli otele Fransızlar tarafından yerleştirilen Rus mültecileri dolayısıyla zarara uğradığını ve tazmin talebini belirttiği dilekçesi de birçok örnekten sadece birini oluşturmaktadır.[185] İngilizler de Rus mültecilerin iskânı amacıyla Büyükada'da bazı evlere el koyuyor, el koyma ve tahliye tarihlerini de Dahiliye Nezareti'ne bildiriyordu.[186]

Fransızlar Heybeliada'daki bazı evleri tamamen tahliye ederek mültecilerin iskânına tahsis etmişler[187] ve bu adaya 1500 kişi yer-

180 BOA. DH.İ.UM., 19-14/ 1-71, lef 2.

181 Hutchins, a.g.e., s.70-71.

182 LoN-OJ, Kasım 1921, s. 1013-1018.

183 BOA, DH.İ.UM, 20-27 / 14-52 , lef 1.

184 BOA., DH. EUM. AYŞ, 39/62.

185 BOA, HR.İM, 71/ 19.

186 BOA. DH.İ.UM., 20-25/14-76.

187 "Kırım Kâmilen Tahliye Edildi", *Vakit*, 17 Kasım 1912.

leştirmişlerdi. Dahiliye Nezareti de İstanbul Vilayeti'ne gönderdiği bir yazı ile Büyükada'da 50 kadar evin boşaltılarak, mülteciler için hazırlanmasını emretmişti.[188] Yine Büyükada'da, Kızıl Haç'ın tahsis ettiği iki kişilik çadırlar, zengin Rum, Ermeni ve Türklere ait villaların bahçelerine kurulmuştu. Günde 25 cent istihkakları ve tavuk yetiştirip bahçede ekme, biçme hakları vardı.[189] Amerikan Kızıl Haçı da Kınalıada'da evler kiralamıştı. Bu ada ABD'nin sorumluluğundaydı. Aslında Kınalıada'daki Rus mültecilerle esas olarak Prenses Yashville ilgileniyordu. İtalyanlar, kontrollerindeki Burgazada'da 88 ev, hotel ve villa gibi mekânları mültecilere tahsis etmişlerdi.[190] Burgazada'da ayrıca Rum manastırının viraneliğinde birkaç mülteci barınıyordu. Büyük odalar bölünmüş, perdelerle ayrılmıştı. Adalardaki Rus mültecilerin İstanbul'a giriş çıkışları İtilaf güçleri tarafından denetim altına alınmış, sağlık karnesi uygulamasına başlanmıştı.[191]

Büyük zorluklarla yerleştirilen Rus mülteciler şehrin kalabalığını daha da arttırmışlardı. Bu durumda şehrin güvenliğini ve mültecilerin kontrolünü sağlamak oldukça zordu. Mültecilerin gözetim ve denetimini sağlayabilmek amacıyla İstanbul İşgal Komutanlığı genel karargâhı 9 Aralık 1920'de İstanbul'da ikamet eden Ruslar için bir duyuru yaptı. Buna göre, 25 Aralık tarihinden itibaren asker ve sivil tüm mülteciler, şehirde gezebilmek için, İşgal Karargâhı'nın belirlediği aşağıdaki evrakları tedarik etmek zorundaydı:

1- Siviller: İtilaf ordularının komiserleri tarafından vize verilmiş, muntazam bir pasaport. Bu vizeler aşağıdaki mahallerde yaptırılacaktı:

   a) Rus tebaası için pasaport idaresinin biri Rus Sefareti'nde diğeri Üsküdar'da tesis edilmiş iki şubesinde.

188 "Vrangel Şehrimize Geldi", *Peyam-ı Sabah*, 20 Kasım 1920.

189 Bumgardner, a.g.e., s. 205.

190 Behzat Üsdiken, *Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955*, İstanbul: Akbank, 1999, s. 241.

191 Timuçin, a.g.e., s. 760

b) Diğer milletler tebaası için İtilaf devletlerinin pasaport idaresinde.

2- Askerler: Rus Askerî İrtibat Heyeti Reisi tarafından verilen ve İstanbul İşgal Komutanlığı tarafından vize verilen birer izin belgesi.

Bunun yanı sıra Aralığın 8'inden 25'ine kadar İstanbul'da gezmek ve ikamet etmeye izinli olacak sivil ve asker mültecilerin aşağıdaki belgelere sahip olma zorunluluğu getirilmişti:

a- Uluslararası Kontrol Komisyonu tarafından vize verilmiş bir pasaport,

b- Fransız askeri memurları ve bahriyesi tarafından verilmiş bir izin kağıdı,

c- Rus Pasaport Dairesi başkanı tarafından verilen tasdikname veya mahalli memurlar tarafından verilmiş olan bir belge,

d- Mülteciler Karargâhı Kumandanı Fransız memurları tarafından veya Moda İskelesi Kumandanı tarafından imzalanmış bir belge.[192]

Bu düzenlemelere rağmen, 17 Ocak 1921'de Dahiliye Nezareti tarafından, asayişin bozulacağı endişesiyle İstanbul'da bulunan bütün Rus mültecilerin en kısa zamanda başka yerlere gönderilmesi istenmiştir. Bu talep Fransız Yüksek Komiserliği'ne iletilmiş ve kendilerinden gereken düzenlemeleri yapmaları talep edilmiştir. Fransızlar 9 Şubat'ta bir cevap göndererek konu ile yakından ilgilendiklerini, İstanbul'da izdihama neden olan Rusların bir an önce Limni'ye sevk edilmeleri konusunu görüşmek üzere bir temsilciyi Paris'e gönderdiklerini bildirmişlerdir. Fransız Dışişleri Bakanlığı mültecilerin dağılmalarını kolaylaştırmak için 1 Nisan 1921 tarihi itibariyle yaptığı mali yardımı tamamen durdurmaya karar vermiştir.[193]

Fakat Rusların başka ülkelere gönderilmesi hiç kolay değildir. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı tarım işçisi olarak Kozaklara, ABD

192 "Rus Mültecileri", *Vakit*, 9 Aralık 1920.

193 BOA, BEO, nr. 350290.

ise entelektüel ve elit kesime ilgi göstermektedir. Buna rağmen, 1921 yılı Ocak ayı ortalarında Fransa'nın Rusları kabul etmesi için teklif yaptığı 13 devletten hiçbiri olumlu cevap vermez. Hollanda mültecilerin Surinam'a gönderilmelerinin oradaki iklim şartları, hijyen ve sosyal durumun olumsuzluğu nedeniyle mümkün olamayacağını söyler. Roma moral desteğinin Paris'in arkasında olduğunu ifade eder. İngilizler kendi kolonilerinin hiçbir Rusu almaya müsait olmadığını bildirir. ABD ise mültecilerin Kuzey Afrika'ya yerleştirilmelerini uygun gördüğünü ancak yine de en iyi çözümün entelektüeller ve askerler dışındaki herkesin ülkelerine geri gönderilmesi olduğunu dile getirir. Fransız kolonileri de Rusları almaya sıcak bakmaz. Fas'taki yönetici, ülkeye yeterince Fransız geldiğini, memurların Rusça bilmediğini bu nedenle yeterince verim alınamadığını bildirir. Cezayir Valisi de "yerli halkın el emeği randımanını hiçbir yabancının aşması olanaklı değildir" der. Madagaskar'daki Genel Vali, bekâr maden, orman ve inşaat işçisi alabileceklerini, ancak iklimi ve yol parasını hatırlatır. Nisan sonunda Madagaskar'ın 200 bekâr Rus'a iş olanağı sunduğu açıklanır. Duvar işçileri, demiryolu çalışanları ve marangoz aranmaktadır.[194]

Fransa'nın mültecileri almasını talep ettiği 13 ülkeden sadece birinden Ocak ortasında olumlu cevap alınır. Brezilya federe devletlerinden Sao Paolo 10 bin Rus mülteciyi Mart başından itibaren, üstelik yol giderlerini de karşılayarak kabul edebileceğini açıklar. Tek bir şart öne sürer: Tarım işçisi olacaklardır. Vrangel'in ve çevresinin tüm itirazlarına rağmen 2000 kişi kayıt yaptırır. Ancak mülteciler yoldayken haber gelir: Federal Hükümet Başkanı Rusları Brezilya'da istememektedir. Bunun üzerine 26 Nisan'da İstanbul'dan demir almış olan yarısı Gelibolu'dan olmak üzere Rus mültecilerle dolu *Rion* gemisi rotasını Toulon'dan Korsika'nın Ajaccio limanına çevirir. 40 gün kadar burada oyalanan *Rion* 400

194 Jevakoff, a.g.e., s. 243, 516.

yolcusu geride kalmış şekilde tekrar Rusları kabul edeceğini açıklayan Brezilya'ya doğru yola çıkar.

Sonuç olarak Haziran'da ilk grup, Temmuzda ikinci grup Brezilya'ya gider. Ancak gelenlerden 618 kişi reddedilir. Çünkü ziraat işçisi beklenirken doktorlar, eczacılar, yazarlar, ressamlar, deniz subayları hatta opera sanatçıları gelmiştir. Üstelik bir de kendi şartlarını ileri sürmektedirler. Bunun üzerine sabrı taşan Paris hem Brezilya'nın istemediklerini hem de Ajaccio'da kalmış olanları İstanbul'a geri götürme kararı alır. Buna rağmen Ajaccio'da gözü kara olanlar tekrar gemiden geriye atlamışlardır. Çünkü burada iş bulabilmektedirler. Korsika'da 1923 Ocağında halen 201 Rus olduğu biliniyordu. 1939'da ise sadece 3 kişi kalacaktı, çünkü Korsika onları asimile etmeye kalkışmıştı.[195]

Vrangel birliklerini Fransız koruması altına verirken komutanlığının devamı ve gelecekte bir fırsat olduğunda tekrar birliklerini kullanma hakkını saklı tuttuğunu bildirmişti. Bu nedenle ordusunun Rus topraklarına yakın bir yerde konuşlanmasını istiyordu. Hatta Fransızlardan, ordusundan İstanbul çevresinde işgal gücü olarak yararlanılmasını istemiş ama reddedilmişti.[196] Silah ve üniformaların kullanımı ise Vrangel'in en hassas olduğu konulardandı: "Benim uyarımla askerlerin emir komuta ve disiplini devam ettirildi. Fransız Hükümeti de disiplinin sürebilmesi ve ordunun devamlılığının sağlanabilmesi için silahlarını ve üniformalarını korumalarına izin verdi."[197]

195 a.g.e., s. 246-249.

196 Brinkley, a.g.e., s.272.

197 Wrangel, a.g.e., s. 338.

Üçüncü Bölüm

İstanbul'da Mültecilerin Sosyal Yaşamı

1- GÜNLÜK YAŞAM

Mütareke döneminde savaş nedeniyle yaşanan üretim kaybı, kaybedilen topraklardan gelen gelirlerin ortadan kalkması ve vergi gelirlerinin düşmesi nedeniyle tüm ülkede hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısı had safhadaydı.[198] Üstelik mülteci ve yabancılarla şehrin nüfusu % 30 artmış ve 2.250.000'i bulmuştu.[199]

Rus mülteciler İstanbul'a geldiklerinde işsizlik ve geçim sıkıntısı zaten çok yüksek seviyedeydi. Bu yüzden mültecilerin büyük kısmı İstanbul'a geldiklerinde ciddi bir işsizlik problemiyle karşı karşıya kaldılar. İş bulamayan pek çok mülteci de hayatlarını sürdürebilmek için yardım kuruluşlarına muhtaç duruma düştü. Ruslarla aynı zamanda İstanbul'a gelmiş olan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Kral V. George'a yazdığı mektupta tüm sokakların aç ve demoralize Ruslarla dolup taştığını anlatıyordu.[200]

Bununla birlikte Ruslar işsizlik problemini aşmak için çeşitli yollar deneyerek, hayatlarını devam ettirmeye çalıştılar. Bu dönemde Rus mültecilerin yaşadığı hayatın iki ayrı boyutu vardı. Biri renkli ve lüks içinde yaşanan bir hayat, diğeri de sefaletin hâkim olduğu zor bir hayat. Elbette ki bu iki hayatın da toplumsal yansımaları birbirinden oldukça farklı oldu.

Beyaz Rusların İstanbul'a gelmesiyle birlikte sosyal hayat hem belirgin biçimde renklenmiş hem de geleneksel yaşam ciddi sarsıntılar geçirmiştir. Günlük alışkanlıklardan, yeme içmeye, eğlence anlayışından, modaya hatta genel zevk ve beğenilere kadar her şey köklü bir değişime uğramıştır. Üstelik Rus göçmenler pek çok şikâyete rağmen Müslüman mahallere de yerleştirildiğinden, Rus etkisi başkentin belli noktalarında değil, tamamında etkili olmuştur.

198 Criss, a.g.e., s. 60.

199 Solita Solano, "Constantinople Today", *The National Geographic Magazine*, vol. XLI, no: 6, Haziran 1922, s. 661.

200 Michael R. Marrus, *The Unwanted-European Refugees in the Twentieth Century*, New York: Oxford University Press, 1985, s. 59.

İstanbul aslında Beyaz Rusların başka ülkelere gitmek için geldikleri geçici bir nakil merkezi konumundaydı. Fakat bu nakiller beklenenden daha uzun sürdüğünden, Rus mülteciler Moskova, St. Petersburg ve Rusya'nın diğer büyük şehirlerinde yaşadıkları şaşaalı ve gösterişli hayatı Osmanlı başkentine aynen getirdiler. Özellikle ilk tahliyede gelenlerin büyük çoğunluğu Rusya'nın aristokrat, sanatçı, aydın, zengin burjuva ve asker tabakasına aitti. *Her ne kadar sefil bir durumda İstanbul'a ulaşmış* olsalar ve çok ciddi maddi sıkıntı çekseler de, zengin yaşam tarzlarından ve elit alışkanlıklarından vazgeçemediler. Rusya'dan kaçarken getirebildikleri mücevherleri, kürkleri ve değerli eşyalarını değerinin çok altında satarak, eski yaşamlarındaki alışkanlıkları devam ettirmeye çalıştılar. Satacak eşyaları kalmayıp kısa sürede paralarını bitirince bu kişiler başka ülkelere gidebilmek için vize arayışına girdiler. Zengin ve aristokrat Rusların lüks yaşam alışkanlıklarının başında Rus lokantaları, barlar, kabareler, kafeler ve gazinolar geliyordu.

a) Eğlence Hayatı

Savaştan önce İstanbul'da neredeyse kafe, lokanta yok gibiydi. Rusların gelişiyle bu mekânlar çoğaldı. En ünlü mekânlardan biri Moskovite idi. Burada Kozak subaylar üniformalarıyla kendi danslarını, bıçak ve kılıç gösterilerini yapıyorlardı. Ünlü kafelerin başında ise Cafe Vert geliyordu. Burada herkes başlık ve önlük takıp bir şeyler pişiriyor ve şarkı söylüyordu.[201] Siyah havyar, Smirnoff votkası, borş çorbası en çok tercih edilen yiyecekler arasındaydı.

Eğlencenin önemli adreslerinden bir diğeri de Karagül kabaresi idi. Buranın en ünlü müdavimi ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'dü. Hemen her gece burada masa ayırtarak, eşi ile bera-

201 Elizabeth Cotten, "In the Days of the High Commissioners", *Asia*, December 1923, s. 951-952.

ber geliyor ve şampanya içerek Rus şarkıları dinliyordu.[202] Lunapark gazinosu operetleriyle ünlenmişti. 20 ve 40 derecelik Smirnoff votkalar piyasayı dolduruyordu. Rus kadınların moda haline getirdiği Florya plajı da en fazla rağbet gören yerlerin başında geliyordu.[203] Başkent ilk kez 24 saat açık gece kulüpleriyle, modern sabahçı kahveleriyle bu tarihte Ruslar kanalıyla tanışmıştı. Garden'da sabahlamak, Petrograd'da kahvaltı o dönemin moda yaşam tarzı halini almıştı.[204] 1921 yılında İstanbul'da Ruslara ait 30 lokanta, 3 kafe, 3 birahane, 8 toptancı bulunuyordu.[205] Bunun yanı sıra Ruslara ait çok sayıda mağaza, atölye, yazıhane, avukatlık bürosu, şirket, muayenehane, eczane, fırın ve başka işyerleri vardı. Pera'da bütün dükkânların vitrinleri Rusça yazılarla dolmuştu, burası adeta bir Rus şehri gibiydi.

Giovanni Scognamillo, Willy Sperco'dan aktararak söz konusu mekânlara Rusya'daki yaşamının nasıl sindiğini şöyle tasvir ediyor:

> Küçük önemsiz ayrıntılar; gümüş ikonaların önünde yanan yağ şamdanları, yaldızlı kilise kubbelerini gösteren duvar resimleri ve suluboyalar, Bizans haçları, kartalları ve taçları, büyük havyar kutuları, votka şişeleri, karanlık bir köşede çalan orkestra gibi, uzaktaki 'Kutsal Rusya'yı' anımsatan sıcak bir havası vardı bu yerlerin. Müşteri kendini başka bir ülkede, orta halli evinde, asker kantinlerinden, kozmopolit sofralardan kilometrelerce uzakta sanırdı.[206]

Bu mekânlarda çalışanların neredeyse tamamı da yine Beyaz Ruslardı. Burada kadın ya da erkek garsonlar, şarkıcı ve dansçı-

202 Orhan Uravelli (der.), *İstanbul'dan Geçen Ruslar*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005, s. 61.

203 Jevakoff, a.g.e., s. 234.

204 Hikmet Feridun Es, "Yarım Yüzyıl Önce Beyaz Ruslar", *Yıllar Boyu Tarih*, Kasım 1978, no.8, s. 49.

205 G. Gilbert Deaver, "Eğlence", Clarence Richard Johnson (ed.), *İstanbul 1920*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 226.

206 Giovanni Scognamillo, *Beyoğlu'nda Fuhuş*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 56.

lar genellikle sadece karın tokluğuna çalışıyorlardı.[207] Çalışanlar arasında Rusya'nın önde gelen kişileri vardı. Örneğin, Prenses Shahofskoi ve düzinelercesi garsonluk yaparak hayatlarını kazanıyorlardı.[208] Bir albayın karısı, bir generalin kızı, savaştan önce Rusya'nın tek Rolls Royce'unun sahibi hanım da garsonluk yapıyordu. Çoğu bu yolla kocasına, babasına ve çocuğuna bakıyordu. Bu kadın garsonlar sipariş ve hesap alıyorlar ama servisi genellikle genç erkekler yapıyordu. Fizik gücü isteyen işler erkeklere bırakılmıştı. Günde ortalama 1-2 dolar kazanıyorlardı. Okul ihtiyacı bu sırada yiyecekten sonra geliyordu.[209] Her şey parıltılıydı ama aslında bunun altında bir büyük ulusun trajedisi yatıyordu.

Çarlık Rusyası'nın önde gelen kişilerinin bu durumda oluşları General Vrangel'i derinden etkilemiştir. Bu yüzden İstanbul'un eğlence mekânları veya lokantalarında Vrangel çiftine rastlanmaz. Vrangellerin neden orada bulunmadığı sorulduğunda, mekân sahiplerinin verdiği yanıt şöyledir: "*Reddettiler. Zaten General* asla bir Rus lokantasında yemek yemez. Kendisine eski subaylarının eşlerinin servis yapmasının uygunsuz olacağını düşünür."[210]

b) İstihdam

Rus mültecilerin İstanbul'da karşılaştıkları en büyük zorluklardan biri istihdamdır. İş bulmak bu dönemde o kadar zordur ki, Rusları her alanda çalışırken görmek mümkündür. Bir fes fabrikasında 1000, bir tütün fabrikasında da yine 1000 Rus'un çalıştığı kayıtlara geçmiştir.[211] Yabancı dil bilgisi sayesinde bazı kişiler bankalarda, mağazalarda, İngiliz ve Fransız idarelerinde iş

207 Cotten, a.g.m., s. 952.

208 "Admiral As Hall Porter and Princess as Waitresses", *The Manchester Guardian*, 22 Nisan 1921.

209 "Hives of Russian Refugees", *The New York Times*, 8 Ocak 1922.

210 Bumgardner, a.g.e., s. 126.

211 Timuçin, a.g.e., s. 134.

bulmuşlardır. İstanbul manzaraları çizen, mağaza tabelaları yazan, tiyatro dekorları hazırlayan sanatçılar ortaya çıkmıştır. İçlerinde ağaç kesenler, liman işçiliği yapanlar, inek çobanı olanlar vardır.[212] Bazıları çiçek satıcısı, pastacı, bulaşıkçı, tezgâhtar olarak çalışmaktadır. Para kazanmak için ilginç yollara başvuranlara da rastlanmaktadır. Örneğin girişimci bir mülteci Yerebatan Sarayı'na elektrik ampulleri yerleştirmiş, kişi başı yarım liraya ziyaretçileri gezdirmektedir.[213] Bazıları hamamböceği yarışları yaptırmak, kadın güreştirmek, Kız Sanayi Nefise Mektebi'nde ya da Erkek Sanayi-i Nefise Mektebi'nde çıplak modellik yapmak gibi o dönemde akla gelmeyecek işler bulmuşlardır.[214] Öte yandan Rus mültecileri tarafından satılan ve bazı yabancı mağazalarda da görülen markasız çakmakların kibrit satışlarını düşürdüğü, devletin bu nedenle vergi kaybına uğramasından duyulan rahatsızlık resmî yazışmalardan anlaşılmaktadır.[215]

Bu arada Vrangel'in dağılan subayları da şehirde geçim sıkıntısı içindeydi. Yaşamlarını sürdürebilmek için ne iş olsa yapıyorlardı. Légion d' Honneur madalyası sahibi Amiral Dickert Fransız hastanesinde kapı görevlisi olabilmekten mutluydu. Bir zamanlar zengin ve Orel hükümetinde güç sahibi Prens Goubitsen şimdi Pera'da bir dükkânda sosis satıyordu. Eski başbakan Stürmer'in oğlu şimdi ayakkabı boyacısıydı. Dört general balıkçılıkla geçiniyor, düzinelerce pilot ve subay garsonluk yapıyor, bir Rus subayı Amerikan askerî ataşesinin şoförlüğünü yapıyordu. Aralarında seyis, tersane işçisi olanlar da vardı. Birçok soylu Rus kadın çiçek ve gazete satıyordu.[216]

212 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 42.

213 Solano, a.g.m., s. 655.

214 Zafer Toprak, "İstanbulluya Rusya'nın Armağanları Haraşolar", *İstanbul*, Sayı: 1, 1992, s. 73-74.

215 BOA, DH.İ.UM, 20-30/ 14-81 (lef 1).

216 "Admiral As Hall Porter and Princess As Waitresses", *The Manchester Guardian*, 22 Nisan 1921.

Pangaltı'daki Nikolayevski Rus Hastanesi'nin mutfağında Bebrikoff ve Beilibin adında iki Kozak general çalışıyordu. Çamaşırhaneyi de başka bir general yönetiyordu. Prenses Galitzin ise hastanede çamaşırcı olarak çalışıyordu.[217] Zaman içinde güzel bir elbise giymek, lokantada yemek yemek Ruslar arasında ayıplanır bir hale gelmeye başladı. Çünkü bunu sadece karaborsacılar yapabiliyordu. "Eski Petersburg" Paris'teydi. Onu kimse İstanbul'da göremezdi.[218]

Yine de İstanbul'a gelen Rus askerleri iş bulma konusunda sivillere kıyasla biraz daha şanslıydılar. Beyaz ordunun özellikle mühendislik ya da teknik birimlerinde görevli askerler, piyasada nispeten daha kolay iş bulabiliyorlardı. Bu askerlerin en fazla istihdam edildikleri meslekler; otomobil tamirciliği, marangozluk, fotoğrafçılık ve taksi şoförlüğüydü. Bilhassa Rus lokantalarının adreslerini iyi bilen, şık giysiler içindeki şoförler kısa sürede Pera'nın en aranılan kişileri oldu.[219] Fransızlara ve İngilizlere şoför olmak ise en iyi işlerden sayılıyordu. Ama onlar da genellikle Budist olan Kalmukları tercih ediyorlardı.[220]

Mütareke döneminde İstanbul'da işgal güçlerinin varlığı iş imkânlarını ve çeşitliliğini arttırmaktaydı. Bu durum doktorların, eczacıların ve hukukçuların da hazır iş bulmalarını kolaylaştırmıştı.[221] Fransız ve İngiliz istihbarat servisleri de çok sayıda Rus çalıştırıyorlardı. Örneğin Ocak 1922'de sadece Fransız istihbaratında 300 Rus görevliydi.[222]

Fakat iş bulma konusunda şanslı olanların sayısı aslında son derece sınırlıydı. İşte bu noktada sefaletin yaşandığı zor bir hayat başlıyordu. Fransız istatistiklerine göre 1921 yılı başlarında sade-

217 Roberts, a.g.e., s. 194.

218 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 42.

219 Dumont, a.g.m., s. 183.

220 Jevakoff, a.g.e., s. 235.

221 Hutchins, a.g.e., s.70-72.

222 Jevakoff, a.g.e., s. 515.

ce İstanbul'da 30,000 işsiz Rus vardı. İş bulamayanların büyük kısmı geçici bir çözüm olarak ellerindeki malları satışa çıkardılar. Kısa bir süre sonra şehrin çeşitli noktalarında Rus pazarları kurulmaya başladı. Gazetelerde de "gerçek Rus kelepir malları" başlığıyla ilanlar çıkıyordu.[223] Mütareke döneminde Beyaz Ruslarla ilgili haberler ve yardım ilanları İstanbul basınında daha çok anti-Kemalist, İngiliz yanlısı gazetelerde yer alıyordu.[224]

Pek çoğu acınacak durumdaydılar. General ve amiraller Ağa Camii'nin avlusundaki günlük mezatlarda madalyalarını satarken, kadınlar da kürklerini, mücevherlerini, son şıklık parçalarını elden çıkarıyorlardı.[225] Değerli eşyalardan, halıya, ikonadan, şaraba akla gelebilecek her ürün oldukça ucuz fiyatlara satışa sunuluyordu. Hatta Çarlık banknotları bile bir ekmek parası fiyatına Galata Mevlevihanesi yokuşunda kurulan Rus bitpazarlarında satılıyordu.[226] Rusların *kolokolçik* dedikleri Rusya paralarının artık hiçbir değeri yoktu.[227] Vrangel'in rublesi başarılı olduğu günlerde o kadar değerliydi ki, darphane paranın piyasada bulunamamasından dolayı kapasitesinin üstünde çalışıyordu. Yenilgiden sonra ise 100 bin ruble üç centten fazla etmiyordu. Değerli malların bedelinin çok altında satılması bazı açıkgöz kişileri harekete geçirdi. İstanbul'daki Ruslar bir anda kendilerini rubleleri, mücevherleri ve kürkleri için spekülatörler, turistler ve hediyelik eşya avcıları arasında buldular.[228]

Rus paralarının piyasaya sürülmeleriyle İstanbul'da zaten yaygın olan altın spekülasyonu körüklenmiş, ellerine geçen para da kısa süreli olarak piyasayı canlandırmıştır.[229]

223 Timuçin, a.g.m., s. 761.

224 Timuçin, a.g.e., s. 42.

225 "Admiral As Hall Porter and Princess As Waitresses", *The Manchester Guardian*, 22 Nisan 1921.

226 Timuçin, a.g.m., s. 761.

227 Uravelli, a.g.e., s. 57.

228 "British Constantinople", *The New York Times*, 19 Haziran 1921.

229 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: TTK, 1994, s. 216.

29 Kasım 1920 tarihinde *Vakit* gazetesinde çıkan bir haberde Rus mültecilerin getirdiği paraların İstanbul piyasasını canlandırdığı anlatılıyordu:

> Milyoner olmak ister misiniz? Üç lira ile milyoner olmak imkân dahiline girmiştir. Rus muhacirler şehrimize o kadar çok ruble getirmişlerdir ki bir milyon Vrangel rublesi üç Osmanlı lirasına satılmaktadır.
>
> Kırım'ın tahliyesi üzerine şehrimize gelen 100.000'i mütecaviz Rus muhaciri beraberinde külliyetli miktarda ruble getirmiştir. Bu rubleler az zaman zarfında şehrimiz piyasasına dağılmış ve son zamanlarda esasen kıymeti pek ziyade azalmış olan Rus evrak-ı nakdiyesinde müthiş bir tenezzül [düşüş] husulüne sebebiyet vermiştir. Bu tenezzül o dereceye varmıştır ki, 10.000 rublelik bir Vrangel banknotu beş kuruşa, bir milyon ruble üç liraya satılmaya başlanmıştır. Ahaliden birçoğu milyoner olma hevesi ile birkaç lira feda ederek ruble iştira etmektedir.
>
> Elyevm şehrimize tedavül eden rubleler: Romanov, Kerenski, Denksi, Troçki, Vrangel olmak üzere başlıca beş cinstendir. Bunların içinde en kıymetlisi Romanov rubleleridir. Piyasada adedi 20 paraya satılmakta....
>
> Bir sahib-i tedkikin yaptığı hesaba nazaran ruble ile bir odayı kağıtlamak, kağıttan daha ucuza mal olacaktır.[230]

İş bulamayan Rus mültecilerin durumu son derece kötüydü. İçlerinde bazılarının giyecek giysileri, yiyecekleri hatta barınacakları bir yerleri bile yoktu. Bu yüzden sokaklarda ve cami merdivenlerinde uyuyorlardı. İş bulurlarsa çalışıyor, çoğunlukla da boşta geziyorlardı. Bu durumunu iyileştirmek için bilhassa Amerikan Kızıl Haçı ve Near East Relief yoğun bir faaliyet yürütüyordu.[231]

Kasım 1921'de İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington, *The Times* gazetesine bir mektup göndermişti:

230 Aktaran, Uygur Kocabaşoğlu & Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara: Kebikeç, 1994, s. 194.

231 Solano, a.g.m., s. 654.

İstanbul sokaklarında 28,000 aç Rus var. İngiliz, Fransız, Amerikan fonları tükendi. Rusları hastalık ve suç bekliyor. Hukuk, düzen ve İstanbul'daki sıhhi hizmetlerden sorumlu olarak elimizden geleni yapıyoruz. Para veya her türlü katılım Osmanlı Bankası gözetimindeki 'Rus Mültecileri için İstanbul Yardım Fonu'na gönderilmeli.[232]

c) Tombala

İşsizliğin diğer bir boyutu da hırsızlık suçlarının artması, kumar ve fuhuşun yaygınlaşmasıydı. 9 Haziran 1923 tarihinde İstanbul Valiliği'nden Hariciye Vekaleti'ne gönderilen bir yazıda, Pera civarında hırsızlık suçlarının arttığı ve Polis Müdüriyeti Vekaleti'nden alınan bilgiye göre, bu suçların çoğunlukla serseri Ruslar tarafından işlendiğinin anlaşıldığı belirtiliyordu.[233]

Rus mültecilerin İstanbul yaşamına getirdikleri bir başka alışkanlık tombala ve rulet gibi kumar oyunlarıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda tombala oynatmak belli kurallar ve düzenlemelere tâbi idi. Tombala imtiyazı padişahın himayesinde kurulmuş olan 'Malûlin-i Askeriye Muavenet Cemiyeti'ne verilmişti. Alınan karara göre, tombala İstanbul ve devletin uygun gördüğü büyük şehirlerde senede bir defaya mahsus olmak üzere ve 10 günden fazla sürmemesi kaydıyla düzenlenebilirdi. Tombala oyunundan elde edilecek gelirin yarısı hediyeler için harcanacak, kalanı yüzde 20'yi geçmeyecek şekilde masraflara, yüzde 30'u da malûller yararına ayrılacaktı. Tombalanın tertip edileceği şehir meclisleri tarafından tayin edilecek iki kontrol memuru bütün işlemlerden ve denetlemeden sorumlu olacaktı. Ayrıca tombala tertibinde çalışacak memur ve işçiler gerektiği takdirde bu kişiler şehit ve malûl ailelerinden seçilecek, böylece bu kişilere istihdam yaratılmış olacaktı.[234]

232 General C.H. Harrington, "Starving Russians in Constantinople", *The Times*, 4 Kasım 1921.

233 BOA. DH.İUM., 75/56, Lef 1, 3.

234 BOA. DH.EUM.AYŞ., 53/13, Lef 10.

Bu kural ve düzenlemelere rağmen Rus mültecileri İstanbul'a geldikten sonra İtilaf güçlerinin zabıtalarının müsaade etmesiyle tombalacılık yapmaya başlamışlardı. Bu oyun kısa sürede Divanyolu, Şehzadebaşı, Sirkeci, Beyazıt başta olmak üzere, İstanbul'un pek çok semtinde hızla yayıldı. Bu semtlerin büyük bölümü fakir Müslüman mahalleleriydi.[235]

Tombala oyunu kısa zamanda bu mahallelerdeki en fakir kahvehanelere kadar girmiş ve kendini bu oyundan alamayan kişileri büyük zarara uğratmıştı. Bu kişiler bir şey kazanacakları ümidiyle elinde avucunda ne varsa hatta ailelerinin tek geçim kaynağı olan paraları da heba ederek, büyük maddi çöküntü içine düşmüşlerdi.[236]

Fakir halkın tombala yüzünden uğradığı maddi zarar bazı sosyal sorunları da beraberinde getirdi. Elindeki tüm parasını, ailesini ya da sosyal çevresini kaybeden kişiler, ekonomik ve toplumsal çöküntünün habercisi olarak görünmeye başladılar. Bu kişilerin büyük çoğunluğunun Müslüman olması, konuyu dinsel boyutuyla da gündeme getirdi. Söz konusu oyunun esasen İslam dininde yasak edilmiş olan kumardan başka bir şey olmadığı dile getirilerek, bu oyunun yasaklanması için Şeyhülislam tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazı yazıldı. Öte yandan Rus mültecilerin tombala oyunu oynatmalarına müsaade eden itilaf güçleri zabıtaları ile işbirliğine gidilmeye çalışıldı. 17 Mart 1921 tarihli bir yazıda, "diyanet ve İslami yaşama her zaman hürmet ve riayet gösteren düveli muhtelife zabıtalarının da bu konuda hassasiyet göstereceklerine emin olunduğu" dile getirilerek, işbirliği istendi.[237]

Tombalanın yasaklanmasının önemli gerekçelerinden biri de ahlaki çöküntüye sebep olmasıydı. Bu oyunun bir takım Rus kadınlarının iştirak ve tertibi ile oynatılıyor olması gençle-

235 BOA. DH.EUM.AYŞ., 53 /13, Lef 13.

236 BOA.DH.EUM.AYŞ., .53/13, Lef 2.

237 BOA. DH.EUM.AYŞ., 53/13, Lef 13.

ri bir taraftan da fuhuşa sürükleyeceği endişesini doğurmuş, bu yüzden olayın bir de ahlaki boyutuna dikkat çekilerek, Polis Müdüriyeti'ne yazı yazılmıştı. Verilen cevapta "Düvel-i muhtelife nezdinde teşebbüslerde bulunulmadıkça yasaklanmasının mümkün olmadığı" açıklaması yapılmıştı.[238] Bu çerçevede tombalanın yasaklanması için İtilaf devletleri yüksek komiserlikleri nezdinde girişimlerde bulunulmuş fakat komiserlikler bu oyunun yasaklanmasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti tarafından 30 Mart 1921 tarihinde yazılan yazıda, Harbiye Nezareti'nin tombaladan kazanılan gelirlerin bir imtiyaz olarak 'Malûlin-i Askeriye Muavenet Cemiyeti'ne bırakılmasının da uygun olmadığına karar verdiği bildirilerek, tombalayı tümden yasaklamıştır.[239]

Tombalanın ortadan kaldırılması için resmî kurumlar arasındaki yazışmaların yanı sıra, İstanbul'da da bazı girişimlerin olduğu görülmektedir. Bunlardan en önemlisi 'Tombalacılarla Mücadele Cemiyeti'nin kurulmasıdır. 1921 yılında Ahmet Hamdi Bey'in [Başar] öncülüğünde kurulan ve 300-400 civarında üyesi bulunan bu derneğin büyük çoğunluğunu Darülfünun öğrencileri oluşturmaktadır. Derneğin kuruluşundan itibaren son derece aktif olduğu bilinmektedir. Bir taraftan kahvehaneleri dolaşarak tombala oynatan kahvehane sahiplerini tehdit ederken, diğer taraftan da Rus kadınlarına gözdağı vermişlerdir. Bu faaliyetlerin sonuç vermemesi üzerine tombalanın zararları konusunda halka konferanslar düzenlemişler, ayrıca bu oyunun dinen caiz olmadığına ilişkin camilerde vaaz verdirmişlerdir. Bu girişimler halk tabanında destek bulmuş ve sonuç olarak Rus kızları kahvehanelere giremez, tombala oynatamaz hale gelmişlerdir.[240]

238 BOA. DH.EUM.AYŞ., 53/13, Lef 13/4.

239 BOA. DH.EUM.AYŞ., 53/13, Lef 2.

240 Toprak, "İstanbulluya...", s. 76, Tülay Alim Baran, "İstanbul'da Beyaz Ruslar ve Tombalacılarla Mücadele Derneği", *İstanbul*, sayı: 52, Ocak 2005, s. 65-66.

d) Fuhuş

Mütareke döneminde Ruslarla ilgili sorunlar arasında fuhuş da bulunuyordu. Davis'in verdiği bilgiye göre, başkentin polis raporlarında nüfusun arttığı bölgelerde fuhuşun daha yoğun olarak görüldüğü ve bunun da Rus mültecilerden kaynaklandığı yer almıştı.[241] Fahişelik yapanlar ağırlıklı olarak alt sınıflardan Rus kadınlardı. Bu dönemde fuhuş piyasası ağırlıklı olarak Yahudi kadınların elinde bulunuyordu.[242] Kısa bir süre sonra Rus kadınlar da bu piyasada yer bulmaya başladılar. Zafer Toprak, Mütareke döneminde İstanbul'da 171 kayıtlı Rus fahişenin çalıştığını ama gerçek rakamın bundan çok daha yüksek olduğunu belirtmektedir.[243] François Georgeon'a göre ise, Mütareke İstanbulu'nda 4,500-5,000 arasında kadının fuhuşla geçimini sağladığı tahmin edilmektedir. Üstelik bu durum sadece Pera, Galata gibi yabancıların çoğunlukta olduğu semtlerde değil, Haliç'in kuzeyindeki mahallelerde ve geleneksel Osmanlı mahallerinde de geçerliydi. Haliç'in kuzeyindeki mahallelerde batakhanelerin müdavimleri genellikle işgal kuvvetlerinin askerleriydi.[244] İstanbul'un fuhuş merkezleri ise Pera'daki Abanoz ve Ziba sokakları ile Galata idi.[245]

The Fortnightly Review'da çıkan bir yazıda Ruslar'ın gelişiyle birlikte İstanbul'da ticarî ve sosyal olarak büyük bir değişim yaşandığı; kumarhane, batakhane gibi daha önce bilinmeyen mekânların türediği yazılıyordu. Aynı yazıda, İstanbul'da fahi-

241 Davis, a.g.m., s. 193.

242 Ayrıntılı bilgi için bkz: Rıfat N. Bali, *The Jews And Prostitution in Constantinople 1854-1922*, İstanbul: The Isis Press, 2008.

243 Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, cilt 7, Mart 1987, s. 35.

244 François Georgeon, "Gülüşün ve Gözyaşlarının Kıyısında," Yerasimos, a.g.e., s. 94.

245 Özer, a.g.e., s. 75.

şelik ve çöküşün alıp başını gittiği, fiyatların Avrupa'nın hiçbir yerinde böyle yükselmediği yorumu yapılıyordu.[246]

Fuhuşun tüm şehirde hızla artması, bilhassa tutucu çevreler ve Türk kadınlar arasında büyük tepkilerin oluşmasına neden oldu. Rus fahişeler yüzünden pek çok evlilik sona eriyor ya da bozuluyordu. Sonunda İstanbul kadınlarından kalabalık bir grup vilayete giderek, Rus kadınlarının genel ahlakı bozduklarından dolayı şehirden ihraç edilmesini isteyen bir dilekçe vermişlerdi.[247] Dilekçede Rus mülteciler "şer ve fesad âmili" olarak gösteriliyordu. Fahişeliğin yaygınlaşmasını da sadece ahlakî bir çöküş ya da sosyal bir yıkım olarak değil, aynı zamanda "Türk ırkının bozulması" olarak değerlendiriyorlar hatta "Milli Mücadele'yle gerçekleştirilen büyük kurtuluşun akamete mahkûm edilmesi" şeklinde yorumluyorlardı. Fahişelik, tombalacılık ve esrar/kokain satıcılığının bilhassa Rus kadınlarla giderek yayılmasına bazı aydınlardan da tepki gelmişti. Bunlardan biri dönemin ünlü asabiye hekimlerinden Mazhar Osman'dı [Usman]. Mazhar Osman Bey bu olayların toplumun psikolojisini bozduğunu söyleyerek, "kokain ile halkın aklı, tombala ile parası çalınıyor, tımarhanelere kokainmanlar, eteromanlar doluyor" diyordu.[248]

Aydede'de çıkan bir yazıda da "haraşoların"[249] İstanbul'a sayısız zarar verdikleri, madde bağımlılığının ise bunların içinde en hafif zarar olduğu belirtiliyordu. Sıhhiye Müdüriyeti bir istatistik tutsa en az 50,000 kişinin sağlıksız meze ve yiyecekler yüzünden dizanteriye yakalandığının veya Amerikan ispirtosundan imal edilen

246 H. Charles Woods, "Constantinople After the War", *The Fortnightly Review*, no. DCLI, 1 Mart 1921, s. 458.

247 Tülay Alim Baran, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt XXII, 2006, Sayı:64-65-66, s. 136.

248 Toprak, "İstanbulluya...", s. 75

249 Rusçada "güzel" anlamına gelen bu sözcük, o dönemde "Rus kadın" anlamında kullanılıyordu.

votka yüzünden en az 50,000 kişinin hastalandığının ortaya çıkacağı, Şehremaneti ev eşyası satan mezat mahallerine gitse burada satılan eşyaların "haraşolar" uğruna satılmış eşyalar olduğunun anlaşılacağı iddia edilmişti. Yazıda bu tecrübenin üç senedir devam ettiği, bu süre zarfında çok sayıda erkeğin "haraşolar" yüzünden karısından ayrıldığı ifade edilmişti.[250]

Diğer yandan bu görüşlere katılmayan hatta tam tersini düşünenlerin sayısı da az değildi. İstanbul kadınlarının verdiği dilekçe erkekler cephesinde olay yaratmıştı. Celal Tahir, *Süs* dergisinde bu dilekçeyi "bedbaht istida" olarak yorumladı. *Akşam* önce Rus göçmenlere sahip çıkmaya çalıştı ama gelen tepkiler üzerine bundan vazgeçti. *Vakit* ise bir anket düzenleyerek ünlü kişiler ve yazarlardan konu hakkında fikir aldı. Anketten İstanbul kadınlarını hayal kırıklığına uğratacak bir sonuç çıkmıştı: Ankete katılanlar Rus kadınlarını suçsuz buluyorlardı.[251]

2- YARDIM KURULUŞLARI

İstanbul'a yerleştirilen Rus mültecilerin pek çoğu yardıma muhtaçtı. Bu yüzden birçok yabancı yardım kuruluşu mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı. Bu kuruluşların bazılarının İstanbul'da zaten şubeleri vardı, olmayanlar da kısa sürede şube açarak yardım faaliyetlerini yürüttüler. Mültecilere en fazla yardımı Rusların ve Amerikalıların yaptığını söyleyebiliriz. Fransızlar da Beyaz Ordu Türkiye'den ayrılıncaya kadar iaşelerini sağlamış ve yardım kuruluşalrı ile ortak çalışmalar yürütmüşlerdi.

a) Rus Yardım Kuruluşları

İstanbul'da Ruslara yardım eden belli başlı kuruluşlar; Rus Sefareti, Rus Kızıl Haçı, Rus Kızıl Haç Teşkilâtı, Zemstvos, Zemgor, Yurtdışındaki Rus Savaş Malûl ve Yaralıları Federasyonu, Tüm Kozaklar Tarım Birliği idi.

250 "Haraşoların Azimeti Münasebetiyle", *Aydede*, 10 Nisan 1922.

251 Toprak, "İstanbulluya..., s. 75

Haziran 1921'de yapılan bir toplantıda Vrangel tam tersine sosyal kuruluşları kendi kontrolüne almak istedi bu yolla ordunun varlığını koruma altına alacaktı. Sosyal kuruluşların liderleri bu fikri reddettiler, zaten orduyu desteklediklerini ve yardım ettiklerini belirttiler.[252]

i) Zemstvos ve Zemgor

Zemstvos ve Zemgor aslında yardım kuruluşu değil, eyalet ve şehir idari örgütlenmeleriydi. Zemstvos, 1864'ten beri Rusya'da var olan bir yerel inisiyatif örgütlenmesiydi. Üyeleri, yerleşim merkezlerinin (şehir/kasaba) ileri gelenleriydi. Amaç örgütlendiği yerlerdeki sorunları çözmek, ihtiyacı olanlara yardım etmekti.[253] Zemgor'un da tarihsel bir geçmişi vardı. Teşkilâtın başkanlarından biri Prens L'vov idi.[254] Bu iki yapı aslında ayrı örgütlenmeler olmaktan çok ast-üst ilişkisine sahiptiler, I. Dünya Savaşı sırasında Rus Kızıl Haçı ile işbirliği yapmış ve birçok önemli çalışmalara imza atmışlardı. Bu işbirliği ileriki tarihlerde de devam etti.[255]

Zemstvos ve Zemgor 1920'de İstanbul'da, 1921'de ise Paris'te örgütlendi. Zemgor'un Paris'te kurulması Prens L'vov'un girişimleriyle gerçekleşti. Zemgor'un gelirinin % 60'ı Büyükelçiler Konseyi'nden, % 40'ı kendi kaynaklarındandı.[256] Siyaset dışı olmakla beraber üyeleri liberal veya sol bir çizgide duruyordu.[257] Zemgor'un temsil ettiği liberaller için mülteciliğin sona ermesi ancak generallerin gücünün kırılması ve ordunun ortadan kalk-

252 Robinson, "Zemgor and the Russian Army in Exile," *Cahiers du Monde Russe*, 46/4, Ekim-Aralık 2005, s. 723.

253 http://en.wikipedia.org/wiki/Zemstvo [1 Şubat 2010].

Ayrıntılı bilgi için bkz: William Ewing Gleason, *The All-Russian Union of Towns and the All-Russian Union Zemstvos in World War I: 1914-1917*, yayımlanmamış doktora tezi, Indiana University, 1972.

254 Hutchins, a.g.e., s. 31-36.

255 Bumgardner, a.g.e., s. 16.

256 Robinson, a.g.m., s. 726.

257 Simpson, a.g.e., s. 174-183.

ması ile olabilecekti. Böyle düşünmekle birlikte kamuoyu önünde apolitik ve tamamen insani amaçlı görünmeyi becerebildiler.[258]

Beyaz Rus mültecilerin İstanbul'a gelmesi üzerine Zemstvos ve Zemgor 1920 kışında İstanbul'da kendi şubelerini kurdular.[259] Mültecilere yardım için teşkilâtların temsilcileri ve Rus Kızıl Haç çalışanları Rus Sefareti'nde buluşarak bir yardım planı hazırladılar. Rus Kızıl Haçı yaralı ve hastaların sorumluluğunu alırken, Zemtsvos atölyelerle ve gıda yardımıyla Zemgor ise okullarla ilgilenmeye karar verdi.[260]

Öte yandan Rus Kızıl Haçı Merkez Komitesi, Zemtsvos ve Zemgor 26-27 Ocak 1920'de Üsküdar ve Avrupa yakasındaki Rus mülteciler için bir araştırma düzenlemek için İçişleri Bakanlığı'ndan izin talep etti. İtilaf güçlerinin kontrolündeki bölge için izin alındı.[261] Araştırma yapmak istemelerindeki amaç Rus mültecilerinin sayısını ve ihtiyaçlarını belirleyerek yardım çalışmalarını bu yönde düzenlemekti. Rus Kızıl Haçı, Zemstvos ve Zemgor hazırladıkları plan çerçevesinde çalışmalara başladılar.

Zemgor İstanbul'da Rus mülteciler için okul, yuva, hastane, yetimhane açmaya yoğunlaştı. Şehrin çeşitli bölgelerinde ve kamplarda dil kursları ve teknik kurslar açtı. Ayrıca bir iş bulma bürosu örgütledi.[262] Zemgor'un çabalarıyla her kampta bir okul kuruldu. İki yılda İstanbul'daki çeşitli kamplarda 65 atölye organize edildi. Buralarda kazanılan paralarla üç bin kişinin desteklendiği hesap ediliyordu. Teşkilâtın üç pansiyonu, dokuz dikiş atölyesi vardı. Kadınlar açılan dikiş atölyelerinde elbise dikip satıyorlardı. Zemgor ayrıca kamplarda kantinler açarak, mültecilere ucuz gıda sağladı.[263]

258 Robinson, a.g.m., s.724.

259 Hutchins, a.g.e., s. 31-36.

260 Bumgardner, a.g.e., s. 16.

261 BOA, DH.İ.UM, 11-4/6-73.

262 Hutchins, a.g.e., s. 31-36.

263 Bumgardner, a.g.e., s. 179.

Zemgor'un yardım çalışmaları İstanbul ile sınırlı değildi. Gelibolu'da da atölyeler açtı. Örneğin ayakkabı atölyesinde 5000 çift ayakkabı ve bot tamir edildi. Atölyenin Ağustos 1921'deki kapanışına kadar 1600 çift yeni bot imal edildi. Bir diğer atölyede 1000 parça mobilya üretildi.

En başından itibaren İstanbul'da Rus organizasyon ve liderlikleri arasındaki çelişkiler mültecilere yardımın etkinliğini azaltan bir etkendi. İktidar mücadelesi onlara önemli zararlar verdi. Zemgor Büyükelçiler Konseyi'nin teklif ettiği rolü oynadı ancak orduyla çatışmaktan da kaçındı. Siyasi bir duruş olarak da Vrangel'in liderliğini kabul etti. Zemgor ayrıca "yurda dönüşe" karşı olduğunu açıkladı. Bu tavrı onu Fransa'nın gözünde Vrangel ile aynı yere koydu.[264]

ii) Rus Kızıl Haçı

İstanbul'daki Rus Kızıl Haç temsilcisi Prof. J.P.Aleksinsky'di ve Rus Kızıl Haçı, Odessa ve Novorossisk'in 1920 Nisan ayında tahliyesi ile birlikte Türkiye'ye gelen Rus mültecilere destek sunmaya başlamıştı. Rus Kızıl Haçı kısa sürede İstanbul'da kendisine bağlı kurumlar kurdu ya da var olan kurumların yönetimini üstlendi. Ayrıca 1920 Kasım itibariyle, Kırım'dan İstanbul'a gelen ve özellikle de başta malûl-gazi ve çocuklara yiyecek-giyecek yardımı yapmak suretiyle, görev alanını genişletti.[265]

Rus Kızıl Haçı'nın faaliyetleri mültecilere yiyecek, giyecek, iş olanakları sağlama ve sağlık hizmetleri gibi çok geniş bir alanı kapsıyordu. Giyecek tedariki için Kızıl Haç'a ait bir depodan çok sayıda mülteciye giyecek sağlandı. Ayrıca şehirde bir malzeme, biçki deposu, altı giysi atölyesi ve dağıtım merkezi kurulmuştu. Bu merkezlerde mülteciler için giysi üretilerek, ihtiyacı olanlara

264 Robinson, a.g.m., s. 726-728, 736-737.

265 Türk Kızılay Derneği Arşivi, Kutu No:1244, Belge No: 47.

dağıtılıyordu.[266] Diğer taraftan Rus mültecilere kaynak sağlanması için çalışmalar yapıldı. Bu çerçevede Kızıl Haç yetkilileri 26-27 Aralık tarihlerinde İstanbul ve Üsküdar sokaklarında ve mağazalarında iane topladı[267] Bu amaçla bir süre sonra da Rus Kızıl Haçı'nın oluşturulmuş olduğu mali komisyon tarafından bir piyango düzenlendi.[268] İstanbul'da fakir Rus mülteci çocukları için de bir yardım kampanyası başlatılmış ve bu kampanyaya gerek hükümet gerekse halk tarafından büyük destek verilmişti. Bu yardımlardan dolayı 1920 Aralık ayının son haftası Prens Dolkovvsk, Timofeifks ve eski müsteşarlardan Koloşev'in bulunduğu bir Rus heyeti saraya giderek, Padişaha Rus siyasi heyeti olarak teşekkürlerini sundular.[269]

Rus Kızıl Haçı'nın faaliyetleri sadece İstanbul'daki Rus mültecilerle sınırlı kalmadı. 1922'ye gelindiğinde nerede ciddi bir sayıda Rus mültecisi varsa, Rus Kızıl Haçı da orada örgütlenmişti. [270]

Rus mültecilerin için Pera'da Venedik Sokağı'nda 25 odalı bir "Rus Evi" açılmıştı. 1920-24 arası bu sokakta hizmet veren "Rus Evi" 1924-34 arasını ise Bayram Sokağı'nda geçirecektir.[271] Burası Rusların en ünlü uğrak yerlerinden biriydi. Rus Sefareti'nde ise Barones Vrangel komitesi oluşturulmuştu. Bu komite Avrupa ile Amerika'dan gelen yardımları ihtiyacı olan mültecilere dağıtıyordu.[272]

Yardım derneklerinin yanı sıra İstanbul'dan kısa zamanda ayrılamayacaklarını anlayan Ruslar, savaş malûlleri, deniz subayları, işsiz eğitimciler, İstanbul'da Rus doktorları gibi birlikler kurmaya

266 Davis, a.g.m., s. 186.

267 BOA. DH.İ.UM.,11-4/6-73.

268 BOA. DH.İ.UM.,11-4/6-76.

269 BOA. DUİT, 17/80, Lef2.

270 Hutchins, a.g.e., s. 31-36.

271 Deleon, a.g.e., s. 18.

272 Bumgardner, a.g.e., s. 76

başladılar. Bir yıl içinde 80'e yakın birlik kuruldu. Etkili olabilmek için hepsi 24 Nisan 1922'de İstanbul'da *Rus Komitesi* adıyla birleşti. Bu komitenin başkanlığına Başpiskopos Anastasy, başkan yardımcılıklarına General Rauh, Prof. Dogel ve Senatör Glinka, yönetim kurulu başkanlığına da Prof. Aleksinsky seçilmişlerdi.

1920'de Vrangel'in subayları tarafından İstanbul'da 'Yurtdışındaki Rus Savaş Malûl ve Yaralıları Federasyonu' kuruldu ve kısa sürede etkinlik alanını genişletti. 1925'e gelindiğinde Beyaz Rusların bulunduğu hemen her ülkede şubesi vardı.[273]

1921 başlarında Rus kolonileri kurmak amacıyla kiralık toprak arayan Ruslar tarafından da 'Tüm Kozaklar Tarım Birliği' kurulmuştu. Henüz Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı veya Bulgaristan'a gitme fikri ortada yokken amacı İstanbul çevresinde toprak kiralamaktı.[274] Varolan Rus teşkilâtları içinde Don, Kuban, Terek, Astrahan Kozakları, Kalmuk, Karay, Budist, Yahudi, Sibiryalı, Dağıstanlı, Karadeniz kıyılarından Müslüman birlikleri de bulunuyordu.[275]

b) Amerikan Yardım Kuruluşları

Fransızlar mültecilerin sorumluluğunu almakla birlikte İtilaf güçlerinden de yardım talep ettiler. Amerika bu talebi kabul ederek başta Amerikan Kızıl Haçı olmak üzere, pek çok yardım kuruluşu ile destek verdi. Rus mültecileri taşıyan gemiler İstanbul'a geldiğinde itilaf kuvvetlerinin yüksek komiserlikleri gemilerdeki mültecilerine yardım etmeye çalışıyorlardı. En önde gelen Amerikan yardım kuruluşları ise, Amerikan Kızıl Haçı, Pera'da bulunan Near East Relief, YMCA, YWCA, The Mennonite Relief idi.

273 Simpson, a.g.e., s. 174-183.

274 Martyn Housden, "Humanitarian Endeavour in the Black Sea Region. The League of Nations, White Russian Refugees and Constantinople, 1920-23," *The International Journal of the Humanities*, vol: 6, no: 4., 2008, s.110.

275 Bumgardner, a.g.e., s. 173.

i) Amerikan Kızıl Haçı

Amerikan yardım teşkilâtlarının başında Amerikan Kızıl Haçı önemli bir yere sahipti. Başkentte sadece Amerikan Kızıl Haçı'nın 332 gönüllüsü bulunuyordu.[276] Amerikan Kızıl Haçı Avrupa Komisyonu İstanbul birimi Aralık 1919'da kurulmuştu. Şubat 1920'de Odessa'dan bir tahliye olması ihtimali belirince İstanbul birimi Kınalıada'da 1500 kişilik bir kamp hazırladı.[277]

Rus mülteciler İstanbul'a geldiklerinde Birleşik Amerika Yüksek Komiseri Amiral Bristol[278] mültecilere yardım için emir vermişti. Bu çerçevede Amerikan Kızıl Haçı'nın başında bulunan Binbaşı Davies tarafından Fransız Kızıl Haçına bağlı Jeanne d'Arc Hastanesi'ndeki Rus mültecilere dağıtılmak üzere pijama ve iç çamaşırı ile doldurulmuş büyük sandıklar gönderildi. Fransız, Hollanda ve İsviçre Kızıl Haç temsilcileri de elbise, çorap, ayakkabı ve iç çamaşırı yardımı yapmışlardı.[279] 1920 yılının Kasım ayından itibaren, Amerikan Kızıl Haçı tahminen 71,850 kişiye, çeşitli Rus yardım kuruluşları kanalıyla kendi depolarından giyecek yardımında bulundu.[280]

Amiral Bristol Kasım 1920'de bölgedeki tüm Amerikan kuruluşlarının başına getirildi. Bu komite İstanbul'daki tüm yardım komitelerinden sorumluydu ve diğer yardım kuruluşları arasında koordinasyonu sağlıyordu. Komiteye sırasıyla Belin, Stearns ve Binbaşı Davis başkanlık etti. Davis, Harvard'da hukuk profesörüydü.[281]

Komite şu yardım teşkilâtları ile koordinasyon halindeydi: Amerikan Kızıl Haçı İstanbul birimi, Near East Relief, YMCA,

276 Hutchins, a.g.e., s. 19,20.

277 *The "Farewell" Almanac*, s. X-XI. (İng)

278 Mark Lambert Bristol Amerika Birleşik Devletleri Doğu filosunun komutanıydı. 1919'da Birleşik Amerika Yüksek Komiserliğine atandı.

279 Dumesnil, a.g.e., s. 82, 116.

280 Davis, a.g.m., s. 186.

281 *The "Farewell" Almanac*, s. X, XI. (İng)

Young Women's Christian Association (YWCA),[282] American Board of Foreign Missions, Robert College, Uluslararası Kızıl Haç İstanbul Birimi, Constantinople College, Mennonite Relief Joint Distribution Committee, Russian Orphans Relief Association, ABD askerî ataşeliği, Türk Sularındaki Birleşik Devletler Donanması, ABD Dışişleri Bakanlığı, The US Shipping Board.[283]

Bununla birlikte yine Amiral Bristol'ün inisiyatifiyle İngiliz ve Amerikan fonları Constantinople Relief Fund adı altında toplanmıştı. Başında da Osmanlı Bankası'nın bir görevlisi olan ve Constantinople Relief Fund For Russian Refugees başkanı olan İngiliz Albay Procter bulunuyordu. Daha sonra Amerikan Kızıl Haçı, YMCA, YWCA, The Mennonite Relief, Near East Relief, The American Committee for the Rescue and Education of Russian Youth (Whittemore Committee olarak da biliniyor), temsilcilerinin katılımıyla Bristol Disaster Relief Committee kuruldu. Ayrıca 84 Rus kuruluşunun katılımı ile Rus Mültecileri için Merkezi Birleşik Komite kuruldu. Amerikan Kızıl Haçı, The British Save the Children Fund ve Constantinople Relief Fund tarafından himaye altına alındı.[284]

Bristol'ün organize ettiği Disaster Relief Committee başlıca şu faaliyetlerin içinde yer aldı: Rus Kadınlar Birliği'nin kuruluşu (terzilik yaptırıyor, iş buluyor). Rus Kızıl Haçı'na mültecilere çiftlik bulması / kurması için kredi, mülteci kadınlara ev (YWCA), Kapalıçarşı'da Ruslar için dükkân kiralama, Neratov'un İstinye'deki Okulu'na katkı, Tatavla'daki mülteci evine katkı, Büyükada'da Cox'un nekahat dönemindekiler için açtığı eve aylık katkı, Yeşilköy'deki Rus Kampı'na araç ve ekipman, Rus yetimler için yatılı okul, Mayak'ın (Fener) ücretsiz kliniğinin tıbbi malzeme ve ilaçlarının faturalarının ödenmesi. Komite Rus mültecilerin

282 1855'te İngiltere'de kurulmuş, genç kızlara yönelik Protestan misyoner gençlik örgütü.

283 Davis, a.g.m., s. 188.

284 Harold Henry Fisher, *The Famine in Soviet Russia, 1919-1923*, New York: Macmillan, 1927, s. 452.

geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmak üzere İstanbul'da 157 de işyeri açmıştı. Amerikan Kızıl Haç İstanbul şubesi 3 koldan faaliyet yürütmekteydi; Ruslara yardım, Amiral Bristol Hastanesi ve kayıp akrabaları bulmaya yardım.[285]

Rus mültecilere iş sağlamak amacıyla Haziran 1921'de 1400 kişinin istihdam edildiği bir dikimevi açtı. Burada 90.000 giysi üretildi. Ancak 1921 sonbaharında bu faaliyet sona erdi. Ayrıca Gelibolu ve Limni'de kalanlara çadır, çadır sobası, çarşaf ve mobilya dağıttı. Amerikan Kızıl Haçı Vrangel yanlısı gruplardan sadece bu amaçla kullanılmak üzere 700 bin dolar sağladı. Bu dönemde Ortadoğu'daki mülteciler için harcadığı 8 milyon doların 6,5 milyon dolarlık kısmı Ruslar içindi.[286]

Amerikan Kızıl Haçı Şubat 1920-Haziran 1923 arası İstanbul'da 6 buçuk milyon dolar harcadı. Ayrıca Hilâl-i Ahmer aracılığıyla Türk muhacirlere de yardım etti.[287] Öte yandan Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri Rus muhacirlerine para yardımı da yapıyorlardı.[288]

Amerikan Kızıl Haçı Ekim 1921'in sonunda İstanbul'daki faaliyetlerini sona erdireceğini açıkladı. İmdada Albay Procter yetişti. 11,500 kişiye İngiliz ordusundan günlük tayın sağladı.[289] Fakat esas olarak American Relief Administration (ARA) Rusya'daki açlıkla ilgilendiğinden, Temmuz 1923'ten itibaren yardımı kesmeye, fonların bu mültecilerin 30 binini kabul edecek olan Orta Avrupa ülkelerine transferlerine ayrılmasına karar verdi.[290] Böylece 1 Temmuz 1923'te ARA'nın İstanbul'daki faaliyeti durdu.[291]

285 "Constantinople Chapter, American Red Cross", *The Orient*, Vol:VIII, No:46, 16 Kasım 1921, s. 429.

286 Hutchins, a.g.e., s. 26-28.

287 Simpson, a.g.e., s. 174-183.

288 Davis, a.g.m., s. 177.

289 Housden, a.g.m., s. 111.

290 Bumgardner, a.g.e., s. 220.

291 Fisher, a.g.e., s. 455.

Bu arada Rus mültecilerin transferleri de devam ediyordu. Amerikan Kızıl Haçı Ekim 1922'ye kadar 1000-2000'i hariç (bunlar ya iyi iş bulmuş ya da sakat olanlardı) tüm Rusların transferini hedeflemişti. Ama hem Rusların gönülsüzlüğü hem bazı ülkelerin izin vermemeleri buna engel oldu. Eylül 1922'de hâlâ şehirde 25,986 Rus mülteci vardı. Yahudi organizasyonları da Yahudi mültecilerin bir kısmını Filistin'e, ABD'ye veya başka ülkelere gönderdi. [292]

Temmuz 1922'de 'Disaster Relief Committee For Russian Refugees,' ARA ile işbirliği içerisinde mültecilerin transferini organize etmeye başladı. Milletler Cemiyeti (MC) gerekli kayıtları yapıyor, belgeleri hazırlıyordu. ABD'ye gitmek isteyenler bir komitenin karşısına çıkıyorlardı. Kabul alanların gidişinde ARA aracılığıyla 'Laura Spelman Rockefeller Memorial Fond' da yardımcı oluyordu.[293] Amerikan Kızıl Haçı geçimlerini sağlayabilmek amacıyla bir yerden bir yere seyahat etme durumunda olan mültecilerin yol paralarını da sağladı. Grupların transferini MC organize ederken, bölünmüş ailelerin ya da bireylerin İstanbul'dan ayrılışı ile 'Disaster Relief Committee For Russian Refugees' alâkadar oluyordu. [294]

ii) YMCA-YWCA

Amerika'nın diğer önemli yardım teşkilâtları ise YMCA ve YWCA idi. Bu iki teşkilât, Rus mültecilerin iş bulmalarında oldukça etkin rol oynamışlardı. YMCA'nın Rus Şubesi 808 kişiye iş bulmuştu. Mülteciler çok değişik işlerle uğraşıyorlardı. Kimisi yeteneklerini kullanmak suretiyle iş buluyor, kimisi kurslardan öğrendiği işleri icra ediyor, büyük çoğunluk bulabildikleri her işi kabul ediyor, çok azı da aldıkları eğitime paralel olarak kendi mesleklerini yapıyorlardı. YMCA özellikle müzikle ilgili kişilere büyük yardımda bulunmuştu. Rus müziğinin tanıtılması için or-

292 Hutchins, a.g.e., s.76-77.

293 *The "Farewell" Almanac*, s.XIV. (İng)

294 *The "Farewell" Almanac*, s.XIII. (İng)

kestralar kurmuşlar, müzik dersleri vermek isteyenlere öğrenci bulmuşlardı. YWCA da 1920 yılının Ekim ayında bir iş bulma bürosu açarak ücretsiz olarak genç kızların ve kadınların iş bulmasına yardımcı olmuştu. The Mennonite Relief, kolay ödeme şartlarıyla mültecilere dikiş makinesi temin etmiş, uygun geri ödeme şartları ile borçlar vererek yeni atölyelerin açılmasını sağlamıştı.[295] 1922'de ARA temsilcisi Ringland, YMCA'nın mültecilerin gittikleri ülkelerdeki eğitimine 50 bin dolar bağışladığını açıkladı.[296]

YWCA Ocak 1921'de Pera'da Kuloğlu Sokağı'nda (günümüzde Ayhan Işık Sokağı) 19 numarada genç kızlar için bir misafirhane açtı. İngilizce dersleri, ev işleri eğitimi gibi kurslar mevcuttu. Burası özellikle pazar öğleden sonraları müzik ve çay eşliğinde bir buluşma yeriydi. Sonra İstiklal Caddesi 115 numaraya taşındı. Kalan 150 kız vardı. Yılda 26 bin öğünden fazla hizmet verdi. Önce Staritaky sonra Crichton'un yönetimi altındaydı. Ayrıca Şimal Sokağı 10 numaradaki hizmet merkezi de daktilo ve stenografi kursları vererek bir iş bulma merkezi gibi çalışıyordu. YWCA bir grup kadına da malzeme sağlayarak masaj yapma, sabun ve kozmetik üretme eğitimi verdi.[297]

Öte yandan YMCA Bursa Sokağı (günümüzde Sadri Alışık Sokağı) 40 numarada Mayak adlı bir merkez açtı. Ruhban önderliğinde konferanslar, tartışmalar, izci faaliyetleri, konserler, film gösterimleri gerçekleştirdi. Klinik hizmeti verip, aşevi açtı, elbise dağıtımı gerçekleştirdi. Dolmabahçe, Nişantaşı, Yıldız, Arnavutköy barakaları ve Selimiye kampı, Bebek ve Haliç çocuk yurtları, Florya, Heybeli ve Limni yaz kampları ile ilgilendi. Ancak Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922'de imzalandıktan sonra İstan-

295 Davis, a.g.m., s. 188.

296 LoN-OJ, Haziran 1922, s. 530

297 *The "Farewell" Almanac*, s.XLII-XLIII. (İng),

bul'daki hava değişmeye başladı. Daha çok rekreasyon işlevi gören bu kurum Kasım'da kapandı.[298]

İstanbul'daki göçmenlere yardımcı olan kurumlardan biri de Near East Relief idi.[299] Vakfın başkanı Jacquith Rus mültecilerle yakından ilgileniyordu. İstanbul'daki müdür Thurber idi. Önceleri battaniye ve gıda dağıtımı yapıyordu.[300] Teşkilât Amerikan Kızıl Haçı ile İstanbul'da işbirliği içindeydi. 800 Rus mülteci Kınalıada'da onun bakımı altındaydı.[301] İşbirliği yaptığı bir başka kurum da Amerikan deniz kuvvetleri idi. Bu sayede Sırp-Hırvat-Sloven devletine mülteci götürmeye çalışıyordu. Ayrıca Near East Relief yiyecek yardımı ve transfer işlerini yürütmekteydi. Trahoma hastanesindeki mültecilere, çocuklara ve yaşlı kadınlara yemek ve sıcak banyo sağlıyordu[302] ve günlük yetimhane işleriyle uğraşıyordu. Bu çerçevede Bebek'teki Trahoma hastanesinde 400 Rus çocuğunu bakım altına almıştı.[303] Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile de ilgilenecek olan Near East Relief'in 1915-1929 arası bölgede harcadığı para yaklaşık 21 milyon dolardı.[304]

Öte yandan Şeltman'ın yönetimindeki işletme departmanı dikiş makinaları sağlayarak kadınlara dikiş dikme olanağı, erkeklere marangozluk ve ayakkabı imalatı araçları sağlayarak, 2000 Rus'u iş sahibi yaptı.[305]

298 *The "Farewell" Almanac*, s. XXIII, XXV. (İng)

299 BOA. HR.İM., 131/ 70.

300 *The "Farewell" Almanac*, s. XXXVIII-XXXIX. (İng)

301 *Acorne*, Vol. II, no.16, 17-24 Nisan 1920, s. 3.

302 "Colonies in Africa For Crimean Exiles", *The New York Times*, 28 Kasım 1920.

303 "Ships From Crimea Bring Away 140.000", *The New York Times*, 20 Kasım 1920.

304 Simpson, a.g.e., s. 174-183.

305 *The "Farewell" Almanac*, s. XXXVIII-XXXIX. (İng)

iii) The Mennonite Relief

Anabaptist bir grup olan Menonitler Güney Rusya'da özellikle Ekaterinoslav, Taurida ve Herson'da, Ural Nehri kıyısında Orenburg'da yaşayan bir topluluktu. Çar I. Dünya Savaşı'nda Menonitlere orduda orman ya da sıhhiye birliklerinde çalışma gibi alternatif görevlendirme sözü vermişti. Bolşevikler gelince Menonitlerin çoğu Beyaz Ordu'ya katıldı.[306]

Güney Rusya'da 1920-1921'deki açlık sırasında The American Mennonite Central Committee, Rus Menonitlere yardım etti. İlk olarak Rusya'dan İstanbul'a gelmiş Menonitler için İstanbul'da 'American Mennonite Relief' oluşturuldu. 27 Eylül 1920'den 1 Temmuz 1922'ye kadar Rus mültecilere ama özellikle Mennonitlere yardım etti. Bunun için şehir merkezinde bir "Menonit evi" açıldı, Şubat 1921'de bu ev Yeniköy'e taşındı. Evin nüfusu 100-200 arasında değişiyordu. Genellikle üçte ikisi Menonitti. Toplamda burada 250-300 Rusya Menoniti konakladı. Buna Beyaz Ordu'daki, Menonit olan "62 Grubu" da dahildi. Ev 1922 ilkbaharında kapandı. Mültecilerin çoğu ABD, Kanada ve Almanya'ya gitti. Komite çalışma döneminde 200 bin 738 dolar harcadı. [307]

The Mennonite Relief ve Ortak Dağıtım Komitesi Ruslara giyecek yardımında da bulunuyordu.[308] Komitenin çalışmaları İstanbul'la da sınırlı değildi. Gelibolu'daki Menonit askerleri de bulup yardım ediyor, onları birer birer kamptan çıkarıp eve yerleştiriyordu. Mennonitler 1921'de İstanbul'un çevresindeki Fransız kamplarında ağaç keserek para kazandılar. Komite aynı zamanda transferlerine de yardımcı oldu. ABD vizesine başvuruyor, aynı zamanda onların ABD'ye girişlerini kolaylaştırabilmek için ABD'de yaşamalarını idame ettirmelerine kefil olacak zengin Menonitler buluyordu.

306 Epp, a.g.e., s. 9, 102-103.

307 http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/constantinople_turkey [1 Şubat 2010]

308 Davis, a.g.m., s. 186.

c) Yahudi Yardım Kuruluşları

İç savaş sonrası özellikle Ukrayna'dan birçok Yahudi kaçmış ve birçoğu Doğu Avrupa, ABD ve Filistin'e gitmişti. Yahudilerin bir bölümü de İstanbul'a gelmişti. Fakat bunlar İstanbul'da kalmayıp, bir an önce başka ülkelere gitmek istiyordu.

Rus mülteciler arasında çeşitli yerlere dağılmış 180 bin kadar Yahudi vardı. Çoğu Polonya ve Romanya'ya gittiler.[309] Bunun yanı sıra Yahudi organizasyonlarının çabalarıyla Romanya'dan 22,000 Yahudi Rusya'ya döndü.[310]

İstanbul'a gelen Yahudi mültecilere yardım için dört Yahudi yardım teşkilâtı kurulmuştu. Bunlardan biri olan Jewish Relief Committee mütareke döneminde kurulmuş, güçlü bir komiteydi. Komite Yahudi mültecilerin ihtiyaçlarını karşıladı, vizelerini sağladı, seyahat masraflarını karşıladı, ayrıca çalışmaya başladıktan sonra ödemek üzere uzun vadeli kredi de verdi. Kendilerine başvuran diğer din mensuplarına da yardım etti. Komite de şehirdeki Yahudi cemaatinden ve özellikle Hahambaşı Kaymakamı Haim Becerano'dan destek gördü.[311]

Komite 1921 yılında yoğun başvurular karşısında bunalmış durumdaydı. Bu yüzden diğer yardım kuruluşlarına destek için başvurdu. Ancak onlar da çok yoğun olduklarından istediği yardımı alamadı. Bu sırada Amerika'nın mültecilerin bu ülkeye kabulünü zorlaştıran engeller koyması İstanbul'da tepki yaratıyordu. İstanbul'daki Yahudi mültecilerin bu tarihte ne Amerika'ya ne de Filistin'e gidebilmeleri mümkün görünüyordu.[312]

309 M. Claudena Skran, *Refugees in Inter-War Europe The Emergence of a Regime*, Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 40.

310 C.A. Macartney, *Refugees-The Work of the League*, Londra: League of Nations Union, 1931, s. 32.

311 *The "Farewell" Almanac*, s. XXXII (Fr)

312 "Constantinople Feels Our Immigration Curb", *The New York Times*, 14 Haziran 1921.

1922'de İstanbul'da halen 3660 Rusya Yahudisi bulunuyordu. The Jewish Colonisation Association'ın[313] kurduğu Loan Fund (La Caisse des Petits Prêts[314]) şehirde Yahudilere yardımcı olarak kaldı.[315]

d) Fransız Yardım Kuruluşları

Kırım'dan İstanbul'a ulaştıklarında Fransızların öncülüğünde Rus göçmenlere hiç olmazsa yatacak yer bulmak için kamplar, gece sığınakları ve yetimhaneler açılmaya başlandı. Hayır kuruluşları şehrin değişik yerlerinde 13 "kolektif lojman" açtılar ayrıca sağlık hizmeti vermek amacıyla Heybeliada'da Rus Hemşireler Evi açıldı.[316] Kızıl Haç görevlileri, Askerlere Yardım Derneği üyeleri ve Fransa'nın Kadınlar Derneği yetkilileri düzenli olarak bu merkezleri ziyaret edip, yardım etmeye çalıştılar.

Rusya'dan gelen mültecilerin birçoğunun giyecek ihtiyacı vardı. Fransız Kızıl Haçı toplam 14,645 kişiye kumaş ve giyecek yardımında bulunmuştu.[317] Öte yandan Fransız, Rus mültecilere Yardım Komitesi Jeanne d'Arc Hastanesi biçki dikiş atölyesini organize ederek, 300'den fazla kadına ve kıza iş imkânı yarattı. Mülteciler hem para kazanarak sosyalleştiler hem de hayatlarını devam ettirebilecekleri bir işe sahip oldular.[318]

313 Pogromlarla karşı karşıya kalan Doğu Avrupa ve Rusya Yahudilerini, Kuzey ve Güney Amerika'da (özellikle Arjantin) toprak satın alarak yerleştirmeye çalışan, 1891'de kurulmuş birlik. Kısaca JCA olarak anılan bu birlik Türkiye'de tarım çiftlikleri kurmuştu.

314 Ayrıntılı bilgi için bkz: Rıfat Bali, "Bir Yahudi Mali ve Sosyal Yardımlaşma Kurumu: Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1997, cilt: 27, sayı: 160, s. 45-54

315 Lucien Wolf, *Russo-Jewish Refugees in Eastern Europe*, Londra: Offices of the Joint Foreign Committee, 1923, s. 29.

316 Dumesnil, a.g.e., s. 136.

317 Davis, a.g.m., s. 186.

318 *The "Farewell" Almanac*, s. XVIII. (Fr)

Yardım kurum ve kuruluşlarının yanı sıra bireysel çabalarla Rus göçmenlerin yardımına koşan yardım gönüllüleri de vardı. Örneğin, Fransız Kadınlar Birliği'nce açılan aşevi, St. Pulcherie Lisesi'nden bir rahibenin önayak olmasıyla Ocak 1921'den Nisan 1922'ye kadar faaliyet gösterdi. Fransız Yüksek Komiseri'nin eşinin de para yardımı yaptığı aşevi günde 600-700 kişilik yemek dağıtıyor, giyecek ve süt yardımı da yapıyordu. Ocak-Nisan 1922 arası sadece okula giden çocuklara yardım eden bir yere dönüşecektir.[319]

Rus mültecilere yardım eden bir diğer gönüllü de Elisabeth Le Normand idi. Bayan Normand, İtilaf devletleri kurmaylarından Taşkışla'yı Rus mültecilere barınak olarak istedi. Kışlanın kendisine verilmesinin ardından Le Normand evsiz barksız üç bine yakın Rus mültecinin buraya yerleştirilmesi için çalışmalara başladı. Kışla tüm Rus mültecilerine açıktı, gelenlerden kimlik sorulmuyor ya da herhangi bir formaliteye uymaları istenmiyordu. Kışlada son derece ilkel şartlar içinde barakalar hazırlandı. Çoğu penceresiz ve saman yataklardan oluşan basit yerlerdi. Hatta bazılarında yatak bile yoktu. Fakat bu bile perişan halde sokaklarda yatan mülteciler için büyük bir nimetti. Zaman içinde kışladaki barakaların ihtiyaçları elden geldiğince giderilmeye çalışıldı. Amiral Dumesnil kışlaya gerekli kömürü sağladı. Boğazda demirli İngiliz, Amerikan ve İtalyan donanmaları da kışlanın en acil ve gerekli onarımını yaptılar. General Charpy buraya tekerlekli sahra mutfaklarını gönderdi. Le Normand İtilaf devletlerinin donanma komutanlarına tek tek mektup yazarak, denizcilerden artan yemeklerin de kışlaya gönderilmesini sağladı. Bu sayede kışlaya gelenlerin hepsi doyurulmaya başlandı. Kışlanın ekmekleri de yine Elizabeth Le Normand'in kişisel dostluk ilişkilerine dayalı olarak Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Elçisi Saponiç tarafından sağlandı. Başkentte fırıncılık yapan Sırp fırıncılar sabah akşam buraya ekmek gönderiyorlardı. Kışlanın biti-

319 *The "Farewell" Almanac*, s. XXIX. (Fr)

şiğinde bulunan İtalyan kışlalarından bol miktarda saman, mutfak araç gereçleri ve yemek sobaları gönderildi. Kışladaki bu Rus barınağının güvenliğinden ve gönüllülerin idaresinden bir Oset olan Albay Canayef sorumluydu. Le Normand da hemen her gün barınağa uğrayarak eksiklerin tamamlanmasına çalışıyor ve mültecilerin sorunlarını dinliyordu.[320]

e) İngiliz Yardım Kuruluşları

İngilizlerin 'British Reconstruction and Relief Committee' isimli kuruluşları 150 kişilik bir yatılı okulu çocuklara tahsis etmişti. Tuzla'da Fransız denetimindeki kampa 2,000 mülteci yerleştirilmişti. İngilizler de bu kamptaki mültecilere yardım ediyorlardı. İngiliz Savaş Bakanlığı Tuzla kampında bulunan mültecilere bot ve giyecek verdi.[321] İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un eşi Lady Rumbold İngiliz Acil Komitesi'ni kurarak, 10,000 Rus kadın ve çocuğu için beslenme, temizlik, giyim işlerini organize etti.[322]

3- İAŞE

Mütareke döneminde Osmanlı iktisadi yapısı neredeyse tamamen çökmüştü. Bu durumdan en çok etkilenen yerlerin başında başkent İstanbul geliyordu. Hayat pahalılığı ve gıda ihtiyacına bir türlü çözüm getirilemiyordu. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin oluşturduğu İktisat Komisyonu tarafından yapılan araştırma şehirde hayat pahalılığın en üst seviyeye çıktığını açıkça ortaya koymuştu. Buna göre, 1920 yılının ilk yarısında fiyatlar 1914 yılına göre % 227 oranında artmış, 1920 yılının ikinci yarısında ise % 1015'e çıkmıştı. Piyasada alım satım işi neredeyse durma noktasına gelmişti. Temel ihtiyaç ve gıda maddelerini piyasada bulmak gittikçe güçleşiyordu. Bilhassa ekmek konusunda ciddi zorluklar vardı.

320 Dumesnil, a.g.e., s. 41-42.

321 Davis, a.g.m., s. 183, 186.

322 Marrus, a.g.e., s. 59.

Hükümet gıda sıkıntısını gidermeye yönelik bazı tedbirlere başvurdu. Bunlardan biri 27 Mayıs 1919'da yürürlüğe sokulan temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin ihracını yasaklayan nizamname idi. Fakat giderek artan vurgunculuk, pahalılık ve yokluk alınan önlemleri etkisiz kıldı. İaşe Encümeni bünyesinde kurulan 'Mücadele-i İktisadiye Komisyonu', "numune bakkallar"ın açılması ve azami fiyat uygulaması gibi tedbirler de başarılı sonuçlar vermedi.[323] Bu durumda hükümet hem Anadolu'dan hem de İtilaf devletleri temsilcilerinin yardımını sağlayarak dışarıdan un ve zahire getirmeye başladı. Anadolu'dan İstanbul'a zahire sevkiyatı İstanbul'un işgaline kadar devam etti. Fakat işgalle birlikte İstanbul hükümeti ile Anadolu arasındaki ilişkiler koptuğundan, Ankara hükümeti Anadolu'dan başkente yapılacak ticareti gümrük vergisine bağladı. Öte yandan Kuva-yı Milliye'ye bağlı heyetlerin iaşe ambarlarındaki zahirelere el koymasıyla, İstanbul'a Anadolu'dan gelen zahirenin önü bir süre sonra tamamen kesildi. Bu durum başkentteki gıda sıkıntısını iyice büyüttü.

İstanbul'daki gıda sıkıntısından doğal olarak İtilaf güçleri de doğrudan etkileniyorlardı. Dolayısıyla mütarekeden sonra İstanbul'un gıdadan tekstile kadar olan her türlü ihtiyacı Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Mısır, Rusya ve Balkan ülkelerinden ithal edilerek karşılanmaya çalışıldı.[324] Bu dönemde Near East Relief'in ihtiyacı olanlara dağıttığı ucuz besin maddeleri, bir süre de olsa piyasadaki fahiş fiyatların düşmesine neden olmuştu. Teşkilâtın dağıttığı binlerce ton Amerikan unu ve konsantre süt, ekmek ve süt fiyatlarını % 30-35 oranında aşağılara çekmişti. Halka ucuz mal satabilmek amacıyla şehrin çeşitli semtlerinde satış barakaları kuruldu. Bu merkezlerin yaygınlaş-

323 Mehmet Aydın, "Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922)", *History Studies*, Vol: 2/2, 2010, s. 439, 443, 445. http://www.historystudies.net/Makaleler/1903711823_28-Mehmet_AYDIN.pdf [5 Ocak 2010]

324 Eldem, a.g.e, s. 140-141.

masında Near East Relief'in önemli rolü oldu. Teşkilât; Topkapı, Aksaray, Rumelihisarı, Mahmutpaşa, Pera ve Üsküdar semtlerinde satış barakaları açmıştı. Buralarda ekmek, bakliyat, süt, un, pirinç, şeker gibi besin maddelerinin yanı sıra battaniye, mum vs. gibi ihtiyaç maddeleri piyasanın çok altındaki fiyatlarla satılıyordu. Öte yandan Amerikan Kızıl Haçı da halka besin maddesi ve ilaç dağıtmaktaydı. Her iki kurum bunların dağıtımı için işbirliği içine girmişlerdi.[325]

Near East Relief'in faaliyetlerine hükümet de tam destek verdi. Bu çerçevede 22 Kasım 1919'da bir kararname çıkarıldı. Bu kararnamede; "ihtiyaç görülen mahallerde cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin ihtiyaç sahiplerine ücretsiz dağıtılmak üzere zaruri ihtiyaçlara müteallik olarak iki ay zarfında ithal edilecek yiyecek, giyecek, ilaç veya bunlarla alakalı maddeler ve bunların nakliyatında kullanılacak kamyon ve otomobiller için gerekli benzin, gazolin ve sairenin usulü üzere tanzim olunacak beyannameleri gümrük idarelerine verilmek şartıyla gümrük rüsumundan muaf tutulmaları" kararlaştırılmıştı. Hükümet tarafından iki aylık bir süre için düzenlenen bu kararname, 11 Temmuz 1920'de altı ay süre ile yeniden uzatıldı. Bilhassa mültecilerin ihtiyaçlarını gidermekteki başarısı dolayısıyla her altı ayda bir uzatılması zaman içinde genel bir uygulamaya dönüştü.[326]

Yurtdışından yoğun gıda ithali 1922'ye kadar devam etmesine rağmen, hiçbir zaman İstanbul'un gıda stoğu bir aylık ihtiyacı karşılamaktan ileri gidemedi. Dolayısıyla sevkiyatta yaşanan en ufak bir gecikme bile başkenti kıtlık ve açlık tehlikesi ile karşı karşıya getirdi. [327]

Mütareke döneminde iaşe konusunda yaşanan sıkıntının sebebi göçe bağlı olarak artan nüfustu. 1920 Kasımı'nda Rus mülteci-

325 Criss, a.g.e., s. 58-59.

326 Timuçin, a.g.m., s. 57-58.

327 Eldem, a.g.e, s. 140-141.

ler İstanbul'a ulaştıklarında aç, susuz ve yardıma muhtaç büyük bir kitle daha başkent nüfusuna dahil oluyordu. Rus mülteciler arasında Kırım'dan tahliye edildikten birkaç gün sonra su ve yiyecek sıkıntısı başlamıştı.

Bunun üç önemli nedeni vardı: Tahliyenin uzun sürmesi, aşırı kalabalık ve gemilerin yolcu taşımaya elverişli olmaması. Aslında tahliye sırasında gemilere bol miktarda erzak yüklenmişti. Vrangel anılarında gemilere 12 günlük gıda yüklendiğini belirtmişti.[328] Fakat tahliye süresi beklenilenden daha uzun sürdü ve gemilerin çoğu kapasitesinin üzerinde yolcu aldı. 5-10 gün süren yolculukta kalabalık nedeniyle gemideki gıda dört günde tükendi.[329] Öte yandan bu gemilerin çoğu yolcu taşımaya elverişli değildi. Çoğunda su depoları ya da deniz suyu arıtma tesisatı yoktu. Bilhassa Kozakları taşıyan gemilerde açlık ve susuzluk had safhadaydı. Sıkışık, aç, susuz ve pislik içinde süren eziyetli bir yolculuğun sonunda İstanbul'a varılmıştı. Mülteciler bir an önce karaya çıkmayı beklerken, büyük bir hayal kırıklığıyla karşılaştılar. İtilaf güçleri Dersaadet Liman Başkanlığı mültecilerin gemilerden inmesini yasaklamıştı. Mültecilerin sorumluluğunu alan Fransızlar bunca insanın yerleştirilmesi, sağlığı ve güvenliğiyle ilgili düzenlemeleri yapmadan, gemilerden inmelerini istemiyordu. Bu yüzden mülteciler günlerce gemilerde çile çekmeye devam etti.[330]

Rus mültecilerin yardımına kısa süre sonra Fransız ve İstanbul'daki diğer yabancı ülkeler de yetişti. Rus mültecilerin sorumluluğu Fransızlarda olduğu için, mültecilerin İstanbul'a geldikleri ilk günden itibaren Fransız Sefareti ile Rus Kızıl Haç heyeti mültecilerin iaşesi için birlikte çalıştılar. Rus Kızıl Haçı 17 Kasım 1920'de piyasadan külliyetli miktarda erzak, bir milyon kilo pirinç

328 Wrangel, a.g.e., s. 317.

329 Hutchins, a.g.e, s. 3.

330 Uravelli, a.g.e., s. 82-84.

ve patates satın alarak mültecilere dağıttı.[331] Aynı tarihlerde İngiltere ve Amerikan memurları da ellerindeki erzak ve diğer ihtiyaç malzemeleri stoklarını Fransızlara satışa çıkarmışlardı.[332] Erzaklar *King Albert* ismindeki bir gemide toplanıyor, her gün buradan diğer gemilere dağıtılıyordu.[333]

27 Kasım tarihli *İkdam* gazetesindeki habere göre, gemilerde veya karargâhlarda bulunan Rus mültecilerinin her birine şu iaşe yardımı yapılmıştı: 200 gram peksimet, 200 gr. asker ekmeği, 60 gr. kuru sebze, 20 gr. şeker, 3 gr. çay, 8 gram kahve, 20 gr. tuz, 20 gr. yağ, 150 gr. konserve et, 100 gr. donmuş et, 400 gr. ağaç kömürü, 25 gr. çalı çırpı.[334]

Bu sırada başkent kıtlık sınırına yaklaşmıştı. Amiral Bristol Kasım ayında İstanbul'daki durumu "katastrofik" olarak nitelemişti. Mülteciler için açlık sorunu giderek büyüyordu.[335]

28 Kasım'da Şehremaneti gelen Rus göçmenlerle birlikte İstanbul halkının iaşesinin de neredeyse tükenme noktasına geldiğini açıkladı. Buna göre Şehremaneti iaşe şubesinin elinde sadece 14 günlük ihtiyacı karşılayacak miktarda yiyecek vardı ve başkentin kıtlık tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Şehremaneti bu soruna acil bir çözüm getirilmesini istiyordu.[336] Şehremaneti halkın iaşesini sağlama yolları ararken, İstanbul'da bulunan Kızıl Haç heyetleri ve bazı cemiyetler mültecilere yardımı daha düzenli bir hale getirmek ve ortak hareket edebilmek amacıyla kendi aralarında bir "merkez komitesi" kurdular. Komitede hasta ve yaralıların tedavisi, çocuklara yardım, mültecilere iş bulmak, iaşe ve bilumum

331 "Kırım'dan Gelen Mültecilere Ne Olacak?", *Vakit*, 18 Kasım 1912.

332 "150 Bin Mülteci", *İkdam*, 22 Kasım 1920.

333 "Mültecilerin Miktarı Mütemadiyen Artıyor", *Vakit*, 19 Kasım 1920.

334 "Rus Muhacirleri İçin Neler Tahsis Etmişler", *İkdam*, 27 Kasım 1920.

335 "Red Cross Sends Aid For Starving Hosts", *The New York Times*, 1 Aralık 1920.

336 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 5-1.

yardım konusunda belli bir iş bölümü yapılmış ve bu çerçevede hareket edilmeye başlanmıştı.[337]

Bununla birlikte Rus mültecilerin iaşe ve barınmaları konusunda neler yapılabileceğine ilişkin Paris'te Dışişleri Bakanlığı'nda bir toplantı yapıldı. Fransızlar kendi kaynaklarının haricinde şehirdeki yabancı yardım kuruluşlarından daha fazla destek istediler.

Bu çağrıya en büyük destek Amerika'dan geldi. İstanbul'daki Rus göçmenlerin beslenme ihtiyacını karşılamak üzere Amerikalılar tarafından Heybeliada'da büyük bir mutfak kuruldu. Bu sayede çok sayıda Rus mülteciye bedava yemek dağıtılabilmişti.[338] Askerî gemilerle buradan alınan yiyecekler İstanbul'daki göçmen kamplarına dağıtılıyordu. Bu işlerin sevk ve idaresi Amiral Bristol ve Amiral McCully'nin sorumluluğundaydı. Ayrıca American Relief Commitee İstanbul'da dokuz beslenme istasyonu[339] ile Sirkeci'de "Bayan Bristol Kantini" kurmuştu. Yardım ve gıda malzemelerini buradan dağıtıyordu. Bununla birlikte komite yedi yetimhaneyi de besliyordu.[340] Bu düzenlemelerle Rus mültecilere ayda 68 bin öğün yemek verilebilmekteydi. 1400 kadar kadın, çocuk ve sakat özel olarak besleniyordu.[341]

Amerikan Near East Relief 28 Kasım 1920'de yaptığı açıklamada kendi fırınlarından günde 8500 somun ekmek ürettiği belirtilmişti.[342] Aralık ayında Amerikan Kızıl Haçı Washington'daki Rus büyükelçiliği ile birlikte mültecilerin beslenmesi için toplam 700 bin dolar harcadığını açıkladı.[343]

337 "Rus Mülteciler", *Peyam-ı Sabah*, 3 Aralık 1920.

338 "Kırım'dan Gelen Mültecilere Ne Olacak?", *Vakit*, 18 Kasım 1920.

339 Göçmen, a.g.m., s. 206-207

340 *The "Farewell" Almanac*, s. X-XII, (İng)

341 Hutchins, a.g.e., s. 26-28.

342 "Colonies in Africa For Crimean Exiles", *The New York Times*, 28 Kasım 1920.

343 "Red Cross Sends Aid For Starving Hosts", *The New York Times*, 1 Aralık 1920.

Beyaz ordunun iaşesi ise tamamen Fransızların sorumluluğundaydı. Fransızlar 1921 yılına kadar askerlere düzenli tayın sağladılar. Zemsvots'un yaptığı açıklamaya göre, 1921'de Fransızların beslediği kişi sayısı, Limni'dekiler de dahil olmak üzere, 67,000 idi. Fakat bu beslenmenin yeterli olduğu söylenemezdi. Fransızlar sağlıklı beslenme için gereken miktarın ancak yarısını sağlayabiliyorlardı. Bu yüzden Rus askerlerinin birçoğunun sağlığı endişe vericiydi.[344]

Şehrin yakınlarındaki kamplara yerleştirilen sivil Rus mültecilerine yiyecek yardımı da İtilaf güçleri tarafından yapılmaktaydı. Örneğin, sivil mültecilerin en yoğun olduğu yerlerden biri olan Tuzla kampına İngilizler tayın sağlıyorlardı.[345]

1921 yılına gelindiğinde, sayıları 14,318'i bulan kadın, malûl ve çocuk Rus Elçiliği tarafından dağıtılan bedava yemek vesikası ile karnını doyurmaya çalışıyordu. Ayrıca Rus Kızıl Haçı, Nişantaşı, Suriçi, Galata, Büyükdere ve Burgazada'da beş adet yemek istasyonu açmış ve burada 3,600-3,700 kişiye yiyecek sağlamıştı. Rus Kızıl Haçı ve Zemgor'un İstanbul'un çeşitli yerlerinde toplam 12 mutfağı vardı. Haziran 1921'de 17 bin kişiye günde bir öğün yemek dağıtıyorlardı.[346] Amerikan Kızıl Haçı da günde 6,000 Rus muhaciri Rus kuruluşları kanalıyla doyuruyordu. Bu günlük tayın un, çikolata, konserve yiyecekten ibaretti.

1921 Rus mülteciler açısından oldukça zor bir yıl oldu. Paris'te özel delege olarak bulunan Naci Bey'e gelen 28 Mart 1921 tarihli telgrafta Fransızların 1 Nisan tarihi itibarıyla Ruslara yaptıkları yardımın kesileceği bildirilmişti.[347] Bu durumda Rus askerlerinin açlıkla karşı karşıya kalması söz konusuydu.[348]

344 "Russians Need Red Cross", *The New York Times*, 19 Eylül 1921.

345 Davis, a.g.m., s. 186.

346 "Russians Need Red Cross", *The New York Times*, 19 Eylül 1921.

347 BOA.DH.İ.UM., 19-16/ 1-53, lef 12.

348 BOA. DH.İ.UM., 19-16/ 1-53, lef 8.

Şehir dışındaki kamplardakilerin durumu ise İstanbul'dakilerden çok daha kötüydü, çünkü Mart ayından itibaren verilen tayınlar iyice küçülmüştü. Birçoğu açlık sınırına gelmişti. Bunun üzerine Zemtsvos Eylül ayında Yeşilköy'de 1600 kişilik kampın 500 kişilik kısmına bir aşevi açtı. Ayrıca mültecilere fon da sağladı. Amerikan Kızıl Haçı ise İstanbul ve Pera'da yeni aşevleri açtı ve günde bir öğün yemek çıkardı.[349]

1921'in sonlarına doğru gıda yardımı konusunda ikinci kötü haber Amerikan Kızıl Haçı'ndan geldi. Amerikan Kızıl Haçı İstanbul'daki çalışmalarını sona erdirme eğilimine girmişti. Mali sıkıntı nedeniyle teşkilât böyle bir tutum içindeydi. Bunun üzerine İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol Eylül 1921'de Amerikan Kızıl Haçı'nın Washington'daki yönetim kuruluna bir protesto mektubu gönderdi. Bristol mektubunda, Kızıl Haç'ın çalışmalarını durdurması durumunda 17 bin Rus mültecinin açlığa maruz kalacağını bunun da kamu düzenini tehlikeye düşüreceğini bildirmişti. Bu nedenle İstanbul biriminin bu felaket sona erene ve mülteciler buradan uzaklaşana kadar yardıma devam etmesi zorunluydu.[350] Bristol'ün mektubu beklenen sonucu verdi ve Amerikan Kızıl Haçı İstanbul'daki çalışmalarına bir süre daha devam etme kararı aldı.

1922 yılının yaz aylarında Amerikan Kızıl Haçı'nın Tophane'deki ambarlarından Selimiye'deki barakalarda bulunan Rus mültecilere gönderdiği nakliyata, gümrük memurlarının el koyması üzerine Türk yetkililerle Amerikan Kızıl Haçı arasında bir sorun yaşandı. Fakat bu sorun kısa sürede sonuçlandı ve Amerikalıların gıda yardımı 1922 yılında da bir süre devam etti.[351]

Fakat 1922 yılının Mart ayında Kızıl Haç yardıma daha fazla devam edilemeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine Milletler Ce-

349 "Russians Need Red Cross", *The New York Times*, 19 Eylül 1921.

350 "Protests to Red Cross," *The New York Times*, 12 Eylül 1921.

351 Türk Kızılay Derneği Arşivi, Kutu no. 94, Belge no. 176.

miyeti-Mülteciler Yüksek Komiserliği (MC-MYK), İstanbul'daki yardım teşkilâtlarını bir ortak komiteye davet etmişti. Buraya Near East Relief, Uluslararası Kızıl Haç, League of Red Cross Societies, European Student Relief, Zemstvos, Rus Kızıl Haçı, Jewish Colonisation Association, Conférence Universelle Juive de Secours, Save the Children Fund, Armenian Refugees Fund, Union Internationale de Secours Augs Enfants, Russian Famine Relief Fund, Imperial War Relief Fund, Russian Relief and Reconstruction Fund, International Committee of American YMCA, The World's Committee of YMCA teşkilâtları katılmıştı. Amerikan Kızıl Haçı bu toplantıda artık yardıma devam edecek kaynağı kalmadığını açıklamış, ancak çekilirken depolarını diğer yardım teşkilâtlarına devredebileceği sözünü vermişti.[352]

Nisan 1922'de ARA temsilcileri diğer yardım kuruluşlarının ve MC'nin temsilcileriyle birlikte İstanbul'u ziyaret ettiler ve Rus mültecilerin iaşe durumlarını ele aldılar.[353] Bu arada Bayan Bristol gıda tedariği için Hilâl-i Ahmer'le işbirliği başlattı.[354] Mayıs 1922'de gıda temini için başka kurum ve kuruluşlar da devreye sokuldu. Örneğin, Rockefeller Vakfı ve MC 150 bin dolar vereceklerini açıkladılar. İngiliz hükümeti de 50 bin dolar bağışlayacağına söz verdi. Eğer bu miktarlar toplanırsa ARA ve Amerikan Kızıl Haçı, dört ay boyunca mültecileri besleyebilecek ve MC onları transfer edebilecekti.[355]

Haziran ayında İstanbul'daki Amerikan Kızıl Haçı temsilcisi Davis, bu tarihe kadar Amerikan Kızıl Haçı'nın, iki milyonu nakit olmak üzere 14 milyon dolar harcadığını, eğer MC 30 bin pound daha bulabilirse sonbahara kadar desteklerini sürdürebileceklerini bildirdi.[356]

352 *LoN-OJ*, Mayıs 1922, s. 387-389.

353 Bumgardner, a.g.e., s. 219.

354 Timuçin, a.g.e., s. 32-34.

355 "May Shift Refugees From Constantinople", *The New York Times*, 2 Mayıs 1922.

356 LoN-OJ, Haziran 1922, s. 530.

Öte yandan MC-MYK İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine başvurdu ve onlardan özel hibe talep etti. Özellikle Rus kadınlar adına dünya kadın teşkilâtlarına çağrı yaparak durumun ciddiyeti anlatıldı. Norveç, İzlanda, İsveç ve Danimarka kadın teşkilâtlarından 1000 pound geldi. Jewish Colonisation Association 1000 pound hibe edip 3000 pound kısa vadeli kredi verdi. The Conférence Universelle Juive 25 bin frank hibe etti. Uluslararası Kızıl Haç Teşkilâtı Fransız Hükümeti ile birlikte 200 bin frank kredi verdi. MC-MYK bununla hemen Bulgaristan'dan iyi fiyata 400 ton çavdar satın alarak böylece İstanbul'da 10 bin kişiye iki ay boyunca yetecek ekmek yapmaya un sağlamış oldu. Nansen'in yardımcısı Sir Samuel Hoare İngiliz hükümetinin daha önce söz verdiği 20 bin poundu vermeye ikna etti. Bununla da yiyecek stoku yapıldı. [357]Ayrıca Haziran 1922'de MC Amerikan Kızıl Haçı ve ARA bir anlaşma yaparak, destek vermeyi kabul etti.[358]

Tüm bu başvuru ve anlaşmalar olurken, Rus mülteciler için 1922 yazı son derece zor geçti. Amerikan Kızıl Haçı'ndan Binbaşı Davis bu dönemde durumun çok kritik olduğunu belirtmişti. Eğer MC-MYK 30 bin pound ayırmamış olsaydı, Amerikan Kızıl Haçı Rus mültecileri besleyemeyecek, böylece Temmuz ayı sonunda mülteciler açlıkla yüz yüze geleceklerdi. Öte yandan mültecilerin bu dönemde İstanbul'da iş bulmaları da imkânsızdı. Bu yüzden mültecilerin kendilerini idame edebilecekleri yerlere yerleştirilmeleri gerekiyordu. Davis eğer MC yukarıdaki meblağı arttırırsa, Ekim'de transferleri tamamlanana kadar mültecilerin beslenebileceklerini bildirmişti.[359] ARA muhtaç Rusları 1922 sonbaharına kadar beslemeye devam etti.

357 LoN-OJ, Mayıs 1922, s. 387-389.

358 Hutchins, a.g.e., s. 76-77.

359 "Near East Problem Grows More Accute", *The New York Times*, 2 Temmuz 1922.

4- SAĞLIK

Kırım'dan tıka basa dolu ve hijyenden yoksun gemilerle İstanbul'a ulaşan on binlerce mülteciden pek çoğunun yolculuk esnasında sağlığı bozulmuştu. Gelen gemilerden bazılarında sadece yaralılar vardı. 15 Kasım 1920'de içinde toplam 240 yaralı bulunan iki Fransız torpidosu Kalamış önlerinde demirlemişti.[360] Diğer gemilerdeki hasta sayısı 3500 olarak tespit edilmişti.[361]

Rus mültecilerin İstanbul'a geldikleri 1920 yılının Kasım ayında İstanbul'da sağlık işleri itilaf devletlerinin kontrolünde idi. Aslında 1920'ye kadar şehrin gerek asayiş gerekse sağlık ve temizlik işlerinden İstanbul Şehremaneti sorumluydu. 1919'da Şehreminliğe getirilmiş olan Cemil Topuzlu, doktor olmasının verdiği duyarlılıkla şehrin temizlik ve sağlığına büyük önem göstermişti. Elindeki son derece kısıtlı imkânlara rağmen mezbahaları düzene sokmuş, kadın çöpçü birlikleri oluşturarak ve sokakları düzenli yıkatarak şehrin temizliğini sağlamaya çalışmıştı. Fakat Vali ile olan anlaşmazlık yüzünden 1920'nin başında Cemil Bey istifa etti ve bu tarihten itibaren Fransızlar belediye yönetimine müdahale etmeye başladılar. Bir süre sonra da şehrin yönetimi İtilaf güçlerinin eline geçti. Bu dönemde İstanbul'da sağlık işleri yönetimi de yeniden düzenlendi. İtilaf güçleri sağlık işlerinin iflas halinde olan belediyeye bırakılamayacağını düşünüyorlardı. Bu çerçevede şehirde İtilaf güçleri ve Amerika tarafından bir "sağlık komisyonu" kurulmuştu. Bu komisyonda İtilaf güçlerinin her birinden birer temsilci, bir Rum temsilci ve Amerikan *St. Louis* gemisinden bir subay doktor bulunuyordu. 1920'nin sonlarına doğru bu komisyon deniz komisyonu ve şehir komisyonu olarak ikiye ayrıldı. Deniz komisyonu Fransız işgal kuvvetlerinin kontrolü altında, gemilerin karantinasına bakıyordu. Şehir komisyonu ise İngilizlerin denetimindeydi. Bu komis-

360 *Vakit*, 16 Kasım 1920.

361 *Vakit*, 19 Kasım 1920.

yon, tıbbi servis, şehrin temizliği, kanalizasyon işleri ve fuhuşla mücadele işleriyle ilgileniyordu.[362]

1920'de başkentin en ciddi sıkıntılarından biri göçle birlikte artan nüfus ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sağlık sorunlarıydı. Bu dönemde şehirdeki Müslüman göçmenlerle İstanbul Vilayeti Muhacirin Müdüriyeti ilgileniyordu. Rus mültecilerinin sağlıkla ilgili her türlü durum ve sorunlarını (sağlık kontrolleri, hastanelere nakil, bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir ve tedavi) ise Fransız Askerî Sıhhiye Heyeti üstlenmişti.[363] Rus mültecilerin sağlık durumları Sıhhiye İdaresi Başkanı Penz'in sorumluluğundaydı.[364]

a) Hastaneler

Göçmenlerle birlikte şehrin mevcut hastanelerinin kapasitelerinin arttırılması ya da yeni hastane ve sağlık kurumlarının açılması zorunlu hale geldi. Bu çerçevede gerek Muhacirin Müdüriyeti ve Fransızlar gerekse başkentteki İtilaf güçleriyle birlikte bazı yardım kuruluşları pek çok hastane ve sağlık merkezi açtılar.

Muhacirin Müdüriyeti Müslüman muhacirlerin sağlığı için şehrin içinde ve dışında muhacir hastaneleri açmıştı. Ciddi hastalığı olan muhacirlerin şehir hastanelerine yatırılması sağlanmış, daha hafif hastalar için geçici hastaneler kurmuştu. Bu hastaneler Davutpaşa, Selimiye ve İplikhane'deki kışla kamplarında ve Beyazıt'taki tahta barakalarda kurulmuştu. Ayrıca mülteci eczaneleri adıyla açılan eczanelerde mültecilere bedava ilaç dağıtılıyordu. 11 Şubat 1922'de Rumeli muhacirleri için Heybeliada'da 40 yataklı bir hastane daha hizmete girdi.[365] Salgınların yayılmasına bağlı

362 Criss, a.g.e., s. 64-65.

363 "Rus Mültecileri", *Vakit*, 30 Aralık 1920.

364 "Rus Muhacirleri İçin Neler Tahsis Etmişler", *İkdam*, 27 Kasım 1920.

365 Sarak, a.g.e., s. 23.

olarak şehirdeki tüm hastaneler ve sanatoryumlar tam kapasiteyle çalıştı, Ayrıca banliyölerde yeni sahra hastanelerinin kurulması zorunlu hale geldi.[366]

'Fransız Yaralılara Yardım Cemiyeti' İstanbul şubesi Rus mültecilere yardım amacıyla 30-35 yataklı Jeanne d'Arc Hastanesi'ni Temmuz 1920'de açtı.[367] Ayrıca Fransız Kızıl Haç Teşkilâtı Büyükdere'de 40-60 kapasiteli bir geçici hastane ile bir nekahat evini hizmete soktu.[368] 24 Kasım'da Sıhhiye İdaresi Başkanı Penz basına yaptığı açıklamada, Fransız hükümetinin yaralı ve hasta Rus mültecileri hastanelere yerleştirmeyi kendi sorumluluğuna aldığını, bunlardan şimdiye kadar 3000 kişinin yerleştirildiğini belirtilerek, diğer devletlerin de bu konuda önemli çalışmaları olduğunu dile getirmişti.[369] Kısa sürede hasta sayısı o kadar arttı ki, sadece Fransız hastanelerinde tedavi gören hasta Rus sığınmacıların sayısı 3,450'ye ulaştı.[370] Hastaların sürekli artması üzerine Selimiye Hastanesi'nin bir bölümü ile Rus Büyükelçiliği'nin büyük salonu hastaneye dönüştürüldü.[371]

Rus mültecilere en büyük sağlık desteği Rus Kızıl Haçı'ndan geliyordu. İstanbul'da beş hastane, 11 dispanser, dört kabul bürosu, yedi diş ünitesi, doğumhane ve çocuk ünitesi, dört eczane, iki sanatoryuma sahipti. Ayrıca Kızıl Haç'a bağlı kadrosu ve donanımı iyi durumda gezici hastaneleri hizmet veriyordu. [372]

Nişantaşı'nda bir ev, iki doktor ve altı hemşiresi olan sanatoryuma dönüştürüldü. Karaköy Mumhane Caddesi'nde Aziz

366 Dumont, a.g.m., s. 180.

367 "French Aid For Russian Refugees", *The Orient*, Vol:VII, No:32, 7 Temmuz 1920, s.312.

368 Davis, a.g.m., s. 183.

369 "Rus Mültecileri", *Peyam-ı Sabah*, 25 Kasım 1920.

370 Criss, a.g.e., s. 52.

371 *Vakit*, 19 Kasım 1920.

372 Davis, a.g.m., s. 183.

Andrea Kilisesi'nin bulunduğu handa bir Rus deniz polikliniği ve deniz eczanesi açıldı. Burada 18 doktor görev yapıyordu. İçlerinde daha önce akademisyenlik yapan ünlü profesörler de vardı, bunlar daha sonra gittikleri ülkelerde öğretim üyeliği yapacaklardı. [373]

Bu tarihlerde Rus Kızıl Haçı'na bağlı kuruluşlar Paris'teki Rus Kızıl Haçı Genel Merkezi tahsisatı ve Rus mülteciler yararına yapılan çeşitli bağışlar sayesinde mevcudiyetini sürdürdü. 1923'te başkentte Rus Kızıl Haçı'na bağlı üç birim kalmıştı; Nikolayevski Hastanesi ve dispanseri, İstanbul dispanseri ve malûller yurdu. Bu tarihte şehirde halen muhtaç durumda 7000 kişi bulunuyordu. Bunlara yardımcı olabilmek amacıyla Rus Kızıl Haçı çalışma süresinin 3 ay daha uzatılması için Hilâl-i Ahmer aracılığıyla TBMM'ye başvurdu[374] ve kabul aldı.

Rus Kızıl Haçı'na bağlı hastanelerden en önemlisi Pangaltı'daki Nikolaevski Hastanesi idi. Hastanenin idaresi tamamen Rus Kızıl Haçı'nın elindeydi ve hastane giderleri Rus Kızıl Haç Komitesi tarafından karşılanmaktaydı. Ayrıca Paris'teki Kızıl Haç merkezi tahsisatından ve bağışlardan da yararlanılıyordu. Hastanenin başında Dr. N. P. Omelçenko vardı ve yetkin bir doktor kadrosu da bulunuyordu. 1920'de hastanenin yatak kapasitesi 145'ti. Ayrıca 25 yataklı bir tecrit koğuşu ve içinde doktorları ve dişçisi bulunan tam donanımlı bir ambulansı vardı. Hastanenin bünyesinde acil servis, laboratuvar ve bir de eczane mevcuttu.[375] Ayrıca hastanenin sağlık servisi şehirde mültecilerin kaldığı evleri ve okulları dolaşarak sağlık denetimi yapıyordu. Böylece daha fazla sayıda Rus mülteciye sağlık hizmeti verilmeye çalışılıyordu. Nitekim bu dönemde mültecilere çok sayıda yapay kol ve bacak ile büyük mik-

373 Kostyantyn K. Vasylyev, "Refugee Physicians From the Russian State in Turkey (1919-1923)", Nil Sarı- Ali Haydar Bayat-Yeşim Ülman-Mary Işın (eds.), *The Proceedings of the 38th International Congress on the History of Medicine*, Ankara: TTK, 2005, s. 1468.

374 Türk Kızılay Derneği Arşivi, Kutu no: 1244, Belge No: 47.

375 *The "Farewell" Almanac*, s. VIII-IX. (Rusça)

tarda bandaj vb. malzeme sağlanmıştı.[376] Nisan 1920'den 1 Temmuz 1923'e kadar geçen dönem içinde, Rus Hastanesi'nde 4,573 kişi tedavi edilmiştir. 1922'den 1924'e kadar hastaneye kabul edilenlerin sayısı ise 79.000 idi. Hastanenin içindeki dispanserde muayene olan hastaların sayısı ise 152,763 idi. Rus Hastanesi bu dönemde sadece tedavi değil aynı zamanda sosyal görevleri de üstlendi. İlk yıl mülteciler bedava olarak yemekhane, çayhane ve hamam hizmetlerden yararlandılar. Hastalara bedava iç çamaşırı, yorgan-çarşaf dağıtıldı. İlaçlar ücretsiz verildi ve laboratuvar tetkikleri bedava yapıldı.[377] 1923'te Ankara Hükümeti İstanbul'daki yabancı hastanelerin kapatılmasını emretti. Ancak Harbiye'deki Rus Hastanesi ile Ayasofya Camii yakınındaki Rus Dispanseri'nin bu emrin dışında bırakıldığı anlaşılıyor. Ayrıca Rus Kızıl Haçı Uluslararası Kızıl Haç'ın bir parçası olduğundan bir süre daha burada görev yapmaya devam edebildi.[378]

Rus Kızıl Haç Teşkilâtı Yeşilköy'de de 250 yatak kapasiteli bir hastane ile 120 kişilik bir malûller evi ve 25 kişilik bir emziren anneler evi açmıştı. Tüberkülozlu hastaların kaldığı sanatoryumlarda, Rus hastaların tüm giderlerini Tüm Rusya Zemstvolar Birliği üstlenmişti.[379] İstanbul'da 1920'de kurulan Zemstvos ve Zemgor 13 Aralık 1920'de İstanbul dışındaki hastanelere yerleştirilmiş 6735 yaralı ve hasta ile ilgilendi. Bu süreçte 800 bini İstanbul, Gelibolu ve Limni'de, geri kalanı Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Yunanistan, Avusturya ve Macaristan'da olmak üzere 1 milyon 100 bin dolar harcadı.[380]

İstanbul'a gelen Rus doktorlar Rus Kızıl Haçı'na bağlı olarak çalışıyorlardı. Eylül 1920 sonunda 'İstanbul Rus Doktorlar Cemi-

376 Davis, a.g.m., s. 190.

377 *The "Farewell" Almanac*, s. VIII-IX. (Rusça)

378 Türk Kızılay Derneği Arşivi, Kutu no:1244, Belge no: 46

379 Davis, a.g.m., s. 190.

380 Hutchins, a.g.e., s. 35-36.

yeti' kuruldu ve başkanlığına Prof. Aleksinsky seçildi. 1921 sonbaharında cemiyet İstanbul'daki 200 kadar doktoru üye yapmıştı. Bunlardan sadece 80'i İstanbul'da çalışma izni sahibi olmakla ilgileniyordu. Çoğunluğu bir an önce başka bir ülkeye gitme planları yapıyordu. Doktorların çalışma iznini şehirdeki 'Uluslararası Sağlık Komisyonu' veriyordu. Cemiyet Gelibolu'ya da tıp kitabı ve tıp dergileri, ayrıca belli zaman aralıklarında doktor da gönderiyordu. Cemiyet bir yardım fonu oluşturmuştu. Doktorlar gelirlerinin % 1'ini bu fona bırakıyorlardı. 1921'de Prof. Yureviç'in girişimiyle bir 'Rus Akademik Grubu' oluşturuldu. Ayrıca tıp, hukuk ve teknik fakültelerden oluşan bir halk üniversitesi açıldı.[381]

Haziran 1921'de İstanbul'da ordunun ve sosyal kuruluşların temsilcilerinin katılımıyla bir tıp konferansı gerçekleştirildi ve Ağustos'ta ordunun sıhhiye bölümlerinin kontrolü Rus Kızıl Haçına bırakıldı.[382]

Rus mültecilere sağlık yardımı için yabancı ülkeler ve yardım kuruluşları da devreye girdi. 27 Kasım'da Belçika siyasi heyeti Rus mülteciler için pansuman malzemesi gibi sıhhi malzeme göndereceğini duyurdu.[383]

American Relief Commitee tarafından İstanbul'da iki hastane, bedensel engelliler için 10 bakımevi, 5 sanatoryum ve 7 yetimhane açıldı.[384] Amerikan Near East Relief bilhassa çocukların sağlığı ve tedavisi ile yakından ilgileniyordu. Kuruma bağlı doktor ve hemşireler mültecilerin yerleşim yerlerini tek tek dolaşarak, hasta çocukları tedavi ediyor, kötü beslenen çocuklara süt dağıtıyordu. Ayrıca sadece çocuklar için Boyacıköy'de bir trahom hastanesi kurmuştu. Teşkilâtın çocuklar ve yetişkinlere ücretsiz sağlık hizmeti veren sekiz kliniği de bulunuyordu. Amerikan YMCA

381 Vasylyev, a.g.m., s. 1468, 1470.

382 Robinson, a.g.m., s. 723.

383 "Rus Muhacirleri İçin Neler Tahsis Etmişler", *İkdam*, 27 Kasım 1920.

384 Göçmen, a.g.m, s. 207.

teşkilâtı da Rus mültecilere sağlık hizmeti veriyordu. YMCA'nın Rus şubesi olan Mayak'ın sunduğu ücretsiz gündüz kliniğinde toplam 6,132 kişi muayene ve tedavi olmuştu.[385]

Amerikan Kızıl Haçı ise başta tıbbi malzeme yardımı olmak üzere Rus mültecilere önemli bir sağlık desteği sağladı. Ruslar kamplarındaki zorlu şartlardan dolayı ölüm oranının % 4'te tutulmasında Amerikan Kızıl Haçı'nın varlığının temel faktör olduğunu belirtmektedir. Amerikan Kızıl Haçı 139 yardım istasyonu ve Rus elçiliğinde 350 yataklı bir hastane kurmuştu.[386] Ayrıca iki hastanesi, 10 malûl evi, beş sanatoryumu vardı.[387] En büyük yardımı ise tıbbi malzeme tedariği konusundadır. Amerikan Kızıl Haçı bu dönemde toplam 1 milyon liralık tıbbi malzeme tedarik etmiştir. Ayrıca Hilâl-i Ahmer'e tıbbi ekipman, ambulanslar, göndermiştir.[388] Üstelik bu yardım sadece İstanbul ile sınırlı değildir. Bulgar ve Rus Kızıl Haçları aracılığıyla Bulgaristan'dakilere tıbbi malzeme ve gıda, Tunus'a iki vagon tıbbi malzeme ve giyecek göndermiştir. Kotor'daki mülteciler arasında yayılan salgınlarla mücadele amacıyla tıbbi malzeme, ekipman ve doktor sağlamış, Yunanistan'a da tıbbi yardım ve gıda göndermiştir.[389]

Rus hastaları için Amerikan Amiral Bristol Hastanesi önemli bir yerdi. Amiral Bristol Hastanesi ve hemşire okulu 20 Ağustos 1920'de açıldı. Kınalıada'daki Amerikan Kızıl Haç Hastanesi kapanınca hastalar buraya nakledilmişti. Hastanenin içinde bir anaçocuk sağlığı kısmı açılarak, Rus mültecilere özellikle bu konuda hizmet verilmişti. Hemşirelik okulu öğrencileri de "kamu sağlığı

385 Davis, a.g.m., s. 190.

386 Hutchins, a.g.e., s. 25-26.

387 *The "Farewell" Almanac*, s. XII. (İng)

388 Timuçin, a.g.e.,, s. 32-34.

389 Hutchins, a.g.e., s. 26-28.

hemşireleri" olarak kampları ziyaret ediyorlardı.[390] Amerikalılar ayrıca Rus kadınlarına yönelik bir hemşirelik okulu da açmıştı.

Tarabya'da da sinir hastaları için 60 kişilik bir sanatoryum hizmete girmişti. Büyükdere'de sırf kadınlar için içinde hastanesi de bulunan 138 kişilik bir nekahathane açılmıştı.[391]

Rus mültecilerin arasında yaygın olan hastalıklardan biri tüberkülozdu. Şişli'de tüberküloz hastaları için bir sanatoryum vardı. Burada 100 kadar ileri derecedeki hastaya bakılıyordu. Tüberküloz hastalarının bir kısmı da Jeanne d'Arc Hastanesi'nde tedavi ediliyordu.[392] Ayrıca Near East Relief de Yedikule'de bir tüberküloz hastanesi açmıştı. Hastalığın artması üzerine, Barones Vrangel de sanatoryumlar açtı, ABD'ye ve başka yerlere giderek, paralar topladı. Ayrıca Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda da üç küçük sanatoryum açtı.[393]

Kasım ayının sonlarına doğru Rus göçmenler arasında salgın hastalık vakalarının arttığı ve yeni hastanelere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bunun için Fransız Sıhhiye Heyeti Başkanı, askerî tabip General Klovert ile Osmanlı Sıhhiye Müdürü Umumisi Dr. Abdullah Cevdet Bey bir araya gelerek, hasta Rus mültecileri için askerî ve sivil hastanelerde yer aramışlardır. Bu çerçevede bir taraftan hükümet yetkilileriyle görüşmüş, diğer taraftan şehirdeki hastaneleri gezerek uygun olanları tespit etmişlerdir. Klovert ile Abdullah Cevdet Bey'in ilk tetkikleri 29 Kasım'da Hamidiye Etfal ve Haseki Nisa hastanelerini ziyaret etmeleri ile başlamıştır. Tetkikatın sonunda alınan karara göre, Rus mültecilerinden kadın ve çocuk hastaların bir kısmının bu hastanelere yatırılmasına karar verilmiştir. Ardından Bahriye Hastanesi'ne gidilerek, buraya 32 Rus hastayı kabul etmesi sağlanmıştır.[394] Klovert ile Dr. Abdullah

390 *The "Farewell" Almanac*, s. XLIV. (İng)

391 Davis, a.g.m., s. 190.

392 *The "Farewell" Almanac*, s. XVIII. (Fr)

393 Bumgardner, a.g.e., s. 179, 227.

394 "Sıhhiye ve Rus Muhacirleri", *İkdam*, 30 Kasım 1920.

Cevdet 2 Aralık 1920 tarihinde Bulgar Hastanesi'ni ziyaret etmiş, hastane yetkililerine Rus mülteciler için kaç kişilik yatak verilebileceklerini sormuşlardı. Hastanenin başhekimi Rus hastalar için günlük ikişer lira karşılığında Bulgar Hastanesi'ne bir miktar Rus mültecinin kabul edilebileceğini söylemişti. Aynı gün öğleden sonra Abdullah Cevdet Haydarpaşa ve fakülte hastanelerini de ziyaret etmiş ve azami olarak kaç hasta kabul edebileceklerini tetkik etmişti. Kabul edilecek hastalar ücretli olacak ve bu ücretler Fransız Sıhhiye Heyeti tarafından karşılanacaktı. Bu arada resmî temaslar da yapılıyordu. Abdullah Cevdet Rus hastalara uygun hastane bulabilmek amacıyla önce Harbiye Nezareti'ne giderek, Harbiye Nezareti Sıhhiye Reisi Yusuf Ziya Paşa ile de görüşmüş, bunun sonucunda askeriyenin bu hastalar için şimdilik 40 yatak verebileceğini öğrenmişti.[395] Ayrıca Klovert ile beraber Dahiliye Nazırı İzzet Paşa'yı da ziyaret etmiş, kendilerine yardımcı olmasını talep etmişti.[396] Böylece Rus hastalar şehrin çeşitli yerlerindeki hastaneler dağıtılarak, tedavi görmeye başladılar.

25 Aralık 1920 tarihinde Rus mültecilerine Bahriye Hastanesi'nde 500 kişiyi alacak büyüklükte 3 büyük koğuş tahsis edildi. Yapılan araştırmada koğuşların iskâna fevkalade elverişli ve sıhhi şartlar açısından son derece iyi durumda olduğu belirtilmişti. 26 Aralık'tan itibaren mülteciler 50 ve 150 kişilik gruplar halinde Bahriye Hastanesi'ne yerleştirildiler.[397] Öte yandan Beyoğlu Belediye Hastanesi ve Maltepe Hastanesi Rus göçmenlerini kabul etmiş, bu hastaneler Rus mülteciler için hem bir barınak hem de hastane işlevi görmüştü.

Balıklı Rum Hastanesi ve Heybeliada Ruhban Okulu, Bulgar Hastanesi, Yunan Büyükelçiliği, Yahudi Hastanesi ve doktorları Karako, Moreno ve Barbut, Ruslara hizmet verdiler.[398]

395 "Hasta Muhacirler Hakkında", *Vakit*, 2 Aralık 1920.

396 "Sıhhiye Müdüriyeti Umumisi'nde", *Vakit*, 3 Aralık 1920.

397 "Yeni Muhacir Koğuşları", *Vakit*, 27 Aralık 1920.

398 Vasileios Th. Stavridis, *Ai eis tin Polin Xristianikai Ekklisiai, Omologiiai, Koinotites kai Proikiai*, Selanik: Adelfon Kiriakidi, 2005, s. 72.

1 Mayıs 1921 yılında Tuzla'daki kampta kadrosu tamamen Rus doktor ve hemşirelerden oluşan iki ayrı hastane hizmete başladı. Bunlardan biri bulaşıcı hastalıklar için diğeri de genel hastalıklar içindi. Hastanelerin tıbbi malzemelerini İngilizler sağladılar.

Bu arada İstanbul'a mülteci olarak gelen Rus doktorlar çeşitli yerlerde çalışmaya başlamışlardı. 1921'de diplomaları olmadığı halde şehirde 200 Rus doktor çalışıyordu. Oysa diplomaları olsa bile bu doktorların kanunen çalışması yasaktı. Bu durum Türk basınına yansımış ve eleştirilmişti [399] Bununla birlikte İstanbul'da ruhsatsız olarak açılan çok sayıda Rus eczanesi de mevcuttu. 16 Nisan 1923'te İstanbul Valiliği, sağlık açısından tehlikeye taşıyan ve resmî ruhsatı olmadığı halde Galata, Pera, Taksim civarında Ruslar tarafından açılan bu eczanelerin kapatılmasına karar verildiğini duyurdu. Yapılan açıklamada eczacılık sanatına vâkıf ve resmî diplomaya sahip olmayan bu eczanelerin halkın sağlığına vereceği zarar göz önünde bulundurularak, kapatılmasına karar verildiği söylenmiş ve kapatılacak eczanelerin isimleri ile sahipleri listelenerek, Polis Müdüriyeti'ne gönderilmişti.[400]

b) Hastalıklar

İstanbul'daki Rus Başkomutan Vekili 18 ve 19 Kasım'da gemileri ziyaret edip mültecilerin ihtiyaçlarını tespit ederek, sıhhi durumları hakkında acil tedbir alınmasına karar verdi.[401] Gemiler İstanbul limanlarına yanaştığında karaya çıkarılması planlanan hasta ve yaralılar için, Fransız ve Rus Kızıl Haç Heyetleri alelacele bir şekilde, bulabildikleri yerlere ot şilteler hatta saman yığınları getirerek yataklar hazırladılar. Daha sonra bu hasta ve yaralılar İngiliz ve Fransız Kızıl Haç heyetlerinin otomobilleri ile şehrin çeşitli hastanelerine dağıtıldılar.[402] Gemilerdeki hasta kadınları

399 Timuçin, a.g.e., s. 138.

400 BOA. DH.İUM.,71/ 69, Lef 1.

401 "45 Vapur Limanda Bekliyor", *İkdam*, 19 Kasım 1920.

402 "Kırım Kâmilen Tahliye Edildi", *Vakit*, 17 Kasım 1920.

hastanelere Amerikan deniz kuvvetleri taşıyordu. Near East Relief bu faaliyette önemli bir yere sahipti.[403]

Yaralananların bir kısmı Fransız Hastanesi'ne, bir kısmı da Büyükdere'ye nakledilmişti.[404] Hasta mültecilerden 3.200'ü Fransız Hastanesi'ne, geri kalanları da İngiliz ve Rus hastanelerine yerleştirildi.[405] Rus istihbarat dairesinin gazetelere verdiği bilgiye göre ise İstanbul'a gelen hasta ve yaralı Rus mültecilerinin sayısı çok daha fazlaydı. Yaklaşık 7 bin yaralı mülteci karaya çıkarılarak, hastanelerde tedavi altına alınmıştı.[406]

Fransızlar İstanbul'daki müthiş karışıklık ve hastalık tehlikesi nedeniyle gerek limanda gerekse karargâhlarda bulunan Rus mültecilerin şehre çıkmalarını yasaklamışlardı.[407] Bu nedenle mültecileri taşıyan gemiler, şehirdeki izdiham ve salgın hastalık tehlikesi nedeniyle günlerce Moda ve Kalamış limanı açıklarında bekletildiler. Bu sırada şehirde tifüs, grip, difteri ve kolera gibi hastalıklar kol geziyordu ve her an salgına dönüşebilirdi. Muhacirin Müdüriyeti herhangi bir salgına meydan vermemek için günde iki–üç bin kişiyi sağlık muayenesinden geçiriyordu. Sadece suriçi bölgesindeki mültecilerden 30,000 kişiye çiçek, tifüs, kolera, tifo aşısı yapmıştı.[408] Gezici sağlık heyetleri şehirdeki tüm mültecilere çiçek ve tifüs aşısı yapıyordu. Aşırı kalabalık iskân merkezleri bilhassa aşılanıyordu. Örneğin herhangi bir hastalık vakası olmamasına rağmen tedbir için Selimiye Kışlası'ndaki muhacirlere veba, Gülhane'dekilere kolera, Davutpaşa'da bulunanlara ise kolera, çiçek ve tifo aşıları uygulanmıştı.[409]

403 "Saw Crimea Ships As Floating Hells", *The New York Times*, 23 Kasım 1920.

404 "Rus Mültecileri", *Vakit*, 20 Kasım 1920.

405 "Mülteciler Nasıl İskân Ediliyorlar?", *Vakit*, 2 Aralık 1920.

406 "Mültecilerin Miktarı Mütemadiyen Artıyor", *Vakit*, 19 Kasım 1920.

407 "İstanbul Limanında Mülteciler", *İkdam*, 9 Aralık 1920.

408 Davis, a.g.m., s. 191.

409 Sarak, a.g.e., s. 23

Rus mültecileri şehirde çıkması muhtemel bir salgından korumak adına karaya çıkarmamak ise salgın hastalıklar için bir çözüm değildi. Çünkü mültecilerin içinde bulundukları durum zaten onları salgın hastalıklara yeterince açık hale getiriyordu. Uzun bir yolculuğu neredeye aç olarak yapmış olmaları, kadın ve çocuklar başta olmak üzere birçoğunu halsiz bırakmış ve hastalıklara karşı korumsuz hale getirmişti. Daha da önemlisi her gemide aşırı izdiham ve pislik vardı. Nitekim kısa süre sonra gemilerden salgın hastalık haberleri gelmeye başladı. Önce Harp Okulu öğrencilerini taşıyan *Lazarev* isimli gemide veba olduğu anlaşılarak, karantinaya alındı. Fransız sıhhiye heyetlerinin yaptığı muayene sonunda gemideki mürettebat ve yolcularda veba tespit edilmiş ve iki hafta boyunca gemiye karantina uygulanmıştı. Bu süre zarfında gemidekiler iki kez kıyıya çıkarılarak karantina hamamında yıkandılar, giysileri de dezenfekte edildi. Alınan tedbirler sonucunda sadece iki kişi vebadan yaşamını yitirdi ve hastalık salgına dönüşmeden ortadan kaldırıldı.[410]

16 Kasım'da mülteciler arasında suçiçeği, kızıl ve kızamık hastalıklarının ortaya çıktığı haberi basında yer aldı. Bunun üzerine hemen sağlık tedbirleri uygulamaya kondu.[411] Mültecilerin Tuzla Tahaffuzhanesi'nde sıhhi muayeneye tutulmasına karar verildi. Tam bu hastalıkla uğraşılırken gelen mülteciler arasında tifo ve tifüs olduğunun tespit edilmesi daha ciddi bir endişeye sebep oldu.[412] Aralık ayında tifo hastalığına yakalananların sayısı 504 olarak kayıtlara geçti.[413]

Fransız sıhhiye heyeti salgın hastalıklara karşı ciddi tedbirler aldı. Bunların başında sıhhi temizlik uygulamaları geliyordu. Önce hasta ve yaralılar ayrılacak, daha sonra da dezenfeksiyon-

410 Uravelli, a.g.e., s. 84-85.

411 "Rus Sefarethanesinden Aldığımız Malumat", *Vakit*, 16 Kasım 1920.

412 Davis, a.g.m., s. 182.

413 Dumont, a.g.m., s. 180.

dan geçirilerek, iskân mahallerine yerleştirileceklerdi. Bunun için Tophane'de seyyar hamamlar kurulmuş ve Rus mültecilerin temizliğine tahsis edilmişti.[414] Ayrıca Amerikalılar tarafından Kınalıada'da bir temizlik merkezi kurulmuştu. Amerikalılar burada günde iki gemi mültecinin tıbbi temizliğini gerçekleştiriyorlardı.[415]

Rus mültecilerinin gelmesinden henüz bir hafta bile geçmeden Fransız askerî sağlık heyeti tarafından şehirdeki muhtelif hastanelere yatırılan Rus mültecilerden de salgın hastalık haberleri gelmeye başlamıştır. Bunların başında lekeli tifo (tifüs) gelmektedir. I. Dünya Savaşı'nda ciddi tahribata yol açan ve son iki yıl zarfında hafifleyerek, oldukça azalan hastalık, izdiham ve kötü hijyen şartlarına bağlı olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Sıhhiye Nezareti'ne gelen ilk bilgilerde, şehirdeki çeşitli hastanelerde 13'ü kesin 30 kadar da şüpheli tifüs vukuatının tespit edildiği bildirilmiştir. Bununla birlikte sıhhiye heyetinin sözlü yaptığı açıklamada Rus mültecilerin arasında çiçek ve humma-i racia hastaları olduğu da anlaşılmıştır. Mültecilerin sağlık durumlarını teftiş ve temin etmeyi üstlenen Fransız sıhhiye heyeti duruma hemen müdahale ederek, bulaşıcı hastalıkların şehir halkına bulaşmaması yönünde kararlar almıştır.[416]

Bu çerçevede 'Fransız sıhhiye heyeti reisi' imzasıyla Binbaşı Marten bir emir yayınladı. Buna göre, Hastaneler Müdüriyeti'nden ve doktorlardan, sivil halk arasında müşahede edecekleri bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla gerekli tedbirleri bir an önce uygulamaya koymak için ihbarda bulunmaları isteniyordu. Bu ihbarların ya bizzat ya da telefon yoluyla belediyeye, İstanbul'daki emraz-ı sariye heyetine, mahalli belediye tabiplerine ya da Gregor Oteli'ndeki sıhhiye komiserine yapılması gerekiyordu.

414 "Rus Mültecileri", *Vakit*, 30 Aralık 1920.

415 "Rus Mültecileri Nerelere Taksim Ediliyorlar?", *İkdam*, 1 Aralık 1920.

416 BOA. DH.İ.UM., 19-15 /1-23, lef 26.

İhbardan sorumlu olan kişiler siviller arasındaki bulaşıcı hastalıkları ihbar etmeyi ihmal ettikleri takdirde polis tarafından ağır bir şekilde cezalandırılacaklardı.[417]

Fakat her türlü çabaya rağmen, ekipman yetersizliğinin olduğu ve son derece kalabalık olan şehirde bu kadar büyük miktardaki mülteciyi iskân ettirip, sağlık tedbirleri almak neredeyse imkânsız hale gelmişti. Üstelik kış mevsiminin gittikçe yaklaşması, tifüs hastalığının yayılma riskini de arttırdığından durum giderek daha da vahim bir hal almıştır. Bunun üzerine Şehremaneti'nin de başkenti bulaşıcı hastalıklardan korumak amacıyla bir dizi tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu çabalar da yeterli olamayacaktır.[418]

Sefalet, pislik ve yaklaşan kış şehirdeki pek çok Rus mültecinin bitlenmesine yol açmış ve tifüs hastalığı giderek şehirde salgın halini almıştır. Bitten kurtulmak için kadınlar da dahil pek çok Rus saçlarını kestirmek hatta kazıtmak zorunda kalmıştır. İşin ilginç yanı Rusların temizlik ve daha da önemlisi hastalıktan korunmak için zorunlu olarak yaptıkları bu işlem, İstanbul'da yeni bir modanın doğmasına neden olmuştur. Rus kadınların saçlarını kısacık kestirmeleri, kısa sürede İstanbul kadınlarının bu saç şeklini benimsemesine ve "Rusbaşı" ya da "çan kesimi" adıyla bilinen bir saç modasına dönüşmesine neden olmuştur.[419]

Öte yandan Osmanlı Sıhhiye Nezareti bulaşıcı hastalıklara karşı iki öneri getirmiştir. Biri, şehri salgın hastalıklardan korumak ve hastalıkları yok etmek amacıyla şehir belediyesinde sağlık işlerinden sorumlu "heyet-i itlafiye"nin çalıştırılması, diğeri de sağlık tedbirlerinin uygulanabilmesi ve şehrin genel sağlığı için kış mevsimi gelmeden Rus mültecilerin İstanbul'dan başka yerle-

417 "Emraz-ı Sariye Hakkında", *Vakit*, 30 Kasım 1920.

418 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef26.

419 Özer, a.g.e., s. 68.

re nakledilmesi olmuş, fakat bu gerçekleşmemiştir.[420] Salgın hastalıkların şiddeti Aralık ayında belirgin ölçüde artmıştı. Bristol İstanbul'daki bütün hastanelerin dolu olduğunu, yüzlerce hastanın yatacak yerinin olmadığını, salgın tehlikesinin çok büyük olduğunu açıkladı.[421]

Tuzla'daki Rus mülteci kampında bulunan salgın hastalıklar hastanesinde tifüs en sık görülen hastalık olmuş, bunun önünü alabilmek için büyük gayret sarf edilmişti.[422] Tifüsün yanı sıra Rus mülteciler arasında bir de kolera hastalığı ortaya çıktı. Fransız Yüksek Komiserliği'nin verdiği bilgiye göre, 1920 Aralığı'nda İstanbul'da 7 bin mülteci acil olarak hastanelere kaldırılmıştı. Sadece Aralık ayında, 886 tifüs, 100 civarında da kolera vakası kaydedilmişti.[423]

Aralık 1920'de Osmanlı hükümeti Fransız Yüksek Komiserliği'ne Çatalca ve buna bağlı yerleşim yerlerinin daha önce büyük çapta salgın hastalığa maruz kaldığı için sağlık açısından hâlâ tehlike taşıma riski bulunduğundan, bu bölgenin Rus muhacirlerinin iskânına uygun olmadığını bildirmişti. Bunun üzerine Fransız sıhhiye heyetleri tarafından bölgede inceleme yapılmış ve sıhhi durumun endişe verici olmadığı, ayrıca hızla alınan koruyucu sağlık tedbirlerinden başarılı sonuçlar alındığı, bundan sonra da mümkün olan bütün sağlık tedbirlerinin Fransız sıhhiye heyeti tarafından uygulanacağı, istasyon ve civarına yerleştirilen mülteci karargâhlarının imkân olduğunda hemen tahliye edilecekleri bildirilmiştir. Bununla birlikte mültecilerin istasyona geldikleri tarihten 10 Aralık tarihine kadar vefat edenlerin toplamının 80'in altında olduğuna dikkat çekilerek, sağlık konusunda korkulacak bir durumun yaşanmadığının altı çizilmek istenmiştir.[424]

420 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 26.

421 "Red Cross Sends Aid For Starving Hosts", *The New York Times*, 1 Aralık 1920.

422 Davis, a.g.m., s. 190.

423 Dumont, a.g.m., s. 180.

424 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 4.

Tüm bu uyarılara rağmen Çatalca bölgesinde Aralık ayının sonunda kolera hastalığı ortaya çıkmıştır. Hastalık ilk olarak 20 Aralık 1920 tarihinde Çilingir köyünde iskân edilen Rus mülteciler arasında görülür. Hastalığın yayılmasını önlemek için bölgedeki tüm mültecilere kolera aşısı yapılır ve karantina uygulaması başlatılır. Çatalca Jandarma Komutanlığı'ndan verilen bilgiye göre, hastalığın ortaya çıkmasından sonra hasta ve ölüm sayısı 20 ile 30 arasında iken, kolera aşısı uygulamasından sonra bu sayı 6 ile 10'a kadar düşmüştür ve Çilingir hafif bir kordon altına alınmıştır. Öte yandan koleranın Terkos sularıyla İstanbul'a sirayet etmesini önlemek amacıyla sıkı tedbirlere başvurulmuş ve bu amaçla Terkos suyu başına 12 asker dikilmiştir. Ayrıca Hadımköy ve Kabakça tren istasyonları yolcu ve nakliye trafiğine tamamen kapatılmıştır.

Hastalığın ortaya çıkmasıyla birlikte alınan sıkı tedbirler bir süre sonra sonuç verdi ve bu sayede koleranın yayılması önlenmiş oldu. 17 Ocak 1921'de Klovert başkanlığında toplanan İtilaf Güçleri Bahriye ve Hudud-u Sıhhiye Komisyonu tarafından yapılan bir yazılı açıklama ile Hadımköy civarındaki Rus mültecileri karargâhında 28 günden beri kolera vukuatı görülmediği açıklandı. Açıklamada ayrıca adı geçen karargâhlara yakın olan Hadımköy ve Kabakça istasyonlardan artık yolcu kabul edileceği ve nakliyat yapılmasına müsaade edilebileceği de duyuruldu. Bunun üzerine 18 Ocak 1921 tarihi itibariyle bölgede ulaşım ve nakliye ile ilgili tüm yasaklar sona erdirilmiş oldu.[425]

Fakat bütün bu hastalıklardan daha ölümcül olanı veremdi. 1920'de veremden ölenlerin sayısı 2,640'tı. Hastalık 1922'de de pek çok kişinin ölümüne yol açtı. 1922'de İstanbul'da toplam 16,256 ölüm vakası içinde, ölen her altı kişiden birinin vereme bağlı olarak hayatını kaybettiği belirtilmektedir.[426]

425 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-48, lef 1,2.

426 Criss, a.g.e., s. 57.

Sonuç olarak 1920-1922 tarihleri arasında İstanbul'da salgın hastalıklar ortaya çıkmışsa da, bunlar gerek Türk gerekse Fransız yetkililer tarafından etkin bir şekilde kontrol altında tutularak çok ciddi bir kayba sebep olmaları önlenmiştir.

5- EĞİTİM

Rus mülteciler her türlü zorluğa ve yokluğa rağmen çocuklarının eğitimine büyük önem veriyorlardı. Gerek İstanbul'daki gerekse kamplardaki mülteci çocuklar, yardım teşkilâtları ve bazı eğitim gönüllüleri vasıtasıyla çeşitli okullarda eğitim gördüler. İstanbul'daki bazı misyoner okulları kapılarını Rus çocuklara açtılar. Örneğin, Pangaltı'daki Notre Dame de Sion Fransız Kız Okulu, Girl's High School (Üsküdar Amerikan Kız Koleji), Robert College ve Constantinople Woman's College (Arnavutköy Kız Koleji) bunlar arasındaydı.

1920 yılında Girl's High School Müdiresi Mary M. Patrick, vakıf yöneticilerinin talebiyle 20 Rus öğrenciyi kabul etmişti. İkinci yarıyılda derse başlayan bu kız öğrenciler ekonomik sıkıntıları nedeniyle ücretsiz okuyorlardı. Patrick, Rus öğrencilerin ev işi yapmakta çok istekli olduklarını, bunun da diğer öğrencilere iyi örnek olduğunu belirtmişti. Okul 1921 yılında Rus kızlar için yardım olarak bir miktar da burs aldı. Bu burs olmadan okulun Rus öğrencileri parasız okutması zor görünüyordu.[427] 1921 yılının yazında gidecek hiçbir yeri olmayan Rus öğrencilerin parasız olarak yurtta kalmalarına izin verildi. Bununla birlikte çok sayıda Rus mülteci okula bahçıvan, bekçi veya temizlik görevlisi olarak alındı. Ayrıca bu okula bağlı olarak kurulmuş olan Tıp Okulu'na Rusya'nın seçkin okullarında okumuş, kültürlü, Rus gençler öğrenci olarak kabul edilmişlerdi. Tıp Okulu'nun direktörü Dr. Alden R. Hoover idi. 1920'lerin başında okulun 17 öğrencisinden

427 Mary Mills Patrick, "Russian Girl Students", *The New York Times*, 24 Kasım 1921.

yedisi Rus'tu. İçlerinde Kafkasya'dan dört Müslüman kız da bulunuyordu. Okulun öğrencileri Amiral Bristol Hastanesi'nde pratik yapıyorlardı. Hastaneye başvuran Rus mülteciler de ücretsiz tedavi edilmekteydi.[428] Öte yandan Girl's High School'da bir kriz merkezi kurulmuştu. Bu merkez İstanbul'da geçici iskâna tâbi tutulan Beyaz Ruslara her türlü yardımı vermeye çalışıyordu. Okulun öğretmenleri de hafta sonları ve tatil günlerinde Sirkeci'deki kantinde çalışıyorlardı.

Robert College ve Constantinople Woman's College'a Rus öğrencilerin kabulünde Thomas Whittemore önemli rol oynuyordu. Whittemore hem rahip hem de Bizans sanatı uzmanı olan çok yönlü bir kişiydi.[429] Kendisi Bizans sanatı uzmanı olarak daha sonra Ayasofya'nın mozaiklerinin temizlenmesinde de yer alacaktır.[430]

Rus çocukların eğitiminde katkısı tartışmasız çok önemliydi. Rahip Whittemore gelecek vaat eden Rus çocukları Robert College'a ya da Arnavutköy'deki Constantinople Woman's College'a yerleştiriyordu.[431] Robert College Rus göçmenlerden 60 kadar öğrenciyi parasız ve yatılı olarak kabul etmiş, aynı zamanda öğretmen ve personel olarak 10 kişiyi istihdam etmişti. Constantinople Woman's College'da ise okul tarafından verilen bursla okuyan 25 Rus kız öğrenci vardı. Vrangel'in eşi de burada müzik dersi veriyordu.[432]

Whittemore, Neratov'un ve Lermontov'un okullarına da yardım ediyordu. Neratov'un Rusya'daki okulunun öğrencileri ilk

428 Göçmen, a.g.m., s. 208-209.

429 Bumgardner, a.g.e., s. 87,-88. Whittemore hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Holger A. Klein-Robert Ousterhourt (yay. haz.), *Bir Anıt İki Anıtsal Kişilik-Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a Kariye*, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı, 2007.

430 Jevakoff, a.g.e., s. 563-564.

431 Davis, a.g.m., s. 186-187.

432 "The Youth of the Near East", *The Manchester Guardian*, 13 Nisan 1921.

tahliyede İngilizler tarafından Limni'ye yerleştirilmişti. Neratov 10-16 yaşlarındaki 150 öğrenciyi yazın Rus Sefareti'nin Büyükdere'deki yazlığına topladı. Amerikan Kızıl Haçı da tayınlarını vermeyi üstlendi. Ancak Kasım'da yeni mülteciler gelince, yazlık binada yeni bir mülteci kampı oluşturulması gerekti. Bu nedenle Neratov öğrencilerini gruplara ayırarak, başka yerlere yerleştirmek zorunda kaldı. Kendisi 40 kız öğrenci ile birlikte sefarete yerleşti. Erkek öğrenciler için ise Şişli'de küçük bir ev kiraladı. Daha sonra öğrenciler Whittemore'un kendileri için kiraladığı evde eğitimlerine devam ettiler.[433] Lermontov'un ise Burgazada'da bir Rus okulu vardı. Bu okul 15 kişilik bir erkek okuluydu.[434]

Whittemore yardımcıları Nadine Somov ve Adelaide Jacouline ile yuva, ilkokul, spor kursları, tarım kursları ve yabancı dil kursları da açtı. 400'den fazla gencin Avrupa ve Amerika'da üniversitelere girmesine ve eğitimlerini tamamlamasına yardımcı oldu.[435] Öğrenci gönderdiği okullar, Fransa, Belçika, İsviçre, İtalya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Çekoslovakya, Almanya, Bulgaristan ve Beyrut'taki Amerikan kolejleriydi. Ayrıca Whittemore'un ve Amerikan Kızıl Haçı'nın yardımlarıyla Tophane'de leylî ve neharî 'Lycée Russe' açıldı. 500 kız ve erkek, 10-18 yaşlarında bu okula devam ediyorlardı.[436]

Rahip Whittemore eğitim faaliyetlerini genişletmek için 'The American Committee for the Rescue and Education of Russian Youth'u kurdu.[437] Bu komite I. Dünya Savaşı'na kadar Rusya'da çalışmıştı.[438] Whittemore komitenin İstanbul şubesini açtıktan son-

433 Bumgardner, a.g.e., s. 87-88

434 Davis, a.g.m., s. 186-187; Bumgardner, a.g.e., s. 39

435 George Stewart, *The White Armies of Russia- A Chronicle of Counter-Revolution and Allied Intervention*, New York: Russell & Russell, 1970, s. 426.

436 Bumgardner, a.g.e., s. 17, 30

437 Simpson, a.g.e., s. 102.

438 *The "Farewell" Almanac*, s.XLI. (İng)

ra sürgündeki Rus öğrenciler için bir fon oluşturmuştu.[439] Ayrıca Sytin Kütüphanesi'ni satın alarak, Rus mültecilerinin hizmetine sundu.[440] Bu Rus kültürü açısından son derece önemli bir girişimdi. Bu dönemde Varşova'da Sytin Kütüphanesi'nde 65 bin Rusça kitap olduğu keşfedilince, komitenin müdürü sıfatıyla bunların 14 binini satın alarak kullanıma sunmuştu. Daha sonra kalan 51 bin kitabı da çeşitli fonlar aracılığıyla alarak, kamplara gönderdi. Bu arada komite İstanbul'da bir kitapçı da açtı.[441]

Whittemore ihtiyacı olan pek çok okula kitap yardımında da bulunmuştur. Onun öncülüğünde okullar, yetimhaneler, çocuk yuvaları ve meslek kurslarının yanı sıra eğitime yönelik olarak İstanbul'un üç farklı yerinde Zemztvos tarafından toplam 44 konferans verilmiş, dokuz yerde okuma odaları ve kütüphaneler açılmıştır.

Rus çocuklarının eğitimine destek veren bir başka din adamı Cizvit papazı Louis Baille idi. Papaz Baille 1921 yılında İstanbul'da Rus çocuklara eğitim vermek üzere bir komite oluşturdu. Fransız komutan General Pellé'nin de desteğiyle, Fransız denizcilerin kalmakta olduğu Avusturya-Macaristan Lazaristlerinin Galata'daki kolejinde Nisan 1921'de bir erkek yatılı okulu açtı. Okul St. Georges adını aldı ve 20 kadar öğrenciyle eğitime başladı. Öğretim kadrosu Rus subaylarına teslim edilmişti. Eğitim konusunda öğrenciler Lazaristlere ait St. Benoit'dan destek görüyorlardı. Ayrıca Avusturyalı St. Vincent de Paul rahibeleri öğrencilerin yemeklerini yapıyor, çamaşırlarını yıkıyordu. Rahibeler öğrencilere, 1922 yaz tatili için Burgazada'daki kendi rezidanslarını tahsis etmişlerdi.[442]

439 Jevakoff, a.g.e., s. 563-564.

440 Davis, a.g.m., s. 186-187.

441 Bumgardner, a.g.e., s. 17

442 *Un Collège Jésuite pour les Russes-Saint-Georges-De Constantinople à Meudon 1921-1992*, Meudon: Bibliothèque Slave de Paris, 1993, s. 9-11.

Ankara hükümetinin Rusları İstanbul'da istemediğini belli etmesinden sonra Kardinal Mercier'in de desteğiyle okul 38 küçük,12 büyük öğrencisiyle birlikte Belçika'nın Namur kentine taşındı.[443] Jevakov, Namur'a taşınan okulun Ortodoks öğrencilerine Cizvitlerin Katolik olmaları için baskı yaptıklarını yazıyor.[444]

Rus çocuklar için İstanbul ve çevresinde pek çok yeni okul açılmıştır. Örneğin İngilizler Büyükdere'deki Rus Sefareti yazlık binasında bir okul açtılar. 1920 ilkbaharında Kınalıada'da da Rus çocuklar için bir okul eğitime başladı. Bu okul daha önce Tuzla'da bulunuyordu. Nisan 1922'de okul papaz Churchward'ın yönetimindeydi. Büyükdere'deki ve Kınalıada'daki okullar özellikle Winston Churchill'in eşi tarafından destekleniyordu.[445] Ayrıca Nişantaşı'nda bir "öğrenci evi" vardı. Dört geniş çadırdan oluşan bu evde, 160 genç kalıyordu.[446]

Rum zenginlerinden İliasko'nun eşinin çabalarıyla bir Rus Konservatuarı kurulmuştu.[447] Bayan İliasko'nun önderliğinde çeşitli ülkelerin kadınlarından oluşan 'Ermis' adında bir komite kurulmuştu. Bu komite 17 Rus müzisyene kapılarını açarak, yardım etti.[448]

Çocuklar için kamplarda da okullar açıldı. Bu okulların toplam sayısı 35'i buluyordu. Örneğin Tuzla kampında Rahip Komolsky'nin başında bulunduğu 6-16 yaş çocukların kabul edildiği bir okul hizmet veriyordu. Bu okul daha önceleri Büyükada'da açılmış, daha sonra Tuzla'daki mülteci kampına nakledilmişti. Okul İngiliz denetiminde olduğundan dersler Rus sistemine göre verilirken, disiplin ve beden eğitimi ise İngiliz sistemine göre uy-

443 a.g.e., s. 14-15.

444 Jevakoff, a.g.e., s. 460.

445 *The "Farewell" Almanac*, s. LIV-LV. (İng)

446 Bumgardner, a.g.e., s. 54.

447 *The "Farewell" Almanac*, s.XXXIV. (Fr)

448 Bumgardner, a.g.e., s. 132.

gulanıyordu. Wellesey Koleji de topladığı paralarla bazı mülteci kamplarında okullar açılmıştı.

İstanbul'daki yardım kuruluşları da eğitim faaliyetleriyle ilgileniyorlardı. Örneğin Zemgor teşkilâtı 316 kişilik bir lise ve 217 kapasiteli bir yatakhane açmıştı. Büyükdere ve Tuzla'daki okullara da destek veriyordu. Rus Kızıl Haçı Yeşilköy'de 80 kişilik bir okulu hizmete soktu. YMCA ve YWCA kendi eğitim kurumlarını Rus, Ermeni ve diğer mülteci çocuklara açmıştı. Bu okullarda mülteci çocuklara özel olanaklar tanınıyordu. Örneğin bu çocuklardan ya çok indirimli ücret alınıyor ya da ücretsiz kurslar veriliyordu.[449]

Ayrıca Russian Relief and Reconstruction Fund tarafından yürütülen bir programla, İstanbul'da 1000 Rus öğrenci eğitim görüyordu. Bir taraftan da İngiltere Avam Kamarası'nda Eğitim Bakanı Fisher, bir çocuk için bir yıl boyunca 25 poundun yeterli olduğunu, İngiliz kontrolündeki 'ev-okul'larda gelecek kuşağın yetiştirilmesi için destek çağrısı yapıyordu.[450]

Yardım teşkilâtlarının eğitime verdiği destek örgün eğitimle sınırlı değildi. Normal eğitimin yanı sıra meslek eğitimi veren okullar, yetimhaneler, çocuk yuvaları da açılmıştı. Yetimhaneler konusunda Near East Relief önemli bir yere sahipti. Çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmıştı. Öte yandan Fransız Kızıl Haçı tarafından Heybeliada'da açılan bir çocuk yuvası hizmete girmişti. Zemgor da Heybeliada'da 90 kişilik bir çocuk yuvası açmıştı. Ayrıca meslek eğitimi veren çok sayıda yardım kuruluşu da mevcuttu. Örneğin, Rus Mayak teşkilâtı, Mennonite Yardım Birimi, Amerikan Kızıl Haçı ve YMCA'nin işbirliği ile bir şoför okulu açılmıştı. Marangozluk ve demircilik kursları açılarak, mültecilere yeni meslekler kazandırılmaya çalışılıyordu. Mülteci çocuklara meslek eğitimi YMCA Bowen okullarında ve YWCA okullarında da sağlanıyordu. Bu okullarda verilen dil, ticaret ve elişi dersleriyle çocuklar yete-

449 Davis, a.g.m., s. 186-187.

450 *The Spectator*, 15 Nisan 1922, s. 462.

neklerine uygun olarak gelişim sağlıyorlardı. Öte yandan Zemgor tarafından Rus mültecilere üç aylık meslek kursları düzenlendi.[451]

Rusların İstanbul'dan tahliyesi, Rus öğrencilerin durumunu da zora sokuyordu. Bu öğrencilerin eğitimlerinin kesintiye uğramaması ve iyi eğitim almaya devam etmeleri için gerek yardım kuruluşları gerekse bazı gönüllüler tarafından yurt dışındaki okullarla temasa geçilerek, öğrencilerin kabul edilmesi için başvurular yapıldı. İlginç olan bu girişimlerde gönüllülerin yani kişisel çabaların ön plana geçmiş olmasıdır. Örneğin, gönüllülerden Somov ve Jacouline Belçika Kralı'na, Çekoslovakya Cumhurbaşkanı'na ve Fransa Cumhurbaşkanı'na birer mektup yazarak, çocukların geleceği için isteklerde bulunmuşlardı. İlk cevap Çekoslovakya'dan gelmiş, 1000 öğrenci kabul edilebileceği, ancak ülkede bir mülteci problemi istenmediği, bu nedenle Rus öğrencilerin "bizim öğrencilerin kıyafetleriyle ve bizim öğrencilerimiz olarak okuyabilecekleri" söylenmişti. Bu öğrenciler Moravska-Treboza'ya yerleştirildiler. Jacouline Sofya'ya giderek, Tophane'deki okulun öğrencilerinin Bulgar hükümetince kabul edilmesi için başvurdu. Önceleri bir cevap alamasa da bu istek Mart 1922'de kabul edildi. Şumnu'da eski barakalardan oluşan bir okul açıldı. Yazışmadan 18 ay sonra Belçika da 150 çocuğu kabul etti. Rus çocuklar arasında suçlu olanlar da vardı. Bunlar Yıldız'da bir okulda askerî bir disiplin altına alınmışlardı.[452]

6- DİĞER SOSYAL FAALİYETLER

Beyaz Ruslar Türkiye'de bulundukları süre içinde kültürel açıdan önemli gelişmelere imza attılar. Bilhassa yardım kuruluşlarının destekleriyle spor, sanat ve eğitim hayatına birçok yenilik getirdiler. Bunlardan biri YMCA ve YWCA desteğiyle yürüttükleri spor ve sosyal faaliyetlerdi.

451 Davis, a.g.m., s. 186, 187.

452 Bumgardner, a.g.e., s. 19-20, 22-24, 27.

YMCA'nın kendi içinde bir Rus şubesi bulunuyordu. Bu şubeye bağlı olarak içinde tenis kortlarının da bulunduğu bir spor kulübü, bir erkek izciler teşkilâtı ve bir kız rehberler grubu kurulmuş ve büyük ilgi görmüştü. Davis'in verdiği bilgiye göre, 1921 yılında spor kulübün üye sayısı 120 kişiydi. Erkek izciler teşkilâtına 126 kişi, kız rehberler grubuna ise 26 kişi kayıtlıydı. YMCA Rus şubesi sosyal aktiviteler açısından oldukça zengindi. 1920 yılından itibaren izci kampları, haftalık konserler ve güncel konularda konferanslar düzenlemişlerdi.

Ruslar arasında eğitim seviyesi yüksek olduğundan gazete ve dergi çıkarma konusunda da oldukça aktiftiler. 1920'de Rusça olarak üç dergi ve altı gazete çıkıyordu. 1921'de bu 10 dergi ve 14 gazeteye yükseldi. Varolan İtilaf sansürü de Beyaz Rusların işine geliyordu.[453]

Dört bir yana dağılmış Rusların birbirleriyle haberleşmesi ve birbirlerini bulabilmesi de büyük bir sorun oluşturuyordu. Kontes Bobrinsky 1921 yılının Ekim ayında Rus kayıt bürosunu organize etti. Kontes'in kayıt bürosunun dosyaları Rus Sefareti'nde ayrılmış bir odada muhafaza ediliyordu. Kayıt bürosu her şeyle; yerleştirmeler, isim listeleri, dünyaya dağılmış akrabaları bulma, postalarla uğraşıyordu. Paralar da bu bürodan dağıtılıyordu.[454]

Rus mülteciler İstanbul'daki mültecilere yönelik diğer yardım teşkilâtlarının eğlence ve sosyal faaliyetlerine de katılıyorlardı. YWCA'nın haftalık eğlence programlarında, sosyal eğlence toplantılarında, teşkilâtın düzenlediği pikniklerde boy gösteriyorlardı. Amerikalı personel, mültecilerin eğlenmesi için müzik aletleri dağıtmıştı. İngilizler de Tuzla Kampı'ndaki mültecilerin bir futbol takımı kurmalarına yardım etmiş, İngiliz denizciler ile bu kamptaki mültecilerin haftada iki kez maç yapmalarını sağlamışlardı.

453 Hutchins, a.g.e., s.70-72.

454 Bumgardner, a.g.e., s. 190.

Futbolun yanı sıra ilgi duyanlara alternatif olarak boks ve yüzme etkinlikleri veriliyordu. Ayrıca Tuzla Kampı'nın içinde bir de tiyatro kurulmuştu. Burada sık sık temsiller ve konserler düzenleniyordu. Mennonite yardım birimi de mültecilere gazeteler ve kitaplar dağıtıyordu.[455]

Rus mültecilerin içinde din değiştirerek, Müslümanlığı seçenler de vardı. Bu gibi kişilere ne dini ne de resmî olarak zorluk çıkarılıyordu. Örneğin ihtida etmek arzusuyla resmî kurumlara başvuran Rus ordusundan Dimitri ile Petro'ya İslamiyeti kabul etmenin bir töreni olmadığı, sadece bir ihtida vesikası almalarının yeterli olduğu, yabancı tebalıların İslam'ı kabulleri sırasında din hükümleri konusunda talep edebilecekleri malumatın sağlanmasından başka bir muameleye gerek olmadığı, Osmanlı tâbiyetini kabul etme arzularının da Hariciye Nezareti'nce tetkik edilmesi gerektiği bildirilmişti.[456]

Özet olarak Beyaz Rusların her biri İstanbul'da kendi yaşamını ve istikbalini yeniden yaratma çabasına girmişti. Bunların sayıları ve sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili bireysel ve kurumsal olarak önemli araştırmalar yapıldı. Örneğin General Vrangel'in Kurmay Başkanı M. Iliine'nin 1921 için verdiği bilgiye göre İstanbul'da yaşayan mülteciler dört ayrı sosyo-ekonomik yapıya sahip olduğu belirlenmişti:

a) Sosyo-ekonomik durumları iyi olanlar (az sayıda)
b) Kendi geçimini sağlayabilenler.(15,000 civarında)
c) Çalışabilecek durumda olup iş bulamadığı için geçimini temin edemeyenler (yaklaşık 9.000 kişi)
d) Bakıma muhtaç, malûl, yaşlı ve hastalar (6,000 civarında) ve 17 yaşın altındaki çocuklar. (400 kişi)[457]

455 Davis, a.g.m., s. 188.
456 BOA, DH.İ.UM, 11-4/ 6-73 lef I
457 Davis, a.g.m., s. 194-195.

İstanbul'daki Rusların sosyo-ekonomik durumlarını gösteren ayrıntılı bir çalışma da Amerikalılara aittir. 1920-1921 yılları arasında Amerikalılar tarafından Robert College Sosyoloji Profesörü Clarence Richard Johnson başkanlığında yapılan bir çalışma, İstanbul'daki mültecilere ilişkin en ayrıntılı araştırmadır. *Constantinople To-Day or the Pathfinder Survey of Constantinople-A Study of Constantinople-A Study in Oriental Social Life* başlığını taşıyan araştırma YMCA'nın mali desteği ile gerçekleştirilmiştir.[458] Bu çalışmanın hazırlanması sırasında İstanbul'daki pek çok kurumdan bilgi desteği alınmıştır. Bunlardan biri de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'dir. 14 Nisan 1921 tarihinde İstanbul'daki Amerikan Kızıl Haç teşkilâtı yöneticisi C. Claflin Davis, Hilâl-i Ahmer'e başvurarak, İstanbul'daki göçmen problemlerine ilişkin final raporunu hazırlamak için bilgi istemiştir.

Mütareke dönemi İstanbul'u üzerine yapılmış bu ünlü araştırmanın içinde yer alan ve C. Claflin Davis tarafından kaleme alınmış 'İstanbul'da Mültecilerin Durumu' başlıklı kısım aslında onun İstanbul'daki yardım kuruluşlarına 7 Nisan 1921 tarihinde göndermiş olduğu sorularına gelen yanıtların bir derlemesiydi. Sorular şöyleydi:

1- İstanbul'da teşkilâtınızın yardım etmekte olduğu mültecilerin etnik kökenleri (race) nedir?

2- İstanbul'a ilticalarının ve yığılmalarının nedenleri konusunda neler buldunuz?

3- İstanbul'da hali hazırda mevcut olan mültecilerin sayısını ne kadar olarak hesaplıyorsunuz?

4- Teşkilâtınız 1 Nisan'a kadar kaç kişiye yardım etti ve bu yardımlar ne zaman başladı?

5- Teşkilâtınızın çalışmaları hangi alanlardadır, lütfen kısaca bu açıdan mültecilerin durumlarını özetleyiniz. Aşağıdaki

458 Clarence Richard Johnson (ed.), *İstanbul 1920*, çev. Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995.

başlıkları kullanarak çalışmalarınızın yöntemini ve her bir sahada yardım edilenlerin sayısını belirtiniz. Ayrıca lütfen her bir başlık için bildiğiniz diğer organizasyonların adlarını da yazınız. a) barınma, b) beslenme, c) giyecek, d) eğitim, e) istihdam, f) eğlence, g) sağlık tedbirleri, h) dini ve manevi faaliyetler, i) yurda dönüş, j) diğerleri.

6- İstanbul'daki bu insanların karşı karşıya olduğu meselelerden en ciddisinin hangisi olduğunu düşünüyorsunuz?

7- İstanbul'daki mültecilerin içinde bulundukları şartlar dikkate alındığında bu durumun daha ne kadar devam edebileceğini tahmin ediyorsunuz?"[459]

Rus mültecilerin durumları hakkında bir araştırma da 1922'de Rus Komitesi tarafından yapılmıştır. Bu araştırmanın sonunda hazırlanan ayrıntılı bir rapor Milletler Cemiyeti (MC) Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne gönderilmiştir. Söz konusu rapora göre, Kasım 1922 itibariyle İstanbul'da 20,000 erkek, 6,000 kadın, 2,000 15 yaşından küçük çocuk olmak üzere yaklaşık 28 bin mülteci olduğu anlaşılmıştı. Bunlardan 2,000 çocuk dahil devamlı yardıma muhtaç olanlar toplam 5,000 kadardı. Ağır işlerde çalışabilecek erkek sayısı 4,000, çeşitli meslek gruplarına mensup ise 14,000 kişinin olduğu tespit edilmişti. Ayrıca 8,000'inin neredeyse sürekli kazanç sağlayabilecek durumda olduğu, 15,000'inin geçiminin tesadüflere bağlı olduğu, kendi maddi olanaklarıyla geçinebilen ve sadece vizeye ihtiyaç duyanların 1500 kişi, komiteye başvurarak derhal İstanbul'dan gitmek isteyenlerin 14,400 kişi olduğu belirlenmişti.[460]

İtilaf güçlerinin İstanbul'dan ayrılması ve yönetimin Ankara Hükümeti'ne geçmesiyle, Rusların yaşamı bir süre sonra belirgin ölçüde değişti. Men-i müskirât yasası (alkollü içeceklerin ya-

459 Türk Kızılay Derneği Arşivi, Kutu No: 94, Belge No: 153.

460 Aleksandr Simuhin, *Rus Ortodoksların İstanbul'daki Tarihçesi*, İstanbul, P.A.E. Fukaraperver Derneği Broşürü, ty., s. 2.

saklanmasına dair TBMM'nin 1920 tarihli yasası) en çok Pera'yı vurdu, gece hayatını büyük ölçüde etkiledi ve Rusların ülkeden ayrılmalarını hızlandırdı.[461]

461 Timuçin, a.g.e., s. 169.

Dördüncü Bölüm



Askeri Kamplar

1-GELİBOLU

a) Gelibolu'ya Geliş ve Yerleşme

Fransız İşgal Güçleri Komutanlığı'nın aldığı karara göre, Gelibolu'ya Rus ordusunun düzenli birliklerini içine alan I. Ordu yerleştirilecekti. Yerleştirilecekler arasında asker aileleri ve siviller de bulunuyordu. Gelibolu'ya yerleştirilen asker ve sivillerin sayıları konusunda tüm mülteci meselelerinde olduğu gibi bir kesinlik bulunmamaktadır. General Thomson, Gelibolu'ya giden askerlerin sayısını 27,000-28,000 olarak göstermiştir. Bunlardan 12,000'i subay, 15,000-16,000'i askerdir.[462] Shemelev, Gelibolu'ya 26,596 kişinin yerleştirildiğini, bunlardan 23,518'inin asker, gerisinin kadın ve çocuk olduğunu belirtmiştir.[463] *New York Times* ise Gelibolu'daki asker sayısını 26,000, sivil sayısını ise 3,000 olarak vermiştir.[464]

Sosyal dağılım tam bilinemiyorsa da buraya gelenler esas olarak Ruslardı ve aralarında Kozaklar, alt sınıf şehirliler, işçiler ve köylülerin oranı azdı. Karara uygun olarak, *Herson* ve *Saratov* isimli iki gemi, asker ve sivil Rus mültecileri 22 Kasım 1920'de Gelibolu'ya ulaştırdı.[465]

Ruslar Gelibolu'da karaya çıktıklarında büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar. Çünkü hem kasaba hem de askerlerin yerleştirilecekleri Büyükdere mevkii I. Dünya Savaşı ve depremden dolayı harabe halindeydi. Kasabada Türkler, Rumlar, Museviler, Ermeniler ve Fransız ordusu mensubu Senegalliler yaşıyordu.[466]

462 General C. B. Thomson, "The Russian Refugees in Constantinople", *The Manchester Guardian*, 9 Eylül 1921.

463 Anatol Shmelev, "Gallipoli to Golgotha: Remembering the Internment of the Russian White Army at Gallipoli, 1920-3", Jenny Macleod (ed.) *Defeat and Memory, Cultural Histories of Military Defeat in the Modern Era*, Basingstoke: Palgrave, 2008, s. 196-198.

464 "Describes Sufferings of Crimean Refugees", *The New York Times*, 2 Ocak 1921.

465 BOA. DH.İ.UM.,19-15/ 2, lef 9.

466 Süer, a.g.m., s. 347.

Beyaz Ordu askerlerinden biri olan Peter Henry Gerz günlüğüne Gelibolu'ya ilk geldikleri gün gördüklerini şöyle aktarmıştı:

> Karaya ayak bastığımızda dört kişiye küçük bir somun ekmek verdiler. Burayı Fransızlar yönetiyordu, sözleri kanundu. Fransız ordusu için siyahları çalıştırıyorlardı. Fransızların verdiği çadırlarda kasabadan uzakta bir vadiye yerleştik. Rumlar kampa eşeklerle mal getirip satıyorlardı. İncir şekerden ucuzdu.[467]

Gelibolu'da başlangıçta iki kamp vardı. Bunlardan biri askerî kamp diğeri de mülteci kampıydı. Askerî kamp şehrin yedi kilometre uzağında bulunan Büyükdere Nehri vadisinde yer alıyordu. Rus askerleri buraya boş ve yeşilliksiz bir yer olduğu için *goloye pole* (çıplak saha) ya da "ölüm vadisi" adını takmışlardı.[468] Burası 1919 tarihinde İngiliz askerî kampı olarak kullanılmış fakat kısa bir süre sonra boşaltılarak tahrip edilmişti.[469] Mülteci kampı ise şehrin merkezindeydi. Burada ayrıca Yunan gümrük binalarına yerleşmiş olan Merkez Komutanlığı da bulunuyordu.[470] Yerleşimden kısa bir süre sonra I. Ordu Komutanı General Kutepov "mülteci"liği seçen askerler için askerî kamptan bir kilometre uzaklıkta özel bir kamp daha kurdurdu.[471] Böylece Ruslar Gelibolu'da üç ayrı kampta yerleşmiş oldular.

Başlangıçta kamplardaki şartlar son derece kötüydü. Mülteciler çatısız evlerde ve yıkıntılarda kalıyordu. Barınacak yerleri olmadığından açıkta uyumak zorundaydılar. Kadın ve çocuklar için Amerikan Kızıl Haçı 100 çadır sağlamıştı ama yatak ve zeminde bir şey yoktu. Çadırlar Batı Cephesi'nde kullanılmış, eski ve kısmen parçalanmış olduklarından çoğunun tamire ihtiyacı vardı. Hepsi yağmuru ve rutubeti geçiriyordu. Üstelik çadırlar çok kala-

467 Epp, a.g.e., s.140-142.

468 Shmelev, a.g.m, s. 196-198.

469 Rayevski, a.g.e., s. 10.

470 Süer, a.g.m., s. 326.

471 Davattsı-Livov, a.g.e., s.86.

balıktı.[472] Bit temizliğinde kullanılan buhar odaları da son derece yetersizdi. Malzemeler eksik, sabun bile yoktu. Askerlerin beslenmesi de çok kötüydü. Fransızlar üç kişiye günde üç bisküvi ve bir et konservesi veriyorlardı. Bu durum onların giderek zayıflamasına ve dirençlerinin düşmesine neden oluyordu. Aralık ortasında Gelibolu'daki mültecilerin % 20'si hastaneye ihtiyaç duyacak durumdaydı. Sonuç olarak buraya acilen müdahale gerekiyordu.[473]

Ruslar Gelibolu'ya geldiklerinde henüz kış başlamamıştı. Fakat Aralık ayından itibaren havaların ciddi şekilde soğuması kamplardaki durumu daha da zorlaştırdı. Soğuk hava, yağmur ve çamurdan dolayı askerler ısınma zorluğu yaşıyorlardı. Bu dönemde su ve odun ihtiyacı çok önemli bir sorundu. Yapılan araştırmada odun sorununu çözmek amacıyla Asya sahilinden odun tedariğine karar verildi. Bu çerçevede Gelibolu Fransız kumandanı Harbiye Nezareti'ne başvurarak, Lapseki'deki odunları satın almak istediğini, bölgedeki Osmanlı askerlerinin de yardımı ile odunların Gelibolu'ya gönderilmesini talep etti. Fakat 19 Aralık 1920 tarihinde gelen cevapta belirtilen bölgede Osmanlı askerî heyetinin bulunmadığı, Fransızların talep ettiği yardımın ancak mülkî memurlarca yapılabileceği söylendi. Bunun üzerine Gelibolu Fransız kumandanlığı resmî prosedürleri tamamlayarak, 25 Aralık'tan itibaren Lapseki'den odun ve su sevkiyatına başladı. Böylece Rus kamplarındaki odun sorunu çözümlenmiş oldu.[474]

Beyaz Rus askerleri kamplardaki yaşam şartlarını iyileştirmek için zorlu bir mücadeleye başladılar. Askerler önce Türklerden ve Almanlardan kalan tel örgüleri ve kullanılmamış bombaları ortaya çıkardılar. Mühendisler araçsızlıklarına rağmen harikalar yaratıyorlardı. Kamp ile şehir bir dekovil hattı ile birbirine bağlandı.

472 "Describes Sufferings of Crimean Refugees", *The New York Times*, 2 Ocak 1921.

473 Hutchins, a.g.e., s. 47-48.

474 BOA. DH.I.UM., 19-15/ 1-24, lef2,4.

Ancak lokomotif yerine vagonları eşekler çekiyordu.[475] Ayrıca kasabaya su getirilmesine yardım ettiler. Çadırların yerine barakalar inşa ettiler. Tamir atölyeleri mükemmel çalışıyordu. Rus I. Ordu Komutanı Kutepov günlük emirlerinden birinde şöyle demişti: "Bir Rus subayı için hiçbir iş onur kırıcı olamaz". İş yaparken rütbe yoktu, herkes bilgisini, aklını ve vücudunu ortaya koyuyordu. Savaş yorgunluğunun getirdiği mental şok, sıla özlemi, depresyon temel sıkıntılardı. Ancak Kutepov'un disiplini asker olduklarını unutmalarını engellemeyi amaçlıyordu. Kilise de bir askerin hayatında önemli yer oynamaya devam etti. Zaman içinde kamplarda çadır kiliseleri oluşturuldu.[476]

Merkez Komutanlığı kasabada yaşayan Rusların yerleşim ve sağlık işlerinden, Rus ticarethanelerinin denetiminden, kasabanın asayişinden kısacası Rusların şehirdeki her türlü durumlarından sorumluydu. Bunların yerine getirilebilmesi için Merkez Komutanlığı bazı düzenlemelerde bulundu. Öncelikle mağdur durumda olan ya da yardım bekleyen Rusları belirleyebilmek için kasabadaki tüm Rusların bir listesini yaptı. Bu listelerden yararlanarak zor durumda oldukları tespit edilen bazı subay ve aileleri 13 farklı yerde açılmış olan yaşam merkezlerine, camilere, kamu binalarına ve uygun mahallere yerleştirildiler. Her bina bir komutanın sorumluluğuna verildi. Bu komutanlar ise tüm bu yerleşim merkezlerini denetleyen bir generale bağlıydı. Merkez Komutanlığı'nın ikinci düzenlemesi kasabayı bölgelere ayırmak oldu. Yerleşim yerlerinin ve sağlık hizmetlerinin rahatça görülebilmesi için kasaba dört bölgeye ayrılarak krokilendirildi. Tüm bu düzenlemeler aslında Rusların kendi yaşadıkları bölge ve yaşam alanlarının yönetimine ilişkin yapılmış düzenlemelerdi. Kasabanın yönetimini elinde bulunduran Yunanlar ile Ruslar ilk zamanlar bu konuda biraraya gelmediler. Bunda

475 Robinson, a.g.e., s. 36.

476 Alexis Wrangel, *General Wrangel-Russia's White Crusader*, New York: Hippocrene Books, 1987, s. 221.

Fransız Komutanlığı'nın Ruslara Yunan yönetimi ile doğrudan ilişki kurmalarını kesinlikle yasaklamış olmasının da payı vardı. Fakat Aralık ayından itibaren Yunan yetkililer Rus Komutanlığı ile irtibata geçerek kasabanın yönetimi konusunda olumlu ilişkiler geliştirdiler. Zaman içinde Rus yönetimine duydukları güven daha da arttı ve herhangi bir sorun yaşanmadı.[477]

Gelibolu bu yapısıyla tarihte muhtemelen ilk ve tek örneği oluşturuyordu. Bumgardner'ın Gelibolu için yaptığı tanımlama şöyleydi:

> Türk toprağı, nüfusunun büyük bir kısmı Rum, Fransız işgalinde ve Rus ordusu buraya yerleşiyor. Ve tarihte de tekil bir örnek oluşturuyor: Rus ordusu kendi kendisinin polisiydi! Yani yenik bir ordu, düşman ve yabancı bir toprakta, kendi subay ve askerleriyle kendi sınırlarını koruyan bir orduydu![478]

b) Beslenme

Gelibolu'da en büyük sıkıntı gıda temininde yaşanmıştır. Fransızlar tüm ticarî gemilerin yükleriyle birlikte kendilerine teslim edilmesi şartıyla, kamplarda kalanların beslenmesini üstlenmişlerdi. Bu anlaşma çerçevesinde Türkiye'de bulunan 100,000 Rus mültecinin iskân ve iaşesini sağlamak zorundaydılar.[479]

Gelibolu'daki Rusların beslenmesini Fransızlar sağladı. Fakat bu tayınlar hiçbir zaman yeterli olmadı. Gelibolu ve Limni'de hep aynı tayın çıkıyordu: Kahvaltıda çay ve kuru ekmek, öğleyin, çorba ve kuru ekmek, akşam yemeğinde, kuru fasulye.[480] İlk zamanlarda ekmek konusunda büyük zorluk yaşandı. Ekmek İstanbul'dan geldiği için hem az hem de bayattı. 1 Aralık'tan itibaren Fransızlar

477 Süer, a.g.m., s. 326.

478 Bumgardner, a.g.e., s. 99.

479 Criss, a.g.e., s. 126.

480 Bumgardner, a.g.e., s. 95.

kasabadaki Rumların fırınlarından ekmek alıp dağıtmaya başlayınca sorun kısmen çözüldü. Daha sonra Ruslar kendi fırınlarını açarak ekmek sorununu tamamen hallettiler.

Rusların beslenmesi Fransızlar için maddi bir külfet olarak görülüyordu. Zaman içinde Fransız yetkililer bunu daha sık dile getirmeye başladılar. 16 Aralık 1920'den itibaren askerî tayınlar iyice azaldı, bazen ise hiç verilmez oldu.[481] Beslenme yetersizliğinden dolayı bir süre sonra verem ve kansızlık gibi hastalıklar görülmeye başladı. Sivillerin ve bilhassa çocukların durumu da kötüydü. Yardım teşkilâtları soruna çare bulabilmek amacıyla kasabanın belli noktalarında beslenme merkezleri açtılar. Özellikle hasta, zayıf, sağlığı yerinde olmayanlara ve çocuklara yiyecek dağıtımı öncelikli olarak yapılıyordu. Bu kişiler doktorlarca belirleniyordu. Bir süre sonra Amerikan Kızıl Haçı da yiyecek yardımına başladı. Haziran ayında Uluslararası Kızıl Haç teşkilâtından da kuru besin yardımı gelecektir.[482]

Fransızlar 26 Mart'ta Gelibolu'daki tümen komutanları ile tüm birliklerin komutanlarını bir araya toplayarak, lojistiğin hatta yemek yardımının kesilmesi ihtimalini gayri resmî olarak duyurdular. İki hafta sonra lojistik desteğin kesilmesi ile ilgili karar kesinleşti ve isteyenlere Sovyetler Birliği'ne, Brezilya'ya ya da başka bir yere yerleşme hakkı tanındı. Karar Rus ordusu üzerinde büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Askerler arasında İtilaf devletlerine karşı belirgin bir tepki oluştu. Çünkü bu Rus ordusunun dağılması anlamına geliyordu. Bu kararın ardından, General Kutepov askerlerin beslenmesi ile ilgili son durumu konuşmak üzere acil olarak İstanbul'a gitti. 28 Mart'ta Fransızların yemek vermeme tehdidinden vazgeçtikleri, hatta Paskalya'da erzak miktarını arttıracakları sözünü aldı.

Bu söze rağmen, Fransızlar tayınları azaltarak dağıtmaya devam ettiler. Fakat Ağustos ayında tayınlar o kadar azaldı ki, Geli-

481 Rayevski, a.g.e., s. 24.

482 Süer, a.g.m, s. 319-320.

bolu kampında askerî öğrencilerin öğrenim saatleri azaltılmak zorunda kalındı. Öğrenciler zayıflıktan ve halsizlikten ders yapacak halde değillerdi. İlerleyen zamanlarda açlık durumunu ortadan kaldırmak için öğrencilere Türk çiftçilerinin ya da esnafının yanında çalışma müsaadesi verildi. Bunun için öğrenciler gruplara ayrıldı, her grup derslerden iki haftalığına muaf tutuldu. Böylece öğrenciler çalışarak aldıkları ücretlerle hem bir iş bulmuş oluyor hem de daha önemlisi açlıktan kurtulmuş oluyorlardı.[483]

c) Askerî Disiplinin Sağlanması

Gelibolu'ya yerleştirilen birlikler ilk zamanlar yerleşim ve temel ihtiyaçlarını düzenleyip yoluna koymakla meşgul oldukları için ordu düzeniyle ilgili herhangi bir şey yapılmamıştı. Askerler arasında giderek artan moral bozukluğu ordunun birliği için tehlike yaratıyordu. Kutepov kamplarda yerleşim sağlandıktan ve temel gereksinmeler giderilmeye başladıktan sonra I. Ordu birliklerinin askerî düzeni için düzenlemelere girişti.

Bu çerçevede öncelikle bir emir yayınlayarak, Ordu yönetimini; I. Ordu Yönetim Karargâhı, I. Piyade Tümeni, Atlı Tümen ve Teknik Alay olmak üzere dört bölüm şeklinde düzenledi. Öte yandan ordu bünyesinde bazı yardımcı birlikler ve kuruluşlar oluşturuldu ve ordunun tüm unsurlarıyla birlikte yeniden kurulmasına çalışıldı.[484]

Kutepov askerlere tüm silahları bir yerde toplayıp her tümende silahlı 600 asker ile 60 makinalı tüfek grubu oluşturulmasını emretti. Gelibolu'ya ilk geminin gelmesinden beş gün sonra, 27 Kasım'da artık disiplin yönetmeliğinin yerine getirilmesini istiyordu. Katı askerî disiplinin başlamış olması askerlerin moralini daha da bozuyordu. Bu tarihlerde 'Pok'a' adlı İstanbul'daki Rus derneği adına kampı ziyaret eden Prens Dolgorukov hazırladı-

483 Rayevski, a.g.e., 10-11, 134-135.

484 Süer, a.g.m., s. 327.

ğı raporda "herkes Gelibolu'dan ayrılma, İstanbul'a oradan da Almanya'ya gitme isteği içinde" demişti.[485]

Kutepov askerî disiplinin önemini biliyordu. Bu yüzden asla taviz vermedi. Söylemi şuydu: "Eğer disiplinimiz varsa ordumuz da var demektir. Eğer ordumuz varsa Rusya'ya da sahip oluruz."[486] Kutepov bu anlayışla disiplini bozanları ciddi şekilde cezalandırarak, otoritesini kurmaya çalıştı. Disiplinle birlikte sağlanması gereken bir başka şey de askerlerde ordu bilincinin sağlamlaştırılmasıydı. Çünkü Gelibolu'ya geldiklerinden beri Fransızlar Rusları asker olarak kabul etmek istemiyor, onların mülteci olduklarını söylüyorlardı. Bu konudaki yaklaşımları General Charpy'nin İstanbul'a gelişinden sonra iyice netleşti. General Charpy'nin emriyle Gelibolu'daki Fransız komutan Albay Thomassen, General Kutepov o sırada hasta olduğu için yardımcısı General Vitkovsky ile görüşerek, Fransızların Ruslarla ilgili aldığı kararı açıkladı:

> Kırım'dan tahliye edilen ordu bundan böyle bir ordu değil, bir mülteci grubudur. Vrangel bundan böyle komutan değil, geri kalanlar gibi bir mültecidir. Gelibolu'da ordu birlikleri, komutanlar değil, sadece mülteciler vardır. Neticede tüm silahlar Fransızlara devredilmelidir. Albay Thomassen Fransız komutanlığı vekili olarak yegâne komutan olarak görülmelidir.
>
> Vitkovsky onu şöyle yanıtladı:
>
> Rus ordusu tahliyeden sonra bile bir ordudur. Vrangel komutanımızdı ve hâlâ öyledir. Gelibolu'ya mülteciler değil, ordu birlikleri yerleştirildi. Komutan yardımcısı olarak birlikler sadece benim emirlerime itaat edeceklerdir. Fransız komutası meselesine gelince; ben onu Gelibolu'daki İtilaf birlikleri komutanı olarak kabul ederim ve neticede hiçbir silahı teslim etmeye niyetim yok.

Soğukkanlılığını kaybeden Thomassen, Vitkovsky'i tutuklamakla tehdit etti. Soğukluk ancak birkaç hafta sonra gideri-

485 Davattsı-Livov, a.g.e., s. 78-79.

486 Shmelev, a.g.m., s.202.

lebildi. Gelibolu'daki Rum kilisesindeki Noel ayinine katılan Vitkovsky'nin yanına gelen Thomassen ayin sonunda ona "iyi Noeller" dileğinde bulundu ve olay kapandı.[487]

Fakat bu, Fransızların Rusları mülteci olarak görmekten vazgeçtikleri anlamına gelmiyordu. Nitekim aradan bir süre geçtikten sonra Fransızlar Rusların silahlarını toplamak istemiş, bunun üzerine Kutepov askerlere silahlarını saklama emri vermişti.[488] Öte yandan Ruslara muhafız olarak verilen Senegalliler, Ruslara "savaş esiri" muamelesi yapmaktaydılar. Bu yüzden aralarında kanlı sonuçlanan olaylar yaşandı.[489] Mülteci ya da savaş esiri muamelesi görmek Rus komutanların asla kabul edemeyecekleri bir durumdu. Bu yüzden Kutepov'un ilk yaptığı işlerden biri, birliklere Fransızların onlara mülteci demesine rağmen onların hâlâ aynı askerler oldukları fikrini aşılamak oldu. Bütün subay ve askerlerin üniformalarını düzgünce giymeleri, selamlaşmaları ve askerî teamülleri aynen yerine getirmeleri emredildi. Argo yasaklandı. Kutepov, bu konuda Vrangel'in de tam desteğine sahipti.[490]

Öte yandan Kutepov "mülteciliği" seçenleri izole ederek, onlar için askerî kamptan bir kilometre uzaklıkta özel bir kamp kurdurdu. Ocak ayında ordudan ayrılmak isteyenler için bir de "mülteci taburu" oluşturulacaktı.[491] Ayrıca "askerî birliklerin yakınındaki sivil vatandaşların genel disiplini bozması kaçınılmazdır" düşüncesiyle, Gelibolu'daki herkesin askerî disipline tâbi olacağını açıkladı. Hatta bu katı kural yüzünden Zemstvos temsilcisi Kraeviç ile gerginlik yaşadı.[492]

487 Alexis Wrangel, a.g.e., s.223-224; V. K. Vitkovsky, *V Borbe Za Rossiyu- Vospominaniya*, byy, yy, 1963, s. 28.

488 Shmelev, a.g.m., s. 196-198.

489 C.E. Bechhofer, "End of the 'Whites' in the Crimea", *The New York Times*, 20 Ağustos 1922.

490 Shmelev, a.g.m., s. 196-198.

491 Süer, a.g.m., s. 327.

492 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s.86.

Bu düzenlemeler sonucunda, kısa sürede askerî birlikler arasında sıkı bir disiplin sağlandı. General Kutepov'un komutanlığında bütün kampta emir ve komuta zinciri harfiyen geçerliydi. Kutepov bir genelge yayınlayarak, disipline uymayanların mahkemeye verileceğini duyurmuştu. 11 Aralık 1920'de General Vrangel askerî mahkemeleri yeniden kurdu, düelloyu bile eski haliyle yeniden geçerli kıldı.[493] Mahkemelerle ilgili verdiği emire göre, savaş mahkemelerinden birincisi Gelibolu'da I. Ordu, ikincisi Limni'de Kuyak Ordusu, üçüncüsü de Çatalca'da Don Ordusu karargâhlarında bulunacaktı. Bu mevkiler dışında bulunan müfrezeler, kendilerine en yakın askerî mahkemeye tâbi olacak ve Bahriye için ayrıca bir askerî mahkeme kurulacaktı.[494] Disiplin kurallarını çiğneyenler "guba" adı verilen hapishanelere atılacaklardı.[495]

Vrangel'in emrine uygun olarak Gelibolu'da askerî mahkemeler ve subaylar için haysiyet divanları kuruldu; Ruslar Gelibolu'dan ayrılıncaya kadar faaliyet gösterdi. Bu mahkemeler bir yıl içinde yedi kişiyi ölüme mahkûm etmiş, 33 kişiyi mecburi çalışma cezasına çarptırmış, birçok kişiyi de hapse atmıştır. Mahkemeler çok zor şartlar altında çalışmak ve pek çok zor sorunu çözmek zorundaydılar. Her şeyden önce mahkeme binası olarak kullanılan yerlerin fiziki şartları kötüydü. İşleyiş açısından ise başka sorunlar vardı. Askerî mahkeme olduklarından siviller için verdikleri kararlar birçok karışıklığa neden oluyordu. Ayrıca tutuklu ve mahkûmların konulacakları yer konusunda büyük sıkıntı yaşanıyordu. Tüm bu yetersizlik ve sorunlara rağmen mahkemeler Gelibolu'da asayiş ve düzeni sağlamakta büyük başarı gösterdi. Bölgede idareyi elde bulunduran Yunanlılar da Rus mahkemelerine büyük güven duyuyorlardı. Mahkemelerde en sık rastlanan suçlar sarhoşluk, kavga ve sükûneti ihlâl davalarıydı. Aralık 1920'den Ekim 1921'e kadar toplam 343 davaya bakılmıştı. Kutepov'un düzenlemeleriyle

493 Shmelev, a.g.m., s. 196-198.

494 "Vrangel Ordu ve Donanması", *Vakit*, 11 Aralık 1920.

495 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s.80-81.

Beyaz Ordu Gelibolu'da kendi askerî örgütlenişini, iç yönetimini ve kendi mahkemelerini kurarak bağımsız ve düzenli bir ordu niteliği kazandı. Aslında bu uluslararası hukuka aykırı, son derece ilginç bir durumdu. Fransa ve İngiltere en başından itibaren bu ordu yapılanmasından rahatsızlık duydular. Bu yüzden Fransızlar ordunun dağıtılması konusunda Vrangel'e ve diğer Rus komutanlara büyük baskı yaptılar. Fakat aynı şey mahkemeler için geçerli değildi. Rusların düzgün işleyen bağımsız mahkemeleri hukuksal açıdan sorun yaratsa da asayiş açısından önemli bir işleve sahipti. Dolayısıyla ne Fransız Komutanlığı ne de Yunan yönetimi tarafından bağımsızlıklarına ve işleyişlerine dokunuldu. Hatta burada verilen kararların adaletli olması onların güvenilirliklerini arttırdı ve bölgedeki Yunan makamları tarafından desteklendi.[496]

Başlangıçta Beyaz Ordu askerleri arasında katı disiplinden dolayı Kutepov'dan hem korkuluyor hem de nefret ediliyordu. Fakat durum zaman içinde değişti. Gözlemciler Mart 1921'de Gelibolu Kampı'nın durumunun tamamen değiştiğini belirtiyorlardı. Uluslararası Kızıl Haç Teşkilâtı, Belçika ve Amerikan Kızıl Haçı'nın yaptığı yardımlar sayesinde ve askerî disiplinin sağlanmasıyla şartlar gayet iyi bir duruma geldi, askerler moral buldular ve tekrar disiplin kazandılar.[497] Baştan korkulan ve nefret edilen Kutepov'a 1921 yılında artık saygı duyuluyordu. Kaynaklar buna "Gelibolu mucizesi" diyordu.[498] Gelibolu üç ay içinde "Ruslaşmış" Fransızlar geri plana düşmüştü. Kutepov Türkler için de artık "Kutep Paşa" olmuştu.[499]

Askerler ayda 1 TL (yarım dolar) alıyordu.[500] Gündelik yaşamlarını tıpkı Rusya'daki askerî birliklerinde olduğu gibi, askerî

496 Süer, a.g.m., s. 325, 332.

497 Hutchins, a.g.e., s.49, 50.

498 Robinson, a.g.e., s.32, 37, 43.

499 Davattsı-Livov, a.g.e., s. 82-84.

500 Bumgardner, a.g.e., s. 96.

talim, teftiş ve eğitim ile geçiriyorlardı. Ordunun sapasağlam ayakta olduğunu göstermek için resmî günlerde askerî geçitler düzenleniyordu. Kutepov 25 Ocak'ta bir geçit töreni düzenledi. Askerî geçitler sadece birlik ruhunu ve morali sürdürmeye değil, Fransızlara ve diğer yabancılara, gazetecilere Rus ordusunun "çaresiz mülteci kalabalıkların dejenere olmuş ordusu" olmadığını da göstermeye yarıyordu.[501] 25 Ocak'taki geçit töreninde Fransız temsilcilere ve yerli nüfusa tam anlamıyla bir güç gösterisinde bulunuldu. Kutepov'un disipliniyle "mülteci" görüntüsüne tamamen son verilmiş, pırıl pırıl giyinen "askerler" ortaya çıkmıştı.[502]

Nikolay Rayevski'nin, bu askerî geçit sırasında ordunun durumuyla ilgili yaptığı tespit şöyleydi:

> Geleceğin tarihçileri bizim Gelibolu'da bulunmamızı topyekün bir kahramanlık olarak kaydedecekler. Allah aşkına! Bizi yurdumuzdan çıkarttılar, kötü yemek verdiler, ondan daha da kötü giydirdiler, insanları çadırlara doldurdular; ama insanlar dağılmadılar...Askerlerin burada Rusya'dakinden farksız, hatta oradakinden daha da görkemli göründüğünü söyleyebilirim. Böyle törenlerin, bir askerî gövde gösterisi için önemi büyüktür.[503]

13 Mart'ta da kampa General Charpy geldi. Davattsı ve L'vov, Charpy'nin gördüğü disiplinden ve dirayetten çok etkilendiğini, hatta ayrılırken "size mülteciler gibi davranmalıyım ama bir orduyu gördüğümü saklayamam" dediğini belirtilmektedirler. Ancak burada gördüklerinin Fransızlar açısından bu ordunun bir an önce dağıtılması gerektiği düşüncesini hızlandırdığı da iddia edilebilir.[504]

501 Alexis Wrangel, a.g.e., s.221.

502 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s.80-81.

503 Rayevski, a.g.e., s. 33.

504 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 82-84.

d) Vrangel'in Ziyaretleri

Vrangel 1920 yılının Aralık ayında Gelibolu ve Limni'deki kampları ziyaret etti. 18 Aralık'ta Amiral de Bon ile Gelibolu'ya geldiğinde Senegal birliğince saygıyla karşılandı.[505] Gelibolu'daki Beyaz Rus askerlerinin geçit törenini izledi. Vrangel bu törende orduya hitaben bir konuşma yaparak gerçek, düzenli ve disiplinli bir güç olarak arkasında durmalarını istedi.[506] Vrangel konuşmasında durumlarının ne olacağı belirlenmeden Gelibolu'yu ziyaret etmediğini ifade ederek, üç gün önce onay geldiğini, yeniden askerî harekât gerçekleşene kadar hazırlıkları sürdürüp, bir "ordu" olarak kalınacağını vurguladı. Oysa söyledikleri doğru değildi. Fransızlar kısa bir süre önce ordunun dağıtılması kararını kendisine bildirmişlerdi.[507] Vrangel konuşmasında başta Fransa olmak üzere Avrupalı güçlere de gönderme yaparak "...tüm dünya sustuğunda, biz kanımızı döktük. Borcumuzu sonuna kadar ödedik. Bu mücadelenin sonucunda suçumuz yoktur. Seyreden ve bize yardım etmeyen dünyanın suçu bu"[508] demişti. Vrangel'in Gelibolu'daki askerî birlikleri ziyaret etmesi ve konuşması askerler üzerinde büyük bir moral etkisi yarattı.

Vrangel denetleme turundan döndükten sonra bir rapor hazırladı. Bu rapora göre, en berbat durum Gelibolu'daydı. Vrangel raporunda Gelibolu'daki durum için "Ben harekâtlardan tecrübeliyim ama Gelibolu'daki şartlar ruhuma acı verdi" yorumunu yapmıştı.[509]

Fakat Gelibolu'daki bu kötü şartlar General Kutepov'un çabalarıyla kısa sürede değişti. Vrangel 15 Şubat'ta buraya ikinci zi-

505 a.g.e., s.80-81.

506 Rayevski, a.g.e., s. 25.

507 Jevakoff, a.g.e., s. 237-238.

508 *Gallipoli 1920-1950,* Paris: yy, 1950, s. 9.

509 "Describes Sufferings of Crimean Refugees", *The New York Times,* 2 Ocak 1921.

yaretini yaptığında her şey eskisinden çok farklıydı. Değişmeyen tek şey ise Vrangel'in askerlere verdiği mesajdı. Vrangel yaptığı konuşmada Gelibolu'daki askerlere "sıkı durun birkaç aya kalmadan Rusya'ya döneceğiz" sözünü vermişti. Vrangel usta bir hatip olarak yanında gazetecileri de gezdirmekteydi. Bu ikinci ziyarette herkes hayatından memnun ve umutlu görünüyordu, Fransızlar hariç... Vrangel'in asker üzerindeki etkisini ve verdiği mesajları duyan Fransızlar bundan böyle Vrangel 'in bir daha askerî kamplara ayak basmasını yasakladılar.[510]

Vrangel'e getirilen yasak üzerine 25 Temmuz 1921'de Vrangel'in eşi Barones Vrangel bir Fransız gemisi ile Gelibolu'ya gelerek, kampları gezdi. Ayrıca Arkeoloji Sevenler Derneği'nin açılışına ve kendisi adına düzenlenen cimnastik gösterisine katıldı. Bu ziyaret General Vrangel'in gelişi kadar askerin morali üzerinde olumlu bir etki bırakmıştı.[511]

e) Eğitim ve Sosyal Yaşam

Gelibolu'daki yaşam sadece askerî talimlerden ve çalışmaktan ibaret değildi. Askerlerin moralini arttırmak için eğitim ve gazetecilik gibi alanlardaki eski yetenekleri yeniden canlandırıldı. Gelibolu'ya gelir gelmez biri günlük diğeri haftada bir kez olmak üzere iki gazete çıkarıldı. Ayrıca kolordu karargâhında günlük haber bültenleri yayınlanmaya başladı. Bu gazeteler ve haber bültenlerinin içeriğini kamplardaki gelişmelerin yanı sıra İstanbul'daki gazetelerden edinilen bilgiler, Rus ve Fransız radyolarından derlenen haberler oluşturuyordu. Fakat bu iki gazete de teknik yetersizlik yüzünden iki ay sonra kapandı.[512] Bazen *Veselye Bomby* (mutlu bombalar) gibi tek sayılık gazeteler de çıkarılıyordu.[513] As-

510 Jevakoff, a.g.e., s. 237-238.

511 Rayevski, a.g.e., s. 115.

512 Süer, a.g.m., s. 334.

513 Shmelev, a.g.m., s. 198-201.

kerler arasındaki en popüler gazete ise Astsubay Şeplyakov'un öncülüğünde kurulmuş olan "sözlü gazete" idi. Bu "gazete" her hafta belirlenen bir gündem maddesi çerçevesinde toplanan haber, makale ve tebliğlerin haftada iki-üç kez herkese açık bir toplantıda topluca okunması anlamına geliyordu. Bu sayede önemli olaylarla ilgili haber ve yorumlar duyurulmuş oluyordu.

Gelibolu'daki kamplarda eğitime de büyük önem verilmiştir. Bu çerçevede beş askerî okul, üç subay eğitim kursu, papaz Anthoniy'in inisiyatifiyle asker/sivil genel eğitim kursları açıldı.[514] Ayrıca kasabada çocuklar için bir okul eğitime başladı. Futbol başta olmak üzere cimnastik, eskrim, atletizm gibi spor faaliyetleri örgütlendi. Satranç müsabakaları organize edildi. Marangozluk geliştirildi ve bu sayede kilise ve ikonostas yapıldı. Konserve kutularından kandiller üretildi.[515]

Mülteciler arasında eğitim düzeyi oldukça yüksekti. Gelibolu'ya gelip iskân ve yiyecek sorununu çözdükten sonra Beyaz Rusların ilk taleplerinden biri kitap oldu. Asker ve siviller kamptaki zamanlarını kitap okuyarak ve kendilerini çeşitli alanlarda geliştirerek değerlendirmek istiyorlardı. Rus mültecilerin kitap ihtiyaçlarını sağlamak üzere 1921 yılının Şubat ayında 'The American Committee for the Rescue and Education of Russian Youth' İstanbul'dan Gelibolu'ya çok sayıda kitap gönderdi.[516] 14 Mart'ta ise bir kütüphane kuruldu. Ayrıca bir okuma salonu açılarak 9:00-15:00 saatleri arasında okuyuculara hizmet verdi. Kütüphanede özellikle Rusça ve Fransızca klasiklere ilgi büyüktü. Kütüphanenin çalışma sistemi ise ilginçti: Kitaplar ücretsiz olarak kişilere değil, gruplara veriliyordu. Kütüphaneden yararlanan okuyucu sayısı son derece yüksekti.[517]

514 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 82-84, 91.

515 Shmelev, a.g.m.,s. 198-201.

516 Bumgardner, a.g.e., s. 17

517 Süer, a.g.m., s. 336.

Gelibolu'da konuşmaların yapıldığı ve tiyatro temsillerinin verildiği tiyatrolar açılmıştı. Bunlar, Kent, Drozdov, Markov, Kornilov ve Aleksiyev tiyatrolarıydı.[518] Kamplarda her alayda her hafta tiyatro ve konser etkinlikleri yapılıyordu. Bunların yönetmenleri ve oyuncuları Moskova veya Petrograd'da ünlü kişilerdi. Gelibolu'nun yerli Rumları ve Türkleri bu gösterilere gidiyor, küçük bir giriş ücreti ödeyerek katkıda bulunuyorlardı.[519]

Kamplarda düzenli sanat sergileri de açılıyor ve büyük ilgiyle karşılanıyordu. Kutepov kısa sürede Gelibolu'da adeta küçük bir Rusya yaratmıştı. Bu Gelibolu kampını Limni, Çatalca, Polonya, Estonya ve Çin'deki diğer kamp yaşamlarından belirgin bir biçimde ayırıyordu. "Sürgündeki ortak hafızayı" Gelibolu şekillendirdi. Gelibolu deneyimi askerler arasında onur, haysiyet ve yurtseverlik ile özdeşleştirildi ve "Gelibolu kardeşliği" yüceltildi.[520]

f) İstanbul Planı

Fransızların 1 Nisan 1921'den itibaren tayını kesme planları ortaya çıkınca, Kutepov Fransa erzak verilmesini durdurur, silahları toplamaya kalkarsa diye İstanbul'a yürüyüp ele geçirmeyi hedefleyen gizli bir plan yapmıştı. Hazırlık ve planlar hem birliklere hem de İtilaf güçlerine "Balkanlara muhtemel bir göç" hazırlığı olarak açıklandı. Plana göre, önce Keşan'a doğru yürünecek, Bulgaristan'a gitmek istendiği açıklanacak, aslında doğuya ilerlenip Çatalca'dan geçerek İstanbul işgal edilecekti. Böylece tüm dünyanın dikkati Beyaz Ordu'nun durumuna çekilecekti.

Fakat bu planı hayata geçirebilmenin önünde önemli engeller vardı. Herşeyden önce Fransızların dikkatini çekmeden hazırlık yapabilmek gerekiyordu. Bunun için askerlerin eğitim programlarına gece alarmları dahil edildi. Ayrıca Gelibolu'dan çıkmak için

518 Rayevski, a.g.e., s. 25, 113.

519 Bumgardner, a.g.e., s. 98.

520 Shmelev, a.g.m., s. 198-201.

gemi de mevcut değildi. Bu sırada Vrangel, Sırplar ve Bulgarlarla görüşmeler yapıyordu. Dolayısıyla Balkan ülkelerine yürüyerek gidilecek olma ihtimali planın tatbikatını kolaylaştırmıştı. İlk gece alarmı Fransızları telaşlandırmıştı. Hazırlık amacı gizlenebilirdi ama hazırlık gizlenemezdi. Bu yüzden Kutepov erzağın kesilmesi durumunda askerlerini Bulgaristan'a götüreceğini dillendirmeye başladı, kurmay başkanını da Vrangel'e göndererek onun da onayını aldı.[521]

Ancak iki gelişme bu planın gerçekleşmesini önledi. Vrangel'in Erkân-ı Harbiye Reisi Şatilov 1921 yazı sonunda, Sırplarla ve Bulgarlarla görüşmelerden sonra ordunun büyük bir kısmının bu ülkelere kabul edileceğinin haberini vermişti. Diğeri de artık Fransız basınında bile Fransızların Rus ordusuna davranışlarını eleştiren haber ve yorumlar çıkmaya başlamıştı. İş Fransız parlamentosuna kadar varınca, Fransız komutanlar Charpy, Brosseau ve Pellé yumuşamışlardı. [522]

g) Sağlık

Beyaz Rus askerlerinin Gelibolu'ya gönderildikleri tarihte kasabada tam donanımlı ve geniş kapasiteli bir hastane yoktu. Kasabadaki hastaneleri Fransız ve Amerikalılar organize ettiler. En donanımlı hastane 1920'de faaliyete giren 200 yataklı Amerikan Kızıl Haçı'nın çocuk hastanesiydi.[523] Çocuklar ısıtılan çadırlarda battaniye ve karyolaları ile iyi durumdaydı. Fransızlar da çocuklara et, süt, yumurta ve ekmek tedarik ediyordu. 29 Kasım'da Fransız ve Yunan hükümetlerinin desteğiyle 120 yataklı 7. Kızıl Haç Öncü Birliği Hastanesi hizmete başladı. Bundan birkaç hafta sonra Ermeni Okulu'nun binasında Ruslara ait 72 yataklı Rus Kızıl Haç Hastanesi ve 125 yataklı I. Piyade Birliği Hastanesi açıldı.

521 Shmelev, a.g.m., s. 196-198; Vitkovsky, a.g.e., s. 31-36.

522 Alexis Wrangel, a.g.e., s.227.

523 "Describes Sufferings of Crimean Refugees", *The New York Times*, 2 Ocak 1921.

Rus Kızıl Haçı'nın bir de kasabada hastanesi bulunuyordu. Yunan Kızıl Haçı da enfeksiyonlu hastalar için 50 yatak gönderdi. Ocak 1921'de Rus hastane gemisi *Rumyantsev* Gelibolu'ya geldi.[524] Aynı dönemde Gelibolu'yu ziyaret eden Vrangel'in açıklamalarından sonra Amerikan Kızıl Haçı Gelibolu'da üç hastane daha açılacağını bildirdi.[525]

Bunun yanı sıra, her alayda ortalama 20 yataklı sahra hastaneleri oluşturulmuştu. Amaç alay içerisindeki hastaları burada izole etmekti. I. Süvari Tümeni'nin sahra hastanesi 52 yataklı I. Ordu'nun merkezindeki de 180 yataklıydı.[526]

Hastaların taşınabilmesi için Kırım'dan gelirken getirilen 20 motorlu taşıt kullanıldı. Bu taşıtlar aynı zamanda genel karargâhın ve birliklerin ihtiyaçları için de kullanılıyordu. Aralık ayında Gelibolu'ya gelen Amerikan Kızıl Haç temsilcisi Davidson yanında getirdiği çok miktarda sağlık malzemesi ve ilacı hastanelere dağıttı. Bu yardım, hastaneleri büyük ölçüde rahatlattı. Sağlık açısından en büyük endişe kalabalık ve yetersiz beslenmeye bağlı olarak ortaya çıkabilecek bulaşıcı hastalıklardı. Büyükdere yakınında kurulan yerleşim yerleri sıtma tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Bu yüzden ilk yapılan düzenlemelerden biri Büyükdere kıyısındaki bataklıkların ıslahı oldu. Ayrıca temizlik ve hijyene büyük özen gösterildi.[527] Kasabada biri dezenfeksiyon odasına sahip 600-650 kişinin yıkanabileceği iki hamam mevcuttu.[528] Buna ek olarak yeni banyo ve dezenfeksiyon odaları kuruldu.

Temizliğin yeterince sağlanabilmesi için en önemli konulardan biri su sorununu halletmekti. Rus ordusuna bağlı teknik bi-

524 Vasylyev, a.g.m., s. 1471.

525 "Describes Sufferings of Crimean Refugees", *The New York Times*, 2 Ocak 1921.

526 Vasylyev, a.g.m., s. 1472-1473.

527 Süer, a.g.m., s. 321-322.

528 Vasylyev, a.g.m., s. 1471.

rimler bu işi üstlendiler. Rus mühendislerle yerel yöneticiler işbirliği yaparak, kasabanın tüm su tesisatını tamir ettiler. Öte yandan 50'den fazla kuyu açarak yeni su kaynakları oluşturdular.[529]

Tüm bu önlemler Gelibolu kamplarında şiddetli bir salgının yaşanmasını önledi. Fakat bu, kasabada salgın hastalığın hiç görünmediği anlamını taşımıyordu. Askerler Gelibolu'ya vardığında aralarında 200 hasta olduğu tespit edilmiş ve bir gemiyle İstanbul'daki Rus ve Fransız hastanelerine gönderilmişlerdi.[530]

Mültecilerin kaldığı kamplarda çadırlar çok kalabalıktı ve hastalık oranı yüzde 20'ye yaklaşıyordu. 1920 Aralığında Gelibolu'daki hastanelerde yatan Rus mülteci hasta sayısı 1200'e ulaşmıştı.[531] Aralık 1920- Eylül 1921 arasında ise 5650 mülteci hastalanmış, bunların 4645'i İstanbul'daki hastanelere ya da İtilaf güçlerinin hastane gemilerine sevk edilmişti. Bu hastalardan ne kadarının öldüğü bilinmiyor. Kampta kalan 1005 hastadan 341'i öldü. En çok konulan teşhisler tifo, tifüs, kolera, sıtma, tüberküloz ve dizanteriydi.[532] Askerlere verilen konservelerin içerdiği güherçile nedeniyle askerlerin çoğu vücudundaki yaralardan muzdaripti.[533] 3000 kişi de zührevi hastalıklara yakalanmıştı, bunların 286'sı frengiydi. Bu durum morallerin düşüklüğüne ve aile yaşamının yokluğuna bağlanıyordu. Bu yüksek hastalık oranlarının başlıca nedenleri olarak, hijyen yokluğu, zayıf beslenme, daha Rusya'dan başlayan fizikî zayıflık, evsizlik, depresyon, alışık olmadıkları kadar ağır çalışma, kıyafet yetersizliği sayılıyordu.

Gelibolu'da sık rastlanan hastalıklardan biri de sivrisinek humması idi. Sineklerden bulaşan bu hastalık ölümcül olmama-

529 Süer, a.g.m., s. 322.

530 Vasylyev, a.g.m., s. 1471.

531 "Describes Sufferings of Crimean Refugees", *The New York Times*, 2 Ocak 1921.

532 Hutchins, a.g.e., s.49-50.

533 Uravelli, a.g.e., s. 64.

sına rağmen vücudu çok zayıflatan, halsiz düşüren ve uzun süren bir hastalıktı. Kasabada çok yaygın olduğu için askerler arasında bu hastalık "Gelibolulu hastalığı" olarak biliniyordu. Askerî kampta bu hastalığa yakalananların sayısı oldukça düşüktü. Sıtma türü bir hastalık olduğundan askerler kinin ile tedavi ediliyorlardı. 1921 Şubat ayında Gelibolu'daki askerler arasında tifo salgını başladı ve kısa süre içinde yayıldı. Ambulanslarda, revirlerde ve hastanelerde her yer doldu. Hastalığın bu hızda yayılmasının sebebi, hasta askerlerin birkaç gün çadırda yatırılmış olmalarıydı. Bu durumda hastalık sağlıklı olanlara da kolayca bulaşmıştı. Hastalığın şiddetini azaltmak ve ortadan kaldırmak için sıkı tedbirler alındı. Uygulamalardaki titizlik sayesinde hastalığın önü Şubat ayının ortalarında alınabildi. 14 Şubat'ta Vrangel hem ordunun durumunu yakından görmek hem de hastalıkla ilgili net bir bilgi alabilmek için Gelibolu'ya geldiğinde, hastalık büyük oranda kontrol altına alınmıştı.

1921 yılında Gelibolu kampında çok sayıda intihar vakası da görüldü. Yaşadıkları ağır travmadan kurtulamayan bazı askerler intiharı seçiyorlardı. Rayevski günlüğünde "intiharlar o kadar arttı ki, askerler arasında bir intihar edenler kulübü kurulduğu ve kulüp üyelerinin kurayla kendilerini vurdukları iddia ediliyor" diye yazmıştı.[534]

1921 yılının Nisan ayında doktorlar bir araya gelerek Gelibolu'da bir 'Rus Doktorlar Cemiyeti' kurdular. Cemiyetin listesinde 118 doktor vardı.[535] Cemiyetin şeref üyeleri ise General Kutepov ve Amerikan Kızıl Haç temsilcisi Davidson'du. 'Rus Doktorlar Cemiyeti'nin amacı tıbbî gelişmeleri yakından takip etmek ve koordinasyon içinde çalışabilmekti. Bu amaçla bilimsel toplantılar ve konferanslar düzenlediler.[536]

534 Rayevski, a.g.e., s. 35-36, 121, 125, 141.

535 Vasylyev, a.g.m., s. 1472-1473.

536 Süer, a.g.m., s. 321.

Rus askerlerinin Gelibolu'da bulunduğu süre içinde toplam 350 asker tüberküloz, ateş ve yaralardan dolayı yaşamını kaybetti.[537]

h) Anıt

Ruslar Gelibolu'ya ilk geldikleri zaman ölülerini yerleşim yerlerine yakın alanlara gömüyorlardı. Daha sonra yerel makamlar Ruslara şehrin dışındaki Türk mezarlığının kuzeydoğu bölgesindeki bir araziyi önerdiler. Fakat arsanın sahibi karşı çıktığı için bu alan mezarlık olarak kullanılamadı. Bumgardner'ın belirttiğine göre, bu sorun Ermeni Patriği'nin izniyle eski mezarlık denilen Ermeni mezarlığının bir bölümünün Ruslara açılmasıyla çözüldü. Fakat Ermeni mezarlığındaki alanın kısa sürede dolması, mezarlık için yeni bir düzenlemeyi zorunlu hale getirdi. Bu düzenleme esnasında, ölenlerin anısına bir de anıt dikilmesine karar verildi.[538]

Anıt için ödüllü bir yarışma açıldı. Birincilik ödülü beş, ikincilik ödülü üç liraydı. Yarışmaya 18 proje katıldı. Birinci ve ikinci projeler belirlenip Kutepov'un onayına sunuldu. Kutepov ikinci projeyi seçti. Çünkü sert ve kaba görünümlü bu proje, hem Gelibolu hayatını daha iyi betimliyordu hem de birincinin yapımı için 750 lira gerekirken, ikincinin maliyeti 450 liraydı. Anıt bir obelisk olarak tasarlanmıştı. Aslında bir haç olması düşünülmüştü ancak bir İslam ülkesinde kötü bir etki bırakacağı hesap edildiğinden bundan vazgeçilmişti.[539] Proje netleştikten sonra yapım için astsubay Akatyev görevlendirildi ve emrine 35 kişi verildi. Malzeme sorunu "rütbeye bakılmaksızın herkes bir taş getirmeli" emriyle çözüldü. Birkaç gün içinde 24,000 taş toplanmış ve anıtın temeli 9 Mayıs'ta atılmıştı.[540]

537 Bumgardner, a.g.e., s. 99.

538 Süer, a.g.m., s. 332,333.

539 "Our London Correspondence", *The Manchester Guardian*, 22 Ağustos 1921.

540 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 93.

Anıt piramidal formda inşa edilmişti. Üstünde bir de yazıt bulunuyordu. Yazıtta Rusça, Fransızca, Rumca ve Türkçe olarak, "Rus I. Ordusu'ndan 1920-1921 ve 1854-1855'te ölmüş kardeşlerine" yazıyordu. Yanında üzerlerinde isimlerin ve birliklerin yer aldığı minik taşlarla dolu bir küçük mezarlık bulunuyordu.[541] 16 Temmuz 1921'de takdis töreni gerçekleştirilerek, anıt açıldı. Törene katılan Müftü yaptığı konuşmada, Müslümanlar için her mezarın kutsal sayıldığını fakat özellikle yurtları uğruna savaşan askerlerin mezarlıklarının hangi dinden olurlarsa olsunlar daha da kutsal sayıldığını belirtmişti. Öte yandan kampta bölüklerine göre ayrılmış mezarlıklarda da onlarca Rus askeri gömüldü.[542]

Gelibolu'da bulunulan süre içerisinde ve sonrasında iki simge sembolleştirildi. Gelibolu haçı ve Gelibolu anıtı. Gelibolu haçı İsa'ya atıfla yeniden dirilişi, anıt ise ölümü simgeliyordu.[543]

Anıtın en başından itibaren bekçisi İsmailoğlu İhsan idi. Kendisi anıtın inşasına taş yontucusu olarak katılmıştı. Mayıs 1923'te, son Rus kafilesinin de ayrılmasından sonra başkomutanlık tarafından kendisine bir senelik erzak ve 50 lira verilmişti. İsmailoğlu İhsan 1926 yılına kadar anıtın bakımıyla ilgilenmeye devam etti. Kendisine 1924, 1925 ve 1926 Nisanında aylık maaş ödemeleri düzenli olarak yapılmıştı. Bekçinin bildirdiğine göre, Ruslar Gelibolu'dan ayrıldıktan bir süre sonra bronz ve demir parçalar sökülmek istenmiş, bekçinin direnişi ile buna engel olunmuş, ancak anıtın yanındaki iki top ve birkaç bakır levha alınmıştı.[544] Anıt 1939'daki depremde yıkıldı.

Son askerlerin Gelibolu'dan ayrılmasından kısa bir süre önce 22 Kasım 1921'de Gelibolulular Derneği kuruldu.[545] 26 Kasım'da

541 Bumgardner, a.g.e., s. 100.

542 Süer, a.g.m., s. 332-333.

543 Shmelev, a.g.m, s.204-210.

544 *Kubanskoe Kazaçestvo*„ No.3-4-5, Mart, Nisan, Mayıs 1925, s. 11.

545 Robinson, a.g.e., s. 47.

yapılan bir kongre ile dernek konseyi oluşturuldu ve General Vrangel derneğin şeref üyesi kabul edildi.[546] Rusların bulunduğu dönemde kamplarda yaşayanlardan bir çok hatırat, almanak, broşür, dergi vb. malzemeler ortaya çıkmıştı. Bu Rusların yaşadıkları iyi ve kötü birçok olayın ortak paylaşımını da gösteriyordu. Gelibolulular Derneği işte bu ruhu ayakta tutarak, yaşanan tecrübelerin unutulmaması için çaba harcayacaktı.

II. Dünya Savaşı sonrası bir araya gelen Gelibolulular Derneği üyeleri anıtın küçük bir örneğini yapmaya karar verecek ve anıtı 1961'de Paris'in dışında Sainte-Geneviève-des-Bois'deki Rus mezarlığında inşa edeceklerdir. Dernek Belgrad, Sofya, Budapeşte, Prag, Brno, Brüksel, Paris, Grenoble, New York, Los Angeles ve Paraguay'da bile örgütlenecektir. Gelibolu evlerini, mülklerini, ailelerini, vatanlarını kaybetmiş insanlar için ellerinden alınamayacak ve leke sürülemeyecek tek hatıra idi. Ancak elbette gelecek kuşaklara ya da içinde yer almamışlara aktarılması da güç bir hatıraydı.[547]

Gelibolu'daki Rus anıtı 2008'de yeniden inşa edildi. Anıtın bulunduğu arazi bir süre önce II. Kolordu Komutanlığı'ndan belediyeye geçti. 2000'li yılların başında Ecevit Hükümeti döneminde Gelibolu Belediye Başkanı Cihat Bingöl'ün gayretleriyle anıtın yeniden inşasına girişildi. Bunun için Rus Milli Şeref Merkezi destekçiler buldu. Anıt 750,000 dolara mal oldu ve 17 Mayıs 2008'de bir törenle açıldı.[548]

ı) Gelibolu'dan Ayrılış

Kamptan ilk tahliyeler Şubat 1921'de başladı.[549] Fakat ilk büyük grubun ayrılışı Mayıs ayında gerçekleşti. 21 Mayıs'ta Fran-

546 Süer, a.g.m., s. 340.

547 Shmelev, a.g.m., s.204-210.

548 Yalçın Bayer, "25,000 Beyaz Rus'un Anısına", *Hürriyet*, 17 Mayıs 2008.

549 Hutchins, a.g.e., s. 51.

sızlar ordu komutanlarına bile açıklama yapmaksızın Gelibolu'ya bir gemi göndererek, "mülteci" statüsüne geçmek isteyen askerleri Bulgaristan'a götürmeyi teklif ettiler. 23 Mayıs'ta yaklaşık 1000 kişi Bulgaristan'ın Burgaz kentine gitti. Bu disiplin bozucu bir durum yaratınca, Kutepov 25 Mayıs'tan 27 Mayıs'a kadar isteyenlerin mülteciliği seçebileceğini, ondan sonraki ayrılmaların firar anlamına geleceğini açıkladı. Bunun üzerine 2057 kişi yani toplamın yaklaşık % 10'u kamptan ayrılmayı seçti.[550]

Bu kadar çok sayıda askerin kamptan ayrılması orduda büyük bir sarsıntı yarattı. Fransızların Rus Başkomutanlığı'nı aşarak Bulgaristan'a gidişi organize etmesi Vrangel'i çok rahatsız etmişti. 30 Mayıs'ta şu açıklamayı yaptı:

> Bulgar ve Sırp hükümetlerine oraya izinsiz giden kitlelerin düzen ve disiplininin sorumlusu olamayacağımı bildirmiştim. Bu şekilde gidenlerin kabul edilmeyeceğine şüphem yok. Bundan sonraki kaderleri beni hiç ilgilendirmiyor. Şunu emrediyorum: 1- Komutanlar hemen üç günlük bir kayıt müddeti belirleyerek isteyenlerin mülteci kamplarına geçmelerini teklif etmelidirler. 2- Kayıt olanlara istedikleri yere gitmekte serbest oldukları, ancak mülteci kampında kaldıkları sürece kamp düzenine uymak zorunda oldukları söylenmelidir. 3- Mülteci kamplarından birliklere dönüş yasaklanmalıdır. 4- Belirlenen müddet sonrasında birliklerini izinsiz terk etmeye kalkışanlar tutuklanmalı ve askerî mahkemelerde yargılanmalıdırlar. 5- Fransızlar tarafından zorla götürülenler olduğu takdirde limandaki Rus görevliye rapor edilmelidir.[551]

1921 ilkbaharında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Rus süvarilerin büyük kısmını sınır muhafızı olarak, mühendislik gibi meslekleri olan Kuban Kozaklarını da kamu hizmetleri için almaya karar verdi. Bir süre sonra geri kalanlara da Bulgaristan talip oldu. Bunun üzerine transfer Mayıs 1921'de başladı. Sistematik tahliye ise Ağus-

550 Shmelev, a.g.m.,s. 198-201.

551 Davattsı-Livov, a.g.e., s. 87-88.

tos 1921'de başladı ve Selanik yoluyla Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Bulgaristan'a gerçekleşti. 1922 başında neredeyse tamamlanmıştı.[552] Küçük bir grup Rus, Gelibolu'da İngiliz askerî mezarlığının bakımı için kaldı.[553] I. Ordu'nun çoğu Bulgaristan'a, süvari ve Kozaklar ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na gitti.

14 Aralık'ta son yolcularla birlikte Kutepov da Gelibolu'dan ayrıldı.[554] Askerler Gelibolu'dan ayrılırken bir tören düzenlendi. Bu törene Vali, Belediye Başkanı, Rum Metropoliti ve ruhaniler ile Müftü de katıldı.[555]

2- ÇATALCA

a) Çatalca'ya Geliş ve Yerleşme

Fransız İşgal Komutanlığı Vrangel birliklerinden bir kısmının Çatalca bölgesindeki kamplara yerleştirilmesine karar verdi. Bunun için 15 Kasım 1920'de Hadımköy'de askeriyeye ait iki ambarın boşaltılması istendi.[556] Ertesi gün Çatalca Mutasarrıflığı, Fransız Komutanlığı'na bölgenin Balkan Savaşı sırasında büyük oranda bulaşıcı hastalığa maruz kaldığından sağlık açısından hâlâ tehlike taşıma riski bulunduğuna dikkat çekerek yapılacak yerleştirmenin iptalini isteyen bir yazı gönderdi.[557] Bunun üzerine aynı ayın sonlarında Fransız subaylarından oluşan bir heyet İstanbul'dan Hadımköy karargâhına gelerek, bölgenin Rus asker ve mültecilerinin yerleşimine, iskân ve iaşesine uygun olup olmadığı konusunda yetkililerden bilgi istedi.[558] Araştırmalar sonunda

552 Wrangel, a.g.e., s. 343.

553 Hutchins, a.g.e., s. 51.

554 Shmelev, a.g.m., s.202.

555 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 102.

556 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-87 lef 1

557 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 24.

558 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 4.

alınan karara göre, Hadımköy'deki Fransız Kumandanlığı'nın idaresinde mültecilerin gruplar halinde Hadımköy'ün çeşitli bölgelerine yerleştirilmesine ve uygun bir merkeze yeterli sayıda Fransız askeri konarak, asayişin teminine karar verildi. Fakat 400 kişi ile başlanan yerleştirme, 15.309'u buldu ve bölgede büyük çaplı bir yığılma ortaya çıktı. Fransızlar Rus askerlerinin sorunsuz bir şekilde yerleştirilmesi için azami gayret gösterdiler. Herhangi bir asayişsizliğe meydan vermemek için her kafilenin başına silahlı Rus kıtaları yerleştirdiler. Ayrıca askerleri kontrol etmek amacıyla belli merkezlerde bizzat Fransız askerleri bulundurdular. Çatalca bölgesinde iskân için seçilen yerler; Hadımköy, Sancaktepe, Çilingir Çiftliği ve Kabakça İstasyonu civarında Damat Halim Paşa'ya ait Fırtına Çiftliği idi.[559]

Çatalca bölgesine yerleştiren Beyaz Ordu'nun çoğu Don Kozaklarından oluşuyordu. Ayrıca içlerinde Kuban, Kalmuk, Tatar ve Ruslar da vardı.[560] Bölgeye gönderilenler arasında az sayıda sivil mülteci de bulunuyordu. Askerler buradaki kamplara, çiftliklere ve boş binalara yerleştirildiler. Örneğin Çatalca'da Osmanlı ordusunun eski bir kampına 10 binin üzerinde Don Kozakı yerleştirilmişti. Ayrıca Çilingir'de boş bir çiftlikteki on kadar mandıraya ve Hadımköy'den birkaç km uzakta olan Sancaktepe Köyü'ne de bir o kadar daha Kozak iskân ettirilmişti.[561] Diğer askerler de Hadımköy ve Kabakça'ya yerleştirildiler.

1 Aralık 1920 tarihinde Sancaktepe'de 9350, Çilingir Çiftliği'nde 4600 ve Kabakça'daki Fırtına Çiftliği'nde 6100 asker yerleştirilmişti ve toplam sayı 20,050'yi bulmuştu.[562]Bölgede aşırı bir yığılma olmuştu ve nakiller devam ediyordu. Bu durum Fransızların bölgedeki kontrolünü de zorlaştırmaktaydı. Bu yüzden 26

559 BOA. DH.İ.UM., 19-15 / 1-23, lef 3.

560 General C. B. Thomson, "The Russian Refugees in Constantinople", *The Manchester Guardian*, 9 Eylül 1921.

561 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 105-106.

562 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 16.

Nisan'da Hadımköy'e gelen üç tren kabul edilmedi ve bu tarihten itibaren bölgeye yapılacak iskânlar durduruldu.[563]

Kozak birliklerindeki subayların büyük kısmı köylüydü. Bolşeviklerle mücadele onlar için sadece Rusya mücadelesi değil Don ve Kuban bölgeleri mücadelesiydi, "özgür taşra" mücadelesiydi. Fakat bulundukları şartlar soyut değerler için mücadeleyi zorunlu olarak ikinci planda bırakıyordu.[564]

Çatalca'daki kamplara yerleşen askerlerin moral ve disiplinleri kısa sürede hızla kötüleşti. Bunun temel nedeni etkisiz ve zayıf liderlikti. Öte yandan kamplardaki şartlar da morallerin bozulmasına sebep oluyordu. 1921'in başında buradaki askerler adeta kovuklarda yaşıyorlardı ve acınacak durumdaydılar.[565] Üç ay geçtikten sonra bile aydınlatmanın olmadığı, tavanı su sızdıran, tabanı balçık ahırlarda kalıyorlardı. Bu şartlarda askerlerin sağlığı da bozuldu. Kısa süre sonra salgınlar ortaya çıktı ve hasta sayısı hızla arttı.[566] Örneğin Çilingir'deki sıhhi durumun kötülüğü 8 Aralık'ta koleraya neden olmuştu. Bir hafta içinde kolera vakası 84'e çıkmış ve hastalığa yakalananlardan 47'si ölmüştü. Birkaç hafta bile geçmeden hasta sayısı yüzleri buldu. Hastalığın salgına dönüşmemesi için kamplarda bulunan tüm askerler aşılandı.[567] Ayrıca Hadımköy ve Kabakça istasyonları yolcu ve nakliyata kapatıldı. Sıkı bir karantina ile hastalığın önü alındı ve Ocak başına kadar salgın yok edildi. İstasyonlar da yeniden hizmete açıldı.[568] Ancak şartların kötülüğü kaçışları da başlattı. Askerler kimseye tâbi olmadıklarını söyleyerek disiplin ve askerî tedbirlerin alınmasına da karşı çıkıyorlardı. Sonunda mültecilerin başka yere

563 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 13/1.

564 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 75-76.

565 General C. B. Thomson, "The Russian Refugees in Constantinople", *The Manchester Guardian*, 9 Eylül 1921.

566 Hutchins, a.g.e., s.51-52.

567 BOA. DH.İ.UM, 19-15 / 1-26.

568 BOA, DH.İ.UM, 19-15/1-48.

sevkine karar verildi. Çilingir'de durum ancak mültecilerin bir kısmının kamptan uzaklaştırılmasından ve 4 Ocak'ta Ataman'ın buraya gelmesinden sonra düzelmeye başladı.

Sancaktepe'de ise şartlar zor olmasına rağmen Çilingir'den daha iyiydi. En iyi muharip birlikler buradaydı. Sancaktepe ve Hadımköy'ü birleştiren dekovil sayesinde düzenli bir şekilde erzak sağlanıyordu. Sancaktepe'deki hayat tiyatro, okuma salonları, kurslar, avcılık vb faaliyetlerle Gelibolu'yu andırıyordu.[569]

Çatalca'daki Rusların gıda temininde de ciddi sıkıntılar vardı. Fransızların verdikleri tayınlar yetmeyince yardım kuruluşları bölgeye iaşe göndermeye başladılar. Trenlerle gelen iaşenin Çilingir'deki kampa taşınmasında kullanılan yöntem, bölge halkıyla Fransızları karşı karşıya getirdi. Askerler istasyondan uzakta bulunan karargâhlarına zahire ve iaşe nakletmek amacıyla Fransızların idaresinde çevre köylerden araba topluyorlardı. Söz konusu durum ziraat mevsimine denk geldiğinden bölge halkı mağdur olmuştu. Durumun düzeltilmesi için pek çok kişi dilekçe yazarak Çatalca Mutasarrıflığı'na şikâyette bulundu. Durum Fransızlara bildirildi. Fransızlar köylerdeki muhtarlar vasıtasıyla sınırlı sayıda araba topladıklarını ve köy muhtarlarına hizmetlerinin karşılığını ödediklerini, bu yüzden halkın mağdur durumda olmasının söz konusu olmadığını, ayrıca iaşe naklinin tamamlanmak üzere olduğunu belirterek, olayı kapattılar. [570]

Gıda konusunda yaşanan zorluklar ve yokluklardan dolayı bir süre sonra Çatalca'daki askerler Fransızların koyduğu hattı gizlice delerek, Kırım'dan beraberlerinde getirdikleri kişisel eşya ve malzemeleri halka satmaya başladılar. Henüz ellerinde satacak malları olduğundan asayişsizlik olayları ortaya çıkmamıştı. Fakat bölgedeki yetkililer parasız kaldıklarında ve yiyecek satın alamadıklarında bu askerlerin pek çok suça karışabilecekleri uyarısını

569 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 105-106.

570 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 21.

yapıyorlardı.[571] Bunun üzerine Fransız Kumandanlığı askerlerin eşyalarını satmasını yasakladı ve bu eşyaları satan veya müşteri olan kişilerin hem yüksek miktarda para cezası ile cezalandırılacaklarını hem de askerî mahkemede yargılanacaklarını duyurdu. Bu kararın ardından eşya satışları durdu.[572]

Bu arada kamplarda kötü şartlar altında yaşayan asker ve sivillerden bazıları bir süre sonra geri dönmekten bahsetmeye başladı. Geri dönme arzusunda olanların çoğunluğunu Don Kozakları oluşturuyordu. ABD Konsolos Vekili bu durumu şöyle dile getirmişti:

> ...zaman zaman provokatörler görünmesine rağmen, Bolşeviklerin iyi örgütlenmiş bir propaganda çalışmasına rastlanmıyor. Çatalca Kampı dışında, ne askerler ne de sivil sığınmacılar arasında Bolşevizme sempatinin herhangi bir belirtisi var. Don Kozaklarının kaldığı Çatalca Kampı'nda, Pera Palas Oteli'ndeki Bolşevik ajan Kuznetsov'un desteklediği, Albay Gniloribof'un yaptığı propaganda nedeniyle Bolşeviklere bir ölçüde sempati oluşuyor.[573]

Kozaklardan bir grup da Aralık ayının başında ABD'ye göç etmek üzere müracaatta bulunmuştu. Kozaklar toplu olarak yaptıkları bu başvuruda tarihsel olarak hem cengâver hem de çiftçi olduklarını belirterek, Amerikan hükümetinden kendilerine boş bir arazi ve bu arazinin imarı için bir miktar para yardımı yapmasını talep etmişlerdi.[574] Bu talep olumlu sonuçlanmamış olsa gerek ki, Kozaklar bir süre sonra yurtlarına dönmek istediler. Zaten 1921 yılında Fransız Hükümeti de geri dönmek isteyen Rus mültecilere yardım edeceklerine dair bir bildiri yayınladı.[575] Söz konusu bildiriden sonra Rus asker ve sivillerden bazıları Rusya'ya geri dönmeye karar verdiler. 13 Şubat 1921'de *Reşit Paşa* gemi-

571 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 13.

572 BOA. DH.İUM., 19-16/ 1-44, Lef 2.

573 Criss, a.g.e., s. 129.

574 "Kazakların Amerika'ya Müracaatı", *Vakit*, 2 Aralık 1920.

575 "Rus Muhacirleri Hakkında Bir Tebliğ", *İkdam*, 10 Nisan 1921.

si ile İstanbul'dan Rusya'ya dönen 3,300 Kozak, ağırlıklı olarak Çilingir, Sancaktepe ve Hadımköy'dendi.[576] 31 Aralık 1921 tarihine kadar toplam 12,000 mülteci Rusya'ya geri dönecektir. Geri dönen mültecilerin akıbetleri konusunda tam olarak bir şey bilinememektedir. Çünkü pek çok mülteci geri dönen yakınları veya arkadaşlarından bir daha haber alamadılar. Davis geri dönenlerin çoğunun kurşuna dizildiğini, fakat Beyaz Ordu ile ilişkisi bulunmayan mültecilerin Rusya'ya dönmelerine izin verildiğine ilişkin birkaç vakaya rastladıklarını belirtmektedir.[577]

Çatalca'da kalan Rus mültecilerin giderek Fransızlarla ilişkileri bozulmaya hatta bir krize dönüşmeye başlamıştı. İlişkilerin bozulmasındaki temel faktörlerden biri kampın güvenliği için Fransızların Senegallileri kullanmasıydı. Bunlar İstanbul'a ya da Bulgaristan'a kaçışı da engelliyorlardı. Sonunda Fransız hükümeti Mart-Nisan 1921'de buradaki Kozakları Limni'ye gönderme kararı aldı. Kozaklar bu transfere karşı çıktılar. Çünkü gıda, fiziki şartlar, hastalık oranı Limni'de Çatalca'dan daha kötüydü.[578]

b) Askerlerin Limni'ye Gönderilmesi

Ocak 1921'de Fransız işgal kuvvetleri komutanı Charpy, Çatalca'daki Don Kozaklarının Limni'ye sevk edilmesini emretmişti. Buna karşı çıkan Kozak birliklerinden Kaledin alayı ayaklanarak, 12-13 Ocak gecesi Senagallilerle kazmalı kürekli bir çatışmaya girdi. Bu olayda iki Senegalli asker yaralandı.[579] Fakat Don askerlerinin öfkesi bu olayla dinmedi. Kampta gerginlik o kadar arttı ki 19 Ocak'ta Fransız askerleri mitralyözlerini Kozaklara çevirerek ateşe başladılar. Fransız ateşine karşılık veren

576 Uravelli, a.g.m., s. 113.

577 Davis, a.g.m., s. 192-194.

578 Hutchins, a.g.e., s. 51-52.

579 Robinson, a.g.e., s. 39.

Ruslar 10 Senegalliyi öldürüp, 20 Senegal askeri ile iki Fransız subayını da yaraladılar. Olayların kanlı çatışmalara dönüşmesi üzerine asi Kozak birlikleri subaylarınca silahsızlandırıldılar. Bu sırada Fransız birlikleri de kampı çevirerek olayın elebaşlarını yakaladılar. Daha sonra bu askerler mahkemeye çıkarıldılar.[580] Öte yandan yaptıkları "hatayı" fark eden Fransız yetkililer, bu emri Vrangel'in vermesi gerektiğini anladılar ve kendisinden bunu rica ettiler. Vrangel'in emir vermesi üzerine nakil hazırlıkları başladı.[581]

Çatalca bölgesindeki Rusların Limni'ye gönderilmesi, buradaki sivil Rusları da kapsıyordu. Fakat yardım kuruluşları sayesinde daha iyi şartlarda olan siviller askerlerle aynı muameleye tâbi tutulmak istemiyorlardı. Bu nedenle, 9 Ocak 1921'de asker olmadıklarını iddia eden sanayi erbabından bir grup Osmanlı tâbiyetine geçmek için başvuruda bulundu.[582]

Çatalca livası sınırları içindeki Rus karargâhında bulunan askerlerin sevkine Ocak ayının ikinci haftasından itibaren başlandı. Askerler önce trenlerle İstanbul'a gidecek, buradan da gemilerle Limni'ye transfer edileceklerdi.[583] Çatalca Mutasarrıflığı'ndan 12 Ocak 1921 tarihinde verilen bilgiye göre, önce 500 ardından da 1000 kişilik iki kafile trenle İstanbul'a gönderildi. Fakat transferlerle birlikte kamplardan firar haberleri de gelmeye başladı. Sancaktepe, Çilingir ve Kabakça'daki kamplardan gönderilen askerden daha fazlasının firar ettiği bildirildi. Firar edenlerin sayısı binlerle ifade ediliyordu. Firarilerin bir kısmı gruplar halinde Bulgaristan tarafına kaçıyor,[584] bir kısmı da dağlara ve köylere yayılarak iaşesizlik yüzünden harap duruma düşüyor ve adam dövme,

580 "Mutiny in Vrangel's Army", *The Manchester Guardian*, 19 Ocak 1921.

581 Davattsı-Lıvov, s. 56-57.

582 BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-59.

583 BOA., DH.İUM., 19-15/ 1-23, Lef 2.

584 BOA. DH.İ.UM., 19-15/ 1-23, lef 13/1.

yaralama, hırsızlık, haraç ve yağma gibi suçlara karışıyorlardı.[585] Bu olaylarla ilgili şikâyetlerin ardı arkası kesilmiyordu.

Disiplini bozulmuş ve sevkiyata karşı çıkan bu askerlerin İstanbul'a gönderilmeleri Osmanlı makamları tarafından da olumsuz karşılanmıştır. Harbiye Nezareti, Fransız yetkililerden bu sevkiyatın İstanbul'daki asayişi ve memleket ekonomisini olumsuz etkileyeceğinden, Rus askerlerinin acilen İstanbul'dan başka bir yere gönderilmelerini talep etmiştir.[586] Fakat bu talep kabul edilmemiş ve sevkiyat işlemleri İstanbul üzerinden gerçekleştirilmeye devam etmiştir.

Sevkiyat sırasında zaman zaman Fransızlarla Rus askerleri arasında huzursuzluk hatta iki grup arasında silahlı çatışmalar bile yaşanmaktaydı.[587] Öte yandan Fransızlar bazen sevk edilecek askerlerin güvenliğini sağlamakta da zorluklar yaşıyordu. Sevkiyat sırasında Rus askerlerin başına gelen olaylardan Fransızlar sorumlu tutuluyor ve tepkiler artıyordu. Örneğin Hadımköy Sancaktepe'deki Rus kampından Limni'ye gönderilmek üzere bekleyen dört Rus İnceğiz köyü civarında saldırıya uğramış, bu olay sonucunda bir kişi ölmüş, bir kişi de yaralanmıştı. Olaydan sonra soruşturma başlatılmış, kurtulan Rus askerleri de Kabakça kampına gönderilmişti.[588] Buna benzer olayların sayısı hiç de az değildi.

Zorluklara rağmen sevkiyat çok hızlı gerçekleştirildi. Örneğin 15 Ocak'ta sevk ve firar edenlerden sonra Sancaktepe'de 6.500, Çilingir Köyü'nde 3000, Kabakça'da 3000'den daha az asker kaldığı, Çatalca istasyonunda ise trenle giden Rusları kontrol etmek üzere bir Fransız onbaşısından başka kimsenin bulunmadığı bildirilmişti.[589] Rusların Limni'ye sevkiyatı 24 Mart 1921'de tamamlandı.[590]

585 BOA. DH.İUM., 19-16/1-53, Lef 1.

586 BOA, DH.İ.UM, 19-16/ 1-53, lef 9.

587 BOA., DH.İUM., 19-15/1-23, Lef 2.

588 BOA, DH. EUM.AYŞ, 50/20.

589 BOA. DH.İUM., 19-16/1-53, Lef 1.

590 BOA, DH.İ.UM, 19-16 /1-48.

3- LİMNİ

a) Limni'ye Geliş ve Yerleşme

İngilizler adada I. Dünya Savaşı'nda bir askerî kamp inşa etmişti. 1920'nin başlarında ada 2081 Denikin mültecisi için kullanılmış, Vrangel tahliyesinden hemen önce buradakiler Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na gönderilmişlerdi. İngilizler kampı daha sonra Vrangel ordusu için Fransızlara devretti.

Vrangel askerlerinin Limni'ye ilk gelişleri Kasım 1920'de gerçekleşti. Silah tehdidiyle yiyecek almaları ve hırsızlıklarından dolayı adadaki Fransız komutan General Brosseau Rusların yakın köylere gitmelerini yasakladı.[591] 9 Aralık 1920'de buraya 16 bin Kuban, Terek ve Astrahan Kozak'ı getirildi.[592] Ocak 1921'in sonunda Çatalca'daki Don Kozakları ve Kalmuklar da buraya gönderilince rakam 30 bine ulaştı. Adadan kaçmak neredeyse imkânsızdı. Oysa Çatalca'da Senagalliler tarafından vurulma ihtimaline rağmen Bulgaristan'a yüzlerce başarılı firar gerçekleşmişti.

İngilizler kampı Fransızlara tüm altyapısıyla devretmişti. Ekipmanlar, sahra mutfakları, çadırlar, karyolalar, battaniyeler, tıbbî yardım malzemeleri, su arıtma cihazları vs. her şey vardı. Ancak Fransızlara bunların nasıl kullanılacağı gösterilmediğinden ilk kullanışta su arıtma sistemi bozuldu. Bunun üzerine su gemilerle karşı kıyıdan getirilmeye başlandı. Daha sonra başka ülkelere giden Rus mülteciler kamptaki malzemelerin bir kısmını da beraberlerinde götürdüler. Böylece yeni gelenler çarşaf, battaniye ve malzeme yokluğuyla karşılaştı.

Vrangel 21 Aralık 1920'den önce Limni'yi incelemiş, o tarihte henüz gelecek olanların yarısı gelmiş olduğundan Gelibolu'daki kötü izlenimden sonra bu kampı daha tatminkâr bulmuştu. Lim-

591 Lena Divani, "The Russian Refugees in Greece- A First Attempt to Register", *Balkan Studies*, 35:1 (1994), s. 53.

592 Hutchins, a.g.e., s.53-55.

ni'deki Kalmuk sayısı 500'dü. Adaya bir miktar da sivil gelmişti ama bunların sayısını belirlemek zordu. Çünkü yüzlerce Kozak asker Kızıl Haç'tan tayın alabilmek için kendisine sivil süsü vermişti. Limni'deki büyük sorunlardan biri adanın kalabalıklığı idi. Ayrıca, ilk gelişte ahşap ve taş barakaların tahsisi konusunda Don ve Kubanlar arasında husumet gelişmişti. Donlar Fransızlar tarafından Mondros Körfezi'nin karşı tarafında kurulmuş olan geniş çadırları işgal ettiler. Bu nedenle bu iki grup iki ayrı kampta toplandı.

Limni Ruslar arasında "ölüm adası" olarak adlandırılıyordu. İzole, ağaçsız, rüzgârlı, kurak bir alan olarak aslında mültecileri ağırlamaya uygun olmayan bir yerdi. Bir mülteci kampından çok bir hapishane gibiydi. Yakıt yokluğu da ayrı bir problemdi. Fransızlar sadece günde bir öğün yemek pişirebilecek kadar yakıt sağlıyorlardı. Yıkanma ya da ısınma için hastane dışında yakıt yoktu. Yer yokluğundan ya beş kişilik çadırda 15 kişi, ya da üç aile kalıyordu. Tayın, bir Fransız tayınının üçte ikisiydi ve et konservesi, fasulye ve kara ekmekten oluşuyordu. Yiyecek konusundaki sıkıntılar nedeniyle Amerikan Kızıl Haçı sivillere pirinç, kakao ve süt sağlamaya başladı. Fakat bu yardım beslenme sorununu çözmedi. Yetersiz beslenme, hijyen yokluğu ve kötü şartlar nedeniyle 1 Aralık 1920-31 Mayıs 1921 arası Don ve Kuban hastanelerinde toplam 5039 kişi yatmıştı. Ayrıca bu tarihlerde 71 doğum gerçekleşmişti. Ocak-Şubat aylarında hastaneye yatanların sayısı ise ikiye katlanmıştı.

Amerikan Kızıl Haçı adada bir kadın ve çocuk evi açtı. Bu sayede kadın ve çocukları kamp dışına taşıyarak beslenme ve yaşam şartlarını yükseltmeye çalıştı. Mayıs 1921 sonunda burası 300 nüfusluydu. Bu yolla aynı zamanda bekâr ve akrabasız kadınlara da yardım etmeyi amaçlıyordu. Birçok örnekte bu kadınlar, yiyecek ya da korunma sağlayabilmek için, subay veya askerlerin "geçici" eşleri haline gelmişlerdi. Bir büyük çadır, gösteri merkezi ve okul olarak kullanılıyordu. İki dikiş makinası ve bir gramofon Amerikan Kızıl Haçı tarafından sağlanmıştı. Zemtzvos biri Don diğeri

Kuban kampında iki okul kurdu. Öğretmen maaşını ödeyip, okul malzemelerini sağladı. Bu iki okula 6-12 yaş arası 80 öğrenci devam ediyordu. Okullardaki temel sorun Kalmuk çocukların Rusça bilmemeleriydi. Öğretmenler de Kalmukça bilmedikleri için iletişim kurmakta zorluklara neden oluyordu. Mültecilerle birlikte 30 papaz da Limni'ye gelmişti. Ayinler kampta bulunanların moralini yükselten önemli unsurlardan biriydi.[593]

Limni'de askerler arasında askerî disiplin diye bir şeyden söz etmek imkânsızdı. Hava şartları, gıda, su, battaniye ve giysi yetersizliği, Çatalca'dakiyle benzer olduğu halde Limni'deki disiplinsizlik, kirlilik, sürekli şikâyet hali, emirlere itaatsizlik, selam vermeme, Yunanistan, Bulgaristan veya Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na kaçma amacıyla kampı terk etme, çok yaygındı.[594]

Vrangel Şubat başında Limni'yi tekrar ziyaret etti ve buradaki Kozak birliklerine "Kızılların sonu yaklaşıyor, topraklarınıza dönmenize çok az zaman kaldı" diyerek, moral vermeye çalıştı.[595] Fakat bu mesajı askerler üzerinde beklediği sonucu yaratmadı.

b) Limni'den Ayrılış

Limni'deki Ruslar Şubat 1921'den itibaren başka ülkelere sevk edilmeye başlandı. Tahliye için Limni'dekilerin önüne üç seçenek konulmuştu: Rusya'ya dönmek, Brezilya'ya gitmek, Fransız yabancılar lejyonuna katılmak. Brezilya'ya gitme konusunda büyük bir gönülsüzlük vardı, yine de bir miktar asker bu maceraya atılacaktır. Bazıları ise adanın dağlarına çıkıp eşkiyalık bile yaptı.[596] Yine de en popüler hedef, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na gidebilmekti.[597]

593 Hutchins, a.g.e., s. 53-59, 63-64.

594 Shmelev, a.g.m., s.202.

595 Jevakoff, a.g.e., s. 237-238.

596 Shmelev, a.g.m., s.202.

597 "Plans to Relieve Wrangel Refugees", *The Washington Post*, 5 Haziran 1921.

Öte yandan Mayıs 1921'den sonra Yunanistan yardım garantisi olmadan bireysel olarak gelmek isteyenleri kabul edebileceğini bildirdi. Yaklaşık 2500 Kozak Yunanistan'ın teklifini değerlendirdi ancak sonradan iş bulmakta zorlandıkları, neredeyse % 90'ının da sıtmaya yakalandığı öğrenildi.[598]

Limni'deki Rusların önemli bir kısmı da Sovyet propagandistleri tarafından yurda dönüşe ikna edilmeye çalışılmışlardır. Geri dönüş propagandası genellikle posterler, bildiriler ve kişisel müdahalelerle gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Bu işle ilgilenen komünist komite, Batum'daki Bolşevik temsilciliğinden sağladığı fonla işsizlik ve hayal kırıklığı ile kıvranan mültecilere yardım ederek, onları Sovyet topraklarına çekme çabasındaydı.[599] Ayrıca Rusça bilen genç Fransız subaylar Kozaklara nutuklar atıyor, Rusya'da Fransa güvencesinde bir af sözü veriyorlardı. Bu propagandalar sonucunda binlerce kişi Sovyetler Birliği'ne dönmeye karar verdi. Limni'den ilk yurda dönüş 16 Şubat 1921'de başladı. İlk giden grup 3285 kişiydi. 29 Mart-2 Nisan 1921'de ise 6135 kişilik ikinci grup gidecektir.[600]

Bununla birlikte Fransızca bilmeyen veya çok az Rusça konuşan bir grup Kalmuk da "herkes buradan bir yere gidecek" diye "kandırılarak" yolculuğa ikna edilmiş, fakat Kozakların onları son dakikada uyarmasıyla kampa dönmüşlerdi. Vrangel bu durum üzerine Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye bir protesto mektubu yazmıştı.[601]

Çoğunluk Eylül 1921'de ayrıldı. Ağırlıklı olarak Kalmuklar ve Kubanlar, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na, Abramov kumandasındaki Donlar ve I. Ordu'nun diğer kısımları Bulgaristan'a

598 Robinson, a.g.e., s. 42.

599 "Reds Covert Refugees", *The New York Times*, 17 Ocak 1921.

600 Robinson, a.g.e., s. 40-41.

601 Alexis Wrangel, a.g.e., s. 224.

gönderildi.[602] 1923'e kadar Limni'den tahliyelerin hepsi tamamlandı.[603] Adada Ruslardan geriye sadece 500 kadar Kuban ve Don Kozakı'nın yattığı, Portiano'da bir anıt mezarlık kaldı.[604]

4- BİZERTE

Vrangel ile birlikte İstanbul'a gelen Rus filosu toplam 66 gemiden oluşuyordu.[605] Bunun donanmaya ait kısmı 25-30 kadar parçadan ibaretti. İçlerinde bir dretnot, iki kruvazör, beş muhrip, dört denizaltı, üç buzkıran, bir trol, yedi küçük devriye ve destek gemisi vardı. Vrangel bu filoyu kıyı güvenliğinden endişe eden Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na aktarma girişiminde bulunduysa da, bu İtalya'nın girişimi ile Fransa tarafından engellendi. Ancak, İngilizler de silahlı denizaltıların Boğaz'a girmesine itiraz etmişlerdi. Bu süreçte, denizaltı kaptanları çeşitli tekliflerle karşılaştılar.

Örneğn, Bolşevik hükümet telgrafla donanma askerlerine af önerisi yaptı. Denizaltıları geri getirmeleri karşılığında ödül ve istedikleri ülkeye göç etme hakkı tanıdı. İddiaya göre en ilginci, Mustafa Kemal'den gelendi. Bahriyelilere ayda altı altın lira, subaylara yüksek maaş, koruma garantisi, ele geçirecekleri her Yunan gemisini de ganimet olarak teklif etmişti.[606]

Teklifleri değerlendirmek üzere denizaltılardan birinde bulunan Deniz Yüzbaşı Offenburg mürettebata bir toplantı çağrısı yaptı. Denizaltılarında 2000 millik yakıt, 200 bomba, 12 beyaz başlıklı torpido, bol makinalı tüfek ve tüfek cephanesi ile 20 günlük yiyecekleri vardı. Yapılan durum değerlendirmesinden son-

602 Vitkovsky, a.g.e., s. 47.

603 Hutchins, a.g.e., s.63,64.

604 http://www.vor.ru/English/Exclusives/excl_next1451_eng.html [17 Şubat 2010]

605 *Russkaya Armiya v Izgnanii 1920-1923*, byy, yy, ty, s. 1-2.

606 Hutchins, a.g.e., s. 14-17; Stewart, a.g.e., s. 419.

ra kimsenin Rusya'ya dönmek istemediği ortaya çıktı. Mustafa Kemal'e de güvenmiyorlardı. Sonunda şu karara varıldı; üç gün bekleyecek, Boğaz'a giriş izni gelmezse korsanlığa başlayacaklardı. Üçüncü günün gecesinde radyodan Şile Feneri'ne doğru ilerleme emri aldılar. Oradaki bir İngiliz destroyeri onlara Sirkeci'deki Fransız deniz üssüne kadar eşlik etti. Fransız Deniz Birlikleri Komutanı Amiral Ravenner hiçbir Fransızın Rus gemilerine çıkmayacağına söz verdi; tifüs veya kolera bulaştırma ihtimallerine karşı temizlenmeleri için bir dezenfeksiyon vagonuna gitmelerini istedi. Fakat bu samimi bir söz değil, tam anlamıyla bir tuzaktı. Nitekim denizciler banyo yaparken Senegal askerlerince etrafları sarıldı ve Fransız askerleri denizaltıları ele geçirdiler.[607]

Bu oldubittinin ardından Vrangel'in Bahriye Nazırı Amiral Kedrov Paris'e gitti. Denizcilerinin çoğu dört aydır denizde bulunuyordu. Kedrov, gemilerdeki 50 bin ton ticarî malzemenin İstanbul'da Fransızlara teslim edildiğini, savaş gemilerinin de Fransa'nın hâkimiyetindeki Tunus'un Bizerte limanında güvence altına alındığını açıkladı.[608]

Deniz personeli ve yakınları 4 bin ila 8 bin kişi arasındaydı, tam sayı bilinemiyordu. Devrim sırasında personelin yarısı Bolşeviklere katılınca onların yerini Kozaklar almıştı. Bu alan, teknik bilgiye ihtiyaç duyuyordu. Denizaltı, buzkıran, trol gibi daha çok kapalı ortamda çalışanlar devrim sırasında subaylarına sadık kalmışlar, büyük gemilerde ise devrim sırasında subaylarını öldürmüşlerdi. Beyazların eline geçenler gemilerde balıkçıların, köylülerin ve Kozakların çalışması da sağlanmıştı. Yeni personel, Beyaz Ordu'ya ve subaylara sadakati sağlamış ama teknik bilgisizlikleri nedeniyle gemilerde etkili olamamışlardı. Yardım kuruluşları İstanbul'da yoğunlaştığından Bizerte'deki Rus mülteciler, özellikle de siviller sıkıntı çekti. Zemtsvos burada bir iş bulma bürosu açtı. Ancak

607 Stewart, a.g.e., s. 420.

608 "Vrangel's Sailors Still at Sea", *The Manchester Guardian*, 8 Ocak 1921.

Tunus'taki ekonomik kriz iş bulmalarını güçleştiriyordu. On ay içinde 3 bin denizci Fransız yabancılar lejyonuna katıldı. Geri kalanların bir kısmı iki yıl içinde Kuzey Afrika'nın diğer bölgelerine yerleştirilirken, büyük kısmı da Fransa'ya gitti.[609]

Fransa 1924'te Sovyetler Birliği'ni tanıyınca Bizerte'deki donanmadan Rus denizcileri uzaklaştırdı ve Bizerte'deki Rus gemilerinin Sovyetlere devredilmesine karar verdi. Vrangel bu kararı illegal olarak niteleyip protesto etti. Ocak 1925'te altı büyük ve altı küçük gemi Bolşevik Amiral Berens'e teslim edildi. Ancak çoğu kötü durumdaydı ve çürüğe çıktı. Bir destroyer de İtalyanlara verildi.[610]

609 Hutchins, a.g.e., s.67-69.

610 a.g.e., s.67-69; Robinson, a.g.e., s. 35.

Beşinci Bölüm



Mülteciler Üzerinden Siyaset

Rus mültecilerin durumu Batılı güçler açısından sadece sıradan bir göçmen olayı olarak değerlendirilmemiştir. Göç edenlerin büyük bölümünün düzenli ordu birliklerinden oluşması onu başka örneği olmayan, kendine özgü bir durum olarak kabul etmeyi gerektirmiştir. Üstelik bu ordu savaş tecrübesi ve yeteneği yüksek, iyi eğitilmiş ve savaşa istekli bir kadro ile hazır bir durumda iken. Beyaz Ordu birliklerinin bu durumunu dikkate alan İtilaf güçleri, özellikle Fransa ve İngiltere o günkü şartlarda kendi siyasî amaçlarına uygun olarak mülteciler üzerinden yeni siyasetler geliştirmeye çalışmışlardır. Bu durum zaman zaman İtilaf güçleri arasındaki ilişkileri de gerginleştirerek, aralarındaki anlaşmazlıkların derinleşmesine neden olmuştur. Örneğin İngiltere Vrangel birliklerine destek olmaya en başından itibaren karşı çıkmıştır. Fransa için ise Beyaz Ordu, Vrangel'in de isteğiyle, önce Bolşevikliğe karşı kullanılabilecek bir araç olarak düşünülürken, siyasî gelişmelerin seyrine paralel olarak daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Hatta 1921'den itibaren hızla tasfiye edilmesi gereken tehlikeli bir unsur olarak değerlendirilmeye başlandığı bilinmektedir. Bu durumda tamamen desteksiz kalan Beyaz Ordu için ayakta kalabilme şansı kalmayacaktır.

1-VRANGEL'İN DESTEK ARAYIŞI

Kırım'da yapılan anlaşma ile Fransa'nın üstleneceği harcamalara için Vrangel, Rus binalarını ve donanmasını karşılık göstermişti. Vrangel ve yakın çevresindeki Krivoşin ve Struve, bu yolla en iyi anlaşmayı yaptıklarını düşünmekteydiler. Paris'i maddi olarak tatmin etmek demek, orduyu muhafaza ediyor olmak ve gereği halinde bu orduyu İtilaf güçlerinin emrine sunmak demekti.[611]

İstanbul'a gelişin ilk günlerinde *Waldeck-Rousseau* gemisinde yapılan bir toplantıda Vrangel ve Şatilov Fransızlarla, daha önce Kırım'da de Martel ile yapılmış olan anlaşmayı teyit ettiler. Bu-

611 Jevakoff, a.g.e., s. 241-242.

nunla beraber Rus ordusunun düzen ve disiplininin de korunacağı kabul edildi. Amiral de Bon, Amiral Dumesnil ve General de Burgon bu konuda Vrangel'i desteklediler.[612]

Paris'teki Rus Büyükelçisi Maklakov, Bolşeviklere karşı mücadelenin sona ermeyeceğini açıkladı: "Silah ve cephane dışında da Bolşevikleri devirmenin yolları var. Kavga kansız da sürebilir."[613] Fransız Harp Akademisi Komutanı General Debency, Rusların sorunlarını kendi kendilerine çözemeyeceğini belirterek, "gelecek yıl biz çözmeliyiz" önerisinde bulundu. Ayrıca Rus problemi çözülmeden dünyaya barışın gelemeyeceğini söyledi. Gelecek bahar, Fransa'nın Rusya ile bir savaş ihtimalinin ciddi olduğu söyleniyordu. ABD ise, İngiltere ve Fransa tanısa bile Sovyetleri tanımayacağını, Bolşevizmin dünya istikrarı açısından bir tehdit oluşturduğunu ilan etti.[614]

Daha Vrangel İstanbul'a gelmeden, 15 Kasım'da Rus Konsolosluğu'nda 18 Rus cemiyeti bir araya gelerek bir toplantı düzenlemiş, Bolşeviklere karşı mücadelenin süreceğini ve Vrangel'in Rus hükümetinin başı olarak tanınmaya devam edileceğini ilan etmişti. Katılan cemiyet üyeleri bu toplantıda Bolşeviklere karşı mücadelenin devam edeceğine ve Rus hükümeti adına mücadele eden General Vrangel'in Rus birleşik kuvvetlerinin ve Rus hükümetinin "meşru reisi" olduğuna dair karar almışlardı. Ayrıca İstanbul'da bu hükümete yardımcı olmak üzere bir "Milli Rus Komitesi" kurulmasını kararlaştırmışlardı.[615]

Toplantıdan çıkan bağlılık kararı General Vrangel ve kadrosu için büyük önem taşıyordu. Gelecekle ilgili tüm planlar, Batılı dev-

612 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 15-16.

613 "Gen. Wrangel Safe in Constantinople", *The New York Times*, 17 Kasım 1920.

614 "France and Russia", *The Manchester Guardian*, 20 Kasım 1920

615 "Kırım'ı Tahliye", *İkdam*, 17 Kasım 1920; "Crimean Relief Ship in Distress", *The Manchester Guardian*, 19 Kasım 1920; "50,000 From Crimea Crowd Allied Ships", *The New York Times*, 19 Kasım 1920.

letlerden alacağı yardıma ve aynı zamanda İstanbul'da bulunan Rus ileri gelenleri ve gruplarının vereceği desteğe bağlıydı. Nitekim Vrangel İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak önce İstanbul'da bulunan Rus diplomatları ve hükümet başkanı Krivoşin, siyasi temsilci Erenov ve General Lukumski ile uzun bir görüşme yapmış, öğleden sonra İstanbul'daki Rus cemiyet üyelerini kabul ederek, genel bir durum değerlendirmesinde bulunmuştu. Bu görüşmelerde kendisine yinelenen itaat ve bağlılık ile geleceğe dönük tavrını netleştiren Vrangel, aynı günün akşamı yabancı basın mensuplarını kabul ederek, Kırım'ın tahliyesinin sebeplerini ve Bolşeviklere karşı savaşa devam etme konusundaki kararlılığını açıklamıştı.

Vrangel yabancı basın mensuplarına verdiği beyanatında, kumandası altındaki ordu ile Bolşevik ordusu arasında sayıca ve askerî güç açısından büyük fark olduğunu, bu yüzden Bolşeviklerin kayıplara önem vermeden durmaksızın taarruz ettiklerini, bu şiddetli taarruzlara karşı Çarlık ordusunun elinden geleni yaptığını fakat buna rağmen beş bini ölü olmak üzere ordusunun yarısını kaybettiğini, bu durumda artık savaşa devam etmekte fayda görmediğinden Kırım'ı tahliyeye karar verdiğini belirtmişti. Vrangel bu kararın çok zor şartlar altında gerçekleştirildiğinin de altını çizmişti. Vrangel önce Sivastopol'ün tahliye edildiğini, daha sonra sırasıyla Yalta, Kefe ve Kerç'in boşaltıldığını, kendisinin de tahliye işlemlerine bizzat nezaret ettiğini, son askerin gemiye binip, tahliye işlemlerinin sona erdiğine emin olduktan sonra kendisinin de yola çıktığını belirtti. Vrangel beyanatında, tahliye için daha fazla gemi bulunabilseydi, bütün halkın Kırım'dan kendileri ile beraber ayrılacağını iddia etmişti.[616] Bu açıklamanın Vrangel'in Kırım'ın tahliyesinden önce yayınladığı beyannameden oldukça farklı olduğu görülüyordu. İlk açıklamada geleceğe dönük belirsizlik ve karamsarlığın yerini yeni bir mücadelenin başlaması kararı almıştı. Bunda yukarıdaki temas ve görüşmelerin payı olduğu açıktı.

616 "General Vrangel'in Mühim Beyanatı", *İkdam*, 21 Kasım 1920.

Aynı günlerde General Vrangel bir gazeteciye verdiği mülakatta, 30.000'i cephede, 40.000'i de cephe gerisi hizmetlerde görev yapan toplam 70.000 kişilik bir orduya sahip olduğunu belirterek, ordusunu Bolşevikliğe karşı her yerde kullanılabilecek bir araç olarak sunmaktaydı. Bu siyasi amaçla Avrupa devletleri tarafından ordusunun muhafaza edilmesini ve desteklenmesini istemekteydi.[617] Oysa Fransızlar, Rusların tüm silahlarını teslim etmelerini istiyorlardı. Vrangel bunu reddedince, daha fazla üstelemediler.[618] Vrangel, mültecilerin iskân yerleri belli olduktan sonra, eski Güney Rusya Hükümetini lağv ederek, yeni bir hükümetin kurulduğunu ilan etti.[619]

Yeni hükümetin belli olmasının ardından Aralık ayının başında merkezi Paris'te olan "Milli Rus Komitesi"nin kurulması yönünde çalışmalar başladı. Bu komiteye Bolşevik aleyhtarı herkesin üye olması bekleniyordu. Ayrıca bu komitenin Bolşevik hükümetini kabul etmeyen hükümetler nezdinde de Rusya'yı temsil etmesi planlanıyordu.[620]

Öte yandan Fransa'nın Bolşeviklere yönelik politikası da yavaş yavaş değişmeye başlamıştı. Kasım 1920'nin son günlerinde Fransız Senatosu Başkanı Leygues Sovyetlere yönelik ticarî ambargonun artık gerekli olmadığını ilan etti. Yenik ordu mensuplarına da sadece "insanî temelde" yardım edileceğini ekledi.[621] Bununla birlikte Fransa, 1 Aralık 1920'de Rus mültecilere yardımın 1 Ocak'tan itibaren kesileceğini, iş bulamayanlar ya da Rusya'ya dönmeyenlerin sorumluluğunun Zemstvos'a verileceğini bildirdi.[622]

617 "150 bin Mülteci", *İkdam*, 22 Kasım 1920.

618 Alexis Wrangel, a.g.e., s. 219.

619 "Kırım'dan Gelen Rus Mültecileri", *Vakit*, 24 Kasım 1920.

620 "Milli Rus Komitesi Teşkili", *İkdam*, 2 Aralık 1920.

621 Wrangel, a.g.e., s. 339-340.

622 LoN-OJ, Kasım 1921, s. 1011.

Ocak 1921'de İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetleri komutanı askerî ve sivil kampların mümkün olan en kısa sürede tahliyesinin düşünüldüğünü açıkladı ve bir dizi talimat yayınladı. 1 Şubat'ta açıklanan ilki, kamplardakilerin Rusya'ya dönme konusunda cesaretlendirilmeleriydi. Fransız hükümetinin bu konuda gerekli önlem ve garantileri aldığı ve aksi halde erzağın kesileceği söyleniyordu.[623] Raporlara göre Vrangel, İstanbul'daki mülteciler arasında Bolşevik hükümeti tarafından düzenlenebilecek bir isyandan çekinmekteydi.[624]

2- PARİS'TEKİ RUSLAR

Aralık ayından itibaren Paris Büyükelçisi Maklakov, Başbakan Krivoşin ve Dışişleri Bakanı Struve Paris'te, morali yüksek ve iyi eğitilmiş bu orduyu bir "mülteci sürüsüne" dönüştürmemek için karşı tarafı ikna edici turlar yapmaya başlamışlardı. Böylece Vrangel ile Fransız hükümeti arasında bir pazarlık ve mücadele başlamış oluyordu. Oysa Paris, Vrangel'e artık eski gözle bakmamaktaydı. Şartlar ne olursa olsun amaç Rusları ve özellikle orduyu Türkiye'den çıkarmaktı.[625]

Vrangel'in Paris'teki temsilcisi General Miller'in Ocak 1921'de bildirdiğine göre, Fransa artık ordunun varlığını tanımayacaktır. Vrangel, Paris'ten çok uzaktadır. Zaten adamları Paris'e gelene kadar, oradaki muhalifleri lobi faaliyetleriyle onu yıkmaya çalışmışlardı. Bu arada Fransa Başbakanı Briand, Zemgor'un başındaki Prens L'vov'a bir mektup yazarak, ordunun dağıtılmasını ve mültecilere yönelik insanî yardımın Zemgor'un elinde toplanmasını istemişti. Ayrıca Vrangel'in eski Rus devletinin malî varlığını kontrol etmesini de istemiyordu. Bu nedenle Büyükelçiler Konseyi, maddi varlığı ve kontrolünü Zemgor'a bıraktı. Bu Vrangel'e karşı

623 Wrangel, a.g.e., s. 339-340.

624 "Constantinople", *The New York Times*, 11 Aralık 1920.

625 Jevakoff, a.g.e., s. 241-242.

solcuların ve liberallerin bir zaferiydi. Girs'in Vrangel'e dediğine göre maddi kontrolün Zemgor'a devri paranın Ruslara kalabilmesinin tek yoluydu. Yoksa Fransa kontrolü ele alacak, her şey onun iyi niyetine kalacaktı.[626]

Büyükelçiler Konseyi Paris'te 1917 sonunda oluşturulmuştu. En önemli isimleri Paris Büyükelçisi Maklakov, Roma Büyükelçisi Girs, Londra Büyükelçisi Nabokov ve Washington Büyükelçisi Bakhmetev'di. Amaçları, "Rus ulusal çıkarlarını, Bolşevik rejiminin yerini Bolşevik olmayan bir iktidar alana kadar savunmak" şeklinde ilan edilmişti. Bu büyükelçiler geçici hükümet tarafından atanmışlardı.[627] Kasım 1917'de Bolşevikler geçici hükümeti ortadan kaldırınca, dışarıdaki temsilciler yeni rejimi tanımayı reddetmiş, kendi aralarında merkezi Paris, resmî başkanı da en yaşlı üye sıfatıyla Girs'in olduğu bu konseyi oluşturmuşlardı. Mütareke'den sonra, İngiltere, Fransa ve İtalya İstanbul'a yüksek komiserler gönderdiğinde, Rus Büyükelçiler Konseyi de bir temsilci göndererek, İstanbul'daki Rus Sefareti'ni yeniden açmış ve Rus menfaatlerinin takibini üstlenmişti.

1919'un başlarında General Denikin Güney Rusya'da hükümetini kurduğunda bütün Rus dış temsilcileri yazışmalarını onunla yürütmüşlerdi. Denikin'in hükümeti 1920 ilkbaharında çöktüğünde yazışmalar tekrar Büyükelçiler Konseyi ile yapılmaya başlanmıştı. Vrangel başa gelince, dış temsilciler onun dışişleri bakanları önce Neratov, sonra Struve ile yazışmalarını yürüttüler. Kasım 1920'de Vrangel'in ordusunun yenilgisi ve Kırım'ın tahliyesi üzerine, dış temsilciler bir kez daha yazışmalarını Büyükelçiler Konseyi ile yürütmeye başlayacaklardır.[628]

Vrangel İstanbul'a gelir gelmez Rusya'nın dünyadaki mülk ve paralarını kontrol altına almaya çalışmış, ancak hem Büyükel-

626 Robinson, a.g.e., s. 53-55.

627 Tongour, a.g.e., s. 2.

628 Bumgardner, a.g.e., s. 89, 90.

çiler Konseyi'nin hem de Fransa'nın muhalefetiyle karşılaşmıştı. Büyükelçiler geçici hükümet tarafından atandıklarını, Vrangel'e özel bir bağlılıkları olmadığını söylüyorlardı. Ayrıca yardıma da gönülsüzdüler. Onlara göre Vrangel devlet otoritesini elinde çok kısa bir süre tutabilmişti ve mülklere tasarruf etme hakkı yoktu. Çünkü Vrangel onlara Kırım'daki gerçek durumu "açıklamamış, kandırmış, son ana kadar saklamıştı." 2 Şubat 1921'de Paris'te toplanan büyükelçiler Girs, Maklakov ve Bakhmetev Vrangel hükümetinin artık var olmadığından bahisle, sadece kendi konseylerinin tek yasal otorite olduğunu ilan ettiler. Bütün devlet mülkiyetinin kullanımındaki sorumluluk konseyde olacaktı. Sadece ABD'deki Bakmetev'in bile birkaç milyon dolara hükmettiği biliniyordu. Ayrıca ordunun idamesinin çok pahalı olacağına da hükmettiler. Onlara göre Vrangel, orduyu yaşatabileceğine ve mücadeleyi yenileyebileceğine inanarak yanılıyordu.[629]

Vrangel ile Büyükelçiler Konseyi'nin çatışması sadece idari bir kavga değil aynı zamanda "müstakbel Rusya"nın siyasi nitelikleri üzerineydi. Vrangel monarşistleri, büyükelçiler liberalleri temsil ediyordu. Aslında bu ayrım öğrenci ve öğretmen teşkilâtlarını, yardım kuruluşlarını bile bölüyor, etkiliyordu.[630]

3- İNGİLİZ POLİTİKASI

Rus mültecilerin Fransızlar tarafından himaye edildiği ve çeşitli ülkelere yerleştirilmeye çalışıldığı tarihlerde, müttefiki olan İngiltere'nin bu meseleye mesafeli yaklaştığı görülüyordu. Bunun sebeplerinden birinin İngiltere ile Rusya arasında devam eden ticari müzakereler olduğu anlaşılıyor. 8 Kasım 1920'de Krassin'in liderliğindeki Sovyet delegasyonu ile görüşmelere başlamışlar-

629 Robinson, a.g.m., s. 721.

630 Marc Raeff, *Russia Abroad-A Cultural History of the Russian Emigration 1919-1939*, New York: Oxford University Press, 1990, s. 44-45.

dı.[631] 21 Kasım tarihli *Vakit* gazetesinin bir İngiliz gazetesinden aldığı habere göre, Britanya ile Sovyet hükümetleri arasındaki ticaret anlaşması konusunda hemen hemen mutabakata varmışlardı. İki ülke arasında müzakere edilecek siyasi hiçbir mesele kalmamıştı, henüz netleşmeyen teferruata ait meseleler ise Bolşeviklerden talep edilecek teminattan ibaretti. *Vakit* gazetesinin *Daily Telegraph*'tan aldığını belirttiği bir başka haberde, Rusya'da 100.000'den fazla İngiliz esiri Bolşeviklerin elinde bulunmaktaydı ve İngiltere bu esirlerin durumlarına ilişkin Bolşeviklerden teminat talep etmekteydi. Öte yandan Bolşevikler Çarlık döneminin borçlarını kabul ederek, İngiliz hükümeti üzerinde olumlu bir tesir yapmışlardı.[632]

İngiliz-Sovyet Ticaret Antlaşması Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ile aynı gün 16 Mart 1921'de imzalanacaktır. Reval'den gelen haberlere göre, İngiliz ordusundan General Thomson Troçki ile Vrangel ordusunun Rusya'ya geri dönüşünü müzakere ediyordu. Bunun sonucunda Troçki Vrangel birliklerinin dönmesini ve İngiliz gözetimindeki bir kampta enterne edilmelerini kabul etmişti.[633]

Sovyet Ticaret delegasyonunun başındaki Krassin, görüşmeler sürdürdüğü Londra'da, Dışişleri Sekreteri'ne İngiltere'nin Mısır, Kıbrıs, Mezopotamya ve diğer yerlerde yardımcı olduğu Beyaz Rus ordusunun üyeleri konusunda tatminsizliklerini iletti. 21 Mayıs 1921'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sovyet Ticaret Heyeti'ne bir not ulaştırılmış ve Vrangel ordusundan bazı subayların Rusya'ya döndükten sonra öldürüldükleri haberi gelmişti. Bu geri dönmeyi düşünenlerin durumunu güçleştiriyordu. Bu nedenle İngiliz Dışişleri, Sovyet Hükümeti'nden bu konuda bir garanti istiyordu. 24 Mayıs'ta tarafların görüşmesi sırasında bunun

631 Brinkley, a.g.e., s.272.

632 "İngiliz-Rus Müzakeratı", *Vakit*, 21 Kasım 1920.

633 "Wrangel's Troops", *The Manchester Guardian*, 23 Ağustos 1921.

İngiltere'nin Sovyetlerin içişlerine karışması şeklinde görüldüğü iletildi. Krassin de "İngiliz Hükümeti geri döneceklerin herhangi bir rejim karşıtı eyleme kalkışıp kalkışmayacağı konusunda garanti verebilir mi" diye sordu.[634]

Lenin Sovyetlerdeki durum konusunda İngiltere ve Fransa'nın kafasının karışık olduğunu düşünüyordu: "Fransa Polonya ve Vrangel'i desteklerken, İngiltere Fransa'yı desteklemeyeceğini açıkladı. Fransa hâlâ borçları geri alma hayali kuruyor. Ama imtiyaz İngilizler için daha kabul edilebilir bir şey."[635] İngilizler için Ruslar Bolşeviklerle kazançlı bir anlaşma yapmanın önündeki engeldi.[636] *New York Times*, "Beyaz Ordu'nun geleceğinin başarısız olmasının başlıca nedeni İtilaf devletlerinin Bolşeviklerle anlaşmak istemesiydi. Bir İngiliz için, hükümetin Beyazlara yönelik politikasını okurken utanmamak zordur," diye yazmıştı.[637]

General Thomson ise, İngiltere için bu konunun çok önemli olduğunu vurguluyordu:

> Ortadoğu'daki barıştan önce yüzleşilmesi ve halledilmesi gerekiyor. İstanbul'a vurucu mesafede 50 bin Rus askeri varken Türkiye'de bir hükümetle barış imzalamak çılgınlık olacaktır. Slavlar tarafından uzun zamandır arzulanan bu şehir, müteveffa Çar'a savaş ganimeti olarak söz verilmişti üstelik. Bu askerlere liderlik edenler ise Büyük Petro'dan beri İstanbul'u hedefleyen eski Rus geleneğinden geliyorlar. Kamplar orada kaldığı sürece tehdit oluşturacaklardır.[638]

634 "Wrangel and Denikin Refugees", *The Manchester Guardian*, 28 Ekim 1921.

635 Lenin, a.g.e., s. 311.

636 Davattsı-Lıvov, a.g.e., s. 35.

637 C.E. Bechhofer, "End of the 'Whites' in the Crimea", *The New York Times*, 20 Ağustos 1922.

638 General C. B. Thomson, "The Russian Refugees in Constantinople", *The Manchester Guardian*, 9 Eylül 1921.

4- FRANSIZ POLİTİKASI

Fransız Hükümeti 19 Ocak 1921'de İstanbul'a bir talimat göndererek, asker sivil ayırt edilmeden yeterli sayı oluştuğunda Sovyetler'den cevap beklenmeksizin mültecilerin geri gönderilmesini istemişti. Gitmek isteyenlere sadece güvenlikleriyle ilgili her türlü tedbirin alındığı söylenmekteydi. Böylece bir ay sonra özellikle Don Kozaklarının içinde bulunduğu *Reşit Paşa* gemisi 3.300 kişiyi Novorossisk'e götürdü. Yurda dönüşün adeta Fransızların zoruyla gerçekleşmesi ve ardından Rusya'da kurşuna dizilenlerin sayısının arttığı haberleri hem Vrangel'in hem de Paris'teki Rus teşkilâtlarının protestolarına yol açtı. Vrangel olayları şöyle anlatıyordu;

> Limni'deki komutan General Brosseau bazılarını Rusya'ya neredeyse zorla gönderdi. Daha birkaç ay önce Fransız hükümetinin tanıdığı bayrak altında mücadele eden bizlere reva görülen bu muamele Fransız basınında yer buldu. Fransız hükümeti kendini açıklama yapmak zorunda hissetti ve "insani kaygılardan" söz etti. Bunu bir resmî açıklama izledi. Askerlerin komutanlarına bağlılığını yok etmek için, "kamplardaki tüm Ruslar! Vrangel ordusu artık mevcut değildir. Artık o emir veremez, emirleri kimseyi bağlamaz" şeklinde ifadelere yer verdi. Ben de bunun üzerine Fransız Yüksek Komiserliğine bir açıklama yolladım: "Bu ordu Vrangel ordusu değil, Rus ordusudur. Fransız hükümetinin isteğine rağmen asla bayrak ve komutanlarına ihanete izin vermeyecektir." Tayın azalsa da devam etti. General Brosseau görevinden uzaklaştırıldı, ilişkiler gelişti. Ordumu çeşitli Avrupa ülkelerine dağıtmak amacıyla görüşmelere başladım.[639]

Criss'in aktardığına göre ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol hazırladığı bir raporda geri dönenlere ilişkin şunları yazmıştı:

> General Pellé, Rus sığınmacıların birçoğunun Sovyet Rusya'ya geri dönmeye istekli oldukları söylentisini doğruladı; fakat çeşitli toplama kamplarında onların, kendi askerî teşkilâtlarının

639 Wrangel, a.g.e., s. 341-342.

dağılmaması uğruna, daha önceleri kendi komutanları altındaki insanların geri dönmelerini engellemek için ellerinden gelen her şeyi yapan Rus komutanlarla başlarının dertte olduğunu dile getirdi. Bununla birlikte, General Pellé, engellemeyi kırmanın yolunu bulacağını ima etti.[640]

Limni'den gelen General Fostikov, Vrangel ve Rus teşkilât temsilcilerinin bulunduğu İstanbul'daki bir toplantıda Limni Kuban kampındaki yoklama sırasında Fransız gemilerinin toplarının kampa yöneldiğini, Rus subayların hakarete uğradığını, Rusya'ya gönderilmek istenen Kozakların gemilere zorla bindirildiklerini, gemilerden atlayıp kıyıya yüzdüklerini anlattı. Toplantı sonunda tüm yüksek komiserliklere ve Fransız hükümetine protesto kararının bildirilmesi, Sırp ve Bulgar hükümetlerine Rusları topraklarında barındırma ricası ile başvurma kararı alındı. Fransız Yüksek Komiseri'ne verilen protesto notasında Fransızların Rusya'ya dönüş teklifini kabule zorlandıkları, en acısının da Rusya'ya dönen askerlerin Kızılordu'ya alınmaya mahkûm olmaları olduğu vurgulanıyordu: "Fransız-Rus dostluğunun borç ve onuru dünya savaşında birlikte akıtılan kan bizi birbirimize özen göstermeye mecbur etmektedir. Tarih bugünle bitmemektedir."[641]

Görevi "Vrangel ordusundan bir an önce kurtulmak olan" General Charpy'nin Fransız Yüksek Komiserliği'ne getirilmesi Rus ordusu açısından önemli bir gelişmeydi.[642] 1921 yılının Mart ayında Rus ordusunun masraflarını daha fazla kaldıramayacağını ilan eden Fransa Hükümeti Vrangel'e şu alternatifleri sundu:

1- Sovyet Hükümeti'nden sağlanacak afla Rusya'ya geri dönüş,

2- Güney Amerika'ya göç,

3- Fransız yabancılar lejyonunda hizmet.

640 Criss, a.g.e., s. 53.

641 Davattsı-Lıvov, s. 60.

642 Alexis Wrangel, a.g.e., s.222-223.

Vrangel bu üç teklifi de sert biçimde reddederek, ordusunun dağıtılmasına karşı çıktı.[643] Vrangel, Güney Amerika macerasını "beyaz kölelik" olarak nitelendiriyordu. "Son anti-bolşevik ordu"nun dağılmasının engellenmesi isteğiyle ABD'ye bir çağrıda bulundu.[644] Anılarında şöyle diyordu:

> Ben Fransa'ya garanti olarak gösterdiklerimizin değerinin 100 milyon frank olduğunu hatırlattım ve durumu protesto ettim. Rusya'ya döneceksek bunun elimizde silahlarımızla olacağını, hiç olmazsa onurumuzla öleceğimizi söyledim. Ancak emir ve açıklamalarımın ve hatta bizzat kendimin kamplara ulaşması engellendi.[645]

Fransa güvence olarak Rus gemilerini almış, bunları tasfiye etme amacıyla bir komite de kurmuştu, ancak hali hazırdaki denizcilik piyasası beklentilerini karşılamayacağından dolayı şu anda bir satış imkânsız gözüküyordu.[646]

Askerlere Amerikan Kızıl Haçı ve diğer yardım kuruluşları tarafından şu söyleniyordu: "Terhis olup mülteciliği kabul ederseniz, yardıma kavuşacaksınız, ancak askerî birim olarak yardım alamazsınız." Fransızlar bir süre sonra tayını yarıya indirseler de vermeye devam ettiler.[647] Rusları ne yapacaklarını bilemeyen Fransızlar arasında şu söz giderek daha fazla söylenir olmuştu: "Mülteciler Bolşeviklerin önünden kaçmasalar belki çok daha iyi ederlerdi."[648]

Beyaz Ordu'nun mülteci statüsüne geçirilerek, dağıtılmak istenmesinin ardındaki en önemli sebeplerden bir maddi külfetti. Savaş zamanı kamuoyunu bu harcamaları kabul etmeye ikna et-

643 Criss, a.g.e., s. 127.

644 "France's Alternatives to Wrangel", *The Manchester Guardian*, 21 Mart 1921.

645 Wrangel, a.g.e., s. 339-340.

646 LoN-OJ, Kasım 1921, s. 1012.

647 Bumgardner, a.g.e., s. 94.

648 Jevakoff, a.g.e., s. 245.

mek nispeten kolaydı. Ama şimdi parlamento denetimi, kredilerin yeniden yapılandırılması gibi nedenlerle durum zorlaşmıştı.[649] Paris'te bulunan Osmanlı özel temsilcisi Naci Bey, 9 Nisan 1921'deki telgrafında, Fransız Dışişleri Bakanı'nın yazılı olarak Fransa'nın mali yardımı tamamen keseceğini açıkladığını bildirmişti.[650] Fransızlar için Rusların bir aylık gideri 40 milyon frankı buluyordu ve artık kullanamayacak oldukları bir orduya yardım etmenin anlamsız olduğunu düşünmeye başlamışlardı. Seçeneklerden biri kabul edilmediği takdirde Rus ordusuna artık tayın verilmeyeceğini duyurarak, süreci hızlandırmaya çalıştılar. Bu gözdağı ordunun moralini iyice bozdu.[651] Vrangel'den istifa etmesini isteyen General de Bon şu cevabı aldı: "Gücünüz yetiyorsa siz azledin!"[652]

Vrangel'in seçenekleri kabul etmemesinden dolayı 31 Mart'ta hâlâ İstanbul'da 62,000 mülteci mevcuttu. Fransa 1 Nisan'dan itibaren yardımı keseceğini tekrarladı. Ancak Rusya'ya dönecek olanlara, herhangi bir ülkeden kabul alanlara veya Brezilya'ya gidecek olanlara desteğinin süreceğini açıkladı. Fransa şu ana kadar bu iş için 150 milyon frank harcamıştı.[653] Harcamaları sınırlandırmak için önlemler alınmasına da Vrangel'in muhalefet etmesinden şikâyetçiydi. Ayrıca, Osmanlı topraklarında böyle bir ordunun varlığı uluslararası hukuka aykırı bir durum oluşturuyordu. İtilaf devletlerince zorlukla sağlanan İstanbul ve çevresinin güvenliğini tehlikeye atıyordu. Zaten böyle bir ordunun Bolşeviklere karşı başarılı olabileceğini düşünmek sadece bir yanılsamaydı.[654] Fransızlar bu düşüncelerini basınla da paylaşıyorlardı:

649 "Russian Refugee Problem", *The Washington Post*, 26 Mayıs 1921.

650 BOA, DH.İ.UM, 19-16/ 1-53, lef 5.

651 Süer, a.g.m., s. 350- 353, 355.

652 Stewart, a.g.e., s. 424.

653 LoN-OJ, Kasım 1921, s. 1011.

654 "France's Trouble With Wrangel", *The Manchester Guardian*, 18 Nisan 1921.

> Vrangel hem bizi suçlayarak hem bize karşı İstanbul'da adeta bir hükümet kurdu. Bir yandan da Kozakları güçlendirip Rusya'ya dönüp savaşma hayalleri peşinde. İyi ve sadık 25 bin askeri Vrangel güçlü olduğu takdirde peşinden gitmeye hazırlar. Aksi halde bir darbenin eşiğine gelmesi kaçınılmaz. Vrangel cesur önlemler almalı aksi halde İtilaf devletleriyle büyük sıkıntılar yaşayacak. Evet askerlerin çoğu silahsızlandırıldı ama bir hükümetin olmadığı ve silah bolluğu olan bu topraklarda ne olacağı belli olmaz. Fransızlara göre, kaybedecek bir dakika bile yok. Mülteciler üzerindeki Vrangel etkisini kırmak gerekiyor. Aynı zamanda subaylarının da Limni ve Gelibolu'daki askerlerle irtibatını kesmek zaruri.[655]

Buna Vrangel'in cevabı şöyle oldu: "Fransız Hükümeti Rus ordusunu yok etmekte ısrarlıysa tek yol bütün orduyu ölebilmesi için ellerinde silahlarıyla Karadeniz kıyısına çıkartmaktır." Sonunda, Vrangel'in emir göndermesi, askerî kamplara gitmesi, İstanbul'dan çıkması engellendi. İkna olması amacıyla Paris'e davet edildi. Vrangel dönüşünün garanti edilmesi ve askerlerin Rusya'ya veya Brezilya'ya gönderilme seçeneklerinin Paris'ten dönüşüne kadar durdurulması şartı ile gitmeye hazır olduğunu bildirdi. Böylece Vrangel'in tutuklanacağı söylentileri başladı.[656] Vrangel de bunun üzerine, "Ordunun Sovyetlere dönüşünü engellemeye çalışmak"la suçlanır ve hapse atılır diye yetkilerini General Kutepov'a devreden gizli bir emirname hazırladı.[657]

Anadolu'daki Türk-Yunan çatışması, Fransız-İngiliz çıkar çatışması bu disiplinini koruyan mühimmatsız da olsa silahlı orduyu, hakkında spekülasyon yapılan ve korkuyla bahsedilen bir hale getiriyordu. Vrangel, kampları ziyaret etme yasağını, oralara eşi Barones Vrangel'i göndererek aşmaya çalıştı.

655 Walter Duranty. "France Disawows General Wrangel, Fearing a Coup Against Constantinople," *The New York Times*, 18 Nisan 1921.

656 Davattsı-Lıvov, s. 59.

657 Brinkley, a.g.e., s. 273.

Fransa'nın kararlılığı Vrangel için bağımsız olarak var olabilecekleri Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Bulgaristan seçeneklerini acilen gündeme getirdi. Kamplar Fransa için geri dönüş ya da Güney Amerika'ya gidiş öncesi geçici istasyonlar anlamına gelirken, Vrangel'e göre Bolşeviklere karşı mücadelenin devam edeceği merkezlerdi.[658]

Fransa'nın bu dönemde Rus ordusunun dağıtılması konusunda dikkate alması gereken bir başka unsur da kendi ülkesindeki Ruslardı. Özellikle Paris'teki Rusların Fransız kamuoyu üzerindeki etkisi büyüktü. Onlar da Vrangel ordusunun dağıtılmasına karşıydılar. Bu ordunun Bolşevizme son darbeyi vuracak en önemli araç olduğuna inanıyorlar, fonlar kullanıyorlar, fonları propagandaya harcıyorlardı. Çıkardıkları gazeteler kamplarda dağıtılıyordu. Gazetelerinde, Rusya'ya dönmeye kalkışanların başına gelen hikayeleri anlatıyorlardu. Ordunun, bu ülkeler daha fazla mülteci kabul edemeyeceklerini tekrar tekrar ilan ettikleri halde, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Bulgaristan'a yerleştirilmesi planının hazırlanmasını istiyorlardı.[659]

5- VRANGEL'İN YENİ ARAYIŞLARI

Artık İtilaf güçlerinin kontrolü altındaki bölgelerde ve Fransa'nın himayesinde daha fazla kalamayacaklarını anlamaya başlayan Vrangel, 4 Mayıs 1921 tarihli bildirisi ile Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Bulgaristan gibi yaşamın ucuz olduğu ülkelere gitmek istediklerini açıkladı. Bu ülkelerin ilk altı aylık masraflarının garanti edilmesini istediğini, sonra nasılsa işe yerleştirileceklerini, bunun altı ay için 4,5 milyon dolar veya 60 milyon frank tuttuğunu ekledi.[660]

658 Hutchins, ag.e., s.46-47.

659 General C. B. Thomson, "The Russian Refugees in Constantinople", *The Manchester Guardian*, 9 Eylül 1921.

660 LoN-OJ, Temmuz-Ağustos 1921, s. 507.

Bunun üzerine Büyükelçi Bakhmetev mültecilerin Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na transferi için 400 bin dolar verdi. Bu para Paris'teki Prens L'vov tarafından kontrol edilecekti. Ancak Vrangel parayı kontrol edemediği için bu sürecin sorumluluğunu da almayı reddetti. Vrangel kendini Rusya dışındaki tüm diplomatik ve konsolosluk kurumlarının başı kabul ettiği ve yabancı bankalardaki hükümet hesaplarının kontrolünün kendisinde olduğunu iddia ettiğinden dolayı bu konuda girişimde bulunduysa da, bankalar onun emirlerini uygulamayı reddettiler. Aslında imkânları, orduyu tahliyeden itibaren bir yıldan fazla bir süre idame etmeye yeterdi. Fransız hükümetine tahliye garantisi olarak 100 milyon frank aktarmıştı. 1921'de MC-MYK da 360 milyon dolar olarak hesaplanan Rus hükümeti hesaplarını kullanmak istemiş, Vrangel gibi başarısız olmuştu. Komünist hükümet de bu fon ve hesapların herhangi bir mülteci tarafından kullanılmasına itiraz ederken tek yetkilinin kendisi olduğu iddiasındaydı. Fonların çoğu Batı ülkelerince bloke edilmişti.[661]

Bu sırada Balkan ülkelerinden gelen kabul haberleri, askerlerin rahat nefes almalarını sağladı. İlk olarak 4 Ağustos'ta süvari birliğinin ilk bölümü *410* isimli bir gemiyle Balkanlara gitmek üzere Gelibolu'dan ayrıldı. Nakiller için *410, Giresun, Reşit Paşa* ve *Akdeniz* gemileri tahsis edilmişti. Fakat Fransızların tahsis ettiği bu gemilerin son derece kötü ve küçük olması ve nakil sırasındaki sert tutumları Fransızlarla ordu birlikleri arasındaki gerginliği iyice arttırdı. Hatta nakil sırasında sert tartışmalara neden oldu. 28 Ağustos'ta Fransız Ordu komutanı Rus Ordu komutanına kasabayı 1 Ekim'e kadar boşaltmalarını isteyen bir mektup gönderdi. Ordu birlikleri, arka arkaya gelen gemilerle kafileler halinde geleceği belirsiz yeni bir yolculuğa başladı. Aralık ayına kadar devam eden nakiller aynı zamanda Beyaz Ordu'nun tamamen dağılma sürecine girdiğinin de bir göstergesiydi.[662]

661 Hutchins, a.g.e., s. 28-30.

662 Süer, a.g.m., s. 350- 353, 355.

Beyaz Ordu'nun dağıtılmasını isteyen sadece İtilaf güçleri değildi. Ordunun içine sızan Bolşevik ajanlar askerler arasında Bolşevik propagandası yapmaktaydılar. Bu durum sadece Vrangel'i değil İtilaf güçlerini de ciddi biçimde rahatsız etmekteydi. Bolşevik tehdidini ortadan kaldırabilmek için İtilaf güçleri tarafından İstanbul'da geniş bir istihbarat ağı oluşturuldu. Konuya ilişkin her rapor ciddiyetle ele alınarak, ajan takibine başlandı.[663]

Fransızlar genel olarak işsiz güçsüz ya da illegal işlerle uğraşan kişileri potansiyel ajan olarak görüyorlardı. Bu çerçevede ihbarlar hemen değerlendirmeye alınıyor, yakalananlar da tutuklanıyor ve bazıları General Harrington tarafından Rusya'ya gönderiliyordu. Fakat bu uygulamanın bazen maksadını aşarak, ajan olmayanları da kapsadığı görülebiliyordu. Bir süre sonra bu ajan avında yakalananların sayısı ciddi boyutlara ulaştı. Örneğin 29 Haziran 1921'de 100'e yakın Rus subay ve askeri Bolşevik ajanı oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardı.

Kozakların arasındaki sol propagandadan atamanlar da giderek etkileniyor ve Vrangel ile aralarında gerilimler doğuyordu. Birleşik Kozak Konseyi, Rus Konseyi'nin sadece Vrangel'in elinde olmasına karşı çıktı. Don Kozakları atamanı General Bogaevskiy, Vrangel'e bir mektup yazarak yaşanılan deneyimin diktatörlüğün çözüm olmadığını gösterdiğini, bu nedenle yeni prensipler üzerinden mücadelenin yeniden inşasını talep etti. Bu noktadan sonra Vrangel Birleşik Kozak Konseyi'ni aforoz etti, atamanlarla resmî ilişkiyi kesti. Böylece yüksek komuta ile Kozak siyasi liderliği birbirinden ayrıldı. Ancak Kozak askerî birlikleri Vrangel'in emrinde kaldı. Askerî liderler emirlerine uymaya devam ettiler ancak artık Vrangel'in siyasi liderliği sarsılmaya başlamıştı. Kronstadt'da 1921 ilkbaharında radikal sosyalist denizciler Bolşeviklerin devrime ihanet ettikleri iddiasıyla ayaklandılar. Ayaklananlar Finlandiya'ya sığındı. Sonra Vrangel'e başvurarak işbirliği

663 Criss, a.g.e., s. 128.

önerdiler. "İktidar zümrelere değil, Sovyetlere!" sloganıyla sendikal özgürlüğün ve köylü mülkiyetinin tanındığı bir ortak platform istiyorlardı. Vrangel olumlu yanıt verdiyse de nedeni bilinmeyen bir şekilde bu ilişki kesildi.

Baskılar karşısında bunalan Vrangel, kısa süre sonra hükümetini feshetti. Bu ekonomik açıdan mantıklı ama siyasi açıdan değildi. Devletin başı olduğu iddiasını zayıflatmıştı. Giderek yalnız kalan Vrangel sivil destek ihtiyacı hissetmeye başladı. Siyasi liderliğini yeniden güçlendirmek amacıyla bir "Rus Konseyi" oluşturmak isteyince sosyal kuruluşlar bunda yer aldılar. Çünkü kendi politik rollerini de göstermek istiyorlardı. Kendisini destekleme yanlısı olan liberaller, varlığını sürdürmek istiyorsa kendilerini karar alma mekanizmasına daha fazla katmasını istediler. Vrangel bir danışma konseyi oluşturup, son sözün kendisine bırakılmasını isterken, siviller konseyin karar alıcı bir statüde olması gerektiğini savunuyorlardı.

Tarihçiler beyaz generalleri iç savaşın doğasını anlamamakla eleştirmişlerdir. Generaller politikacıların eylem değil sadece konuşma kapasiteleri olduğunu düşünüyorlardı. Vrangel kendi liderliğinde kendi planladığı "Rus Konseyi" denilen bir yapı oluşturdu. Rus örgütlerinin temsilcileri umdukları rolü Konsey'de bulamadılar. Bu durum ordu dışındakilerin çoğu için pek kabul edilebilir değildi.[664]

Nisan 1921'de "Rus Konseyi" kuruluşu sırasında, milliyetçi konuşmalar yapılmıştı. Örneğin, Prof. Aleksinsky "Boğaz kıyılarında oluşmakta olan yeni Rus bilincinden" söz etmiş, Metropolit ise "tüm Rusları İstanbul'a bağlatan unsurdan, yani Ortodoksluğun beşiğinin başucunda olmaktan, kutsal topraklarda bulunmaktan" dem vurmuştu. Bunun üzerine İstanbul'daki gazetelerde eleştiriler çıkmıştı. Örneğin *Alemdar*'da yayınlanan bir dizi makalede Rus tehlikesinden söz ediliyordu. Siyasi, iktisadi, sosyal, bilimsel,

664 Robinson, a.g.e., s. 53, 58-62..

dini kurumları sergileniyor, "Rusların yavaş yavaş buraya yerleştiklerini düşünmek pek de abes olmayabilir mi acaba" diye soruluyordu.[665]

Buna karşılık olarak, Paris'te ise liberal siyasetçiler Haziran 1921'de Rus Millî Komitesi'ni oluşturdular.[666] Komite, anayasal bir Rusya'dan yana tavır alacaklarını, imparatorluğun tüm borçlarını üstleneceklerini, mülkiyet hakkına, kişi özgürlüklerine saygılı olacaklarını dile getirdi. İmparatorluk Rusyası'nın borçlarının ödenmesi konusunda olabilecek en büyük çabanın sarf edileceğini ancak Londra ve Paris'in de Rusya'ya borçlu oldukları altınları unutmamaları gerektiğini belirtti.[667] Büyükelçiler Konseyi Fransa ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri önlemeye odaklandı. Fransız yöneticilere yazdığı mektuplarda bıkıp usanmadan aynı şeyleri tekrarladı. Örneğin, Sovyetler Birliği hiçbir zaman Fransa'ya borçlarını ödemeyecekti. Rusya Bolşevikler yüzünden kendi sadık destekçilerinin bile ayaklandığı (Krondstadt), anarşinin hüküm sürdüğü cılız bir ülkeye dönüşmüştü.[668]

a) Vrangel'in Yatı

İstanbul'da I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupalı büyükelçilerin bir yatının olması onunla Haliç ve Boğaz'ı dolaşmaları bir gelenek halini almıştı. Vrangel de İstanbul'a geldikten sonra hayatını yatı *Lucullus*'ta yaşayacak şekilde organize etti. Bu sayede eşi, tayfaları ve Kozak eskortuyla birliklerini de kolayca ziyaret edebiliyordu.[669]

Yatta General Vrangel, eşi ve yat personeli kalıyordu. Vrangel'in kişisel eşyaları, son Çar Nikola'nın hediyesi bir hatıra defteri, eşi-

665 Maurice Pernot, "Constantinople Sous Le Contrôle Interallié", *Revue des Deux Mondes*, 15 Ocak 1922, s. 294-295.

666 Robinson, a.g.e., s. 58-59.

667 Jevakoff, a.g.e., s. 522.

668 Tongour, a.g.e., s. 396-397.

669 Alexis Wrangel, a.g.e., s. 222.

nin 40 bin frank değerinde mücevherleri ve Kırım hükümetinin belgeleri de yatta bulunuyordu.[670]

16 Ekim 1921 tarihinde Odessa'dan yolcu taşıyan *Adria* isimli İtalyan bandıralı bir gemi Vrangel'in yatına tam ortadan çarptı. General Vrangel ve eşi kaza sırasında yatta olmadıklarından, kazadan kurtulmuş oldular. Fakat 50 kadar personelden üçü kazada boğularak öldü. Vrangel'in şahsi evrak çantasının dışında yatta bulunan diğer eşyalar, arşiv ve Barones'in mücevherleri de Boğaz'ın sularına gömüldü. Kazanın ardından *Adria*'nın sahibi Vrangel'e tazminatını ödedi fakat yatın batması ile Vrangel'in arşivinin önemli bir bölümü yok oldu.[671]

Soruşturma sonucunda kazanın hızlı akıntıda kontrolü kaybeden *Adria*'nın kaptanından kaynaklandığı söylendi. Kazadan hemen sonra olay yerine gelen dalgıçlar hazinenin hiç olmazsa bir kısmını kurtarmaya çalıştılar, fakat bu mümkün olmadı. Ruslar kazayı bir "Bolşevik komplosu" olarak değerlendirdiler. Kaptanın rüşvetle görevlendirildiğini düşünüyorlardı. Ancak bu bilgi diğer kaynaklarca doğrulanmadı.[672]

Bu noktada, Prof. Dr. Mete Tunçay'ın babası olan kılavuz kaptan Mebus Tunçay'ın Vrangel'in yatının batışı ile ilgili olarak Mete Tunçay'a anlattıkları hayli ilginçtir: Mebus Tunçay, bir Yahudi kılavuz kaptanın yıllar sonra bu olaydaki rolünü, kendisine ağlayarak anlattığını aktarmıştır. Tunçay'a göre Vrangel bu kılavuz kaptanla, gemisine çarpması ve batırması için anlaşmış, yat batmadan içindeki değerli eşyaları alarak yatı terk etmiştir. Kaptan da hizmetinin bedeli olarak yüklü bir mükâfât almıştır. Yıllar sonra bu olayı ağlayarak Mebus Tunçay'a anlatan bu kaptan, oğlunu İngiltere'ye eğitime gönderdiğini, eğitimi sonrası oğlunun

670 "Wrangel Lost Everything", *The New York Times*, 19 Ekim 1921; "Wrangel's Fortune Lost", *The Washington Post*, 19 Ekim 1921.

671 Jevakoff, a.g.e., s. 250, 519.

672 "Wrangel Lost Everything", *The New York Times*, 19 Ekim 1921; "Wrangel's Fortune Lost", *The Washington Post*, 19 Ekim 1921.

bu ülkede kaldığını, II. Dünya Savaşı çıkınca da pilot olarak hava kuvvetlerine katıldığını, ilk seferinde de düştüğünü belirterek, bunu Vrangel ile yaptığı işbirliğine bağlamıştır.[673]

Fransızlar ise bunun bir suikast projesi olduğunu ve işin arkasında İstanbul'daki komünistlerin bulunduğu inancındaydılar. İddialara göre, Batum'dan hareket eden *Adria* dört Bolşevik komiseri de almış, fakat bu kişiler Boğaz girişinde ortadan kaybolmuşlardı. Vrangeller kazadan sonra Rus elçiliğine yerleştiler. Ancak yatın batışında Bolşevik parmağı olduğu düşündüklerinden orada da güvende olup olmadıkları şüpheliydi. Bu gelişme artık Vrangel'in İstanbul'dan ayrılmasının zamanının geldiğini gösteriyordu. Fakat Vrangel yine de, Sırp-Hırvat-Sloven tahtına çıkmaya hazırlanan Prens Aleksander'ın 1921 ilkbaharından beri yapmakta olduğu davete icabet etmek için 1922 Şubatı'nı bekleyecekti.[674]

b) Vrangel'in İstanbul'dan Ayrılışı

Fransızlar Vrangel'e Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na bir an önce gitmesi konusunda mesajlar vermekteydi: "Kral Aleksander bir Rus hayranı ve Ortodoks'tur. Rus mülteciler nerdeyse onların kardeşleri gibidir. Aynı kültürdendirler. Dolayısıyla majestelerini bekletmeye gerek yoktur." Paris'teki Prens L'vov'la bağlantıda olan Sırp sol çevreleri ise "mültecilere evet ama Rus ordusu ve konseye hayır" demekteydiler. 1921 yılı sonuna gelindiğinde Vrangel'in İstanbul'da mevcudiyetini gerektirecek bir durum kalmamıştı. Hem Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan beklenmekteydi hem de elinde artık bağışlardan gelen 600 bin dolarlık küçük bir servet vardı. Zaten kamplar da bu ülkeye ve Bulgaristan'a göçlerle boşalmıştı. Halen İstanbul'daki 30 bin civarındaki Rus mülteci de artık askerî liderleri ilgilendirmemekteydi.[675]

673 Murat Koraltürk, *Türkiye'de Kılavuz Kaptanlığın Tarihi*, İstanbul: Türk Kılavuz Kaptanlar Derneği Yayını, 2004, s. 148

674 Jevakoff, a.g.e., s. 251.

675 Jevakoff, a.g.e., s. 252.

Vrangel, Gelibolu ve Limni'deki son birlikler de ayrıldıktan sonra 25 Şubat 1922'de İstanbul'u bir Fransız destroyeri ile terk etti. Önce Yunanistan'a gidip burada Amerikan Kızıl Haçı himayesindeki 500 kadar yaralı ve harp malûlünü ziyaret etti. Sırp Hükümeti diplomatik ayrıcalıklar tanıdığı Vrangel'i buradan özel bir tren ile Belgrad'a götürdü.[676]

Paris'teki Rus temsilciler açısından "Vrangel'in onuru müzakereler önünde engeldi." Artık kendisinin ve adamlarının gününün geçtiğini anlaması gerekirdi.[677] Zaten 1921 Eylülünde Nansen'in Mülteciler Yüksek Komiseri olması ve temel çözüm olarak yurda dönüşü savunmasından beri Vrangel yardım kuruluşları üzerindeki ve yardım sürecindeki rolünü tamamen kaybetmişti.[678]

Vrangel'in Belgrad'dan Belçika'ya geçmesi Moskova'ya karşı yeni bir plan yapıldığı dedikodularına yol açtı. 25 bin asker Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı topraklarında bulunduğu için Dışişleri Bakanı Nintchitch, kendisini bir açıklama yapmak zorunda hissederek "Rusya'nın kurtuluşunun içerden olması gerektiğini, dışarıdan bir çabanın zarar getireceğini" söyledi. Bakan, Vrangel için de, "diğer mülteciler gibi o da bizim misafirperverliğimizden memnun ve biz onun Rusya'da en güçlü anında bile onu tanımamış, tarafsız kalmıştık. Çünkü bu tür çatışmaları cesaretlendirmek istememiştik" dedi.[679]

6- SÜRGÜNDEKİ RUS KİLİSESİ

Büyük Petro 1701'de Moskova Patrikhanesi'ni lağvetmiş, iki yüzyıllık bir aradan sonra 1917'deki kargaşa ortamında patrikhane tekrar kurulmuştu.

676 Alexis Wrangel, a.g.e., s. 231.

677 C.E. Bechhofer, "End of the 'Whites' in the Crimea", *The New York Times*, 20 Ağustos 1922.

678 Robinson, a.g.m., s.724.

679 "A Refugee Army", *The Washington Post*, 26 Mart 1922.

1922 başlarında Sovyet hükümeti kıtlık sorununu hafifletmek amacıyla kilise hazinesine el konarak satılmasını içeren bir kararname yayınladı. Bazı yerel din adamlarının itirazları üzerine Sovyet basını Ortodoks kilisesine karşı bir kampanya başlattı ve kilise meclisi (sinod) "karşı devrimin genelkurmayı" olmakla suçlandı. Ardından Patrik Tikhon tutuklandı. Bu sırada Batı ülkeleri devreye girerek Patriğin idamını önlemeye çalıştılar. Bu arada Tikhon Sovyet basınına kendini Sovyet iktidarına karşı "düşmanlık yapmakla" suçlayan ve bu tavrından dolayı pişmanlığını belirttiği bir açıklama yapınca serbest bırakıldı.[680]

Bolşevikler Ortodoks kilisesinde geleneklere karşı çıkan ve merkezi otoriteyi zayıflatacaklarını düşündükleri bazı hareketleri desteklediler. 1922'de evli papazlar lehine reform isteğiyle Sovyet yanlısı "Yaşayan Kilise" hareketi ortaya çıktı.[681] Bunlar Moskova Patrikhanesi yerine "Rus Ortodoks Kilisesi"ni meşrulaştırma iddiasındaydılar. Sovyetler Birliği dışından bu ülkedeki dini durum hakkında bilgi edinmek zorlaştığından, bir süre için bu hareketin tezlerini bazı önemli merkezler de kabul etti. Örneğin İstanbul Patrikhanesi bile 1924 ilkbaharında "Yaşayan Kilise"yi tanıyacak, ancak sonra bu kararını geri alacaktı.[682]

a) Mültecilere Dinî Hizmet

I. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da yedi Rus manastırı vardı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı hükümeti Rus manastırlarını kapatmış ve binalarına el koymuştu. Rusya'dan 1918 Ekiminde gelen Peder Pitirim, I. Dünya Savaşı'nda Avusturya askerlerinin kaldığı manastırları geri alıp buralara esir Rus askerlerini

680 Gökay, a.g.e., s. 196-197.

681 Robert C. Williams, "The Emigration", Edward Acton, Vladimir Iu. Charniaev, William G. Rosenberg (eds.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, Bloomington: Indiana University Press, 1997, s. 513.

682 Serge Keleher, "Orthodox Rivalry in the Twentieth Century: Moscow Versus Constantinople", *Religion, State and Society*, 25:2, 1997, s.126

yerleştirdi. Bir hafta içinde manastırlarda 3700 kişi toplandı. Osmanlı Hükümeti düzenli erzak yardımında bulunurken, Kasım 1918'den itibaren İngilizler de giysi, konserve gibi yardımlar yapmaya başladılar.[683]

6 Mayıs 1919'da, iç savaşta Moskova ile bağları kopan ruhaniler tarafından Kafkasya'da Stavropol'de 'Güneydoğu Rusya Geçici Yüksek Kilise İdaresi' kurulmuştu. Patrik Tikhon iç savaş sırasında Bolşevik bölgesine hâkimken Beyazların bölgesine hâkim olamadığı için bu "geçici idare"yi tanımıştı.

Rus göçmenlerin Türkiye'ye yığılması yeni Rus kiliselerinin "inşa" edilmesine sebep olmuştu. Sefarette Harbiye'deki Rus hastanesi bahçesinde, hastanelerde, barakalarda, yurtlarda, eğitim kurumlarında, hanlarda toplam 17 kilise ortaya çıkmıştı.[684] İstanbul'da Rum Patrikhanesi'nin ruhban okulu, hastaneleri, okulları, yetimhaneleri mültecilere açıldı. 2 Aralık 1920'de Patrikhane Ruslara ayin yapma izni verdi. Bu izin çadırlar ve belli yerler için geçerliydi.[685]

Rusya'dan gelen mültecilerin büyük çoğunluğu Ortodoks Hıristiyanlardı. Fakat içlerinde Protestanlar, Budist olan Kalmuklar ve Müslümanlar da bulunuyordu. Örneğin Selimiye'de bir barakada Budist tapınağı oluşturulmuştu. İnanç çeşitliliği açısından en renkli kamp ise Tuzla kampıydı. Burada iki kilise kurulmuştu; bu kiliselerde Ortodokslar ibadet ediyor, ayrıca Peder Komolsky ve Peder Churcward yönetiminde her hafta Protestan ayinleri düzenleniyordu. Kampta bulunan Kalmuklar için de Budist ayinleri yapılmaktaydı.

683 "Russkaya Tserkov na Bosfora," V. E. İvanovsky ve diğerleri (ed.) *Rossiyskiye Sootechestvenniki v Turtsii, İstoriya i Sovremennost*, İstanbul: Rus Başkonsolosluğu, 2008, s. 132, 138-140.

684 *The "Farewell" Almanac*, s. VI (Rusça)

685 Keith P. Dyrud, "After the Revolution: The Heirs of the Russian Orthodox Church in North America and Europe", *Modern Greek Studies Yearbook*, Vol.7, 1991, s. 219.

İstanbul'a gelen 20'nin üzerinde Rus din adamı arasında, Metropolit Anthony en kıdemli olandı. Geçici İdare'yi İstanbul'a taşıdığını ilan etti. Ertesi ay İstanbul Rum Patriği de bunu onayladı.

b) Örgütlenme

Mayıs 1921'e kadar İstanbul'da kalan bu geçici idare Sırp Patriği'nin daveti üzerine 1944'e kadar orada kalacağı Karlofça'ya taşındı. "Yurtdışındaki Rus Ortodoks Kilisesi" Kasım 1921'de Karlofça'da, kilisenin sağ monarşist kesiminin temsilcisi Metropolit Anthony[686] başkanlığında bir konferans topladı. 13 Piskopos, 23 papaz dünyanın çeşitli bölgelerindeki 67 sivil Rus bir araya geldi. Böylece geçicilikten kalıcılığa dönüşen "Karlofça Sinodu" ortaya çıktı. Hemen ardından da Sırp kilisesi Rus ruhbana kendi kuralları ve koruması altında ayrı bir idari örgütlenme hakkı tanıdı.[687]

Kiev Metropoliti Anthony Ocak 1922'deki Cenevre Konferansı'na katılıp, Rusya'ya bir müdahale için çağrıda bulundu.[688] Karlofça, Mart 1922'de Sovyetler Birliği'ndeki açlığa yardım etmek, Sovyetler Birliği'ni yaşatmaya yardım anlamına geleceğinden bunun yerine yeni bir askerî harekâtın cesaretlendirilmesi kararını almıştı.[689]

1920'de Kırım'daki geçici kilise idaresi Metropolit Evlogy'yi "Batı Avrupa Rus Cemaatleri İdarecisi" olarak atamış, Patrik Tikhon da bunu 21 Mart 1921'de onaylamıştı. Metropolit Evlogy ve piskoposları siyasi pozisyon almanın geleneğe ve Ortodoksluğun

686 Jevakoff, a.g.e., s. 259-260.

687 Thomas Fitzerald, *Oi Sxeseis Metaksi tis Ellinikis Orthodoksou Arxiepiskopis Boreiou kai Notiou Amerikis kai tis Ektos Rosias Rosikis Orthodoksou Ekklisias stis Hnomenes politeies kata ti Xroniki Periodo 1921-1971*, Yayımlanmamış doktora tezi, Selanik Aristotelio Üniversitesi, 1985, s. 101-102.

688 Paul Miliukov, *Outlines of Russian Culture, Part I: Religion and the Church*, New York: Perpetva Book, ty, s. 169.

689 Dyrud, a.g.m., s. 219.

çıkarlarına aykırı olduğunu düşünüyorlardı. 1921 sonbaharında Metropolit Evlogy Karlofça'daki sinodun Rusya'daki imparatorluk tahtına Romanov ailesinden birinin getirilmesini resmen ilan eden kongre kararını reddetmişti.[690] ABD'deki Metropolit Platon da Karlofça'dan özerkliğini ilan etmişti.

Bu nedenle Evlogy, Karlofça Sinodu ile fiilen barış içinde kalmakla birlikte anti-Sovyet angajmanlara da girmedi. Evlogy kiliseyi politikadan uzak tutmaya çalıştı. Ancak Moskova'daki *locum tenens* (patrik vekili-Sovyet yönetimi yeni patrik seçimine izin vermiyordu) Sergey ile çatışınca ve yerine 1930'da başka birisi getirilmek istenince Evlogy ve ekibi buna tepki gösterdi ve İstanbul Patrikhanesi'nin egemenliği altına girmeye karar verdi. İstanbul'dan dönüşünde, Avrupa Rus kiliselerinin Moskova'dan ayrılıp İstanbul'a bağlandığını ilan etti. Ayrıca Sovyet rejimi sürdükçe kendisini Moskova'dan bağımsız "özerk Avrupa Eksarhı" olarak adlandıracağını, bunun da İstanbul Patriği Fotios tarafından onaylandığını açıkladı.[691]

Ruhbanın çoğunluğu Karlofça'ya yerleşince, İstanbul'daki Rus kilisesinin başında Metropolit Anastasy ve Aleksander kalmışlardı.[692] Karlofça'ya yakın ve "fazla siyasi" bir çizgi izlemeleri İstanbul Patriği'ni ve Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler içindeki Türkiye'yi de rahatsız ediyordu. İstanbul Patriği Grigorios, 29 Mart 1924'te Anastasy ve Aleksander'e yazdığı mektupta onları siyasi faaliyetlerde bulunma, piskoposluk makamlarını kötüye kullanma ve aralarındaki 1920 tarihli anlaşmaya uymamakla suçladı. Bu durumun araştırılması için bir komisyon kurdu. Komisyon iki piskoposun 1920 anlaşmasının kurallarını görmezden geldiğini ve politikaya bulaştıklarını belirtiyordu. Karlofça, bu rapor üzerine başka patrikhanelere başvuracaklarını açıklayarak ve İstanbul

690 http://www.exarchat.org/spip.php?article89 [15 Aralık 2009]

691 "Paris Prelate Defies Reds", *The New York Times*, 26 Şubat 1931.

692 *The "Farewell" Almanac*, s. VI (Rusça)

Patriği'ne bir mektup yazarak bunun haksız ve kanonlara aykırı olduğunu iddia etti. Anastasy İstanbul Patrikhanesi'ne boyun eğmeyerek Kudüs'e gitti. Aleksander Karlofça'nın şiddetli protestolarına rağmen İstanbul ile uzlaştı. Patrik Tikhon ise bir mektupla Grigorios'u destekledi.[693]

1920'lerde Rus mülteciler açısından ortaya üç dini merkez çıkmış oldu: 1) Karlofça'daki "Yurtdışındaki Rus Ortodoks Kilisesi", (ROCOR) 2) Amerika'daki Ortodoks Kilisesi (OCA) 3) Batı Avrupa Eksarhlığı.

7- BEYAZ ORDU ÜZERİNE PLANLAR

Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı ve Fransız-İngiliz çıkar çatışması disiplinini koruyan mühimmatsız da olsa silahlı Rus ordusunu, hakkında spekülasyon yapılan ve kullanılmak istenen bir güç hale getiriyordu. Gerek bazı İtilaf güçleri (İngiltere, Fransa, Yunanistan) gerekse Kemalistlerin bu orduyu kullanmak istediğine ilişkin çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Hatta bazı iddialar resmî belgelerle doğrulanmıştır. Günümüzde konuyla ilgili iddia olmaktan öteye geçemeyen pek çok şey olsa da, Rus ordusunun Türk topraklarında bulunduğu süre zarfında birbirleriyle mücadele eden taraflar için önemli bir güç olarak dikkate alındığı açıktır. Bu gelişmelerin Vrangel açısından ise "zorlayıcı" bir durum olarak değerlendirildiği söylenebilir.

a) Beyaz Ordu'nun Kemalistlere Karşı Kullanılmak İstenmesi

Osmanlı topraklarında yerleştirilen Beyaz Ordu'dan kalan askerlerin, çeşitli güçlerce kendi lehlerine kullanılmak istendiği bilinmektedir. Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Hüsamettin Ertürk anılarında, Beyaz Ordu'nun Osmanlı topraklarına getirilmesinin amaçlarını şöyle açıklıyor: Aç ve kötü durumdaki Beyaz Rus-

693 Fitzerald, a.g.e., s. 136-138. Bu konunun resmî belgeleri için bkz. *To Zitima ton Rosson Prosfigon Arxiereon,* İstanbul: Ekümenik Patrikhane, 1924.

lardan ücretle asker temin etmek, bunları Yunanlılarla beraber Anadolu'ya sevketmek ve Ankara'yı bozguna uğratmak. Ertürk'e göre, Beyaz Ordu'da yer alan bazı kişilerden alınan istihbaratla bu amaçlara varılmasına engel olunmuştu.[694]

Beyaz Ordu'nun İstanbul'a ulaşmasından hemen sonra alınan bir istihbarata göre; İtilaf güçleri Sinop'a Yunan ve Rus birliklerinden oluşan bir donanma göndermeyi planlıyorlardı. Bu donanma, Anadolu'ya silah ve adam kaçırılmasını önlemek amacıyla, limanları kontrol altında tutarken, orduların da Karadeniz bölgesini işgal etmeleri sağlanacaktı. 18 Kasım 1920'de İstanbul'da çıkan *Bosphore* gazetesinde Vrangel'in Kemalist Ordu'ya karşı kullanılacağı haberinin İtilaf güçlerince sansürlenmesi şüpheleri arttırmıştı. Üstelik aynı tarihlerde Haliç'te Rus donanmasına ait iki savaş gemisi ve iki denizaltının tamir görmesi de bu bilgiyi doğrular nitelikteydi.

İtilaf güçlerinin Beyaz Ordu'yu Yunan ordusu ile birlikte Kemalistlere karşı kullanma isteğine Vrangel'in nasıl tavır takındığı konusu aslında çok net değildir. Bir kısım kaynaklar Vrangel'in buna ısrarla karşı çıktığını hatta çok büyük bir tepki gösterdiğini iddia etmelerine rağmen bazı bilgiler aksi yöndedir. Örneğin, Milli Müdafaa Cemiyeti'nin 15 Aralık 1920 tarihli istihbaratında, Vrangel'in Gelibolu'daki ordu birliklerine Kemalistlerle savaşmaları için bir emir yayınladığı belirtilmektedir. Bu istihbarata göre; aynı anda Rus Mareşali Polkoviçev ve yardımcısı da, Kemalistlere karşı savaşmama yönünde Rus askerlerden garanti almak üzere Gelibolu'ya gitmiştir. Vrangel'in askerlerine Kemalistlerle savaşmaları için bir emir çıkardığı zaman, bu emre uymak istemeyen askerler isyan ederek, Vrangel yanlısı bazı subayları ve İngiliz askerlerini öldürmüşlerdi. Bu olay üzerine Mareşal Polkoviçev ve olaya adı karışan subaylar tutuklanmış, Trakya'daki Fransız

694 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Sebil, 1996, s. 278-279.

askerî mahkemesinde yargılandıktan sonra, Polkoviçev ve Albay Stamozin idam edilmişlerdi. Aynı rapora göre, Mareşal idam edilmeden önce, Mustafa Kemal'in bir Bolşevik değil bir yurtsever ve milliyetçi olduğunu üç kere haykırmıştı.[695] Bu sırada İstanbul ve Gelibolu'da son derece zor durumda kalan Ruslar ise, Bolşevikliğe karşı bir hareketi desteklediklerini fakat Anadolu'ya karşı bir harekete girişmeye karşı olduklarını bir kez daha duyururlar.

Öte yandan Beyaz Ordu birlikleri içinde Kemalist hareketin karşısında olup, İtilaf güçleri için çalışan kişilerin olduğu da bilinmektedir. Örneğin Vrangel ordusundan bazı subayların İngiliz ve Fransızlar lehine casusluk yaparak, Kuva-yı Milliye güçleri ile Rus generaller arasında ilişki kurulmasına engel oldukları, ayrıca Rusların silah ve makineli tüfek depolarından Anadolu'ya sevkiyat yapılıp yapılmadığını denetleyen casusluk faaliyetleri ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır.[696]

Beyaz Rusların Türkiye'de bulunduğu dönemde İngiltere ve Fransa da Vrangel ordularından faydalanmak istemişlerdir. İngiltere ve Fransa Vrangel'e, Milli Mücadelede kendileri ile birlikte savaşmayı kabul ettiği takdirde, Rusya'ya karşı yapacağı hücumda gerekli olan para ve askerî mühimmat desteğini sağlamayı teklif etmişlerdi. Bu teklif önceleri bilhassa İngiltere'nin Vrangel ve çevresiyle yakın ilişkiler kurarak Vrangel'i ikna etme çabalarıyla başlamış fakat daha sonra tam anlamıyla bir baskıya dönüşmüştü. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın bu teklifine Vrangel olumsuz cevap vermiş ve Rusların artık doğrudan doğruya Rusya'dan başka yerler için kan akıtmak istemediğini açıkça ifade etmiştir. Vrangel İngiltere'den gelen baskılar üzerine Anadolu hareketine karşı bir tutum içine girmeyeceklerini ve silahlarını teslim etmeyeceklerini bildirerek, tavrını ortaya koymuştur. Vrangel'in bu cevabının, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini kopma noktasına getirdiği

695 Criss, a.g.e., s. 176-177-178.

696 Şahiner, a.g.e., s. 54, 57.

anlaşılıyor. Çünkü kısa bir süre sonra İngiltere Beyaz Ordu'nun elindeki silahları kendilerine teslim etmelerini ve ordunun terhis edilmesini istemişler, bu da bilhassa Limni adasında gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Ordu birliklerinin silahlarını teslim etmemesi üzerine bu sefer de Fransa Ruslara yaptığı iaşe yardımını keseceğini duyurmuştur.

Bir aralık da İngilizler Kafkasya'daki anti-Bolşevik Ermeni ve Gürcüleri ayaklandırarak, Vrangel ordusunu Batum'a göndermek istemişlerdi. Ancak bu niyetin öğrenilmesi üzerine Ruslar Rusya'dan başka yerler için kan akıtmayacaklarını kesin olarak açıkladılar.[697] Bütün bu gelişmeleri izleyen Kemalist hareket, Londra Konferansı'nda "Vrangel Trakya'da ne arıyor" diye soracaktır.[698]

Beyaz Ruslar'dan faydalanmak isteyen devletlerden biri de Yunanistan'dı. Yunanistan, Ankara Hükümeti'nin Sovyetler ile yakın ilişkiler içinde olduğunu biliyor ve bundan ciddi endişe duyuyordu. Moskova-Ankara yakınlaşmasına karşı Beyaz Ordu ile yapacağı işbirliği Yunanistan'ın elinde önemli bir koz olabilirdi. Bu amaçla Yunanistan Vrangel ile Kuva-yı Milliye aleyhine bir anlaşma yaparak, Beyaz Ordu'yu Ankara Hükümeti'ne karşı kullanmak istemiştir. Hatta iddialara göre General Kutepov'a bu konuda bir resmî delege de göndererek, geçmişte Yunan ordusunun Odessa'da Rusya'nın yeniden ihyası için Bolşeviklerle nasıl çarpıştığını ve zayiat verdiğini hatırlatmış ama yine de Ruslardan ret cevabı almışlardır.

Yunanistan'ın Vrangel Ordusunu kullanmak istemesi bir şekilde deşifre olmuş ve Türk basınına yansımıştır. 27 Aralık 1920'de *Vakit* gazetesinde çıkan bir haber kamuoyunu büyük bir endişeye sürüklemiştir. Habere göre, Atina'dan bir Rus gazetesine gönde-

697 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu No: 51, Belge No: 21. Bu belgenin imzasız bir istihbarat belgesi olmasından dolayı gerçekliği şüpheyle karşılanmalıdır.

698 "Turks at the Peace Conference", *The Manchester Guardian*, 24 Şubat 1921.

rilen bir telgrafta, Gelibolu ve civarında kısmen silahlı olan Beyaz Rus kuvvetlerinin Doğu Trakya'ya girmek üzere olduklarına dair alman haberlerden dolayı, Gelibolu Kumandanlığına Yunan hükümeti tarafından gerekli emirlerin verildiği bildirilmiştir. Bu haber üzerine hemen Gelibolu'daki Rus yetkililere, bu haberin doğruluğu sorulmuştur. Rus kuvvetleri ise gazetelere bir açıklama yaparak, böyle bir hareketin asla gerçekleşmediğini ve iddiaların tamamen asılsız olduğunu beyan etmişlerdir.[699]

Yunanlıların Rusları kendi yanlarına çekebilmek için kullandıkları en güçlü argüman, Kemalistlerin de Bolşevik olduğuydu. Dolayısıyla Kemalistlerin ilerlemesi Beyaz Rusların geleceği ve varlığının yok olması anlamına gelebilirdi. Zaman zaman Gelibolu kampında Türklerin Bolşeviklerle birlikte ilerlediklerine dair haberleri Yunanlıların yaydıkları iddia ediliyordu.

b) Kemalistlerle Beyaz Ordu'nun İşbirliği İddiaları

8 Aralık 1920'de İstanbul'daki Fransız yönetiminden Paris'e yollanan "gizli" ibareli bir mesajda Vrangel'in ordusunun lağvedilmesinin pratikte neredeyse imkânsız hatta tehlikeli olduğu, bu kadar insanı İtilaf güçlerinin sindirmesinin mümkün olmadığı, ordunun bu şekilde dağıtılması durumunda başıboş kalan bu askerlerin eşkiyalık yapacakları ya da Fransız gizli servisince âşikar olduğu üzere Kemalist birliklere katılacakları belirtilmişti.[700]

Gerçekliği çok şüpheli olan bir haber de *The New York Times* gazetesinde yayınlanmıştı. Söz konusu haberde; Ankara hükümetinin Vrangel'e bir teklifte bulunduğunu, ordusunu Trakya'da harekete geçirip bir "Türk-Rus Cumhuriyeti" ilan etmesini önerdiğini, Vrangel'in bu teklifi reddettiğini yazıyordu.[701]

699 "Vrangel Kuvvetlerinin Trakya'ya Gittiğine Dair", *Vakit*, 27 Aralık 1920.

700 Jevakoff, a.g.e., s. 241-242.

701 "Russian Muslims Come to Aid Kemal", *The New York Times*, 9 Haziran 1921.

Diğer taraftan Rus birlikleri arasında Kemalistlere katılmak isteyenlerin olduğu söylenmekteydi. "Sovyet ajanları tarafından yapılan bir provokasyon" olarak değerlendirilen bu söylentiler, birliklerin Gelibolu'ya yerleştikleri ilk günlerden itibaren konuşulmaya başlanmıştı. Hatta 10 Aralık 1921'de General Kutepov Mustafa Kemal'in tarafına geçmek isteyen subayları döverek, apoletlerini sökmüştü.[702]

Velikof, Vrangel ordusunun İngiliz ve Fransızlarca Anadolu'ya sevk edilmelerinin ihtimali nedeniyle Beyaz Rus Ordusu'nun varlığının Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı için büyük bir tehlike yarattığını yazıyor. Velikof'un iddiasına göre, kamplardaki Rus askerleri arasında Bulgarlar propaganda yaptığı için bunların bir kısmı Rusya'ya dönmek istiyordu.[703] Buna karşılık Vrangel ordusundan silah ve cephanelerini Ankara hükümetine bırakmak ya da Anadolu'ya geçip yardım etmek şeklinde müracaatlar da olmuştu.[704]

Bir başka iddia da, Rus ordusunun Kırım'dan İstanbul'a gelirken yanında getirdiği silahları, ticari amaçlarla Ankara Hükümeti'ne satmayı düşündükleri idi. Bunu doğrulayan örneklerden birisi, Rus subaylarından bazılarının Moda'da demirli duran gemilerdeki tabanca, dürbün, silah ve makinalı tüfekleri çok ucuz fiyatlara Türklere satmış olmalarıdır. Bununla birlikte, İstanbul'a gelen Rus mareşallerinden Polkoviç'in yaverinin, gemilerde sakladıkları bir takım pompalı silahları, cephane sandıklarını ve Rus mitralyözlerini Türklere vermeyi vaad ederek, "biz bu eslihayı (silahları) İngilizlerden sakladık size terk ediyoruz" dediği söyleniyordu. Ancak bu gemiler İtilaf güçlerince sıkı kontrol altında olduğundan silahların Türk milliyetçilerine verilmesi olanak dışıydı. Yüceer,

702 Rayevski, a.g.e., s. 22.

703 Stefan Velikof, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan (1918-1922)*, çev: Naime Yılmaer, İstanbul: Kitaş, 1969, s. 122'den aktaran Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, cilt III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991, s.155

704 Pehlivanlı, a.g.e., s.166-167.

ATASE'deki bir belgeye dayanarak İngilizlerin bu olayı öğrenerek, Boğaziçi'nden Kadıköy açıklarına kadar sıralanmış olan gemilerdeki Vrangel birliklerini harp gemileriyle kuşattıklarını ve silahlarını alarak bu birlikleri Kilitbahir, Maydos, Bolayır, Gelibolu, Keşan, Tekirdağ, Silivri ve Çatalca'ya gönderdiklerini yazmaktadır. Aynı belgeye göre, bu birlikler Fransızların kontrolünde taş kırma, yol açma ve yol yapım işlerinde çalıştırılmıştır. Vrangel ordusunun silah ve cephanesinin bir kısmı 27 Kasım 1920 tarihinden itibaren Yeşilköy'deki Cevat Bey Köşkü'ne gönderilerek, burada depo edilmişti. Askerî malzemelerin bir kısmı da Bakırköy barut fabrikasında tutuluyordu. Fakat 15 Şubat 1921'de bu fabrikada cephane temizliği yapılırken büyük bir yangın çıkmış ve Vrangel ordusuna ait cephane de diğerleri ile birlikte yanmıştı.[705]

Bu arada Milli Müdafaa Cemiyeti, Vrangel Ordusu'na kısa sürede sızmayı başarmıştı. Bunun için Vrangel ordusundaki Müslüman Çerkes ve Tatarlardan yararlanıldı. Teşkilât-ı Mahsusa, I. Dünya Savaşı sırasında bir grup Tatar gencini Çarlık Rusyası'na karşı savaşmak üzere İstanbul'da eğitmişti. Bu kişiler aracılığıyla Vrangel ordusundan yeni ajanlar bulundu. Hüsamettin Ertürk'ün anılarına göre, Cuma namazını kılmak üzere gemilerden çıkan Müslümanlarla ilişkiye geçen Milli Müdafaa Cemiyeti üyesi Tatar gençler, bu konudaki desteği Rus Çarlık Filosu subaylarından Kazanlı Amiral Sadık İslamof'dan gördüler.[706]

Amiral İslamof, Kemalistlerin ajanlığını yaparak, Vrangel ordusu içindeki gizli bilgileri Milli Müdafaa Cemiyeti'ne sızdırıyordu. Bu çerçevede İtilaf güçlerinin amaçları, Beyaz Ruslar'dan bu amaca uyabilecek kişilerin isimleri ve bu konudaki faaliyetlerden haberdar olunabilmişti.[707] Ayrıca bu sayede Beyaz Ordu'nun Kemalistlere karşı kullanılmasının da önüne geçilmişti.

705 Yüceer, a.g.m, s. 110.

706 Criss, a.g.e., s. 177.

707 Ertürk, a.g.e., s. 278.

Ali Fuat Paşa [Cebesoy] 21-22 Nisan 1921 gecesi Stalin'le yaptığı görüşmede Vrangel ordusu konusunda Stalin'in kendisine şu açıklamalarda bulunduğunu yazıyor:

> Anadolu ordusu Boğazlara yürüyecek olursa, Vrangel de Boğazlardaki ve İstanbul'daki İngiliz ve Fransız askerlerini arkadan vurabilir, silahlarını alarak esir edebilir. Böyle bir vaziyetin tahaddüsü halinde eğer İtilafçılar, esirlerin geriye gönderilmesini isterlerse, Türk ve Rus hükümetleri tarafından haklı olan taleplerinin tamamen kabul edilmesi şartıyla derhal bir sulhün yapılması ileriye sürülür ve bunda ısrar olunur.

Ali Fuat Paşa'nın Enver Paşa ile yaptığı bir görüşmede, Vrangel ordusu ile ilgili olarak Enver Paşa şu açıklamalarda bulunmuştu:

> Ordusunun Fransızlar tarafından terk edildiğini anlayan Vrangel, evvela Ankara hükümeti ile anlaşarak beraberce İtilafçılar aleyhine hareket etmeyi düşünmüştü. Eğer muvaffak olursa Ankara Hükümeti'ni bu sefer de Rusların aleyhine çevirmeye çalışacaktı. Bu suretle Fransızların tekrar teveccühünü kazanacaktı. Halbuki Sovyet hükümeti, daha çabuk davranmış, İstanbul'da pek bakımsız halde kalan Vrangel ordusunun affedilmesi yolunu tutmuştu. General Vrangel'in Çatalca'da 15,000 ve Gelibolu'da 20,000 muharip askeri vardı. Fransızlar da bundan şüphe ettikleri için orduyu dağıtmaya ve silahlarını ellerinden almaya başlamışlardı.

Enver Paşa ayrıca Vrangel ile nasıl görüştüğünü ve bu yeni durumdan ne gibi yararlar elde edilebileceğini de şu şekilde açıklıyordu:

> Anadolu milli kuvvetleriyle müştereken Boğazlar üzerinde yapacakları bir harekâtta muvaffak olamazlarsa bile Vrangel, bütün kuvvetiyle Trakya'da nispeten zayıf bulunan Yunanlılara karşı harekete geçebilir. Bu suretle evvelkinden daha kuvvetli bir Cafer Tayyar vaziyetinin ihdası mümkündür. Bu hareketin de muvaffakıyetsizliği halinde ise ya çete usulüyle harekâta devam eder ve yahut silah ve harp malzemesi ellerinden alınarak Anadolu'ya gönderilir.

Ali Fuat Paşa, Enver Paşa ile yaptığı görüşmeyi ve Vrangel ordusunun kullanılması hakkında yapılan Rus tekliflerini Ankara'ya bildirmişti. 1921 Mayısı'nda Mustafa Kemal Paşa imzasıyla aldığı bir şifreli telgrafta, Vrangel enkazının tamamıyla silahlardan tecrit edilmiş olduğu ve artık bunlarla bir müşterek hareketin bahis konusu olamayacağı haberi gelmişti.

Diğer yandan, Rusya'daki İttihatçılar ile Bolşevikler arasında da Vrangel ordusunun İtilaf güçlerine karşı kullanılması konusunda işbirliği söz konusuydu. 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal'in Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Trabzon'da bulunan Halil Paşa'nın Halk Şuralar Fırkası'nın teşkil ve teftişi ile alakalı görüldüğü, Binbaşı Naim Cevat Bey'in de Amasra'da karaya çıktığı bir sırada üzerinde Halk Şuralar Fırkası'na ait birçok program bulunması üzerine Ankara'ya çağırıldığı ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından yapılan inceleme sonucu Halil Paşa'nın sınır dışına çıkarılmasına ve Naim Cevat Bey'in de tevkifine karar verildiği bildiriliyordu.[708] Naim Cevat yakalandığında amacının İstanbul'a gidip İttihatçılarla Vrangel birliklerinin hazırlıklarının ne aşamada olduğunu öğrenerek, mümkünse işgalcilere karşı hemen harekete geçilmesini organize etmek olduğunu, bunu da Enver Paşa'nın isteği üzerine yaptığını söylemişti.[709]

1921 yılında Gelibolu'daki Beyaz Ordu birliklerinin içinde Kemalistlere yakınlaşma eğiliminde olanların sayısının arttığı iddia edilmektedir. Hatta 1921 yılında bu kuvvetlere komuta eden generallerden biri Berlin'de Talat Paşa ile görüşerek, bu isteğini açıkça dile getirmişti. Talat Paşa 2 Şubat 1921 tarihinde yazdığı bir mektupta bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

> Vaktiyle Suchon'un yerine tayin edilen Amiral Hoffman General Vrangel'in dostlarından bir Rus generalini bizim eve getirdi. General bu kuvvetlerin Mustafa Kemal ile ortak çalışmaya hazır

708 Cebesoy, a.g.e., s. 185, 187.

709 Yüceer, a.g.m., s. 115.

olduğunu ve ilkbaharda her iki kuvvetin Bolşevikler aleyhine başarıyla hareket edebileceğini ve böyle bir ittifak hasıl olursa bu kuvvetlerin Anadolu hesabına İstanbul'daki ecnebi kuvvetlerini de kovacağını söyledi[710]

TBMM'nin açılmasıyla birlikte Ankara-Moskova ilişkilerinin gelişmeye başladığı ve 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşmasıyla sonuçlandığı göz önüne alınacak olursa, bu hatıratlarda yer alan ifadelerin şüphe ile karşılanması gerektiği belirtilmelidir.

c) Uzakdoğu Planı

Ordusunu bir arada tutabilmenin yollarını arayan ve İtilaf devletlerinden umudunu kesen Vrangel'in, Japonya desteğindeki Uzakdoğu'daki Beyaz kuvvetlere katılmaya niyetlendiği anlaşılıyor. *İzvestia* gazetesine göre, Japonya Vrangel ordusunu Sovyetler karşı kullanmak üzere Sibirya'ya getirip, anti-Bolşevik lider General Semenov'un birliklerine katmayı planlıyordu. Aynı gazeteye göre Paris'teki Japon Askerî Ataşesi, Rus subaylarla akşam yemeği yiyerek yardım sözü vermişti.[711] Vrangel, Fransa'dan ordusunun Vladivostok'a ulaştırılmasını talep etmişti.[712]

Bolşeviklere karşı yeni harekât Sibirya'da olacaktı, Fransız-Japon işbirliği ile organizasyon aşağı yukarı tamamlanmıştı. Bu yeni harekâtla ilgili olarak bazı belgeler basına yansıdı. Belgeler, Fransızların orduyu bu zor durumda daha fazla destekleyemeyeceklerini, Fransa'nın artık kendi çıkarlarına dönmek istediğini gösteriyordu. Tam bu noktada Amiral Kolçak'ın yaveri Tirbach elinde bir yardım planıyla ortaya çıkmıştı. Tüm Vrangel ordusu Sibirya'ya transfer edilecek, transfer Japon gemileriyle olacak ve bütün ihtiyaçları Japonya karşılayacaktı. Paris'te hazırlanan ve Fransa tarafından onaylanan plana göre, Fransa'nın iki şartı vardı:

710 a.g.m., s.114.

711 "Japan's Anti-Soviet Plans" *The New York Times*, 5 Mayıs 1921.

712 TİTE, Kutu No: 50, Belge No:118; Walter Duranty, "Wrangel Wants Army Put in Siberia", *The New York Times*, 6 Nisan 1921.

1-Japonlar Bolşeviklere karşı açık ya da gizli savaşan tüm gruplara tam yardım edecekti. 2-Doğu Sibirya'yı ilhak etmeyecekti.

Ancak şartlar Tokyo'da sıcak karşılanmadı. Sibirya'da başka asker kurban edilmeyecekti. Japonya ancak kendi şartları kabul edilirse bu planı destekleyebilirdi. Japonya'nın da şartları şöyleydi:

1- Sibirya boş bir alandı, Japonya onun kontrolünü eline alacaktı.
2- Rus idaresi Rus idareciler ve Rus askerî güçleri Japonya'nın emri altında olacaktı.
3- Sibirya'ya ait tüm imtiyazlar Japonya'ya ait olacak, ancak Japonya'nın onayıyla diğer ülkelere verilebilecekti.
4- Mançurya demiryolu Ruslara geri verilecek ancak yöneticiler Japonya'nın kontrolünde olacaktı. Eğer Ruslar demiryolunu satmak isterlerse ilk alma hakkı Japon hükümetine ait olacaktı.
5- Stratejik önemdeki yerlerde Japon birlikleri konuşlandırılacaktı.

Uzakdoğu Cumhuriyeti'ndeki generaller Semenov, Horvat ve Samoilov konuyu müzakere ettiler ve Samoilov Japon desteğini reddetti. Buna rağmen anlaşma, Fransız, Rus ve Japon temsilciler tarafından imzalandı. Önce sadece subaylardan oluşan birkaç küçük grup İstanbul'dan ayrıldı, plan işlemeye hazırdı. Derken ABD hükümeti planı öğrendi, izledi, müdahale etti ve plan aniden sona erdi.[713]

İngiltere tarafından, Mısır'dan, Irak'tan ve Hindistan'dan, Vladivostok'a bir miktar mülteci gönderildi. Irak'takiler İran Kozak tümeninden oluşuyordu ve 1918-1919 boyunca İran ve Azerbaycan'da Sovyet hükümetine karşı harekâtta yer almış Hazar donanmasının terhis edilmiş personeliydiler. Hindistan'dakiler ise çeşitli zamanlarda Sovyetlere sıkıntı yaratmışlardı.

713 "Wrangel's Army", *The Manchester Guardian*, 15 Temmuz 1921.

Vladivostok'a Irak ve Hindistan'dan gönderilenler 881 erkek, 106 kadın ve 81 çocuktan oluşuyordu.[714] Ancak 1922'de Uzakdoğu'daki Beyaz Ordu'nun da yenilmesiyle, Bolşevikler tüm Rus topraklarına hâkim olacaklardır.

8- MİLLETLER CEMİYETİ VE NANSEN

Kuzey Kutbu kâşifi ve uluslararası insanî meselelerde tanınmış bir şahsiyet olan Norveçli Fridtjof Nansen[715] 1920 başlarında MC tarafından Rusya ve Orta Avrupa devletleri arasındaki I. Dünya Savaşı tutsaklarının evlerine dönmelerine nezaret etmekle görevlendirilmişti. Nansen 1920 Martı'nda savaş tutsaklarının ülkelerine dönüşü için süreci müzakere ve organize etti. Ancak Sovyetler Birliği'ne gitmek istemeyenleri de arzuları hilafına göndertmedi. Zaten Çarlık vatandaşlarının birçoğu dönmeyi reddetmişti. Tutsakların dönüşünü Uluslararası Kızıl Haç Teşkilâtı'yla birlikte yürüttü. Bir yerden bir yere gitmekte olan tutsaklar Kızıl Haç'ın kamplarında kalıyor, burada beslenmeleri, dezenfeksiyonları sağlanıyor, transferleri gerçekleştiriliyordu. Nansen iki yıl boyunca, Savaş Tutsakları Genel Komiseri olarak 20 milliyetten fazla 427,886 kişinin evine dönmesini sağlayacaktı.[716]

a) Nansen'in Mülteciler Yüksek Komiseri Oluşu

Uluslararası Kızıl Haç Teşkilâtı, 1921'de MC'yi Avrupa'daki Rus mültecileri meselesine yönelik adım atmaya zorlamaya başladı ve temsilcilerinden General Thomson'u Balkanlara bu

714 "Reds Accuse Great Britain", *The Los Angeles Times*, 21 Kasım 1921; "Wrangel's Army", *The Manchester Guardian*, 15 Temmuz 1921.

715 Nansen, 1922'de Türkiye ve Yunanistan'da savaş nedeniyle özellikle limanlara yığılmış mültecilerin durumunu incelemekle görevlendirilmiş ve Lozan Konferansı'na bu konuda bir rapor sunmuştu. Bu belge, iki ülke arasında gerçekleşecek olan nüfus mübadelesinin ön çalışmasını oluşturur.

716 Marrus, a.g.e., s. 87-88.

konuda bir rapor hazırlamak üzere yolladı.[717] Uluslararası Kızıl Haç Başkanı Gustave Ador, 20 Şubat 1921 tarihinde MC Konsey Başkanı'na yazdığı mektupta Avrupa'daki Rus mültecilerin 800 bini bulduğunu, MC'nin bu meseleye müdahale etmesi ve bir yüksek komiser ataması gerektiğini dile getirdi.[718] Ador'un mektubu hukukî korumadan yoksun, statüsü belirsiz Rus mültecilerin Avrupa'nın geleceği için bir tehlike oluşturduğuna dikkat çekiyordu. Fransa da bu isteği destekledi. Vrangel de MC'ye gönderdiği 29 Mart 1921 tarihli telgrafıyla uluslararası toplumun konuya ilgi duyması çağrısı yaptı.[719]

Böylece MC Konseyi, 27 Haziran 1921'deki toplantısında bir Rus Mültecileri Yüksek Komiseri atanması kararı aldı. Bunda Savaş Tutsakları Genel Komiseri'nin başarısının büyük payı vardı.[720] Böylece tarihte ilk defa bir mülteci grubu uluslararası toplumun bir konusu haline geliyordu. MC'nin bu konuyla ilgili Cenevre'de düzenlediği ilk toplantısına, Miliukov ve Prens L'vov ordu önderliğinin tezlerini çürütmek ve Zemgor lehine lobi yapmak üzere katıldılar. Geçici hükümetin bir dönem savaş bakanlığını yapmış Guçkov ise, ordunun sesini duyurmak üzere ordaydı. Vrangel insanî yardımın organizasyonunun sağlanmasında ordunun önderlik edebileceğini umuyordu. Bu sağlanamadığı takdirde her zaman orduya ve ihtiyaçlarına sempatiyle yaklaşmış olan Rus Kızıl Haçı'nın bu işi en iyi yapabilecek teşkilât olduğunu düşünüyordu.[721]

717 Housden, a.g.m., s. 110.

718 LoN-OJ, Mart-Nisan 1921, s. 227.

719 LoN-OJ, Temmuz-Ağustos 1921, s. 501-502; Elena Chinyaeva, "Russian émigrés: Czechoslovak Refugee Policy and the Development of the International Refugee Regime Between the Two World Wars", *Journal of Refugee Studies*, vol.8, no.2, 1995, s. 145-146.

720 Nevzat Soğuk, *States And Strangers- Refugees and Displacements of Statecraft*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999, s. 104-105.

721 Robinson, a.g.e., s. 56-57.

Ağustos 1921'de Rus mülteciler meselesi MC tarafından Cenevre'de düzenlenen bir konferansta tekrar ele alındı. 11 hükümet temsilcisinin yer aldığı bu toplantıda Yüksek Komiserlik merkezli bir eylem kararı alındı.[722] MC Genel Sekreteri mültecilerin iki milyon kadar oluşlarına atıf yaparak temel problemin ekonomik olduğuna dikkat çekti. 200-250 milyon franga ihtiyaç olduğu düşünülüyordu. Kararda mültecilere tek tip pasaport sağlanması, iş bulabilmeleri için bilgi sağlanması ve mültecilerin "yurda dönüşe" zorlanmaması kararlaştırıldı.[723]

Savaş Tutsakları Genel Komiseri olarak gösterdiği başarı Nansen'e MC tarafından Mülteciler Yüksek Komiserliği teklifini getirdi.[724] 1 Eylül 1921 tarihli mektubuyla Nansen, Yüksek Komiserlik görevini kabul etti.[725] Şart olarak, MC'nin iki temel prensibi çerçevesinde hareket edecekti: 1) Mültecilerin siyasi ve hukuki açıdan korunmaları üstlenilmekle birlikte, MC'nin fonları mültecilere yardım amacıyla kullanılmayacaktı. 2) Bu iş geçici bir karakterde olacaktı. Nansen maaş almıyor, sadece idari işler ve deneyimli, bu işin üstesinden gelebilecek temsilciler bulabilmek amacıyla birkaç bin dolarlık bir fon kullanıyordu.

Bu dönemde Rusya, başta Bolşeviklerin düzenlemelerine köylülerin gösterdiği tepki olmak üzere çeşitli nedenlerle açlık ile karşı karşıya kalmıştı. Nansen bu konuyu da izliyor, Sovyet temsilcileriyle yakın çalışmalar yürütüyordu. Başta Herbert Hoover'in başkanlık ettiği ARA olmak üzere Amerikan Kızıl Haçı gibi Amerikan yardım kuruluşları açlığı önlemek amacıyla 60 milyon do-

722 LoN-OJ, Mayıs 1922, s. 385.

723 Chinyaeva, a.g.e., s. 145-146.

724 James E. Hassell, "Russian Refugees in France and the United States Between the World Wars," *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 81, Part: 7, 1991, s. 16, 18.

725 LoN-OJ, Kasım 1921, s. 1027

ların üzerinde harcama yapacaklardır.[726] 1921-23 arası Ukrayna, Ermenistan, Kırım ve Volga boyunca açlık devam edecektir.

Eylül 1921'de Nansen'in bu görevi kabul ettiği sırada uluslararası mülteci politikası henüz net değildi. Şahsî görüşleri bu kavramın gelişmesine katkıda bulundu. Nansen Rusya'nın dünya uygarlığının gelişmesinde büyük bir faktör olduğunu, dünya ekonomisinde büyük entelektüel ve maddi öneme sahip olduğunu düşünüyor, bu nedenle uluslararası toplumun onun ekonomik restorasyonuna yardım etmesi gerektiğine inanıyordu. Bolşevik hükümetin geçici olduğuna ve iki temel problemin Rusya'daki açlık ile dışarıdaki Rus mültecilerin, aynı problemin iki yüzü olduklarına inanıyordu.[727]

MC Haber Bürosu Müdürü Herbert S. Houston'un açıklamasına göre, birbuçuk milyon Rus mülteci beş parasız, aç, hasta ve hayatını kazanabilecek durumda değildi. 1921 yılının başındaki hesaba göre, Almanya'da 300 bin Rus vardı, bunlardan 65 bini Berlin'deydi. 200 bine yakını İstanbul ve çevresindeydi. 100 bin Polonya'da, 15 bin Fransa'daydı. Ayrıca İngiltere'de 15 bin, Avusturya'da 5 bin, Bulgaristan'da 5 bin, Estonya'da 10 bin, Finlandiya'da 15 bin, İtalya'da 2 bin, Litvanya'da 3 bin, Letonya'da 9 bin, İsveç'te 1000, İsviçre'de 4 bin, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda 28 bin, Çekoslovakya'da 5 bin Rus mülteci bulunuyordu.[728]

b) Mülteciler Yüksek Komiserliği İstanbul Şubesi

Nansen incelemesi sonucunda mülteciler meselesi içerisinde İstanbul'daki Rus mültecilerin önceliği olduğuna karar verdi ve Osmanbey'de Teşvikiye Cad. 62 numarada, bir MC-MYK şubesi açtı. Şubenin ilk işi, 1 Ocak 1922'den itibaren Rusları kaydetme-

726 H.C. Jacquith, "Ten Years of American Relief Activities Abroad", *Current History*, 29:5 (Şubat 1929), s. 733.

727 Chinyaeva, a.g.m., s. 145-146.

728 "Russian Refugees in Distress 1.500.000", *The New York Times*, 25 Nisan 1921.

ye başlamak oldu. Böylece 30 binden fazla Rus kayıt altına alındı. Şube, temelde iki işle uğraştı: Bir ülkeye gidecek olan Ruslara vize sağlanması ve malzeme tedariği.[729]

MC, sadece Beyaz Rusların değil, İzmit ve Gemlik'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesinden sonra İstanbul'a göç etmek zorunda kalan 6.000 Müslümanın sevklerine de yardımcı olmuştu. Üstelik komiserliğin yardımları sadece göçmen sevkiyatından ibaret kalmamış, iaşe ve sağlık hizmetlerinde de etkin olmuştu. Örneğin Yeşilköy'de göçmenler arasında ortaya çıkan tifüsün yok edilmesi için Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Sıhhiye Müdüriyeti ile işbirliğine gitmişlerdi. MC-MYK tüm bu yardımlar için 80.000 İngiliz lirası tutarında bir harcama yapmıştı.[730]

Nansen'in yardımcısı Sir Samuel Hoare, Ruslarla ilgilenmek amacıyla İstanbul'a gönderildi. Hoare, "Mülteciler için hayatın daha ucuz olduğu ve iş bulabilecekleri ülkeler bulabilmeliyiz" diyordu. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Çekoslovakya, Bulgaristan'ı övüyor, "Slav akrabalığı aracılığıyla bize çıkış yolunu gösterdiler" yorumunu yapıyordu. Hoare'ye göre, en önemli konu paraydı. Cemiyet seyahat masrafları için yeterli parayı bulabilirse üç ay içinde mülteciler İstanbul'dan ayrılabilirdi. İngiliz Hükümeti Mısır, Malta ve Kıbrıs'taki mültecilerin Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı tarafından kabulünü sağlamaya çalışıyordu. Bunlar Denikin'in yenilgisinden sonra Sir Halford Mackinder'in verdiği garanti ile himaye edilmişlerdi. Hoare'nin önerisi İngiltere'nin toplu bir ödeme yaparak, bunların sorumluluğunu MC'ye bırakmasıydı. Nansen açlığa karşı çalışmaları sırasında Sovyetler Birliği ile "yakın" olduğu için mülteciler tarafından "Bolşevik yanlısı" görülüyordu. Hoare bankacı bir aile üyesi İngiliz olarak "Bolşevik yanlısı" olarak suçlanamayacağını düşünüyordu.[731]

729 *The "Farewell" Almanac*, a.g.e., s. XX-XXI (İng)

730 BOA. HR.İM., 131/ 70.

731 "Russian Refugees in Constantinople", *The Manchester Guardian*, 14 Mart 1922.

Hoare 24 Mart 1922'de, İstanbul'un durumu hakkında bir rapor yazdı. Buna göre, şehirdeki ve çevresindeki 35,000 mültecinin 24 bini başka bir ülkeye yerleştirilmeyi arzu ediyordu. 15 bini sefil durumdaydı. Yardım teşkilâtlarının temsilcisi Albay Procter yardımın ancak Mayıs ya da Haziran'a kadar sürdürülebileceğini söylüyordu. Yani MC, Avrupa'nın en pahalı ve iş olanağı kıt bu şehrinden mültecileri bir an önce tahliye etmeliydi. Fakat öncelikle mülteciler hakkında güvenilir istatistiklere ihtiyaç vardı. Bunu MC bizzat kendisi gerçekleştirecekti. Şube, haftada 60 vize sağlayabiliyordu. Ayrıca mültecilerin olduğu ülkelerin başkentlerinde İstanbul ile ilişkiyi sağlayacak bir irtibat memuru olmalıydı. Aynı rapora göre 300 çiftçinin aileleriyle beraber ve 50 öğrencinin Almanya'ya gitmesi sağlandı. Fransa 12-14 yaşlarındaki 50 çocuğu eğitimlerini sürdürmeleri amacıyla kabul etti. Bir miktar Rus ve Estonyalı da ülkelerine döndü.[732]

Nansen ise, 1 Eylül 1922 tarihli raporunda, 10 bin transfer gerçekleştirildiğini, mültecilerin 1000'inin kalıcı işlere yerleştirildiğini, halen şehirde 18.000 mülteci bulunduğunu yazıyordu. Bunların ARA tarafından beslenen 10.000'i çaresiz durumdaydı. Rus Kızıl Haçı'nın sorumluluğunda 1000 malûl, aileleriyle birlikte Bulgaristan'a gönderilmişti. Şube, 1000 Sibiryalının Vladivostok'a gönderilmesi için uğraşıyordu. Jewish Colonisation Association ve Central Zionist Committee ile 600 Yahudinin Filistin'e gidişi ve orada iş temini için görüşmeler sürüyordu.[733]

Nansen'in hesaplamalarına göre, 1922'de sadece Avrupa'da 1.500.000 Rus vardı. Amerikan Kızıl Haçı 1.964.000 kişinin kendisinden yardım aldığını kaydediyordu. Avrupa ülkelerindeki Rus mültecilerin % 20'sinin yardıma muhtaç olduğu biliniyordu.[734] Mültecilerin bir kısmı MC-MYK kurulduktan sonra başka ülke-

732 LoN-OJ, Mayıs 1922, s. 387-389, 401-402.

733 LoN-OJ, Kasım 1922, s. 1226.

734 Simpson, a.g.e., s.80.

lerde iş bulma ihtimali nedeniyle kayıt olmaya ikna edilince tayına kavuşabildi. Yine de binlercesi kayıt olmayı reddetti. Öte yandan İstanbul'da Gürcü ve Türk mültecilerin varlığı da durumu ağırlaştırıyordu.

12 Ekim 1922'de İstanbul'a gelen Nansen, Rus Sefareti'nde mülteci temsilcilerinin de yer aldığı bir toplantıya katıldı. İçinde bulundukları güç şartları ve taleplerini bildiren komite yöneticilerine Nansen tüm istekleri karşılayacak olanakların bulunmadığını, en önemli konunun tüm mültecilerin İstanbul'dan tahliyesi olduğunu, bu isteğin birkaç gün önce, TBMM'nin İstanbul'daki siyasî temsilcisi, Hilâl-i Ahmerci olarak tanınan Hamid Bey [Hasancan] tarafından kendisine iletildiğini belirtti. Ankara'nın tahliye isteği, Ruslar arasında bir paniğe neden oldu. Nansen, Hamid Bey'le tekrar görüşmeyi vaat etti. Ankara'nın sert tutumunun nedeni sonradan anlaşılacaktı. Diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra Moskova, Ankara hükümetinden İstanbul'daki tüm mülteci teşkilâtlarının kapatılmasını istemişti.[735] Zaten hemen ertesi hafta, 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelen, TBMM'nin resmî temsilcisi Refet Paşa [Bele], Rus organizasyonlarının ve Sovyet pasaportu olmayan mültecilerin İstanbul'da kalmalarına artık izin verilmeyeceğini açıkladı.[736] Mülteciler arasında, "Moskova'da bir liste olduğu, Vrangel ve Denikin'le bağlantılı 400 subayın adını içerdiği, yargılanmaksızın vurulacakları," şayiası dolaşmaya başlamıştı. Kemalistlerin şehre gelişiyle Sovyetlere gönderilmekten çekinmekteydiler.[737]

İstanbul'dan ABD'ye gitmek isteyen mülteciler, Bristol'ün başkanlığında oluşturulan ve Amerika'nın diplomatik, ticarî ve entelektüel çıkarlarını temsil eden bir komite tarafından belirleniyordu. Bu yöntem yani başka bir ülkede "muhtemel vatandaşların se-

735 Simuhin, a.g.e., s. 2

736 Harold Henry Fisher, a.g.e., s. 454.

737 "Wrangel's Officers Take Refugee Here", *The New York Times*, 3 Şubat 1923; "112 Former Czar Officers Arrive", *The Washington Post*, 3 Şubat 1923.

çiminin yapılması" muhtemelen tarihte bir ilkti. Her başvuranın mesleği veya ticarî bilgilerine dair doldurduğu formları komite kontrol ediyor; Amerikan, İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan kaynaklarından gelen bilgilerle haklarında raporlar hazırlıyor, karar her bir üye tarafından oylanıyordu. Bu sıkı yöntem sayesinde ABD'ye 1611 kişi gönderildi.[738]

1922 Kasımı'nda 80 Beyaz Rus derneğinin konfederasyonu olan Rus Komitesi tarafından yürütülen bir araştırmaya göre, başkentte kayıt altında 28,000 mülteci olduğu kayıtlara geçmişti. Bu kitle içinde yetişkin erkeklerin sayısı 20,000'e ulaşırken, yetişkin kadınların sayısı 6,000 kadardı.[739]

MC'nin ve Nansen'in gayretleriyle 1922'de 20,000 Rus mülteci İstanbul'dan ayrıldı.[740] Çalışmalarıyla 1922'de Nobel Barış Ödülü'nü alan Nansen, para ödülünü de mülteciler yararına bağışladı.[741]

2 Şubat 1923 tarihli raporunda Nansen, her hafta çeşitli şikâyet ve taleplerle en azından 1000 mültecinin İstanbul şubesine müracaat ettiğini, ARA öncülüğünde Bulgaristan'a 5000 kişi gönderildiğini, ARA'nın 10 bin kişinin şehirde beslenmesini sağladığını not etmişti. Haftada ortalama 230 kişi kendi çabalarıyla sayısı 44'ü aşan farklı ülkelere gidiyordu. Birkaç yüz Yahudi'nin Filistin ve ABD'ye gitmesi sağlanmıştı. Küçük öğrenci grupları Fransa, Almanya ve Çekoslovakya'ya gidiyordu. Bir miktar yetim "Placement Familial" ve "Maternité Jeanne d'Arc" organizasyonları sayesinde Fransa ve Belçika'daki ailelerin yanına yerleştirilmişti. Nansen, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na çeşitli fonlardan 10 bin poundluk bir destek sözüyle 5000 mülteci alması için teklifte

738 "Picket Immigrants Win Hight Praise", *The New York Times*, 16 Aralık 1923.

739 Dumont, a.g.m., s. 179

740 BOA. HR.İM., 47/44.

741 Hassell, a.g.m., s. 16, 18.

bulunmuştu. Ancak bu ülke, daimi idameleri için garanti verilmeksizin kabule niyetli olmadığını açıklamıştı. Bu arada Sovyetler, Ankara'dan mültecilerin çıkarılması ile ilgili bir taleplerinin olmadığını bildirmişlerdi. Bu garantinin Ankara'yı tatmin edeceği ve tahliye konusunda ısrar etmeyeceği umulmaktaydı. Bununla beraber Türklerin şehri geri almalarından sonra Rusların statüsünün ne olacağı konusu Nansen'i endişelendiriyordu. Şubeden kendilerine kimlik sertifikaları verildikten sonra Fransa 1400 kişiye vize vereceğini açıklamıştı. Ankara ile müzakereler sürüyordu ve sadece kimlikleri tanımaları değil, Nansen tarafından işbirliği de umuluyordu.[742]

1923 Mayısı'nda Rus mültecilerin gruplar halinde MC gözetiminde ülkeden ayrılışı sırasında yol harcırahından ve ikamet tezkeresinden alınan vergiden muaf olmasına karar verilmişti.[743]

Ancak, Nansen'in mültecilerin olduğu ülkelere yönelik bir "ulusal komite" oluşturma çağrısına Türkiye olumsuz yanıt vermişti. Halen, Sao Paolo'da 800, İspanya'da sadece bir, İsveç'te 300'den fazla Rus, Küba'da ise 4500 Rus ve Polonya mültecisi vardı. Türkiye'de artık 6000-7000 mülteci kalmıştı. 500'ü Société de'Assistance Russe tarafından yardım görüyordu. İşgal güçlerinin Ekim 1923'te İstanbul'u tahliyesi Ruslar için ekonomik bir krize neden olmuştu. Onların verdiği işlerde çalışanlar da işlerini kaybetmişlerdi. İngiliz ordusu bir MC-MYK görevlisi ile bir anlaşmaya varmış ve 1600 Rus'a çeşitli ülkelerde iş sağlayabileceğini bildirmiş, İngilizler 31 Rus avukatın Londra'ya gidişini organize etmişti. Fransızlar kendileriyle çalışan Rusları hemen hemen transfer etmişlerdi.[744]

Muhtemelen, anti-Sovyet faaliyetleri ya da casusluk şüphesiyle, 60 Rus hükümet tarafından sınır dışı edildi ve İstanbul'dan

742 LoN-OJ, Mart 1923, s. 388-389.

743 BOA. HR.İM., 131/ 70 lef 2.

744 LoN-OJ, Temmuz 1924, s. 959-963.

Kanada'ya gönderildiler. Sığınma isteyen İstanbul'daki 3 bin Rus'tan üçte birinin arzusu Kanada Göçmen Bürosu yetkililerince kabul edilmişti. New York'taki Russian Refugee Relief Association da seyahat masraflarını üstlenmişti ama son dakikada fon bulunamadığı haberi Kanada'ya bildirildi. Sadece kendi masraflarını karşılayan 60 kişi Kanada'ya ulaşabildi.[745]

c) "Yurda Dönüş"

"Yurda dönüş" 20 ve 21. yüzyıllarda uluslararası toplum tarafından mülteci meselelerinde hep en iyi çözüm olarak benimsenmiştir. Nansen de bu görüşteydi.[746] Nansen'e göre 1,5 milyon mültecinin bulunduğu Avrupa'da tatmin edici ve kesin bir çözüm "yurda dönüş" olmaksızın mümkün değildi. Ancak MC-MYK bu şartlarda kitlesel bir geri dönüş için bir girişimde de bulunmamıştı. Rusya'daki açlık ve salgın hastalıklar böyle bir teklifin önündeki en büyük engeldi.[747] Nansen'e göre Sovyetler Birliği Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olmalıydı ve onun dahilî yeniden inşası için mültecilere yardım edilmeliydi.

Sovyet Hükümeti Nansen'le anlaşarak bazı şartlar altında Kasım-Aralık 1921'de af ilan etti. Başlangıçta ilk kitlesel göç için Bulgaristan'da 6 bin kadın, erkek ve çocuk belirlendi. Ancak Bulgaristan iç politikasındaki gelişmeler bu işbirliğinin mümkün olmadığını gösterecekti. Sovyet Hükümeti son bir hamle yaparak gençleri, mühendisleri ve teknisyenleri davet etti ancak gidenlerin tam rakamı hiçbir zaman Sovyetlerce açıklanmadı.[748]

Nansen sorunun büyük kısmının mültecilerin yurtlarına dönmeleriyle çözülebileceği inancındaydı. Bu görüşü Fransa ve İngil-

745 "Refugees Sail For Canada", *The New York Times*, 1 Eylül 1923.

746 Katy Long, "Early Repatriation Policy: Russian Refugee Return 1922-1924", *Journal of Refugee Studies*, Vol: 22, No: 2, 2009, s. 137.

747 LoN-OJ, Mayıs 1922, s. 392.

748 Hutchins, a.g.e., s. 40, 41.

tere tarafından da destekleniyordu.[749] Pilot uygulama olarak Fransızlar tarafından Novorossisk'e 3300 mülteci götürülmüş ve bir başarı olarak anlatılmışken; Beyaz Ruslar gidenlerin hapse atıldığını, öldürüldüğünü söylüyordu. Beyaz Rus liderler için "yurda dönüş" formülü, Sovyetlere karşı yeni bir harekât şansının bitmesi demekti. [750]

Birkaç hafta sonra MC Yüksek Komiseri Nansen İstanbul'a geldi. Sovyet Hükümeti adına onları ülkelerine dönmeye çağırdı. Ancak bu davet ne Sovyet ne Nansen ne de MC garantisini içeriyordu.[751]

Komşu ülkelerdeki mültecileri o ülkenin vatandaşı yapma ya da ayrılmaya zorlama, esas olarak ikincisi Sovyetler Birliği'nin mülteciler konusundaki temel stratejisiydi. Diğer ülkelere bunu yapamadığından iki tür baskı yolu izledi. Öncelikle bu ülkelerin Sovyetler Birliği'ni tanımasını sağlamak ki bu mülteciler üzerinde psikolojik bir etki yaratıyordu, ya da bu ülkelerle anlaşmalar imzalayarak Sovyetler Birliği'nin yıkılacağı yolundaki umutlarını kırıyordu. Diğer yol, bu ülkelerle doğrudan mültecilerle ilgili anlaşmalar imzalamaktı. Nitekim Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde, bu ülkeler Sovyetler Birliği'ni tanıyana kadar "geçici hükümetin vatandaşları" olarak "yabancı" statüsündeydiler. Tanımadan sonra ise durumları hızla kötüleşti. O zaman "vatansız" oldular. Tanımayla birlikte Sovyetler Birliği bu ülkelerle "yurda dönüş" anlaşmaları yaptı.[752]

Nansen Ağustos 1922'de Berlin'de Sovyet temsilcisi Krestinsky ile "yurda dönüş" müzakerelerine başladı. Ancak Eylül'deki MC toplantısında Uluslararası Kızıl Haç Başkanı Ador 1,5 milyon

749 Skran, a.g.e., s. 149, 150.

750 Hutchins, a.g.e., s. 38-39.

751 Bumgardner, a.g.e., s. 222-223.

752 George Ginsburg, "The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917-1956," *The American Journal of International Law*, Vol. 51, No:2, Nisan 1957, s. 338.

Rus'un temsilcilerinden yoğun protestolar aldıklarını, istememelerine rağmen ülkelerine dönmeye zorlanamayacaklarım belirtti. Bu eleştiri üzerine Nansen planını savundu. Kasım 1921'de Sovyetler Birliği'nin ilan ettiği genel af çerçevesinde dönüşlerden sonra mültecilere ulaşma konusunda serbestlik bulunduğunu, sadece kendi özgür iradeleri ile gittiklerini deklare etmeleri gerektiğini, toplamda da Rusya'nın açlık çekilmeyen bölgelerine 20,000 mültecinin geri gönderileceğini açıkladı. Ancak plan tüm beklentilere karşın yürümeyecekti.[753]

Bu arada İngiltere'deki bazı Rus organizasyonları İngiltere'nin MC'deki temsilcisi Lord Robert Cecil'e başvurarak Nansen'in Sovyet Hükümeti ile işbirliği içinde olmayan ve açık fikirli biriyle değiştirilmesi gerektiğini bildirdiler.[754] Onun Rusya'daki açlık meselesinin çözümünde başarılı olabilmek için Bolşevik liderlerle iyi ilişkiler geliştirdiğini, yeni hükümetle yakınlaşmayı savunan yazılar yazıp, konuşmalar yaptığını, üstelik "Moskova Sovyeti onursal üyesi" olduğunu belirttiler. Nansen'i, Lord Robert Cecil savundu. Nansen'in Sovyet Hükümeti'nin maşası suçlamasına maruz kalmasını gülünç buluyordu. Her halukarda açlık misyonu bitmişti. Nansen'in özellikle Romanya ve Polonya'dan zorla sınır dışı edilenler dahil, mültecileri nasıl koruduğunun unutulmasını eleştirdi. Nansen'i savunan diğerleri ise onun tarafsız kalmak adına Moskova Sovyeti'nin vermek istediği ödülü bile almadığına dikkat çektiler. Nansen böylece görevine devam etti.[755]

Nansen, MC Konseyi'nin Ekim 1922'deki toplantısında yine "yurda dönüş"ten daha tatmin edici bir çözüm bulunamadığını açıkladı. ARA ve Uluslararası Kızıl Haç da aynı eğilimdeydi. Bolşevikler özellikle Don, Kuban ve Terek Kozaklarının dönüşüne ilgi gösteriyorlardı. Temel amaçları o bölgeleri ekonomik olarak

753 Skran, a.g.e., s. 151-152.

754 "Russian Refugees and The Soviet", *The Times*, 27 Ağustos 1923.

755 Skran, ag.e., 154-155.

kalkındırmaktı. Ama aynı zamanda Vrangel liderliğindeki sürgündeki "karşı-devrimci" çemberi de kırmayı hedefliyorlardı. Moskova'nın en önemli derdi "karşı devrimci" ajan provokatörlerin ülkeye girmelerinin engellenmesiydi. MC ise dönenlerin masuniyetini garanti etmeye çalışıyordu. Sovyetler bu doğrultuda Nansen'in İsveçli yardımcısı Simonett ile İngiliz Gorvin'in dönmüş mültecileri gözlemlemelerine izin verdi. Böylece 1922 sonlarında uygulanabilir bir sistem kurulmuş oldu. Sovyetler her ay gönüllü döndüğünü ilan eden 2000 Kozak'ı kabul edeceğini bildirdi. Gemilere binilecek limanlarda bir Sovyet görevlisi Kızıl Haç temsilcisi olarak, dönmek isteyenlerin rütbe ve dosyalarını kontrol edecekti, Rusya'ya vardıklarında ikinci bir kontrolden geçecekler, Beyaz subaylara özel vakalar olarak ayrı muamele edilecekti. Rostov, Krasnodar veya Astrahan gibi merkezlerde üçüncü bir mülakata alınacaklardı.

Bu süreçte en sıkıntılı kısım Sovyet gözlemcilerin ilgili limanlara giriş izni sağlaması konusuydu. İtilaf güçleri İstanbul'da, Yunanistan ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kendi ülkelerinde bir Sovyet heyetinin varlığını istemiyorlardı. 4 bin ila 8 bin arasındaki mülteci ülkesine dönmek istiyordu. Sadece Bulgaristan, Sovyet Kızıl Haç temsilcilerini kabul etti. Hem topraklarında mültecilerin bedava ulaşımını sağladı hem de İstanbul'daki dönme niyetinde olan mültecilerin ülkeye giriş ve oradan dönüşüne izin verdi. Bu iş için Varna limanı seçildi. Orada Sovyet Kızıl Haçı görevlisi Koreschkov onlarla 1905-1917 arası, I. Dünya Savaşı ve elbette iç savaştaki faaliyetleri konusunda mülakat yapıyordu. Bu gerçekleştikten sonra gönüllü olarak döndüklerine dair bir belge imzalamaları bekleniyordu.

Nansen'in kurmayları Varna-Novorossisk arasında bir gemi organize ettiler ve ilk gemi 6 Ocak 1923'te 713 erkek, 37 kadın ve 22 çocukla yola çıktı. Onları MC görevlisi Simonett karşıladı. Ellerindeki gazete ve dergilere el kondu. Novorossisk bölgesindeki üç kamptan birine yerleştirildiler. Simonett ve Gorvin gözlem-

lerinde olumsuz bir durum rapor etmediler. Birkaç hapis vakası vardı ama siyasi nedenli görünmüyordu. Nansen'in yurda dönüş sistemi iyi işleyeceğe benziyordu. 10 Ocak, 23 Şubat, 5 Nisan, 11 Mayıs 1923'te yaklaşık 3500 kişi Novorossisk'e ulaştı. Ancak Bulgaristan'da Stambulisky'e karşı bir darbe girişimi gerçekleşince 9-10 Temmuz 1923 gecesi Bulgar polisi Sovyet Kızıl Haçı tarafından Varna'da kullanılan binayı bastı. Burada Sovyet propaganda malzemesi ve Rus ambarcılar tarafından dönmek isteyen askerlerin silahlandırıldığına dair ipuçları bulununca 20 kişi tutuklandı. Buradaki Sovyet Kızıl Haç temsilcisinin ve bir yurda dönüş programı görevlisinin öldürülmelerinden Bulgar yöneticileriyle işbirliği içindeki Vrangel sempatizanları sorumlu tutuldu. Bu kargaşadan sonra "yurda dönüş" programının devam edemeyeceği anlaşıldı ve Kasım 1923'te bu program sona erdi.[756]

"Yurda dönüş" planının başarısızlığı iki nedene bağlanabilir: Sovyetlerin "yurda dönüş"ün gerçekleşmesindeki birincil amacı mültecilerin dışarıdaki anti-Sovyet organizasyonlara katılımını engellemekti. Bulgaristan olayından sonra Sovyetler bu konudaki heyecanını kaybetti. Ayrıca Bulgaristan ve diğer ülkeler yaşananlardan sonra işbirliğini reddettiler.[757]

d) "Nansen Pasaportu"

Mültecilerin pasaportları 7 Kasım 1917'den sonra vizesizdi. Aralık 1921'de Sovyetler bütün mültecilerin vatandaşlığına son verince[758] Beyaz Rusların ya çoğunun elinde belgesi yoktu ya belgeler eski Rus temsilciliklerince verilmiş ve artık geçerli değildi ya da ordu liderlerince verilmiş ve resmî bir anlam ifade etmiyordu. Bu durum seyahat, ikamet ve çalışma konusunda büyük sıkıntı yaratıyordu. Ruslara bir kimlik sertifikası verilmesine 5 Temmuz

756 Housden, a.g.m., s.112-114.

757 Skran, a.g.e., s. 155.

758 Williams, a.g.m., s. 509.

1922'de Cenevre'deki konferansta karar verilmişti. Rus mültecilere *sine patria* (*heimatlose*) deniliyordu. Nansen bu konuda şu açıklamayı yapmıştı:

> Onları hayatlarını nerede kendi başlarına idame edebileceklerse oraya ve nasıl transfer edebileceğimiz sorusu temeldi. Çoğunun ne pasaportu, ne bir vize verilebilecek belgesi vardı. Muhtelif hükümetlere bir konferans çağrısında bulundum; geçerli vize verilebilecek bir pasaport verilmesinin kabulü için. Bu çoğu hükümetçe kabul edildi, böylece Rus mülteciler MC himayesinde seyahat edebildiler.[759]

Türkiye dahil 39 hükümet "Nansen pasaportunu" 25 hükümet de "Ermeni pasaportunu" kabul etti.[760] 1923 Eylülü'nde artık 31 ülke tarafından kabul edilecekti.[761] Sadece bir ülkeye gitmeye yarayan ama seyahate imkân vermeyen bu pasaport, mülteciler arasında "Nonsense passport" (saçma pasaport) olarak adlandırılıyor, sadece "vatansız" olduklarını gösteriyordu. 1926'da bu şekilde onaylanmış 155 bin pasaport vardı ama mültecileri hiçbir zaman memnun etmedi.[762] Pasaport bir yıl için geçerliydi. Üzerinde alındığı ülkenin özel bir ibaresi yoksa geri dönüş için kullanılamazdı.[763]

MC-MYK 1921'de 34,620, 1922'de 119,000, 1923'te 293,000 İsviçre Frangı harcadı. Rakam her yıl giderek artış gösterdi.[764] Nansen'e sorumluluk verildi ama fon verilmedi. O da yardım kuruluşlarının, hükümetlerin ve şahısların yardımıyla Eylül 1923'te 20 bin Rus'u İstanbul'dan çoğunluğu Çekoslovakya, Bulgaristan,

759 Fridtjof Nansen, "Rescuing Millions of War Victims From Diseases and Starvation", *Current History*, Temmuz 1929, s. 572-573.

760 LoN-OJ, Temmuz 1925, s. 999.

761 Hutchins, a.g.e., s. 41-43.

762 Chinyaeva, a.g.m., s. 150.

763 Louise W. Holborn, "The Legal Status of Political Refugees, 1920-1938", *The American Journal of International Law*, Vol:32, No:4 (Ekim 1938), s. 684.

764 Simpson, a.g.e., s. 195.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, ABD ve Fransa olmak üzere 45 farklı ülkeye transfer etti.[765]

MC-MYK bu yıllarda Rus, Ermeni ve Asuri-Keldani, Türk, Saar, "Almanya'dan gelen mülteciler" ile uğraştı.[766]

Nansen Ofisi, Nansen'in 1930'da ölümü üzerine, mülteci meseleleri ile uğraşmak üzere, 1931'de kuruldu. Nansen Ofisi Sovyetler Birliği'nin mültecileri ortada bırakma siyasetine karşı bir MC mekanizması kurmaya kalktıysa da başaramadı. Nansen programı 1938'de sonlandırıldı ve ofis kapandı.[767]

765 Hutchins, a.g.e., s. 41-43.

766 Simpson, a.g.e., s.227.

767 Divani, a.g.m., s. 66.

Altıncı Bölüm



Yeni Vatanlar

1- SIRP-HIRVAT-SLOVEN KRALLIĞI

Mülteciler, ilki 1919 sonbaharı ve 1920 ilkbaharı, ikincisi 1920 sonbaharının başı, üçüncüsü 1920-1921 kışı olmak üzere Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na üç dalgada geldiler. İlkinde 8 bin kişiydiler. Çok sıcak karşılandılar ve hükümet, hayatlarının idamesinin sorumluluğunu üstlendi. İkinci dalgada 2 bin kişiydiler ve Limni'den transfer olmuşlardı. Bu Londra-Belgrad anlaşması ile gerçekleşti ve masraflar İngiltere tarafından karşılandı. İlk iki dalgada kadın ve çocuklar da vardı.

9 Aralık 1920 tarihli *İkdam* gazetesinin haberine göre, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 20.000 mülteci kabul etmeye razı olmuştu.[768] Fakat Rus mültecileri kabul etmeden önce bazı mali garantiler istediği iddiası vardı.[769] Sonuçta üçüncü dalga 20 bin askerden oluşuyordu, kadın ve çocuklar azdı. Bu insanlar Adriyatik kıyılarına kışın başında yarı aç, paçavralar içinde ve salgın hastalıklarla ulaştılar ve Slovenya, Hırvatistan ve Dalmaçya'nın Split, Trau, Porto Re ve Bakar gibi kentlerine dağıtıldılar. Bakar'da 7 bin makinalı tüfekli kişi bulunuyordu ve bu ülke ile İtalya arasında sorun oluşturan Fiume'ye sadece beş mil uzaklıktaydılar. Ancak İtalya'nın baskısıyla oralar boşaltılıp, iç kesimlere gönderilmeleri sağlanacaktır. Belgrad'ın bu birlikleri Hırvatistan'daki ayrılıkçı harekete karşı gözdağı olarak kullanmayı amaçladığı düşünülüyordu.[770] Mültecilerin küçük bir kısmı Messina'da karaya çıkarken, aralarından Roma'ya ulaşanlar bile olmuştu. İtalyan gazetesi *Popolo Romano*, Kotor Körfezi'ndeki ordunun İtalya'yı tehdit ettiğini yazıyordu.[771]

Denikin'in Mart 1920'deki yenilgisi üzerine 10 bin kadar mülteci İngilizler tarafından Limni, Kıbrıs ve Mısır'daki kamplara

768 "İstanbul Limanında Mülteciler", *İkdam*, 9 Aralık 1920.

769 Rayevski, a.g.e., s. 66.

770 "France And Vrangel",*The Observer*, 12 Aralık 1920; "Wrangel Troops Menacing Fiume", *The Washington Post*, 14 Aralık 1920.

771 "Refuge For Wrangel's Men", *The Observer*, 28 Kasım 1920.

yerleştirilmişti. 1920 sonbaharında bunları kabul etmesi için Sırp-Hırvat-Sloven hükümeti ile bir anlaşmaya varmıştı. Ancak Vrangel mültecilerini kabul etmesi söz konusu olunca İngiltere, Kıbrıs ve Mısır'dakilerin transferini ertelemeyi kabul etmek durumunda kaldı. Nansen Mülteciler Yüksek Komiseri olunca gözünü ona çevirdi. Mayıs 1922'de, Mısır, Kıbrıs ve Sırp-Hırvat-Sloven krallığında olup da İngilizlerin sorumluluğu altında olan mültecilerin sorumluluğunu MC-MYK'nın üstlenmesini sağlamayı başardı. Çoğu Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na ve Bulgaristan'a gönderildi.[772]

Büyükelçiler Konseyi, Zemgor ve ordunun ileri gelenlerinin nadir işbirliği yaptıkları durumlardan biri 1921 sonlarında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Bulgaristan'ın ordu mensuplarını kabul etmesini sağlamak oldu. Aslında bu ordu komutanlarının bir başarısı olarak görüldü. Çünkü ordu böylece tam olarak dağılmamış olacaktı. Ruslar Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na 400 bin dolar sağlamayı önermişlerdi. Oysa Vrangel'de bu kadar para yoktu. Bu yüzden Bakhmetev'den talep etti, o da kabul etti. Bakhmetev Prens L'vov ve Zemgor'dan Zeeler'i Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na göndererek anlaşmayı tamamlamalarını istedi. Talep edilen miktar iki yıl için kişi başı aylık 400 dinardan 10 ay boyunca aylık kişi başı 300 dinara indirildi ve başarılı bir transfer gerçekleştirildi.[773] Böylece 1921'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 22,306 mülteci kabul etmiş oldu.

Mültecilerin kabulü aslında Fransızların masrafları karşılama sözü üzerine gerçekleşmişti. Fakat Sırpların belirttiğine göre Fransızlar sözlerini tutmadılar. 40 bine ulaşan mültecilerin 20 bini erkek, 11 bini kadın, 9 bini çocuktu. Çoğu Kuzey Sırbistan'ın endüstri bölgelerine verimli ve güneşli düzlüklerine yerleştirildi. "Sıradan" olarak sınıflandırılanlar ise ki 6 bin kadar erkek, demiryolu ve bina inşasında çalışmaya gönderildiler. Sırp-Hırvat-Sloven

772 Multanen, a.g.m., s. 64-65.

773 Robinson, a.g.m., s.730.

Krallığı'nda çalışma grupları oluşturarak denize doğru döşenen yeni demiryolunda, başkentin güzelleştirilmesinde ve inşasında, madenlerde, cephe ve sınır korumasında görev aldılar. Ağırlıklı olarak Belgrad ve Novi Sad'daydılar. Ruslar, Belgrad Opera ve Balesi'ni kurdu. 11'i Sırbistan Bilimler Akademisi üyesi oldu. Paris'teki Ruslar, daha sol eğilimli, cumhuriyetçi iken, Belgrad Rusları sağ eğilimli ve monarşisttiler.[774]

3 bin kişilik Rus gönüllü ordusunun çoğu mensubu ise Arnavutluk sınırında görev yapmak üzere jandarmaya yazıldı. Bunlar Sırp-Hırvat-Sloven hükümeti tarafından sınır muhafızı olarak görevlendirildiler. Hizmetlerinden memnuniyet duyuluyordu. Ruslar idari amaçlarla 33 gruba bölündüler ve komiteler oluşturdular. Bunu Dışişleri Bakanlığı organize etti. Her birine Rus ulusal gelenekleri doğrultusunda kendi özerk hükümetini de oluşturma hakkı verildi. Muhtemelen Rus mültecilerin bu kadar rahat yaşadığı başka bir ülke yoktu.[775]

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Kosova'da ve Arnavutluk sınırındaki Arnavutlar katliamlara uğratıldılar. Köylerinin yağmalanması ve yakılması üzerine Arnavutluğa sığındılar. Ruslar onların topraklarına yerleştirildiler. Toprak edinmek için her şeyi yapabilecekleri düşünülüyordu.[776]

Savaş öncesi Sırp-Hırvat-Sloven bir köylü devleti idi. Gelen doktor, mühendis ve diğer profesyonellerin ülkenin gelişmesine katkı sağlayacaklarına kesin gözüyle bakılıyordu.[777] Ancak, önemli makamlara Rus uzmanlar getirildiği için ülkedeki aydınların da Rus mültecilere karşı çok tepkili ve kızgın oldukları haberleri yaygınlaşıyordu.

774 http://www.russkiymir.org/en/diaspora/printable.php?print=1&id4=11390, [23 Mart 2009]

775 "Jugoslavia Gives 40,000 Russian Aid", *The Washington Post*, 1 Ocak 1922.

776 M. E. Durham, "Letter to the Editor", *The Manchester Guardian*, 12 Eylül 1921.

777 "Hives of Russian Refugees", *The New York Times*, 8 Ocak 1922.

Vrangel de yerleşmek ve ordusunun büyük kısmına yakın olmak amacıyla, bu ülkenin Karlofça kentini seçmişti. Sürgündeki Rus Kilisesi'nin de merkezi buradaydı. Vrangel Belgrad'da da karargâh kurarak küçük ordusunun Balkan ülkelerinde işçi üniteleri olarak çalışmalarına eşlik etti. Onları bir arada tutmaya çalıştı.[778]

Sırp-Hırvat-Sloven Kralı II. Aleksander, Çarlık hanedanı ile akrabaydı. Hem bu nedenle, hem tarihsel nedenlerle hem de silahlı kuvvetlerini güçlendirmeyi hedeflediği için, bu ülke Rus mültecilere kapılarını en fazla aralayan ülke oldu. Kral Rus sanatına duyduğu ilgi nedeniyle, İstanbul'daki Brailovsky'ye şu mesajı yollamıştı: "Başkentimi yeniden inşa et, onu güzelleştir, imparatorluk tiyatromu tamamla, dekore et, benim ve halkımın zevkine uygun müzisyenler, sanatçılar bul."[779]

Bu arada Sırp-Hırvat-Sloven devletinin Vrangel ordusu mensuplarını kabul etmesi Moskova Hükümeti'nin Belgrad'ı protesto etmesine yol açtı. Çünkü, Vrangel'in Rusya'ya karşı yeni bir saldırı yapmaya hazırlandığı, saldırı başarıyla sonuçlanırsa öldürülen Çar Nikola'nın amcası Grandük Nikola Nikolayeviç'in Rusya'nın başına getirileceği söyleniyordu. Yeniden örgütlenen ordunun 50-60 bin kişi olacağı tahmin ediliyordu. Gelibolu'dan askerlerle birlikte yedi sağlam savaş uçağı da gelmişti. Pilotlar ve yer müretebatı da bu ülkenin hava kuvvetlerine katılmıştı. Ordunun hafif silahları varsa da ağır silahları yoktu. Böyle bir saldırı gerçekleştiği takdirde Tunus'taki Rus Karadeniz filosunun da bu ordunun emrine verileceği söyleniyordu.[780] Vrangel, Kral Aleksander ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklamada, yarısı halen devlet yardımı alan 50 bin kişilik tam donanımlı birliklerinin özgür Rusya için uygun anı beklediğini ilan etmişti.[781]

778 Bumgardner, a.g.e., s. 226.

779 Bumgardner, a.g.e., s. 139.

780 TİTE, Kutu No: 51, Belge No:21; Robinson, a.g.e., s. 35.

781 "Says Wrangel Men Menaced Bulgaria", *The New York Times*, 21 Mayıs 1922.

Öte yandan İngilizler, birçok kanlı mücadeleye sahip olmuş bu güneydoğu Avrupa coğrafyasında bu yabancı ordunun varlığının zarar potansiyelinin hesap edilemez olduğu düşüncesindeydiler.[782] İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgrad'dan Vrangel'in bu ülkede kalışı konusunda bilgi talebinde bulunmayı sürdürdü ve gözü, duyduğu kaygı nedeniyle hep burada oldu.[783]

2- BULGARİSTAN

Balkan Savaşları'ndan beri Balkanlar'daki Bulgarların göçüne sahne olan Bulgaristan, I. Dünya Savaşı sonunda da, Yunanistan'dan 110 bin mültecinin göçüne maruz kalmıştı.[784] Ancak Rusların içine düştüğü acı durum, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı gibi Bulgaristan'ı da yakından ilgilendiriyordu. Hem Slav kardeşliği hem de Bulgaristan'ın kuruluşuna katkıları nedeniyle...

1919-20'deki Denikin tahliyelerinde, Bulgaristan'a Odessa'dan 8,640 mülteci gelmişti. Ancak durumları oldukça kötüydü. Bulgar hükümeti yardıma bağımlı bu insanların bir miktar baraka ve birkaç manastırda kalmalarını sağlayabilmekten başka bir şey yapamıyordu.

Nisan 1921'de Vrangel ile Bulgar Erkân-ı Harbiye Reisliği'nin yaptığı anlaşmaya göre Rus ordusu üniforma ve silah taşıyabilecek, Vrangel de ordusu üzerindeki tüm yetkilerini kullanabilecekti.[785] İngilizler Neuilly Antlaşması'yla 6500'den fazla polis ve asker bulundurması yasak olan Bulgaristan'ın Rus askerlerini kabulünden endişe duymakta, Paris'in desteğini alan Sofya ise endişelerin yersiz olduğunu vurgulamaktaydı.

782 General C. B. Thomson, "Russian Refugees in the Balkans", *The Manchester Guardian*, 16 Eylül 1921.

783 "Wrangel's Anti-Soviet Activities", *The Observer*, 16 Nisan 1922.

784 Simpson, a.g.e., s. 23.

785 Jevakoff, a.g.e., s. 252.

Bulgaristan'a daha çok Don Kozakları ve I. Ordu askerleri olmak üzere, Gelibolu ve Limni'den 1921'de 21,460 asker daha geldi. Aslında mülteciler bireysel değil, Rus komutanlarının emri altındaki birlikler şeklinde geleceklerdi. Askerler değil ama komutanları şahsi silahlarını taşıyabileceklerdi. Buna rağmen, Bulgaristan'a geldiklerinde yerel otoriteleri tatmin edecek miktarda silah devrettikten sonra gerisini sakladılar. Çoğu kasabalarda silahlarını göstere göstere taşımaya devam ettiler.[786]

1922'de de İstanbul, Mısır ve Kıbrıs'tan 6240 mülteci daha geldi. Bu mültecilerin hayatlarının idamesi için, Bakhmetev ve Bulgarlar arasında çok sıkı bir pazarlık gerçekleşmişti. Bulgarlar 6000 Rus mülteciye karşılık 300 bin dolar talep etmiş, Bakhmetev ise 14 bin mülteciye karşılık 600 bin dolar teklifi getirmişti.[787] Bu pazarlığın akıbeti bilinmemektedir.

Bulgaristan 1922'de Vrangel'in ziyaret isteğine izin vermedi. Bunun sebebi, söz konusu ziyaretin Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak düşmanca açıklamalara neden olacağından çekinmesiydi.[788] Muhtemelen yönetim, Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığını ve ülkedeki güçlü komünist hareketi dikkate almıştı. Stambuliski hükümetinin başlardaki dostça yaklaşımı kısa süre sonra yerini Ruslara karşı şüpheye dönüşmeye başladı. Hükümet artık onların bir tehdit oluşturduğunu düşünüyordu.[789] Bu nedenle iki Rus Albay gözaltına alındı ve Rus mülteciler konusunda sıkı düzenlemeler getirildi. Stambuliski hükümetine bildirildiğine göre, Ruslar birçok yerde ellerinde silahlarla yiyeceklere, hayvanlara, hububata el koyuyor ve değirmenlere saldırıyordu. Bazıları da Vrangel ordusundan "ayrıldıkları" için Vrangel'in askerî mahkemelerinde yargılanıp "hain" olarak idam edilmişti. Birçoğu Vrangel ordusunca

786 Robinson, a.g.e., s. 65-66.

787 Jevakoff, a.g.e., s. 519.

788 "Bulgaria Bars Wrangel", *The Washington Post*, 17 Nisan 1922.

789 Robinson, a.g.e., s. 65-66.

açılan askerlik bürolarında tehditle askere kaydedilmişlerdi. Bu gidişat ülkede tepki çekmeye başlayınca Bulgar Hükümeti bu askerleri silahsızlandırmaya karar verdi.[790]

Bu sırada Bulgaristan göz ucuyla Moskova'yı takip etmekte, Rus subaylar Varna'da sokak ortasında öldürülmekte, üniversitede Rus öğretim üyelerinin çalışıyor olması Meclis'te eleştiri konusu olmaktaydı.[791] 1922'de Stambuliski bir kısım Rus komutanları bir darbe komplosu içinde olmakla suçlayıp tutukladı.[792] Komünistler ise Vrangel ordusunu ülkeden atma kararı aldı. Asıl çatışma bu iki grup arasındaydı.[793] Baskılar karşısında Kral Boris, Varna'ya kaçtı, burjuvazi karşıtı bir politika izleyen Köylü Partisi lideri Stambuliski de cumhuriyet ilan etti.[794]

Bulgaristan'da ordu 11 Haziran 1923'te bir darbe ile Stambuliski'yi düşürdü ve öldürdü. Kral Boris iktidarını sürdürdü. Bir süredir, Sovyet ajanlarınca sınırdışı edilmeleri ya da tutuklanmaları sağlanan Ruslar böylece rahat bir nefes aldılar.[795]

Öte yandan İstanbul'daki İngiliz yöneticiler, "İngiliz vergi mükelleflerine daha fazla yük olmamaları için" 10 bin kişilik bir mülteci grubunu daha Bulgaristan'a gönderdiler. Böylece bu yük "Balkan köylüsünün sırtına yüklendi."[796] Bu nedenle iki üç şehirde ev sıkıntısı yaşanıyordu. Mülteciler şose yol inşasında, ormanda kereste kesiminde, maden ve çiftliklerde çalıştılar. İçlerinde inşaat, maden, elektrik mühendisleri, ziraat profesörleri, deneyimli

790 "Says Wrangel Men Menaced Bulgaria", *The New York Times*, 21 Mayıs 1922.

791 Jevakoff, a.g.e., s. 222.

792 Robinson, a.g.m., s.732.

793 "Disorders in Sofia But No Revolution", *The Washington Post*, 23 Mayıs 1922.

794 "Communist Revolt in Bulgaria; King Reported in Flight", *The New York Times*, 22 Mayıs 1922.

795 Alexis Wrangel, a.g.e., s. 231.

796 "In Bulgaria", *The Manchester Guardian*, 24 Eylül 1923.

toprak yetiştiricileri, değirmenciler, teknikerler olması iş bulmalarını kolaylaştırdı.[797]

Bulgaristan'a gelenlerin sayısı, 1923-1926 yılları arasında düşüşe geçti. Bu dönemde ülkeye sadece 2804 mülteci geldi.[798] Ruslar, Bolşevik rejimin çökeceğine, Rusya'da kendilerine ihtiyaç olacağına ve döneceklerine inandıklarından, uzun süre Bulgar toplumuyla bütünleşmeye mesafeli durdular.[799]

Bulgaristan'da 30'lu yıllara ait şu haber de, geçmişle ilginç bir bağlantı taşıyordu: Vrangel ordusundan arta kalanlarla birlikte Sofya'da yaşayan Başpiskopos Teofan, devrimden önce Petersburg seminerinde rektördü. Rasputin'i "keşfetmiş," onu Çar ve maiyeti ile tanıştırmıştı. Ancak çarlığın yıkılmasının nedenini bu tanıştırmaya dayandıran başpiskopos daha sonra aklını yitirdi. Tüm gecelerini Sofya'daki Nevsky katedralinde geçiriyor, "suçunu" haykırıyordu. Sonunda, fakir mahallelerden birinde kendi kendine sayıklarken bulundu ve akıl hastanesine kaldırıldı.[800]

3- YUNANİSTAN

Yunanistan da anti-bolşevik mücadeleye aktif olarak katılmıştı. Fransa Başbakanı Clemenceau'nun teklifiyle 42 bin kişilik kuvvetle Ocak 1919'da Odessa'ya asker çıkarmış, Beyaz Ordu yanında General Nider'in komutasında savaşmıştı. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un bu teklifi kabul ederken temel amacı, Doğu Trakya ve Anadolu'daki planlarında Fransız desteğini sağlayabilmekti. Ayrıca ülkesinin Çarlık Rusyası ile arasında, Yunanistan'ın bağımsızlığına verilen destek ve Ortodoksluk gibi tarihsel bağlar da

797 Bumgardner, a.g.e., s. 101.

798 Simpson, a.g.e., s. 401.

799 "Hives of Russian Refugees", *The New York Times*, 8 Ocak 1922.

800 "Rasputin Sponsor Insane", *The New York Times*, 5 Şubat 1931; Raeff, a.g.e., s. 45.

vardı.[801] Amaçlarından biri de Karadeniz'deki Pontuslu Rumları korumaktı. Bu Yunan katılımı, hem Rusya'daki Pontus Rumlarını tehlikeye atmış oldu hem de Rus mültecilere karşı bir misafirperverlik mükellefiyeti yarattı.[802]

1919-20'de de 55 bin Pontuslu Rum Güney Rusya ve Kafkasya'dan Selanik'e geldi.[803] Yunanistan Rusya'dan gelen bu Rumlara hemen vatandaşlık verdi. Selanik'e Kasım 1920'de 1000 "en üst sosyal statüde" Rus mülteci ulaşmıştı. Bunlar eski Fransız hastanesine yerleştirildiler. Yerel yöneticiler bir süre karaya çıkışlarım ağırdan almak istemişler ise de karantinada Kafkasya'dan gelen 2 bin Pontuslu Rum vardı ve 4 bin daha bekleniyordu. Üstelik suçiçeği ve karahumma taşıyorlardı. Günde neredeyse 25-30'u hayatını kaybediyordu.[804]

Mültecilerin dezenfeksiyonundan sonra beslenmeleriyle Fransız konsolosu, hijyenle de Yunan yetkililer ilgileniyorlardı. Aralık başında Fransız konsolosu Paris'ten gelen bir emirle beslenme yükümlülüğünün artık Selanik Genel Valisi'nde olduğunu ilan etti. Ancak Anadolu'dan başlayan Rum göçü nedeniyle İçişleri Bakanı Tsaldaris Dışişleri'ni uyararak "ya Rus intikali durmalı ya da telafisi imkânsız bir yıkımın ceremesini çekeceğiz" demişti. Yunanistan'da süt ürünleri kıttı. Bu nedenle karahumma ve sıtma hastaları iyi beslenemiyordu. Atina'daki Rus büyükelçisinin eşi, ki aynı zamanda Atina'daki Rus Kızıl Haçı'nın temsilcisiydi, Prenses Sofia Demidov Uluslararası Kızıl Haç teşkilâtından 165 tüberküloz hastası ve diğerleri için süt tozu, pirinç, konserve et ve sıcak tutacak giysi talep etmişti.[805]

801 Divani, a.g.m., s. 52-53. Ayrıntılı bilgi için bkz: N. Diomidis-Petsalis, "Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign: Their Effect on the Pontus Question," *Balkan Studies*, 13:2 (1972) s. 221-263

802 Divani, a.g.m., s. 53.

803 Simpson, a.g.e., s. 551.

804 "Refugees Are Dying off", *The New York Times*, 22 Aralık 1920.

805 Divani, a.g.m., s. 55-56.

MC'deki Yunanistan temsilcisi Dendramis'in verdiği bilgilere göre, Yunan topraklarına Denikin tahliyesinden beri toplam 50 bin kişi gelmişti. Hâlihazırda resmen Yunan toprağı sayılan Gelibolu'dakiler hariç; Limni'de 3500, Atina-Pire'de 1500, Selanik'te 1200, çeşitli şehirlerde 800 ve hastanelerde 500 Rus mülteci mevcuttu. "Bunlar yabancı statüsüyle iç hukukun verdiği tüm haklardan yararlanıyorlar" dı.[806]

Selanik'te kurulan kampta 957 Rus bulunuyordu. Bir kısmı vize alıp gidince yerlerine Bakü, İstanbul, Limni ve Gelibolu'dan yenileri geldi. Eylül 1921'de bu sayı 1149'a ulaşmıştı. Önceleri kişi başı günde altı drahmi ayrıldığı için beslenme problemi yoktu. Ancak Mayıs 1921'de bu rakam kişi başı iki drahmiye düşmüş, beslenme giderek kötüleşmişti. Mültecilerin bir kısmı geçici olarak çiftliklerde çalışırlarken, çoğu çalışabilecek durumda değildi.

Haziran 1922'de Selanik'te 500, Atina'da 200, Pire'de 200, Halkidiki'de 300, Yunanistan'ın diğer bölgelerinde 1000 olmak üzere toplam 2200 Rus yaşıyordu. Sosyal Yardım Bakanı Doksiadis 20 Ağustos 1922'de Nansen'e bir mektup yazarak "Anadolu mağlubiyeti sonrası size artık bir şey sunamayacağız. Lütfen Selanik kampını mümkün olan en kısa sürede boşaltın" diyordu.[807] Ayrıca İstanbul'daki Yunan Başkonsolosu, sadece elinde gideceği son noktaya kadar bileti olan Rus mültecilere transit vize vermesi konusunda uyarıldı. Aksi halde, mültecilerin Yunanistan'da kalmalarından korkuluyordu.

Yunanistan 8 Mart 1924'te Sovyetler Birliği'ni tanıdı. 1928'deki sayımda Yunanistan'da 3329 Rus görünüyordu. 1929'dan önce 250 kişiye vatandaşlık verildiği biliniyor. 1937'de de 1500 kişi daha vatandaşlık alacaktır. 1936'da Türkiye'nin vatandaşlık vermeyi reddettiği 80 Rus İstanbul'dan Yunanistan'a geldi. Son gidecekleri yere gidene kadar Yunan Hükümeti bu kişilerin Siros adasında

806 LoN-OJ, Kasım 1921, s. 1019.

807 Divani, a.g.m., s. 56, 62

kalmalarına izin vermişti. Ancak Savunma Bakanı ekonomik zorlukların ötesinde, ki muhtemelen üçü Sovyet ajanıydı, kamu güvenliği ve rejim açısından bunun sakıncalarından söz etti. Daha sonra yaşayabilecekleri ülkelere göç ettiler.[808]

Yunanistan'da kalmaya devam edenler, büyük oranda güzel sanatlar, el sanatları, pastane ve lokantacılık gibi işlerle uğraşıyorlardı. Ancak II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın işgali, ardından gelen iç savaş, hayatları boyunca sıkıntı çekmiş bu insanları canından bezdirdi ve "Balkanlardan kaç" sloganıyla Yunanistan'ı terk edip, ABD, Kanada, Avustralya, Arjantin, Fransa gibi ülkelere göç ettiler.[809]

4- TÜRKİYE'DE KALANLAR

I. Dünya Savaşı başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan bir yasa ile ülkede yaşayan tüm yabancıların bir ikamet tezkeresine sahip olması zorunluluğu getirilmişti. Mütareke döneminde rafa kalkan bu uygulama 1923'te Türk yetkili makamları tarafından yeniden başlatılmış, İstanbul'dan ayrılmak isteyen Ruslardan da bu belge talep edilmeye başlanmıştı. İkamet tezkeresi olmayanlar para cezası ile cezalandırılmaktaydılar. Öte yandan çıkış işlemleri MC aracılığıyla yapılanlardan bu belge talep edilmemekte, bu nedenle bir ayrımcılık ortaya çıkmaktaydı.

Lozan Konferansı'ndaki Türk heyeti bir bildiri yayınlayarak Ruslar konusundaki tartışmalara açıklık getirmişti. Barış imzalandığı sırada Türkiye'de yaşamakta olan Rus mülteciler iç siyasete karışmadıkları ve Bolşevik hükümetine karşı tavır ve davranışlar içine girmedikleri sürece ülkede yaşamaya devam edeceklerdi. Bu mülteciler, Temmuz 1922'de MC tarafından Cenevre'de toplanmış olan konferansın kararları uyarınca Türk makamlarından mümkünse Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki dilde dü-

808 Simpson, a.g.e., s. 406.

809 Divani, a.g.m., s. 69.

zenlenmiş ve Rus menşeli olduklarını kanıtlayan bir belge temin edeceklerdi. Ayrıca barış antlaşmasının Türkiye'deki azınlıklara sağladığı tüm haklardan yararlanacaklardı.

İstanbul Rus Sefareti mülteciler sorumlusu Toukholka ikamet tezkeresi olmayan Rus mültecilere para cezası verilmesine itiraz etmişti. Türkiye'deki Rus mültecilerin kalmasıyla ilgili olarak Türk delegasyonunun Lozan Konferansı'nda açıkladığı şartların Rus mültecilerin Sovyetlere iadesini amaçladığını, oysa bunun Sovyetlere gidenler için zulme yol açacağı konusundaki endişelerini yetkililere bildirmişti.[810]

Lozan'dan sonra Sovyetler Birliği, Beyaz Ruslar ile Ankara kanalıyla temas sağlamayı hedefledi. İtilaf devletleri İstanbul'dan çekilirken yapılan bir Türk-Sovyet anlaşması çerçevesinde Sovyet Yurda Dönüş Misyonu başkanı Potemkin İstanbul'a geldi. Potemkin özellikle işsizleri hedef alarak yurda dönmek isteyenlerle görüşmeye çalıştı. Yapılan açıklamaya göre, dönmek isteyenler Potemkin heyetinden pasaportlarını alabileceklerdi. Başka ülkelere gitmek isteyenler ise pasaportlarını Türk hükümetinden alacaklar, ancak bu hükümetin koruması altında olmayacaklardı.[811]

6 Ekim 1923'ten itibaren İstanbul'un yönetimi Ankara Hükümeti'ne geçince, Rus mültecilerin geleceği konusu en önemli gündem maddelerinden biri haline geldi. MC-MYK ile Türk hükümeti sonunda mültecilerin statülerini belirleyici yönde anlaşmaya vardı. Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul Temsilcisi olan Adnan Bey'in [Adıvar] açıklamasına göre, kalmış olanlara resmî ikamet belgesi, gitmeyi arzu edenlere de "Beyaz Rus " mültecisi statüsünde Türk pasaportu verilecekti. Artık ülkede 10 binden az mülteci kalmıştı.[812] Türk hükümetinin bu kararı tek başına seyahat edeceklere yönelikti. MC-MYK toplu pasaportlarla farklı mer-

810 BOA, HR.İM, 47 /44.

811 Timuçin, a.g.e., s. 164-165.

812 "The 'White' Russian Refugees", *The Manchester Guardian*, 31 Ekim 1923.

kezlere yönelik gruplar oluşturmaya devam edecekti.[813] Ayrıca bu tarihten itibaren Rus askerler Türk devletinin bağımsızlığı ve egemenliğine saygı amacıyla üniforma giymeyeceklerdi.[814]

Eski Rus rejiminin diplomatik kurumlarının baskısıyla MC-MYK Türkiye'de kalmış olan Rus mültecilerin korunmasını yarı resmî olarak üstlenmek zorunda kaldı. İtilaf güçlerinin ayrılması, Türk hükümetince Rus doktor ve avukatlarının iş yapmalarının yasaklanması, Rus lokanta ve eczanelerinin kapanması, seyyar satıcılığın yasaklanması, Rusların Türk patronlar tarafından işten çıkarılması binlerce insanı işsiz bıraktı. Artık Ruslar için ne bir yardım kuruluşu, ne de iş teklifi vardı. Şehirden ayrılmak için bile bir şans yoktu. MC-MYK İstanbul şubesi Fransa'nın belirli Rusları iş vermek üzere ilkbaharda kabul etmesini umut ediyordu.[815]

1 Eylül 1923- 1 Mayıs 1924 arası İstanbul'dan Fransa'ya 2760, ABD'ye 665, Kanada'ya 156, Filistin'e 36, Belçika'ya 17 Rus mülteci giderken, 57 Rus da Rusya'ya dönecekti.[816]

Aralık 1923'te Ankara'nın İstanbul delegesi 8 bin Rus'un şehirde kalmasına, yabancılara tanınan haklar çerçevesinde izin verileceğini açıklamıştı. Hali hazırda Sovyet vatandaşlığını tercih etmeyenler Rusya Ermenileri, Kafkasyalılar ve Yahudilerle birlikte 7.800-8500 arasında bir sayıya tekabül ediyordu. Bu dönemde, MC–MYK tarafından 100 kişiye vize sağlanmış, 69 kişinin vize ücretleri indirilmiş, 76 kişiye % 20-58 arası bilet indirimi sağlanmıştı. Artık Rus mülteci meselesi yeni bir döneme giriyor ve kalıcı bir karakter kazanıyordu.[817]

Öte yandan Türkiye Sovyetler Birliği'ne, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması görüşmeleri sırasında daha fazla Rus

813 LoN-OJ, Nisan 1924, s. 731-732.

814 Timuçin, a.g.e., s. 168.

815 LoN-OJ, Nisan 1924, s. 731-732.

816 Macartney, a.g.e., s. 33.

817 LoN-OJ, Temmuz 1924, s. 959-963.

mülteci kabul etmeyeceğine dair güvence vermişti. Ayrıca halen ülkede olanlardan ya TC vatandaşlığına başvurmalarını ya da 1 Ağustos 1927'den önce ülkeyi terk etmelerini istemişti. Böylece Sovyetler Birliği, Türkiye'deki mültecileri ayrılma ya da nötralize olma durumunda bırakıyordu.[818]

Cumhuriyet'ten sonra çeşitli ülkelerde Beyaz Rusların çıkardığı Türkiye aleyhtarı yazıların bulunduğu bazı kitap, gazete, roman vs gibi yayınların ülkeye girmesi yasaklanmıştır. Buna bir örnek, Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk imzasıyla çıkmış bir kararnamede Paris'te Beyaz Ruslar tarafından çıkarılan ve içinde Türkiye'nin aleyhinde zararlı yazılar olduğu tespit edilen Rusça *Kafkas* adlı romanın Türkiye'ye sokulmasının yasaklanmasıdır.[819] Aynı şekilde İstanbul'daki Beyaz Ruslar tarafından ilgi gösterilen *Rol-Dumen* gazetesinin 29 Nisan 1925 tarihli nüshasının da Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır.[820] Ayrıca 23 Eylül 1928 tarihinde Cumhurbaşkanının imzasıyla çıkan bir başka kararname Paris'te Monarşist Ruslar, Taşnak Komitesi ve Kürt cemiyetlerinin birleşerek ortak bir kongre düzenlemeleri üzerine Beyaz Ruslar Komitesi tarafından neşredilmeye başlanan *Vozregdemi* isimli Rusça gazetenin Türkiye aleyhine yazılar içerdiği anlaşıldığından Türkiye'ye sokulmamasına karar verilmiştir.[821] Bu konuda arşivlerde pek çok örneğe rastlanması, konuya verilen önemin bir göstergesidir.[822]

Moskova'daki Türk Büyükelçi, İtilaf devletleri sayesinde Rus sefareti, konsolosluğu ve diğer Rus binalarını kullanan Beyazla-

818 Ginsburg, a.g.m., s. 338.

819 BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 030 13 01 02 53 30 5.

820 Mustafa Yılmaz, "Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1923-1945-I", *Kebikeç*, sayı:6, 1998, s. 73.

821 BCA, 030 18 01 01 030 58 2.

822 Konuyla ilgili örnekler için bkz. BCA, 030 18 01 01 25 50 2. ; BCA, 030 10 01 01 013 25 13.

rı oralardan çıkarmaya söz vermişti.[823] Ocak 1924'te Rus sefareti Türk yöneticiler tarafından Sovyet hükümetine devredildi.[824]

MC–MYK de Türkiye'de kalmak isteyenlerin Türkiye vatandaşlığı elde edebileceği umudunu bildiriyordu.[825] Eylül 1926'da 3805, 1927 başında artık 2259 kişi kalmıştı. Bunlardan 1198'i erkek, 678'i kadın ve 383'ü de çocuktu. 1198 erkekten 62'si, 678 kadından 25'i çalışmaya muktedirdi. Aynı tarihte Türkiye'de Rusya Yahudi mültecilerinden 620 kişi kalmıştı. Bunlardan 217'si erkek, 248'i kadın, 155'i çocuktu.[826]

Mudanya Mütarekesi'nden sonra, ülke dışından Beyaz Rus girişine kural olarak izin verilmemiştir. Arşivler, giriş başvurularına verilen ret yanıtlarıyla doludur.[827] Cumhuriyet'ten sonra, Beyaz Rusların 2 Temmuz 1924 tarihli Seyrüsefer Talimatnamesi uyarınca Türkiye'ye gelmeleri yasaklanmıştır:[828]

> ...İstanbul limanının Beyaz Ruslar ve Rus Yahudileri için transit merkezi ittihaz ve transit muameleleri yapılmasına müsaade olunamaz. Türk ekonomik müesseseleri başında bulunup tetkikât için muvakkaten Avrupa'ya giden Beyaz Ruslar müessesenin kefâlet ve delâletiyle tekrar memlekete kabul edilebilir. Bundan sonra Türkiye'ye Beyaz Rus kabul edilemez. Bunlardan Müslüman olanlar mültecilere ait hükümlere uymak şartıyla kabul olunurlar. Beyaz Rus mültecilerin kendi nam ve hesabına Türkiye'de

823 "The Soviet Mission in Constantinople", *The Manchester Guardian*, 1 Ekim 1923.

824 LoN-OJ, Nisan 1924, s. 731-732.

825 BCA, 030 10 116 808 5.

826 BCA, 030 10 116 808 6.

827 Örneğin, Ocak 1923 tarihli Selanik'teki İspanyol Konsolosluğu'na verilmiş, Türkiye'ye giriş yapabilmeleri için yardımcı olunmasını isteyen Rusların dilekçeleri: BOA, HR.İM., 41/14 lef 2. Ya da Belçika Sefareti'ne verilen yanıt: BOA. HR.İM., 171/72. Filisten gelen Gordon'un kabul edilmemesi: BOA, HR.İM, 190/39.

828 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihî Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 1947, s. 641-642

> seyahatlerine müsaade edilemez. Yalnız Türklerin ve bir Türk müessesesinin kefâleti ve delâletile ve yine mahallerine dönmek şartiyle seyahatleri caizdir. Türk Müslüman kadınlariyle evlenmiş ve Türk tabiiyetine girmeyi kabul eden mülteci Beyaz Ruslar ve Türk tebaasından biriyle evlenmiş olan mülteci Beyaz Rus kadınları, Türkiye'de bulunan mülteci Rus Müslümanlarının aile efradı memlekete kabul olunur. İçişleri Bakanlığı İstanbul'daki Beyaz Rusları memleketin muhtelif kısımlarına göndermeye ve onlara ikamet mıntıkası tâyinine yetkilidir...

1927'de başka bir kararnameyle, Beyaz Ruslar meselesinin kesin olarak halledilmesinin memleketin asayiş ve güvenliği açısından çok önemli olduğu, bunların siyasi mülteci olarak kabul edilip merkez veya Batı vilayetlerinde bir ikamet mıntıkası belirlenerek buraya gönderilmeleri ve tâbi olacakları muamelatın belirlenmesine, öte yandan bundan sonra gelecek Rusların kabul edilmemesi fakat Gürcü ve Azeri mültecilerin şimdilik kabulüne karar verilmişti.[829]

Sovyet idaresine karşı mücadeleye başlamış olan Beyaz Rusların İstanbul ve Doğu Anadolu'daki faaliyetlerinin "Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi ilişkileri zarara uğratmasını önlemek ve bölgede uluslararası barış ve düzenin muhafazası için," Bolşevik Rusya aleyhtarlığı neticesi İngiliz ve Fransızlar emrinde "kendi memleketlerine" hainlik ve casusluk yaptıkları zannedilen kişilerin isimleri belirlendi ve bunların sınırdışı edilmeleri kararlaştırıldı.[830]

Ayrıca, Türkiye'de bulunan Beyaz Rusların 6 Şubat 1928 tarihine kadar MC tarafından başka ülkelere sevkinin tamamlanması gerekmekteydi.[831] Nansen'in İstanbul'daki Rus mültecilerine "üç hafta zarfında şehri terk etmelisiniz" şeklindeki ifadesi, Ruslar arasında heyecanı arttırmıştı.[832]

829 BCA, 030 18 01 01/09 29 8.

830 BCA, 030 18 01 01 027 72 16.

831 BCA, 030 10/116 808 6.

832 BCA, 030 10/204 393 13.

Beyaz Rus teşkilâtlarının Rusya'ya dönüş formülüne karşı muhalefetleri ve Türk hukukunun karışıklığı Türkiye'den ayrılmayı zorlaştırıyordu. Mayıs 1927'de sayı 3500'e inmişti. Verilen süre, MC Uluslararası Çalışma Ofisi'nin Türk Hükümeti nezdindeki girişimleriyle 6 Şubat 1929'a kadar uzatılmıştı. Bu arada MC-MYK mültecilerin 1700'ünü daha transfer etti. MC-MYK'nın bastırması üzerine kalan 1800'ün vatandaşlık alabilmesi için Türk Hükümeti'yle anlaşmaya varıldı. Kişi başı 30 dolar olan harçlar MC-MYK ve Eski Yüksek Komiser Bristol'ün kurduğu American Committee tarafından karşılandı. 150 kişi bu sürecin dışında bırakılacaktı. MC-MYK bunlara yer bulmalıydı. Bu grubun içindeki 150 anti-Sovyet mültecinin Türkiye'den ayrılması karşılığında diğerlerinin vatandaşlık sürecinin hızlandırılması ve harç alınmaması formülü kabul edildi. American Committee ve MC-MYK 150 kişinin ayrılmasını garanti etti. Bunların transfer masraflarını American Committee üstlendi. 200'ü Filistin'e, 200'ü de kendi girişimleriyle Fransa ve Brezilya'ya gittiler.[833] Yunanistan 100 kişinin transferleri gerçekleşene kadar altı aylığına Siros adasında kalmasına izin verdi. Çoğu Avrupa ülkelerine dağıldı.[834] 1929 sonunda MC kayıtlarına göre Türkiye'de 1400 Rus kalmış, Türk vatandaşlığına başvuranların çoğu da kabul edilmemişti.[835]

1930 yılında polis Rus manastır binalarına el koydu. Galata'daki Aya Andrea binasındaki kilise kapatıldı, kiracılar tahliye edildi ve bina vergi dairesine teslim edildi. Sonradan anlaşıldığına göre, Sovyet Hükümeti Rusya'daki Türk vatandaşlarının mallarına el koyduğu için, Ankara Hükümeti de Rusların Türkiye'deki mallarına el koymuştu. Bunun üzerine binaların sahibi durumundaki Aynaroz'daki Rus manastırı dava açtı. Konu, Aynaroz Yunanistan'ın himayesi altında olduğu için ve orada yaşayanlar otomatik olarak

833 "Russian Refugees of Constantinople Pass On", *The Reading Eagle*, 23 Aralık 1927; Hutchins, a.g.e., s.82.

834 Simpson, a.g.e., s.462.

835 Macartney, a.g.e., s. 24. ; Hutchins, a.g.e., s.77-79.

Yunan vatandaşı olduklarından, Türkiye ile Yunanistan arasında 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan anlaşma çerçevesinde bir komisyona havale edildi. Komisyon 31 Temmuz 1934'te Karaköy'deki binaların Aynaroz'daki Rus manastırına iade edilmesine karar verdi.[836]

11 Haziran 1932 tarihli ve 2007 sayılı "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun," önemli önemsiz birçok mesleği yabancılara men ediyordu, Beyaz Ruslara en büyük darbeyi bu yasa vurdu.[837]

1933'te İstanbul'u ziyaret eden Sovyet filosu üyelerine İstanbul'daki Beyaz Ruslar tarafından matbu Rusça Bolşevik aleyhtarı beyannameler dağıtıldığı görüldü.[838]

1934'te 986 Beyaz Rus ailesine vatandaşlık verildi.[839] Beyaz Ruslar, Türkiye'ye Hıristiyan olduğu halde topluca dışarıdan gelebilmiş ve Müslüman olmadan vatandaşlık alabilmiş tek gruptu.

1939 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararı, Türkiye'de kalmaları uygun görülmeyen 94 Beyaz Rus'un sınır dışı edilmesini, geri kalanların yurttaşlığa alınmalarını, haklarında henüz karar verilmemiş olanların sayıları sınırlı olmakla birlikte Yahudi ve Ermeni unsurları da barındırmasından dolayı Beyaz Ruslar için uygulanan istisnai muamelenin sona erdirilmesini ve bundan sonra müracaat edecek Beyaz Ruslar hakkında genel hüküm ve prensiplerin uygulanması kararını içeriyordu.[840]

1954 yılına gelindiğinde, 130 üyeli cemaatte, artık cemaatin yaşlanmış, çalışma gücünü yitirmiş ve kimsesizlerin sayısının

836 Simuhin, a.g.e., s. 3.

837 Ayrıntılı bilgi için bkz: Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim, 2000, s. 122-126

838 BCA, 030 10/209 422 3.

839 BCA, 30 18 1 2/65 45 8. Bu tarihte bu kadar aile kalmış olma ihtimali bulunmamaktadır. Bu "aile" ifadesi "fert" olmalıdır.

840 BCA, 030 18 01 02/87 57 18.

artmış olmasından dolayı bir yardım teşkilâtı kurulmasına karar verilmişti. Böylece "İstanbul Aya Panteleimon, Aya Andrea, Aya Elia Ortodoks Kiliseleri Cemaati Fukaraperver Derneği" resmen kuruldu. 60'lı yıllara doğru Aya Pandeleimon ve Aya Elia Kiliseleri rahip yokluğundan kapandı. Rum Patrikhanesi'nin onayıyla ve Aya Andrea cemaatinin isteğiyle Simeon Papazoğlu bu kilisenin rahibi olarak göreve başladı. Aynaroz'daki manastır İstanbul'daki binaların yönetimini vekaletname vererek, söz konusu derneğe bıraktı. Binalardan elde edilen gelirlerin % 25'i tutarındaki bağış sayesinde dernek varlığını sürdürmektedir.[841] Karma evlilikler daha çok Rumlarla gerçekleşmiştir.[842] Aya Andrea'da günümüzde Aynaroz'dan gelen iki keşiş görev yapmaktadır. Bugün İstanbul Beyaz Rus cemaati çoğu yaşlı 20-30 kişidir, ayinlerdeki asıl kalabalığı İstanbul'da çeşitli nedenlerle bulunan Rus vatandaşları oluşturmaktadır.

5- SONRASI

İstanbul'a gelen Beyaz Rus Ordusu dışında, Amiral Kolçak'ın birlikleri de silahlarını bırakarak Çin'e sığındılar. Ağırlıklı olarak, Şanghay, Harbin ve Tienzin'e yerleştiler. Bunların bir kısmı daha sonra ABD'ye özellikle San Francisco'ya göç ettiler. Ayrıca Polonya ve Baltık ülkelerine de yerleşenler olmuştu. Fakat mülteciler için başlıca güzergâh Paris, Berlin ve ABD'ydi. Özellikle 1920-1930 tarihleri arasında çekim merkezi Berlin'di. Şehirde iki Rusça günlük gazete ve yaklaşık 50 Rus yayınevi mevcuttu. 1920'lerin ortalarından II. Dünya Savaşı'na kadar Berlin'in yerini giderek Paris aldı. Önceleri mültecilerin haklarını Büyükelçiler Konseyi takip ederken daha sonra bunun yerine Maklakov lider-

841 Simuhin, a.g.e., s. 3-4.

842 Simpson, a.g.e., s. 463.

liğindeki Mülteci Komitesi geçti.[843] 1924'te birkaç bin mülteci de Almanya'dan Brezilya'ya gitti.[844]

Grandük Kiril Vladimiroviç 31 Ağustos 1924'te kendisini Rus İmparatoru ilan etti. Dul İmparatoriçe Maria Fedorovna'ya göre bu erken atılmış bir adımdı. Grandük Nikolay Nikolayeviç ise bunu tanımadı. Ancak onun 1929'daki ölümünden sonra Kiril, monarşistlerin biricik umudu haline geldi.[845]

Denikin önce İstanbul'a gelmişti. Buradayken Vrangel ile Denikin hiç karşılaşmadılar. Denikin İstanbul'dan sırasıyla İngiltere'ye oradan Avusturya'ya sonra Macaristan'a sonra Brüksel'e ve 1926'da da Fransa'ya gitti. Anılarını yayınladı ama 1917'den sonrasına değinmedi.[846] Bu yayından gelen para ve Büyükelçiler Konseyi'nin kendisine bağladığı mütevazı maaşla hayatını sürdürdü. Fransa işgal edilince, Naziler kendisini anti-komünist radyo yayınlarında kullanmak için ikna etmeye çalıştılar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Sovyetlerin Avrupa'yı ele geçireceği korkusuyla ABD'ye gitti.[847] 1947'de Ann Arbor-Michigan'da öldü.[848]

General Vrangel Karlofça'da yaşamaya başlamış fakat kendisine maden mühendisliği teklif edilince Brüksel'e taşınmıştı.[849] 1928 yılında, oğlunun iddiasına göre evlerinde yaşayan uşağının kardeşi tarafından yavaş yavaş zehirlenerek öldürüldü ve Sırp-

843 "Russians Abroad", *McGraw-Hill Encyclopedia of Russia and the Soviet Union*, New York, 1961, s. 488-490.

844 Macartney, a.g.e., s. 33.

845 Stewart, a.g.e., s. 434.

846 General A.I. Denikin, *The Russian Turmoil Memoirs: Military, Social, and Political*, London: Hutchinson, 1922.

847 Jevakoff, a.g.e., s. 218-219.

848 Capelotti, a.g.e., s. 173.

849 Harold Williams, "Obituary", *Slavonic and East European Review*, 7 (1928/1929), s. 204.

Hırvat-Sloven Krallığı'na gömüldü. Yugoslavya'da Tito iktidara geldiğinde mezartaşının üzerinde bulunan plaket bir resimle kapatıldı. Putin döneminde, Rusya Federasyonu Kültür Bakanı'nın gayretleriyle Karlofça'da anısına bir anıt dikildi.[850]

General Kutepov, Vrangel'in halefi olarak sürgündeki Rus ordusu organizasyonlarına liderlik yaptı. 26 Ocak 1930'da Paris'te kaçırıldı. 35 yıl sonra Sovyet gizli polisi bu kaçırılmayı ve idamını doğruladı.[851] Kutepov'un yerine geçen General Miller de aynı şekilde kaçırıldı, fakat akıbeti öğrenilemedi.[852]

Genel olarak bakıldığında mülteciler arasında ölüm oranının yüksek, doğum oranının ise düşük olduğu anlaşılmaktadır. 1940'a gelindiğinde toplam rakam 400 bine düşmüştü.

Beyaz Ruslar ile Sovyetler Birliği'nin barışması süreci 1985'te Gorbaçov'la başladı. Sovyet akademisyenler siyasî bir korku taşımaksızın iç savaşı ele almaya, Rus göçmen cemaatlerle görüşmeye ve Batı arşivlerine girmeye başladılar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla imparatorluk dönemine olan ilgi arttı. 1918'de Ekaterinburg yakınlarında katledilen Çar ailesi üyelerinin kemikleri 1998'de öldürülmelerinin 80'inci yıldönümünde St. Petersburg'daki Aziz Peter ve Paul Katedrali'nde toprağa verildi.

Amiral Kolçak için 2002'de St. Petersburg'da, 2004'te İrkutsk'ta birer heykel dikildi. 2005'te adına, üzerinde renkli bir resmi olan bir bira çıkarıldı. 2008'de *Amiral Kolçak* adlı bir film yapıldı. New Jersey'de Jackson mezarlığındaki Denikin'in naaşı Ekim 2005'te Moskova'daki Donsky Manastırı'na nakledildi. Kısa süre sonra Putin, Denikin'in kızı Marina Antonovna

850 www.larousse.fr/encyclopedie/article/Piotr Nikolaïevitch Wrangel/11022602 [23 Mart 2009].

851 Capelotti, a.g.e., s. 173.

852 Bullock, a.g.e., s. 138.

Denikina'nın vatandaşlık başvurusunu onayladı. Çin'in Harbin şehrindeki General Kappel'in iyi korunmuş naaşı da 2007'de yine Donsky Manastırı'na nakledildi.[853]

853 Bullock, a.g.e., s. 141.

Sonuç

Rusya'da gerçekleşen 1917 Devrimi, dünya tarihi açısından birçok sonuca yol açmıştır. Büyük topraklara hükmeden bir imparatorluğun sona ermesini, Çarlığın yıkılışını, yerine kapitalizmi reddeden yeni bir rejimin ortaya çıkışını simgelemektedir. Ancak bu devrim, Rusları da bölünmeye götürmüş ve bir iç savaşa sürüklemiştir. Yeni rejime karşı direnen Beyaz Ruslar, komünizm aleyhtarı olmakla birlikte bir blok olarak monarşist değillerdi. Monarşi savunusu esas olarak bazı üst düzey askerî yöneticiler ve kilise mensuplarında görüldü. Beyaz Ordu'nun asıl amacı-kuşkusuz Avrupalı destekçilerinin bunda payı büyüktü-Avrupa tarzı bir parlamenter sistem oluşturmak amacıyla bir kurucu meclis toplanmasını sağlamaktı.

Beyaz Ordu'nun birkaç yıl Bolşeviklerle mücadeleye devam edebilmesinde İtilaf güçlerinin desteği önemlidir. Bunun başta gelen nedeni Rusya'nın İngiltere'ye olan borcuydu. Fransa için de benzer bir beklenti söz konusuydu. Bilhassa Vrangel Hükümeti'ne verdiği desteğin altında, Vrangel'in eski Rus Hükümetinin bütün mükellefiyetlerini kabul etmiş olması yatıyordu. Çünkü bu Fransa'nın Rusya'daki eski imtiyazlarının devamı anlamına geliyordu. Fransa ve İngiltere'nin ABD'ye kredi borcu vardı ve bunun büyük kısmı da Fransa'ya aitti. Borçların ödenebilmesi için söz konusu imtiyazların sürmesine ihtiyaç vardı.

Fakat savaşın uzayıp gitmesi ve Beyazların Bolşevikler karşısında dişe dokunur başarılar kazanamamaları İngiltere'yi bir süre sonra endişelendirmeye başladı. İngiltere'nin İstanbul ve Boğazların savunmasına dair önceliği ve Bolşeviklerle ticarî anlaşmaların yapılabilmesi ihtimali, İngilizlerin Beyaz Ordu'ya desteğinin azalmasını giderek hızlandırdı. Vrangel'i ayakta tutan tek destek Fransa olarak kaldı, ancak yenilmesini engelleyemedi. Böylece, iki ila üç milyon Rus'un birkaç yıl içinde ağırlıklı olarak Avrupa'ya doğru göçü gerçekleşti. Bu göçün, tarihte pek örneği olmayan bir

parçasını da, yaklaşık 150.000 asker ve sivilin birlikte İstanbul'a gelişi oluşturdu.

İstanbul sıradan bir seçim değil, bazı koşullar değerlendirilerek alınmış bir karardı. İstanbul'un göç merkezlerinden biri olarak seçilme nedenlerinin başında coğrafi yakınlık geliyordu. Ordunun Güney Rusya'da yoğunlaşmış olması ve Beyaz Ordu'nun kontrolündeki donanmanın burada bulunması nedenlerden biridir. İstanbul'un tercih edilmesinin diğer bir nedeni, diğer ülkelere kıyasla İstanbul'da yardım kuruluşlarının çok daha iyi örgütlenmiş olmasıydı. Dolayısıyla mültecilerin pek çok kuruluştan yardım alabilme şansı yüksekti. Bir diğer neden de, bölgenin Beyaz Ordu'nun destekçileri İngiltere ve Fransa'nın kontrolü altında olmasıydı.

Ancak, Beyaz Ruslar İstanbul'a ulaştıklarında mültecilerle dolu, hastalıklarla boğuşan, hayat pahalılığının en üst düzeye çıktığı bir şehirle karşılaştılar. Bu koşullar altında şehre yerleşmek, iş bulabilmek ve normal koşullar altında hayat sürdürebilmek neredeyse imkânsızdı. Bu nedenle, en büyük amaçları kısa sürede ülkeyi terk etmek ve Batı'ya gitmek oldu.

Çeşitli bölgelerde kamplara yerleştirilmiş ordu ise, özellikle 1921'den itibaren İngilizler tarafından Bolşeviklerle düzelmekte olan ilişkileri bozucu, baş belası bir unsur olarak değerlendirilmeye başlandı. Fransa ise, en büyük müttefiki İngiltere tarafından yalnız bırakılma, ordunun beslenmesinin maliyeti, bu ordunun yarattığı siyasî ve askerî tehdit gibi nedenlerle tereddüte düştü. Ancak, Bolşeviklere karşı olası bir yeni harekât ya da Ankara hareketine karşı bu ordudan yararlanabilme ihtimali de zihinlerde dolaşıyordu.

Vrangel ise ordusunun Bolşeviklere karşı savaşmak dışında başka amaçlar için kullanılmasına ya da dağıtılmasına sonuna kadar karşı çıktı. Beyaz Ordu'nun kendi çıkarları için kullanılamayacağını anlayan Fransızlar da, Beyaz Ordu'yu hızla tasfiye edil-

mesi gereken tehlikeli bir unsur olarak değerlendirmeye başladılar. Paris'teki sivil Rusların da, inisiyatifi Vrangel'in elinden alma arzusu, Fransa'nın işini kolaylaştırdı. Çünkü Beyaz Rus mülteciler siyasî olarak ikiye bölünmüşlerdi. İstanbul ve daha sonra Balkanlara yerleşenler ağırlıklı olarak monarşi yanlısı ve muhafazakâr bir çizgi izlerken, Paris'tekiler liberal ve/veya sol görüşteydiler.

Böylece, ordusunu bir arada tutmaya çabalayan Vrangel, önüne konan ve orduyu dağıtmayı hedefleyen seçenekler yerine Balkan ülkelerine göçü organize etti ve kısmen de olsa dağılmayı engelleyebilmiş oldu. Ancak değişen uluslararası ortam, bu ordunun hızla sonunu getirdi; Beyaz Ordu, Balkan ülkelerinin taze işgücüne dönüştü.

Beyaz Ruslar meselesi, modern çağda, sivillerle birlikte ordunun da göç ettiği çok ilginç bir örneği oluşturmaktadır. Yine ilk kez bu örnekte, uluslararası toplum mülteci meselesini gündemine almış, MC eliyle çözmeye çalışmıştır. Elbette bunun iki temel nedeni vardı: İlki mültecilerin büyük kısmı Avrupa'ya göç ettiği için Avrupa bu meseleden doğrudan etkileniyordu, diğeri ise bu mültecilerin ve özellikle ordunun bir siyasî istikrarsızlık kaynağı oluşturmasıydı. Sonuç olarak en azından Avrupa devletlerinin bazıları, bu konuda MC'yi desteklemek ve soruna kalıcı bir çözüm bulabilmek için çaba harcadılar. Bu mesele, uluslararası mülteci hukukunun şekillenmesinde büyük bir rol oynadı.

Mülteci Ruslar, yerleştikleri ülkelerde uzun süre kimliklerini korumaya çalıştılar ve hep bir gün Rusya'ya dönmeyi hayal ettiler. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyetler Birliği'nin savaşın galipleri arasında yer alması, bu hayallerinin gerçekleşmesi ihtimalini ortadan kaldırdı ve onların yaşadıkları toplumlara entegre olma süreçlerini hızlandırdı.

Ancak, özellikle Gelibolu'daki kampta kalmış olan askerler arasında 'Beyaz Rus' kimliği ve 'Gelibolu kardeşliği' yaşatılmaya ve yüceltilmeye devam etti. Bu dönemin kuşaklarının yokolmasıyla

bir dönem zayıflayan "kardeşlik," Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yükselişe geçen Rus milliyetçiliğine paralel olarak yeniden canlandırıldı. Sonuç olarak, komünist rejim döneminde, yok sayılan bu 'eksodus', günümüzde Rus milliyetçi tarihinin ilgi gösterilen ve önem verilen bir dönemini teşkil etmektedir.

EKLER

Tablo-1

Rus mültecilerin coğrafi dağılımı

Ülkeler	1922	1930	1937
	sayı	sayı	sayı
Türkiye	35,000	1,400	1,200
Balkan Ülkeleri			
Yunanistan	3,000	2,000	2,200
Romanya	35,000	13,000	11,000
Yugoslavia	34,000	30,000	27,500
Bulgaristan	31,000	22,000	15,700
	138,000	**68,400**	**57,600**
Polonya ve Baltık Ülkeleri			
Estonya	15,000	11,000	5,300
Finlandiya	20,000	10,000	8,000
Letonya	16,000	16,000	13,000
Litvanya	4,000	5,000	5,000
Danzig			
Polonya	175,000	85,000	80,000
	230,000	**127,000**	**111,300**
Merkezi Avrupa			
Avusturya	4,000	3,000	2,500
Macaristan	3,000	5,000	4,000
Çekoslovakya	5,000	15,000	9,000
Almanya	250,000	90,000	45,000
	262,000	**113,000**	**60,500**
Fransa	70,000	175,000	110,000
Diğer Avrupa Ülkeleri			
Belçika	4,000	7,000	8,000
İngiltere	9,000	4,000	(2,000)
İtalya	9,000	2,500	(1,300)
İskandinavya	2,000	1,500	3,000
İsviçre	3,000	2,300	(1,000)
Diğerleri	1,000	2,700	(1,700)
	28,000	**20,000**	**17,000**
Uzak Doğu	145,000	127,000	94,000
Toplam	**873,000**	**630,400**	**450,400**

Kaynak: Raeff, a.g.e, 203.

Tablo-2

İstanbul'daki Rusların sosyal durumu, Kasım 1934

1.	**MC Uluslararası Mülteciler Ofisi'ne kayıtlı Rus Mülteciler**	
	Bilfiil çalışanlar (erkek ve kadın)	719
	Çalışanların çalışmayan hanımları	252
	18 yaşından küçük çocuklar	239
	Diğer bağımlılar (yaşlı/malûl)	90
	Toplam	**1,300**
2.	**Kayıtlı ve bilfiil çalışan Rus mültecilerin meslekleri**	
	Müzisyen	24
	Sanatçı	16
	Öğretmen	15
	Doktor ve eczacı	10
	Şoför	35
	Teknisyen	63
	Garson	34
	Ev çalışanı	64
	İşletme çalışanı	55
	Mağaza çalışanı	59
	Amele	134
	Diğer	210
	Toplam	**719**

Kaynak: Hutchins, a.g.e, s. 83

Tablo-3
Vrangel mültecilerinin dağılımı, Aralık 1920

yer	sayı
İstanbul ve çevresindeki kamp ve hastaneler	35,452
Gelibolu (Kasaba, kamplar ve liman)	26,596
Kotor	22,000
Limni	16,050
Romanya	1,800
Bulgaristan	3,400
Selanik	1,050
Pire	872
	107,220

Kaynak: Simpson, a.g.e, s. 69

Tablo-4
Von Rimscha'nın tüm Rus mültecileri hesaplaması

gruplar	sayı
Amerikan Kızıl Haçı istatistiklerinde, Avrupa'da yardım alanlar toplamın %80'i + almayanlar % 20	2,455,000
Kırım mültecileri	130,000
Çin	300,000
Diğer ülkeler	50,000
Total	**2,935,000**

Kaynak: Simpson, a.g.e, s. 81

ALBÜM



İstanbul'a ulaşan gemilerden biri.

Kaynak: İvanovsky, V. E. ve diğerleri (ed.) *Rossiyskiye Sootechestvenniki v Turtsii, İstoriya i Sovremennost*, İstanbul: Rus Başkonsolosluğu, 2008.



İstanbul sokaklarında yorgun bir Rus mülteci.

Kaynak: Solita Solano, "Constantinople Today", *The National Geographic Magazine*, vol. XLI, no:6, Haziran, 1922.



İstanbul'da bütün gün çörek satmaya çalışan bir Rus.

Kaynak: Solita Solano, "Constantinople Today", *The National Geographic Magazine*, vol. XLI, no:6, Haziran, 1922.



Limni'de yardım kuruluşlarının çalışanları.
Kaynak: www.gallipoli.fr



Limni'de bir çadır-kilise ve papazı.
Kaynak: www.gallipoli.fr



Bizerte'deki Rus donanmasından bir grup personel.
Kaynak: www.gallipoli.fr



Gelibolu'da bir tiyatro gösterisi.
Kaynak: www.gallipoli.fr



Gelibolu'da bir koğuşun içi.
Kaynak: www.gallipoli.fr



Gelibolu'da limanla askeri kamp, bir dekovil hattıyla birbirine bağlanmıştı.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Barones Vrangel de Gelibolu'ya geldiğinde, eşeklerin çektiği bu dekovili kullanmıştı.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Barones Vrangel, Gelibolu'da askerleri ziyaret ederken.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Gelibolu'daki kampların görünüşü.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Gelibolu'daki ordu, bazı teknolojik donanıma da sahipti.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Gelibolu sokaklarındaki Senegalli askerler.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



General Kutepov, Gelibolu'da disipline ve askeri törenlere çok önem veriyordu.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Törenlerden birinde Müftü ve Rum Metropoliti de davetliler arasında.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Kütüphane, Gelibolu kampında günlük yaşamın önemli bir parçasıydı.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Rus askerler, Gelibolu'dan ayrılırken.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Vrangel, bir geminin üzerinde askerlerine hitap ederken.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



General Vrangel.

Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii,* Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



Gelibolu anıtının 1921'deki açılış töreni. General Kutepov en önde.
Kaynak: *Gallipoliyskiy Krest Russkoy Armii*, Moskova: Izdadelstvo Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2009.



2008'de açılan yeni anıt.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türk Kızılay Derneği Arşivi

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Tezler

Fitzerald, Thomas, *Oi Sxeseis Metaksi tis Ellinikis Orthodoksou Arxiepiskopis Boreiou kai Notiou Amerikis kai tis Ektos Rosias Rosikis Orthodoksou Ekklisias stis Hnomenes politeies kata ti Xroniki Periodo 1921-1971*, Yayımlanmamış doktora tezi, Selanik Aristotelio Üniversitesi, 1985.

Gleason, William Ewing, *The All-Russian Union of Towns and the All-Russian Union Zemstvos in World War I: 1914-1917*, yayımlanmamış doktora tezi, Indiana University, 1972.

Hutchins, John A. Jr., *The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel's Defeated White Russian Forces, Both Military and Civilian, in Exile*, University of Louisville, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 1972.

Sarak, Müslim, *1921-1922 Yılları Arasında Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde Göçmen Meselelerine Ait Yazılmış Olan Haber-İstatistik Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1974.

Şahiner, Kerime, *Wrangel Ordusunun İstanbul'a Gelişi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Timuçin, Tümay, *White Russians in İstanbul: The Plight of the Russian Emigrees During the Years 1919-1924*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

Gazeteler / Dergiler

Aydede

Acorne

The Chicago Daily Tribune

Current History

Hürriyet

The Economist

İkdam

Kubanskoe Kazaçestvo

League of Nations - *Official Journal* (LoN-OJ)

The Los Angeles Times

The Manchester Guardian

The New York Times

The Observer

The Orient

Peyami Sabah

The Reading Eagle

The Spectator

The Times

Vakit

The Wall Street Journal

The Washington Post

Kitaplar

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim, 2000.

Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihî Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 1947.

Bali, Rıfat N. , *The Jews And Prostitution in Constantinople 1854-1922*, İstanbul: The Isis Press, 2008.

Brinkley, George A., *The Volunteer Army and Allied Intervention in South Russia 1917-1921*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1966.

Bullock, David, *The Russian Civil War 1918-22*, New York: Osprey Publishing, 2008.

Bumgardner, Eugenia S., *Undaunted Exiles*, Staunton: The McClure Company, 1925.

Capelotti, P.J. (ed.), *Our Man in the Crimea, Commander Hugo Koehler and the Russian Civil War*, Columbia: University of South Carolina Press, 1991.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyat, 1955.

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Davattsı, V. H. - N. N. Lıvov, *Russkaya Armiya na Çujbina*, Belgrad: yy, 1923.

Deleon, Jak, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, genişletilmiş 2. basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.

Denikin, General A.I., *The Russian Turmoil Memoirs: Military, Social, and Political*, London: Hutchinson, 1922.

Devlet, Nadir, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi -1917-1919)*, İstanbul : Ötüken Yayınları 1998.

Dumesnil, Véra, *İşgal İstanbul'u*, çev. Emre Öktem, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yay., 1993.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: TTK, 1994.

Epp, Irmgard (ed), *Constantinoplers: Escape From Bolshevism*, Victoria: Trafford Publishing, 2006.

Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.

The "Farewell" Almanac, Constantinople : Imprimerie L. Babok & Fils, [1924].

Fisher, Alan, *The Crimean Tatars*, Stanford: Hoover Institution Press, 1978.

Fisher, Harold Henry, *The Famine in Soviet Russia, 1919-1923.*, New York: Macmillan, 1927.

Gallipoli 1920-1950, Paris, yy, 1950.

Gousseff, Catherine, *L'Exile Russe-La Fabrique du Réfugié Apatride (1920-1939)*, Paris: CNRS Éditions, 2008.

Gökay, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, çev: Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay., 1998.

İvanovsky, V. E. ve diğerleri (ed.) *Rossiyskiye Sootechestvenniki v Turtsii, İstoriya i Sovremennost*, İstanbul: Rus Başkonsolosluğu, 2008.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara: TTK, 1989.

Jevakoff, Alexandre, *Les Russes Blancs*, Paris: Tallandier, 2007.

Johnson, Clarence Richard (ed.) *İstanbul 1920*, (çev: Sönmez Taner), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Klein, Holger A. – Robert Ousterhout (yay. haz), *Bir Anıt İki Anıtsal Kişilik-Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a Kariye*, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı, 2007.

Kocabaşoğlu, Uygur & Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara: Kebikeç, 1994.

Koraltürk, Murat, *Türkiye'de Kılavuz Kaptanlığın Tarihi*, İstanbul: Türk Kılavuz Kaptanlar Derneği Yayını, 2004.

Lehovich, Dimitry V., *White Against Red-The Life of General Anton Denikin*, New York: W.W. Norton & Company, 1974.

Lenin, V.I: *On the Foreign Policy of the Soviet State*, Moskova: Progress Publishers,, ty.

Luckett, Richard, *The White Generals- An Account of the White Movement and the Russian Civil War*, London: Routledge & Kegan Paul, 1987.

Macartney, C.A., *Refugees-The Work of the League*, Londra: League of Nations Union, 1931.

Marrus, R. Michael, *The Unwanted European Refugees in the Twentieth Century*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1985.

Miliukov, Paul, *Outlines of Russian Culture, Part I: Religion and the Church*, New York: Perpetva Book, ty.

Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele 1919-1922*, Ankara: TTK, 1988.

Özer, İlbey, *Avrupa Yolunda Batılaşma ya da Batılılaşma –İstanbul'da Sosyal Değişimler*, İstanbul: Truva, 2005.

Pehlivanlı, Hamit, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1992.

Raeff, Marc, *Russia Abroad a Cultural History of the Russian Emigration 1919-1939*, New York: Oxford University Press, 1990.

Rayevski, Nikolay, *Gelibolu Günlüğü, Rus Gözüyle Gelibolu Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü*, çev. Aydın İbrahimov - Nesrin Bayraktar, İstanbul: Ağaç, 2009.

Roberts, Kenneth Lewis, *Why Europe Leaves Home*, New York: Arno Press, 1977.

Robinson, Paul, *The White Russian Army in Exile 1920-1941*, Oxford: Clarendon Press, 2003.

Russkaya Armiya v Izgnanii 1920-1923, byy, yy, ty.

Scognamillo, Giovanni, *Beyoğlu'nda Fuhuş*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.

Seidamet, Djafer, *La Crimée-Passé Présent Revendications des Tatars de Crimée*, Lausanne: G. Vaney-Burnier, 1921

Simpson, John Hope, *The Refugee Problem Report of A Survey*, London: Oxford University Press, 1939.

Simuhin, Aleksandr, *Rus Ortodoksların İstanbul'daki Tarihçesi*, İstanbul, P.A.E. Fukaraperver Derneği Broşürü, ty.

Skran, M. Claudena, *Refugees in Inter-War Europe The Emergence of a Regime*, Oxford: Clarendon Press, 1995.

Soguk, Nevzat, *States And Strangers Refugees And Displacements of Statecraft*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

Stavridis, Vasileios Th., *Ai eis tin Polin Xristianikai Ekklisiai, Omologiiai, Koinotites kai Proikiai*, Selanik: Adelfon Kiriakidi, 2005.

Stewart, George, *The White Armies of Russia*, New York: Russell & Russell, 1970.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, cilt III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.

Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1998.

Tongour, Nadia, *Diplomacy in Exile: Russian Emigres in Paris, 1918-1925*, Stanford University, Basılmamış doktora tezi, 1979.

Topuz, Hıfzı, *Milli Mücadelede Çamlıca'nın Üç Gülü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.

To Zitima ton Rosson Prosfigon Arxiereon, İstanbul: Ekümenik Patrikhane, 1924.

Un Collège Jésuite Pour Les Russes-Saint Georges –De Constantinople à Meudon 1921-1992, Meudon: Bibliothèque Slave de Paris, 1993.

Uravelli, Orhan (der.), *İstanbul'dan Geçen Ruslar*, Ankara: Ümit Yayınları, 2005.

Üsdiken, Behzat, *Pera'dan Beyoğlu'na* 1840-1955, İstanbul: Akbank, 1999.

Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Williams, Harold, "Obituary", *Slavonic and East European Review*, 7(1928/1929).

Vitkovsky, V. K., *V Borbe Za Rossiyu- Vospominaniya*, byy, yy, 1963.

Wolf, Lucien, *Russo Jewish Refugees in Eastern Europe*, London: Offices of the Joint Foreign Committee, 1923.

Wrangel, Alexis, *General Wrangel-Russia's White Crusader*, New York: Hippocrene Books, 1987.

Wrangel, General Baron Peter N., *Always With Honor*, New York: Robert Speller & Sons, 1957.

Makaleler

Adams, Walter, "Refugees in Europe", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1939; 203.

Adams, Walter, "Extent and Nature of the World Refugee Problem", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1939; 203.

Ainsworth, John, "The Blackwood Report on the Volunteer Army: A Missing Chapter in the Resumption of Anglo-White Relations in South Russia in November 1918", *Slavonic and East European Review*, 69:4 (1991:Oct.).

"Allied Support for Kolchak ," *Current History*, 10:2:1 (1919:Temmuz).

Bali, Rıfat, "Bir Yahudi Mali ve Sosyal Yardımlaşma Kurumu: Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı", *Tarih ve Toplum*, cilt: 27, Nisan 1997, sayı 160.

Baran, Alim Tülay, "İstanbul'da Beyaz Ruslar ve Tombalacılarla Mücadele Derneği", *İstanbul*, no. 52, Ocak 2005.

Baran, Tülay Alim, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt XXII, 2006.

Cherniaev, Vladimir IU.,"The White Generals", Edward Acton, Vladimir Iu. Charniaev, William G. Rosenberg (eds.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, Bloomington: Indiana University Press, 1997.

Chinyaeva, Elena, "Russian émigrés: Czechoslovak Refugee Policy and the Development of the International Refugee Regime Between the Two World Wars", *Journal of Refugee Studies*, vol.8, no.2, 1995.

Cotten, Elizabeth, "In the Days of the High Commissioners", *Asia*, Aralık 1923.

Davis, C. Claflin, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu," Clarence Richard Johnson (ed.), *İstanbul 1920*, çev: Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Deaver, G. Gilbert, "Eğlence", Clarence Richard Johnson (ed.), *İstanbul 1920*, çev: Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995,

Deleon, Jak, "Beyaz Ruslar ve Behzat Üsdiken", *Tarih ve Toplum*, cilt: 15, no. 88, Nisan 1991.

Diomidis-Petsalis, N., "Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign: Their Effect on the Pontus Question," *Balkan Studies*, 13:2 (1972).

Divani, Lena, "The Russian Refugees in Greece, A First Attempt to Register," *Balkan Studies*, 35:1 (1994).

Dumont, Paul, "Beyaz Yıllar," Stefanos Yerasimos (haz.), *İstanbul 1914-1923 Kaybolup Giden Bir Dünyanın Başkenti ya da Yaşlı İmparatorlukların Can Çekişmesi*, İstanbul: İletişim, 1996.

Dyrud, Keith P. , "After the Revolution: The Heirs of the Russian Orthodox Church in North America and Europe", *Modern Greek Studies Yearbook*, Vol.7, 1991.

Es, Hikmet Feridun, "Yarım Yüzyıl Önce Beyaz Ruslar", *Yıllar Boyu Tarih*, no. 8, Kasım 1978.

Florinsky, Michael T.(ed.), "Russians Abroad", *McGraw-Hill, Encyclopedia of Russia and the Soviet Union*, New York: McGraw-Hill Book Company Inc., 1961.

Georgeon, François, "Gülüşün ve Gözyaşlarının Kıyısında," Stefanos Yerasimos, *İstanbul 1914-1923 Kaybolup Giden Bir Dünyanın Başkenti ya da Yaşlı İmparatorlukların Can Çekişmesi*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Ginsburgs, George, "The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917- 1956", *The American Journal of International Law*, Vol. 51, No. 2. (Nisan, 1957).

Göçmen, Muammer, "Mütareke Yıllarında Beyaz Rusların İstanbul'daki Sürgün Hayatları" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl. 2008/1, sayı.20.

Hassell, James E., "Russian Refugees in France and the United States Between the World Wars," *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 81, Bölüm: 7, 1991.

Holborn, Louise W., "The Legal Status of Political Refugees, 1920-1938", *The American Journal of International Law*, Vol:32, No:4 (Ekim:1938).

Housden, Martyn, "Humanitarian Endeavour in the Black Sea Region. The League of Nations, White Russian Refugees and Constantinople, 1920-23," *The International Journal of the Humanities*, vol: 6, no: 4, 2008.

Keleher, Serge, "Orthodox Rivalry in the Twentieth Century: Moscow Versus Constantinople", *Religion, State and Society*, 25:2, 1997.

Long, Katy, "Early Repetriation Policy: Russian Refugee Return 1922-1924", *Journal of Refugee Studies*, Vol: 22, No: 2, 2009.

Macar, Elçin, "Mübadele Araştırmalarında Yeni Bir Kaynak-Dorothy Harrox Sutton Arşivi," Müfide Pekin (der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar 80. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Mawdsley, Evan, "The White Armies", Edward Acton, Vladimir Iu. Charniaev, William G. Rosenberg (eds.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, Bloomington: Indiana University Press, 1997.

Multanen, Elina, "British Policy Towards Russian Refugees in the Aftermath of the Bolshevik Revolution", *Revolutionary Russia*, Vol.12, No: 1, Haziran 1999.

Nansen, Fridtjof, "Rescuing Millions of War Victims From Diseases and Starvation", *Current History*, Temmuz 1929.

Nazaroff, Alexander, "Exiles From Red Russia" , *Current History*, 35:1 (1931:Ekim).

Özgiray, Ahmet, "1918-1920 Senelerinde İstanbul'un Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Beyaz Rus Göçü", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi (İstanbul 6-9 Şubat 1978) Tebliğler*, İstanbul: Kervan yayınları, 1980.

Pernot, Maurice, "Constantinople sous le Controle Interallie," *Revue des Deux Mondes*, 15 Janvier 1922.

Robinson, Paul, "Zemgor and the Russian Army in Exile," *Cahiers du Monde Russe*, 46/4, Ekim-Aralık 2005.

Shmelev, Anatol, "Gallipoli to Golgotha: Remembering the Internment of the Russian White Army at Gallipoli, 1920-3", Jenny Macleod (ed.) *Defeat and Memory, Cultural Histories of Military Defeat in the Modern Era*, Basingstoke: Palgrave, 2008.

Solano, Solita, "Constantinople Today", *The National Geographic Magazine*, vol. XLI, no: 6, Haziran, 1922.

"Soviet Russia Crushes Wrangel," *Current History*, 13:[1]:3, (1920:Aralık).

Süer, Aydın, "Gelibolu'da Ruslar", *Belleten*, cilt LI, no.199, Nisan 1987.

Şahiner, Kerime, "Bolşevik İhtilalinden Sonra Türkiye'ye Gelen Wrangel Ordusu ve Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı.1, Şubat 2003.

Timuçin, Tümay, "İstanbul'da Beyaz Ruslar 1919-1924", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyum Bildirileri*, Ankara:TTK, 2004.

Toprak, Zafer, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, cilt: 7, Mart 1987.

Toprak, Zafer, "Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri," *Toplumsal Tarih*, cilt:1, no: 2, Şubat 1994.

Toprak Zafer, "İstanbulluya Rusya'nın Armağanları Haraşolar", *İstanbul Dergisi*, Sayı 1 (1992).

Üsdiken, Behzat, "Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar Üzerine", *Tarih ve Toplum*, cilt: 15, no.86, Şubat 1991.

Vasylyev, Kostyantyn, "Refugee Physicians From The Russian State in Turkey (1919-1923)", Nil Sarı- Ali Haydar Bayat-Yeşim Ülman-Mary Işın (ed.), *The Proceedings of the 38th International Congress on the History of Medicine*, Ankara: TTK, 2005.

Williams, Robert C., "The Emigration", Edward Acton, Vladimir Iu. Charniaev, William G. Rosenberg (eds.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, Bloomington: Indiana University Press, 1997.

Woods, H. Charles, "Constantinople After the War", *The Fortnightly Review*, no. DCLI, March 1, 1921.

Yılmaz, Mustafa, "Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1923-1945-I", *Kebikeç*, sayı:6, 1998.

Yüceer, Saime, "Vrangel Ordusunun İstanbul'daki Faaliyetleri," *Atatürk Yolu*, cilt: 6, sayı: 21, 1998.

İnternet kaynakları

http://en.wikipedia.org/wiki/Zemstvo [3 Ocak 2010]

http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/constantinople_turkey [1 Şubat 2010]

http://www.vor.ru/English/Exclusives/excl_next1451_eng.html [17 Şubat 2010]

http://www.exarchat.org/spip.php?article89 [15 Aralık 2009]

http://www.russkiymir.org/en/diaspora/printable.php?print=1&id4=11390, [23 Mart 2009]

www.larousse.fr/encyclopedie/article/Piotr Nikolaïevitch Wrangel/11022602 [23 Mart 2009]

Aydın, Mehmet, Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922), *History Studies*, Vol: 2/2, 2010.

http://www.historystudies.net/Makaleler/1903711823_28-Mehmet_AYDIN.pdf [5 Ocak 2010]

Dizin

A

ABD 9, 21, 23, 36, 37, 42, 48, 65, 67, 74, 75, 76, 82, 101, 103, 106, 107, 117, 127, 179, 194, 199, 202, 204, 218, 229, 236, 237, 245, 259, 261, 267, 268, 271

Abdullah Cevdet 127, 128

Abramov 70, 186

Adnan (Adıvar) 260

Ador, Gustave 231, 240

Ahmet Feridun 73

Ahmet Hamdi (Başar) 91

Ajaccio 76, 77

Akatyev 171

Akbaş 25

Aksaray 112

Aladin, Aleksis 65

Aleksander (Metropolit) 218, 219

Aleksander (Prens-Kral) 213, 252

Aleksiev 20, 43

Aleksinsky, J. P. 97, 99, 125, 210

Ali Fuad (Cebesoy) 31, 226, 227, 295

Almanya 106, 138, 158, 233, 235, 237, 245, 268, 275

Anadolu Kavağı 67, 68

Anastasy 99, 219

Ankara 11, 22, 25, 38, 48, 54, 68, 83, 87, 88, 111, 123, 124, 140, 146, 220, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 236, 238, 260, 261, 263, 265, 266, 272, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 301, 302

Ann Arbor 268

Anthony 217

Arhangelsk 49

Arnavutköy 104, 136, 137

Arnavutluk 251

Astrahan 20, 29, 31, 99, 183, 242

Atina 2, 222, 257, 258

Aynaroz 265, 266, 267

Azerbaycan 40, 229

B

Baille, Louis 139

Bakar 249

Bakhmetev, Boris 47, 198, 199, 208, 250, 254

Bakırköy 71, 225

Bakü 24, 258

Barbut 128

Basra 40

Batum 37, 66, 67, 186, 213, 222

Bebek 104, 105
Belçika 44, 111, 125, 138, 140, 142, 161, 214, 237, 261, 263, 275
Belin 100
Bellar, C.R. 54
Berens, Yevgeny 189
Berlin 227, 233, 240, 267
Bernatzky, M.V. 30
Beyazıt 90, 121
Beyrut 138
Bingöl, Cihat 11, 173
Bizerte 70, 188, 189, 282
Bobrinsky 143
Bolayır 225
Bolu 67
Boris (Kral) 255
Bowen 141
Brezilya 76, 77, 156, 185, 205, 206, 265, 268
Briand, Aristide 197
Bristol, Mark Lambert 37, 48, 82, 100, 101, 102, 114, 115, 117, 118, 126, 134, 137, 202, 236, 265
Brno 173
Brosseau 32, 167, 183, 202
Brüksel 173, 268
Budapeşte 173
Bulgaristan 13, 69, 70, 99, 119, 126, 138, 166, 167, 174, 175, 180, 181, 183, 185, 186, 207, 213, 224, 233, 234, 235, 237, 239, 242, 243, 244, 250, 253, 254, 255, 256, 275, 277
Bumgardner, Eugenia S. 15, 61, 72, 74, 84, 95, 96, 98, 99, 102, 118, 127, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 155, 161, 165, 166, 171, 172, 198, 204, 240, 252, 256, 295
Burgazada 39, 40, 73, 74, 116, 138, 139
Bükreş 40
Büyükada 5, 21, 22, 27, 38, 39, 40, 41, 42, 71, 73, 74, 101, 140
Büyükçekmece 72
Büyükdere 69, 116, 122, 127, 130, 138, 140, 141, 151, 152, 168

C

Cafer Tayyar (Eğilmez) 226
Canayef 110
Cecil, Robert 241
Celal Tahir 94
Cemil (Topuzlu) 120
Cenevre 217, 231, 232, 244, 259
Cerrahpaşa 57, 58
Cezayir 76
Charpy 109, 158, 162, 167, 180, 203
Churchill, Winston 22, 140
Churcward 216
Clemenceau, Georges 34, 256
Crichton 104

Criss, Bilge 24, 43, 54, 59, 67, 69, 70, 81, 112, 121, 122, 135, 155, 179, 202, 203, 204, 209, 221, 225, 295

Cox 101

Çatalca 6, 13, 70, 134, 135, 160, 166, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 225, 226

Çekoslovakya 34, 138, 142, 233, 234, 237, 244, 275

Çilingir 135, 176, 177, 178, 180, 181, 182

Çin 166, 267, 270, 277

D

Dalmaçya 249

Danimarka 119

Davis, C. Claflin 38, 56, 59, 65, 67, 69, 92, 98, 100, 101, 102, 104, 106, 108, 110, 116, 118, 119, 122, 124, 126, 127, 130, 131, 134, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 180, 299

Davutpaşa 57, 121, 130

Debency 194

de Bon, Ferdinand 32, 43, 163, 194, 205

de Burgon 194

de Martel 32, 46, 193

Deleon, Jak 14, 98

Demidov, Sofia 257

Dendramis, Vassilis 258

Denikin, Anton 5, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 73, 183, 198, 201, 234, 236, 249, 253, 258, 268, 269, 295, 296

Denikina, Marina Antonovna 270

de Robeck, John 27, 43

Dickert 85

Dogel 99

Doksiadis, Apostolos 258

Dolgorukov 157

Dolkovvsk (Prens) 98

Dumesnil, Véra 43, 45, 46, 47, 48, 63, 66, 100, 108, 109, 110, 194, 295

Dutov 72

E

Ecevit, Bülent 173

Ekaterinoslav 106

Enver Paşa 226, 227

Erenov 195

Ermenistan 43, 233

Ertürk, Hüsamettin 219, 220, 225, 295

Estonya 166, 233, 275

Evlogy (Metropolit) 217, 218

F

Fedorovna, Marina 268

Feodossia 27

Filistin 103, 107, 235, 237, 261, 265

Finlandiya 23, 209, 233, 275

Fisher, Herbert 29, 101, 102, 141, 236, 296
Fiume 249
Florya 72, 83, 104
Fostikov, Mikhail 70, 203
Fotios (Patrik) 218
Fransa 5, 13, 19, 22, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 46, 54, 65, 68, 69, 76, 97, 102, 108, 111, 138, 142, 161, 163, 166, 186, 187, 188, 189, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 207, 211, 219, 221, 222, 228, 231, 233, 235, 237, 238, 239, 245, 256, 259, 261, 265, 268, 271, 272, 273, 275
Frunze 37

G

Galata 69, 87, 92, 116, 129, 139, 265
Galitzin (Prens) 86
Gelibolu 6, 11, 13, 25, 44, 62, 66, 69, 70, 76, 97, 102, 106, 124, 125, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 183, 206, 208, 214, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 252, 254, 258, 273, 277, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 297, 301
George (Kral, V.) 22, 32, 34, 81, 138, 240, 295, 297, 300
George, Lloyd 22, 34
Georgeon, François 92, 300
Gerz, Peter Henry 61, 152
Glinka 99
Gniloribof 179
Gorbaçov, Mihail 269
Gorvin 242
Goubitsen (Prens) 85
Grenoble 173
Grigorios (Patrik) 218, 219
Guçkov (Aleksander) 231
Gülhane 57, 58, 130
Gürcistan 43

H

Hadımköy 71, 135, 175, 176, 177, 178, 180, 182
Halil Paşa 227
Halkidiki 258
Hamdi Bey 56, 91
Hamid Bey (Hasancan) 236
Hamid Naci Bey 73
Harbin 267, 270
Harkness, Leslie 25
Harrington, Charles 67, 88, 89, 209
Herson 106, 151
Heybeliada 4, 39, 71, 73, 108, 115, 121, 128, 141
Hırvatistan 249
Hindistan 229, 230
Hoare, Samuel 119, 234, 235

Hoffman 227
Hollanda 76, 100
Holman 27
Hoover, Alden 136
Hoover, Herbert 232
Horvat 229
Houston, Herbert S. 233
I
Irak 55, 229, 230
İhsan 172
İliasko 140
İngiltere 5, 13, 19, 22, 23, 27, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 42, 49, 54, 101, 102, 111, 114, 141, 161, 193, 194, 198, 199, 200, 201, 212, 219, 221, 222, 229, 233, 234, 239, 241, 249, 250, 268, 271, 272, 275
İran 40, 229
İslamof, Sadık 225
İsveç 48, 119, 233, 238
İsviçre 100, 138, 233, 244, 275
İtalya 22, 54, 55, 102, 111, 138, 187, 198, 233, 249, 275
İzlanda 119
İzzet Paşa 57, 58, 128
J
Jacouline, Adelaide 138, 142
Japonya 19, 228, 229
Jevakoff, Alexandre 15, 27, 28, 35, 37, 39, 43, 45, 47, 76, 83, 86, 137, 139, 140, 163, 164, 185, 193, 197, 204, 211, 212, 213, 217, 223, 253, 254, 255, 268, 296
Johnson, Clarence Richard 38, 83, 145, 296, 299
K
Kabakça 135, 176, 177, 181, 182
Kadıköy 54, 71, 225
Kalamış 63, 64, 120, 130
Kalikratya 72
Kanada 106, 239, 259, 261
Kappel 270
Karadağ 70
Karako 128
Karaköy 122, 266
Karlofça 217, 218, 219, 252, 268, 269
Kastamonu 67
Kedrov 188
Kefe 43, 195
Kerç 43, 66, 195
Kerensky, Aleksander 19, 30
Keşan 166, 225
Kıbrıs 40, 200, 234, 249, 250, 254
Kınalıada 39, 40, 41, 74, 100, 105, 126, 132, 140
Kırım 24, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 38, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 73, 88, 97, 108, 113, 114, 115, 120, 129, 158, 168, 178, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 212, 217, 224, 233, 277
Kiev 24, 28, 217
Kilitbahir 225

Kilyos 39, 72
Klovert 127, 128, 135
Kolçak, Aleksander 21, 22, 23, 35, 49, 228, 267, 269
Komolsky 140, 216
Konstantinov 43
Kornilov, Lavr 20, 43, 44, 70, 166
Korsika 76, 77
Kosova 251
Kotor 70, 126, 249, 277
Kraeviç 159
Krasnodar 242
Krassin, Leonid 199, 200, 201
Krestinsky, Nikolay 240
Krivoşin, Aleksander 28, 30, 46, 47, 193, 195, 197
Kronstadt 209
Kudüs 219
Kutepov, Aleksander 42, 70, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 170, 171, 174, 175, 206, 222, 224, 269, 286, 290
Kuznetsov 179
Küba 238

L

Lapseki 153
Lenin, Vladimir Ilyiç 19, 20, 31, 36, 37, 44, 201, 296
Le Normand, Elisabeth 63, 109, 110
Lermontov 137, 138
Letonya 233, 275
Leygues, Georges 196
Limni 6, 13, 40, 69, 70, 75, 102, 104, 116, 124, 138, 155, 160, 163, 166, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 202, 203, 206, 214, 222, 249, 254, 258, 277, 281
Litvanya 233, 275
Londra 26, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 45, 46, 65, 107, 108, 198, 200, 211, 222, 238, 249, 296
Los Angeles 173, 230, 294
L'vov, Georgy 19, 95, 162, 197, 208, 213, 231, 250

M

Mackinder, Halford 234
Maclean, Donald 36
Madagaskar 76
Mahmutpaşa 112
Maklakov, Vasily Alekseyevich 43, 194, 197, 198, 199, 268
Malta 37, 38, 40, 234
Marten 132
Maydos 225
Mazhar Osman (Usman) 93
McCully, Newton 48, 115
Mercier (Kardinal) 140
Messina 249
Mısır 37, 39, 40, 55, 111, 200, 229, 234, 249, 250, 254
Michigan 268
Miliukov, Pavel 217, 231, 297

Miller, Evgeny 21, 197, 269
Millerand, Aleksandre 32
Milne, George 27, 43
Mimar Sinan 72
Moda 60, 61, 63, 64, 71, 75, 130, 224
Mondros 22, 70, 184, 224, 296, 298
Moravska-Treboza 142
Moreno 128
Moskova 24, 28, 31, 37, 82, 166, 214, 215, 216, 218, 222, 228, 236, 241, 242, 252, 255, 262, 269, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 295, 296
Mustafa Kemal (Atatürk) 11, 43, 72, 93, 187, 188, 221, 224, 227, 262, 299, 302

N

Nabokov, Vladimir 198
Naci Bey 73, 116, 205
Naim Cevat 227
Namur 140
Nansen, Fridtjof 7, 119, 214, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 250, 258, 264, 301
Neratov 101, 137, 138, 198
New Jersey 269
New York 20, 22, 24, 25, 26, 30, 31, 33, 36, 37, 39, 42, 59, 60, 64, 65, 70, 71, 81, 84, 87, 101, 105, 107, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 130, 134, 136, 138, 151, 153, 154, 159, 163, 167, 168, 169, 173, 186, 194, 197, 199, 201, 206, 212, 214, 217, 218, 223, 228, 233, 236, 237, 239, 251, 252, 255, 256, 257, 268, 294, 295, 296, 297, 298, 300
Nider, Konstantinos 256
Nikola (Çar) 211, 252
Nikolayeviç, Nikola 26, 252, 268
Nintchitch, M. 214
Nişantaşı 104, 116, 122, 140
Norveç 119
Novi Sad 251
Novorossisk 24, 27, 37, 38, 39, 97, 202, 240, 242, 243

O

Odessa 24, 37, 38, 39, 97, 100, 212, 222, 253, 256
Omelçenko, N.P. 123
Orel 85
Orenburg 20, 106

P

Papazoğlu, Simeon 267
Paraguay 173
Paris 21, 22, 25, 27, 29, 32, 37, 38, 43, 75, 76, 77, 86, 95, 115, 116, 123, 139, 163, 173, 188, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 202, 205, 206, 207, 208, 211, 213, 214, 218, 223, 228, 251, 253, 257, 262, 267, 269, 273, 296, 298
Patrick, Mary Mills 136

Penz 121, 122
Pera 41, 42, 53, 55, 69, 71, 74, 83, 85, 86, 89, 92, 98, 99, 104, 112, 117, 129, 147, 179, 298
Petro (Çar) 201, 214
Pire 258, 277
Pitirim 215
Platon (Metropolit) 218
Polkoviçev 220, 221
Polonya 23, 32, 34, 35, 37, 107, 166, 201, 233, 238, 241, 267, 275
Portiano 187
Porto Re 249
Potemkin 260
Prag 173
Prens Adaları 21, 24, 39, 40, 69
Procter 101, 102, 235

R

Rasputin 256
Rauh 99
Ravenner 188
Rayevski, Nikolay 66, 68, 70, 152, 156, 157, 162, 163, 164, 166, 170, 224, 249, 297
Ringland 104
Roma 14, 37, 76, 198, 249
Romanov 21, 41, 88, 218
Romanya 34, 43, 70, 107, 241, 275, 277
Rostov 25, 65, 242
Rumbold, Horace 81, 110
Rumelihisarı 112

S

Samoilov 229
Sancaktepe 176, 178, 180, 181, 182
San Francisco 267
Sao Paolo 76, 238
Sapanca Gölü 40
Saponiç 109
Selanik 38, 39, 69, 128, 175, 217, 257, 258, 263, 277, 293, 297
Selimiye 57, 71, 72, 104, 117, 121, 122, 130, 216
Semenov, Grigory 228, 229
Sergey (locum tenens) 218
Sergiev 43
Shahofskoi (Prenses) 84
Shemelev, Anatol 151
Sırbistan 27, 250, 251
Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 13, 39, 40, 69, 70, 75, 99, 124, 127, 138, 174, 175, 183, 185, 186, 187, 207, 208, 213, 214, 233, 234, 237, 242, 245, 249, 250, 251, 253, 269
Silivri 225
Simonett, A. 242
Sinop 220
Sirkeci 90, 115, 137, 188
Siros 258, 265
Sivastopol 27, 28, 29, 32, 35, 37, 38, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 195
Sofya 142, 173, 253, 256

Somov, Nadine 138, 142
Sovyetler Birliği 156, 186, 189, 211, 215, 217, 218, 230, 234, 239, 240, 241, 245, 254, 258, 260, 261, 262, 264, 269, 273, 274
Sperco, Willy 83
Split 249
Stambuliski, Aleksander 243
Stamozin 221
Staritaky 104
Stearns 100
Stolypin, Pyotr 28
St. Petersburg 82, 269
Struve, Pyotr 30, 32, 193, 197, 198
Stürmer, Boris 85
Suchon, Wilhelm 227
Sultanahmet 58
Şanghay 267
Şatilov, Pavel 26, 27, 167, 193
Şehzadebaşı 90
Şeltman 105
Şeplyakov 165
Şile 39, 188

T

Talat, Paşa 73, 227
Tatavla 101
Tekirdağ 225
Teofan (Metropolit) 256
Terkos 135
Thomassen 158, 159
Thomson, C.B. 151, 176, 177, 200, 201, 207, 230, 253
Thurber 105
Tienzin 267
Tikhon (Patrik) 215, 216, 217, 219
Tikhoretsk 26
Timofeifks 98
Tirbach 228
Tito, Josip 269
Topkapı 2, 112
Toprak, Zafer 11, 49, 85, 91, 92, 93, 94, 251, 301, 302
Toulon 76
Troçki, Leon 88, 200
Tsaldaris, Konstantinos 257
Tunçay, Mebus 212
Tunçay, Mete 212
Tunus 70, 126, 188, 189, 252
Tuzla 40, 69, 71, 72, 73, 110, 116, 129, 131, 134, 140, 141, 143, 144, 216

U

Ukrayna 24, 30, 107, 233
Üsdiken, Behzat 14, 74, 299
Üsküdar 54, 55, 73, 74, 96, 98, 112, 136

V

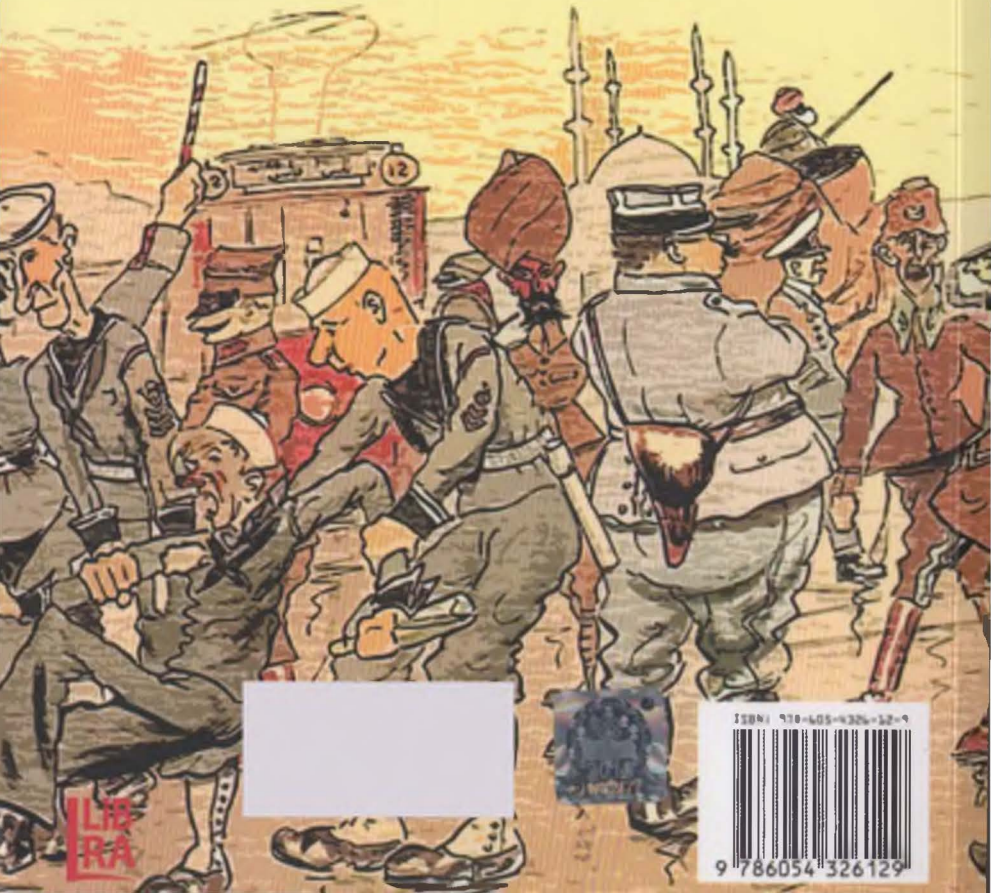
Varna 40, 242, 243, 255
Versay 35
Vitkovsky, V.K. 158, 159, 167, 187, 298

Vladimiroviç, Kiril 268
Vladivostok 40, 50, 228, 229, 230, 235
W
Whittemore, Thomas 101, 137, 138, 139, 296
Wilson, F.M. 54
Wilson, Woodrow 21, 22, 36, 65
Y
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) 58, 59, 62
Yalta 44, 64, 195
Yashville (Prenses) 74
Yekaterinodar 24, 26
Yeşilköy 71, 101, 117, 124, 141, 225, 234
Yudeniç, Nikolay 21, 23
Yugoslavya 269
Yunanistan 4, 69, 70, 124, 126, 138, 175, 185, 186, 214, 219, 222, 230, 242, 253, 256, 257, 258, 259, 265, 266, 275
Yureviç 125
Yusuf Ziya Paşa 128
Yüceer, Saime 72, 225, 227, 302
Z
Zacharoff, Vasil 61

1920 sonbaharında, Bolşevikler karşısındaki yenilgisi üzerine, General Vrangel komutasındaki Beyaz Ordu, sivillerle birlikte Kırım'dan İstanbul'a gelmiştir. Fransız himayesine giren bu ordunun bir kısmı işgal altındaki İstanbul'un çevresinde kalırken, büyük bir kısmı da Gelibolu ve Limni adasına dağıtılmış; ertesi yıl, ağırlıklı olarak Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerine gönderilerek tasfiye edilmiştir.

Elinizdeki kitap, bugüne kadar Rusları sadece Beyoğlu'nun gece yaşamı ve modası bağlamında ele alan Türkçe literatüre, gelen mültecilerin büyük miktarını oluşturan Rus Ordusu'nu merkezine alarak, bütünsel bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bolşevik Devrimi sonrasında yaklaşık iki milyonu bulan Rus mülteciler, Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle birlikte Avrupa'daki en önemli mülteci meselesi olarak, uzun süre Milletler Cemiyeti'nin gündeminin önemli başlıklarından birini oluşturacaktır.



ISBN 978-605-4326-12-9
9 786054 326129